

ISSN 2663-9718

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Інженерно-педагогічний факультет
ВСП «Львівський навчально-науковий центр професійної освіти»
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
Гомельські дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны
Старопольська вища школа

National Pedagogical Dragomanov University
Faculty of Engineering and Education
Subdivision “Lviv Educational and Scientifical Center of Professional Education”
Danylo Halytsky Lviv National Medical University
Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
“Berezhany Agrotechnical Institute”
Francisk Skorina Gomel State University
Old Polish University in Kielce

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ Й НАУКИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
Випуск 8

**MODERN TRENDS IN DEVELOPMENT OF EDUCATION
AND SCIENCE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES**
COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS
Issue 8

Київ – Львів – Бережани – Гомель – Кельце
2021

Kyiv– Lviv – Berezhany – Gomel – Kielce
2021

УДК: 37. 01 : 001

ISSN 2663-9718

Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи:
зб. наук. праць / [гол.ред. Ю.І. Колісник-Гуменюк]. Київ–Львів–Бережани–
Гомель–Кельце, 2021. Вип. 8. 327 с.

Головний редактор:

Колісник-Гуменюк Ю.І., кандидат педагогічних наук (м. Львів, Україна)

Редакційна колегія:

Кільдеров Д.Е., доктор педагогічних наук, професор (м.Київ, Україна)

Голіяд І.С., кандидат педагогічних наук, професор (м.Київ, Україна)

Литвин А.В., доктор педагогічних наук, професор (м. Львів, Україна)

Руденко Л.А., доктор педагогічних наук, ст.н.с. (м. Львів, Україна)

Жибак М.М., доктор економічних наук, професор (м. Бережани, Україна)

Олійник П.В., доктор фармацевтичних наук, професор (м. Львів, Україна)

Гураль-Польрола Й., доктор гуманітарних наук (м. Кельце, Польща)

Копельчак М.П., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Чаплик В.В., кандидат медичних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Гуменюк О.М., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Гуменюк В.В., кандидат педагогічних наук (м. Львів, Україна)

Бейзеров В.А., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Гомель, Республіка Білорусь)

Дворак В.Н., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Гомель, Республіка Білорусь)

Гурська І.С., кандидат економічних наук, доцент (м. Бережани, Україна)

Технічна верстка:

Гуменюк В.В., кандидат педагогічних наук (м. Львів, Україна)

Переклад англійською мовою:

Гуменюк В.В., Дубовик О.В. (м. Львів, Україна)

У збірнику наукових праць відомі дослідники, педагоги-практики середніх загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних навчальних закладів, працівники вищих навчальних закладів I-II і III-IV рівнів акредитації висвітлюють теоретичні й прикладні аспекти впровадження сучасних інформаційних технологій та інноваційних методів навчання у підготовці кваліфікованих робітників, молодших спеціалістів, бакалаврів, спеціалістів і магістрів.

Статті збірника подано в авторській редакції. Повну відповідальність за достовірну інформацію несуть учасники, їх наукові керівники та рецензенти.

Видання розраховане на науковців і педагогів-практиків загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних та вищих навчальних закладів, працівників інститутів післядипломної педагогічної освіти.

© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2021

© ВСП «Львівський навчально-науковий центр професійної освіти»

© Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2021

© ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут», 2021

© Гомельські дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны, 2021

© Staropolska Szkoła Wyższa w Kielcach, 2021

© Автори статей, 2021

ЗМІСТ *** CONTENTS

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ PEDAGOGICAL SCIENCES		
Васянович Григорій <i>Vasyanovych Hryhoriy</i>	Естетика вчинку педагога Aesthetics of a teacher's deed	10
Литвин Андрій Руденко Лариса <i>Lytvyn Andriy</i> <i>Rudenko Larysa</i>	Напрями модернізації професійної підготовки майбутніх психологів Directions of modernization of future psychologists' training	18
Аркатов Ю.Н. Георгалина Е.Р. Журавлёва И.Б. <i>Arkatov Yu.N.</i> <i>Georgalina E.R.</i> <i>Zhuravleva I.B.</i>	К вопросу о системе критериального оценивания качества знаний учащихся To the question of criteria-based system of students knowledge quality assesment	23
Вановська Інна <i>Vanovska Inna</i>	Патріотичне виховання у ВВНЗ як головний чинник формування майбутніх офіцерів Збройних Сил України Patriotic education upbringing in Higher Military Educational Institutions as the main factor in the formation of future AFU officers	27
Головка Наталія Бахмач Людмила <i>Holovko Nataliya</i> <i>Bakhtmach Liudmyla</i>	Інтерактивні технології як засіб підвищення позитивної мотивації до навчання у майбутніх вчителів Interactive technologies as a means of increasing positive motivation to learn in future teachers	32
Колісник-Гуменюк Юлія <i>Kolisnyk-Humenyuk Yuliya</i>	Доцільність використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі ЗВО Expediency of using informative and communicative technologies in the educational process of the university	36
Ляшенко Марина Чакир Олена <i>Liashenko Maryna</i> <i>Chakyr Olena</i>	Гіг-економіка та їх вплив на підготовку педагогів професійного навчання з туризму Gig-economy and their influence on the training of professional teachers in tourism	41
Чаплик В.В. Шептицька Л.Б. Чаплик О.А. <i>Chaplyk V.V.</i> <i>Sheptytska L.B.</i> <i>Chaplyk O.A.</i>	Анкетування студентів як механізм моніторингу та підвищення якості навчального процесу Questionnairng students as a mechanism of monitoring and improving the quality of the educational process	46
Шевкун Галина <i>Shevkun Halyna</i>	Естетична мотивація діяльності педагога Aesthetic motivation of teacher's activity	51
Щербак Людмила <i>Scherbak Lyudmyla</i>	Психолого-педагогічні аспекти підготовки фахівців сфери обслуговування Psychological and pedagogical aspects of training of service specialists	59

<i>Кубська Лариса</i> <i>Kubaska Larysa</i>	Складові формування медіаімунітету в педагогічних працівників Components of media immunity formation in teaching staff	63
<i>Дубовик Оксана</i> <i>Dubovuk Oksana</i>	Розвиток комунікативних навичок в американських університетах Development of communication skills at american universities	67
<i>Казакова Екатерина</i> <i>Ястребова Наталья</i> <i>Kazakova Ekaterina</i> <i>Yastrebova Natalia</i>	Использование графических способов представления информации на уроках географии на примере темы «Германия» Using graphical ways of presenting information in a geography lesson on the example of the topic “Germany”	74
<i>Какарека Элеонора</i> <i>Кучерова Елена</i> <i>Kakareka Eleonora</i> <i>Kucherava Elena</i>	Формирование и развитие метапредметных компетенций обучающихся на учебно-ознакомительном педагогическом практикуме Formation and development of meta-subject competencies of students on the educational-discipline pedagogical practice	81
<i>Поліщук Ольга</i> <i>Polishchuk Olha</i>	Проекты та програми Європейського Союзу у галузі глобальної освіти The European Union global education projects and programmes	89
<i>Бута Оксана</i> <i>Buta Oksana</i>	Естетичне виховання студентів фахового коледжу засобами української літератури Aesthetic education of vocational college students by means of ukrainian literature	95
<i>Гасюк Галина</i> <i>Hasiuk Halyna</i>	Методика формування студентами міні-словника професійної лексики Methods of formation of professional vocabulary glossary by students	100
<i>Дубницька Олександра</i> <i>Dubnytska Oleksandra</i>	Народне мистецтво як засіб формування етнокультурної компетентності майбутніх фахівців художнього профілю Folk art as a means of forming ethno-cultural competence of future art specialists	104
<i>Дусько Любов</i> <i>Dusko Liubov</i>	Розвиток креативного мислення студентів фахового коледжу на уроках креслення Development of creative thinking of vocational college students in drawing lessons	111
<i>Телюк Вікторія</i> <i>Teliuk Viktoriya</i>	STEM-підхід на уроках хімії у фаховому коледжі STEM-approach to chemistry lessons at a vocational college	115

Чех Галина <i>Cekh Halyna</i>	Зміст і структура навчальної дисципліни «Технічна механіка» у фаховому коледжі Content and structure of «Technical mechanics» course at a professional college	120
Латишевська Катерина <i>Latyshevskaya Kateryna</i>	Теоретичний аналіз критеріїв сформованості моральної культури у майбутніх вчителів початкових класів Theoretical analysis of criteria for formation of moral culture in future primary teachers	124
Черненко Валерія <i>Chernenko Valeria</i>	Нетрадиційні техніки малювання як засіб розвитку творчості у дітей дошкільного віку Non-traditional drawing techniques as a means of developing creativity in preschool children	130
Котар Олена <i>Kotar Olena</i>	Вплив математичної діяльності на розвиток дитячої особистості The influence of mathematical activity on the development of children's personality	134
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ PSYCHOLOGICAL SCIENCES		
Ізбаш Світлана <i>Izbash Svitlana</i>	Психологічна адаптації викладачів вищої школи до реалій онлайн-навчання у період карантину COVID-19 Psychological adaptation of higher education teachers to the realities of online learning during the quarantine of COVID-19	138
Сильченко Ірина <i>Silchenko Irina</i>	Социальная тревожность и нарушения интерперсональных отношений в юности Social anxiety and disorders of interpersonal relationships in youth	143
Матійків Ірина Будзянівська Наталія <i>Matykiv Iryna</i> <i>Budzianivska Nataliya</i>	Готовність викладача до усвідомленого емоційного реагування як умова профілактики професійного вигорання Teacher's readiness for conscious emotional response as a condition for professional burnout prevention	149
Сильченко Ірина <i>Silchenko Irina</i>	Взаимосвязь копинг-стратегий и суицидального риска у подростков The relationship between coping strategies and suicidal risk in adolescents	156
Павлова Юлія <i>Pavlova Yuliya</i>	Трудоголизм: качественные характеристики Workaholism: qualitative features	160
Санина Марина <i>Sanina Marina</i>	Влияние процесса инволюции личностных качеств лица БОМЖ на их социальную адаптацию в современном обществе Influence of the process of involution of personal qualities of a homeless person on their social adaptation in modern society	164

<i>Канюка Мар'яна</i> <i>Гуменюк Софія</i> <i>Kanyuka Maryana</i> <i>Humeniuk Sofiya</i>	Лікування мистецтвом – арт-терапія Treatment by art – art therapy	168
МИСТЕЦТВО ART		
<i>Кармазін Антон</i> <i>Дубровіна Ірина</i> <i>Karmazin Anton</i> <i>Dubrovina Iryna</i>	Збереження творчої спадщини С.С. Гулака-Артемовського: Городищенський меморіальний музей та Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського Preservation of the creative heritage of S.S. Hulak-Artemovsky: Horodishchen Memorial Museum and Vernadsky National Library of Ukraine	173
ІСТОРИЧНІ НАУКИ HISTORICAL SCIENCES		
<i>Луговий Богдан</i> <i>Luhovyi Bohdan</i>	Зародження та формування туристичного краєзнавства у Галичині (др. П. ХІХ – поч. ХХ ст.) Initiation and formation of tourist local history in Galicia (2 nd half of XIX – early XX century)	179
<i>Пуґач Іван</i> <i>Pugach Ivan</i>	Організація лісної адукації на території Білорусі (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) Organization of forestry education in Belarus (late XIX th – early XX th cent.)	183
<i>Igambekova Aiganym</i> <i>Игамбекова Айганым</i>	Problems of theoretical study of political and economic relations between Kazakhstan and China Вопросы теоретического изучения политических и экономических отношений между Казахстаном и Китаем	190
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ PHILOLOGIC SCIENCES		
<i>Шкурко Валерія</i> <i>Shkurko Valeriia</i>	Роль префіксів в оформленні нових прикметників у сучасній українській літературній мові кінця ХХ – початку ХХІ століття (на матеріалі періодичних видань) The role of prefixes in the formation of new adjectives in the modern ukrainian literary language of the late XX - early XXI century (on the material of the periodicals)	195
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ ECONOMIC SCIENCES		
<i>Герасимів Зоряна</i> <i>Gerasymiv Zoryana</i>	Теоретичні аспекти розвитку туризму Theoretical aspects of tourism development	201
<i>Гурська Ірина</i> <i>Патіота Адріана</i> <i>Hurska Iryna</i> <i>Patiota Adriana</i>	До питань становлення та розвитку туристичної галузі в Україні On the formation and development of the tourist industry in Ukraine	205
<i>Замора Оксана</i> <i>Zamora Oksana</i>	Формування спроможних територіальних громад Formation of capable territorial communities	209

<i>Федуняк Ігор</i> <i>Feduniak Ihor</i>	Сучасний стан та перспективи виробництва картоплі аграрними підприємствами України Current state and prospects of potato production by agricultural enterprises of Ukraine	214
<i>Христенко Галина</i> <i>Шевців Сергій</i> <i>Khrystenko Halyna</i> <i>Shevtsiv Serhiy</i>	Особливості інноваційна діяльність в аграрній сфері Features innovative activity in the agricultural sphere	218
<i>Ярема Любов</i> <i>Yarema Liubov</i>	Діяльність і розвиток сільськогосподарських кооперативів Activity and development of agricultural cooperatives	222
СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ SOCIOLOGIC SCIENCES		
<i>Песоцька Юлія</i> <i>Pesotska Yuliya</i>	Інклюзивний туризм: в умовах карантину. Можливості цифрових технологій Inclusive tourism: in minds quarantined. Possibles of digital technologies	228
ЮРИДИЧНІ НАУКИ LEGAL SCIENCES		
<i>Жук Марія</i> <i>Zhuk Maryia</i>	Особенности осмотра места происшествия по выявлению и преодолению противодействия расследованию преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств Features of the inspection of the scene of the accident to identify and overcome the counteraction to the investigation of crimes related to illicit drug trafficking	235
<i>Соркин Владимир</i> <i>Козел Валерий</i> <i>Sorkin Vladimir</i> <i>Kozel Valery</i>	Источники доказательств в Российском уголовном процессе в контексте судебной реформы 1864 года Sources of evidence in the Russian criminal process in the context of the judicial reform of 1864	240
<i>Абрамова Ольга</i> <i>Abramova Olga</i>	Процессуальные и непроцессуальные (организационные) формы взаимодействия следователя и органов дознания при раскрытии преступлений Procedural and non-procedural (organizational) forms of interaction between the investigator and the bodies of inquiry at disclosure of crimes	244
<i>Быкович Диана</i> <i>Bykovich Dzyiana</i>	Конфликты деятельности следователя и способы их разрешения в ходе предварительного расследования Conflicts of the investigator's activity and ways to resolve them during the preliminary investigation	250
<i>Жураўская Інэса</i> <i>Zhuravskaya Inessa</i>	Паняцце прастытуцыі і яе легалізацыя ў Гродзенскай губерніі ў канцы XIX стагоддзя The concept of prostitution and its legalization in the Grodno province at the end of the 19 th century	255

Козак Владислав <i>Kozak Vladislav</i>	О некоторых психологических особенностях проведения обыска On certain psychological features of the search	259
Максимук Надежда <i>Maksimuk Nadezhda</i>	Сущность наказания в виде лишения воинского или специального звания и его место в системе наказаний Республики Беларусь The essence of punishment in the form of deprivation of a military or special rank and its place in the punishment system of the Republic of Belarus	264
Мищенко Дарья <i>Mishchenko Darya</i>	Борьба с коррупцией в Республике Беларусь на современном этапе Fighting corruption in the Republic of Belarus at the present stage	270
Себастьянович Вероника <i>Sebastsyanovich Veranika</i>	Понятие, система розыска и порядок объявления лиц, скрывшихся от органов уголовного преследования The concept of the system of investigation and procedure for the declaration of persons who are in hiding from prosecution under the legislation of the republic of belarus	274
Шульга Виктория <i>Shulga Viktoriya</i>	Вещественные доказательства как источник доказательств в уголовном судопроизводстве Physical evidence as a source of evidence in criminal proceedings	280
БІОЛОГІЧНІ НАУКИ BIOLOGICAL SCIENCES		
Серебряков Юрий Подберезко Сергей <i>Serebryakov Yuri</i> <i>Podberezko Sergey</i>	Влияние рациона питания на морфофункциональные особенности лабораторных крыс и мышей в условиях неволи Минского зоопарка Influence of diet at morphological and functional characteristics of laboratory rats and mice in captivity of the Minsk zoo	285
МЕДИЦИНА І ФАРМАЦІЯ MEDICINE AND PHARMACY		
Олійник Петро Чаплик Віктор Гуменюк Василь <i>Oliynyk Petro</i> <i>Chaplyk Viktor</i> <i>Humeniuk Vasyl</i>	Профілактика і лікування нервово-психічних розладів в умовах надзвичайних ситуацій Prevention and treatment of nervous and mental disorders under conditions of emergency situations	291
Чаплик Віктор Петрук Сергій <i>Chaplyk Viktor</i> <i>Petruk Serhiy</i>	Оптимізація підготовки офіцерів медичної служби запасу Optimization of the officers training for the medical reserve service	298

<i>Коваленко Владимир</i> <i>Шестерина Елена</i> <i>Жданович Виталий</i> <i>Балако Анна</i> <i>Kovalenko Vladimir</i> <i>Shesterina Elena</i> <i>Zhdanovich Vitaliy</i> <i>Balako Anna</i>	Вариантная анатомия складок слизистой оболочки тощей и подвздошной кишки человека Variant anatomy of the mucous membrane folds of jejunum and ileum intestines of the human	304
ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ І ТЕХНОЛОГІЇ INFORMATION SYSTEMS AND TECHNOLOGIES		
<i>Григорьев Илья</i> <i>Grigoriev Il'ya</i>	Детектирование офтальмологических нарушений на основе нейросетевого анализа данных медицинских исследований Detection of ophthalmic disorders on the basis of neural network analysis of medical research data	309
<i>Лемешонок Екатерина</i> <i>Lemeshonok Ekaterina</i>	Мобильное распознавание номиналов белорусских банкнот для слабовидящих и незрячих людей Mobile recognition of nominals of belarusian banknotes for the visually impaired and blind people	313
ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES		
<i>Полещук Степан</i> <i>Paliashchuk Stsiapan</i>	Исследование спектров фотолюминесценции образцов селенида цинка методом рамановской спектроскопии A research of the photoluminescence spectra of zinc selenide samples by raman spectroscopy	320
ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ GEOGRAPHY AND GEOLOGY		
<i>Кепіч Андрій</i> <i>Kepich Andriy</i>	Гірський рельєф як передумова розвитку екстремального туризму в Закарпатті Mountain relief as a prerequisite for the development of extreme tourism in Transcarpathia	323

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК – 111.852:37-051

Григорій Васянович,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи, управління та соціальних наук
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
Львів, Україна

ЕСТЕТИКА ВЧИНКУ ПЕДАГОГА

Професійна діяльність педагога передбачає не лише набуття знань, вмінь, навичок, вона потребує високих особистісних якостей, які концентруються у душевно-духовних, морально-естетичних виявах. Одним із провідних аспектів цього вияву є естетичний вчинок, який відбувається за внутрішнім спонуканням (суб'єктивний чинник), а також значною мірою залежить від наявної ситуації, обставин (об'єктивний чинник). У будь-якому випадку, естетичний вчинок педагога засвідчує сформованість у нього естетичної потреби, мотивації дії, естетичного ідеалу тощо. Саме тому автор зосереджує увагу на розкритті мотиваційно-ціннісного, світоглядного аспекту проблеми.

Ключові слова: педагог, особистість, вчинок, естетичний вчинок, обов'язок, духовний розвиток.

Hryhoriy Vasyanovych,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Social Work, Management and Social Sciences
Lviv State University of Life Safety
Lviv, Ukraine

AESTHETICS OF A TEACHER'S DEED

The professional activity of a teacher not only involves an acquisition of knowledge, skills and abilities, but it also requires high personal qualities, which are concentrated in spiritual, moral and aesthetic manifestations. One of the key aspects of these manifestations is an aesthetic deed that occurs because of internal motivation (subjective factor), and that strongly depends on the situation and circumstances (objective factor). In any case, an aesthetic deed of a teacher proves the teacher's formed aesthetic needs, motivation for action, aesthetic ideal, and so on. That is why the author focuses on the motivational and worldview aspect of the problem.

Key words: a teacher, personality, deed, aesthetic deed, duty, spiritual development.

*Вчитель – це той, що діток навчає,
Вчитель – це той, що навчає себе.
Він добро-розумне серце має.
Він крок за кроком за учнем іде.*

Г. Васянович

Вчинок є не лише показником і мірою морально-духовного розвитку, він характеризується й з естетичного погляду, оскільки висвітлює прекрасне й

піднесене у поведінці особистості. Вчинок засвідчує свідому дію суб'єкта, його вибір, самовизначення, у ньому він стверджує себе як особистість. Саме в процесі вчинку педагог засвідчує своє ставлення до професійної діяльності, до колег, учнів/студентів, до себе і суспільства. Траєкторія пошуку естетики вчинку педагога визначається як внутрішніми спонуками, прагненнями, так і зовнішніми обставинами, ситуаціями.

І. Кант у численних працях доводив, що вчинок є мірою виконання людиною обов'язку, причому обов'язку на різних рівнях: перед собою, Богом, іншими людьми і навіть перед тваринним світом і неживою природою [4, с. 120-223]. Водночас філософ наголошував, що вчинок особистості є духовною, естетичною потребою особистості, ствердження її в красі буття, способом реалізації її естетичних ідеалів і почуттів. Вчинок як культурно-історичне явище має тенденцію становлення, розвитку і наслідування.

Г. Гегель аналізував поняття «вчинок» також в різних аспектах, як: 1) об'єктивну і суб'єктивну цінність [3, с. 165]; 2) вияв моральної волі (...лише вияв моральної волі є вчинок) [3, с. 159]; 3) вияв свободи суб'єкта (...життя не є необхідним, якщо воно протистоїть більш високому, свободі) [3, с. 170; 206]; 4) вчинок як зміна буття [3, с. 416]; 5) безкорисливість, благо, добро [3, с. 174]; 6) в основу вчинку має покладатися прекрасний намір [3, с. 164] та ін.

До певних положень сутності вчинку у творчості Г. Гегеля, з позицій «нового християнства» критично поставився данський філософ С. К'єркегор. Особливо виразно це простежується у його праці «Страх і трепет» [5]. Філософ прийшов до думки про повернення людини до первісних джерел християнського віровчення (постаті Авраама, Ісаака та ін.). Такий підхід мислителя базувався на екзистенційній основі. Ця екзистенційна аналітика відбувалася на трьох поведінкових установках: 1) естетичній; 2) етичній і 3) релігійній. Причому всі ці три установки філософом об'єднуються в одне ціле (діалектично).

С. К'єркегор аналізував передусім негативні стани духовного життя особистості і суспільства, які перешкоджають людині здійснити моральний вибір, вчинок (страх, тривога, переживання і т. ін.). Ці стани мислитель називає екстремальними, і саме в них має виявитися свобода вчинку у відповідності з Божим словом і Божою волею. Втім, на думку С. К'єркегора, деякі негативні вчинки людини можуть бути продуктивними, оскільки дозволяють їй випробувати реальність власної свободи і повною мірою відчутти свої внутрішні межі. Ця думка детально розглядається філософом на прикладі, який він бере із Старого заповіту, – на прикладі Авраама, де основна ідея знаходить свій

релігійний вияв у такий спосіб: страх втратити улюбленого сина повинен рівноважитися вірою і всемогутністю Бога. Естетика вчинку розглядається С. К'єркегором як можливість подолання страху, прориву до свободи, духовності. Естетизм вчинку – це спосіб існування людини, намагання подолати відчай, організувати життя власними силами згідно із Божими заповідями утвердження Добра і Краси. Духовну, моральну слабкість естетичного існування мислитель вбачав в усвідомленому небажанні індивіда прийняти себе таким, яким він є в дійсності, і здійснити естетичний вчинок. Індивіда більше влаштовує бездіяльність, безвідповідальність, отже, те «Я», яке чекає на випадок змін, за яких вдається уникнути вчинку. «Спалахи» естетично значущого існування позбавлені послідовності і єдності, вони нічим не взаємопов'язані і відірвані від реалій життя. Звідси – один крок до втрати людиною себе, оскільки вона стає нездатною до здійснення прекрасного, естетичного вчинку. Особистість, яка не втратила саму себе, характеризує цілісність, моральна відповідальність: «відчай-виклик» або «мужній виклик» (С. К'єркегор), спонукає її до вияву естетичного вчинку. Отже, на думку філософа, естетичний вчинок особистості – це її наближення до Бога, до відчуття себе справжньою людиною.

Наближення до Бога –

Це радість і життя.

Відчуження від Бога –

Дорога в небуття.

Г. Васянович

Спеціальне дослідження філософії вчинку присвятив М. Бахтін, причому автор акцентував саме на естетичній стороні проблеми [1]. Учений заперечував ідеї прихильників «філософії життя», авторів суто раціоналістичного, персоналістичного підходу в осмисленні такого складного явища як вчинок. М. Бахтін піддавав критиці і принцип «обов'язковості» І. Канта в сенсі його безособових тенденцій, він намагався створити морально-естетичну, духовну філософію, орієнтовану на особистість і смисл її буття. У розумінні мислителя, особистість здійснює естетичний вчинок у цілісній єдності свого буття: інтелектуального, почуттєвого і вольового, де домінують естетичні ідеали, потреби, смаки, прекрасне і піднесене. У своїх міркуваннях філософ дотримувався глибокого переконання, згідно з яким, естетичні вчинки людей допомагають долати їм драматургію життя, робити себе радісними і щасливими. Культура, відповідальні вчинки людей, особливо людей педагогічної професії, уможливають створення ситуації діалогу, комунікації, довіри між людьми,

втамовують їх зарозумілість, агресію, отже, спрямовують свідомість людей на їх єдність (принцип «співбуття», а не просто – окремішнього, індивідуального існування). Естетичний вчинок суб'єкта робить його причетним до усіх проблем світу, і в цьому полягає його цінність. Етична й естетична проблематика буття у філософії вчинку М. Бахтіна зливаються в одне ціле. Естетичний вчинок – це результат відповідально сприйнятого, не примусово зовнішнього обов'язку, а внутрішнього, вільного почуття і розуму. Усвідомлення особистістю власної відповідальності, глибокі внутрішні переживання за стан речей, унеможливають уникнення вчинку, роблять його закономірним і невідворотним. Отже, за розумінням М. Бахтіна, вчинок є культурно-історичним, естетичним феноменом, який допомагає людині долати життєві перепони, робить людське співбуття гуманним і доцільним.

Всесвітньо відомий психолог, який переніс неймовірні знущання і тортури багатьох фашистських таборів, але дивом залишився живим – В. Франкл доводив, що прагнення до пошуку і реалізації людиною смислу свого життя має вроджену мотиваційну тенденцію і є основною рушійною силою поведінки й розвитку особистості. Вчений наголошував: для того, щоб жити й активно діяти, людина повинна вірити в смисл життя, яким керують його вчинки. Відсутність смислу породжує у людини стан, який В. Франкл називав «екзистенційним вакуумом». Пізнання смислу завдяки вчинковій діяльності – це не просто пізнання, це – покликання, яке особистість має пронести через усе життя і не зламатись. Шляхів, з допомогою яких ми можемо зробити власне життя осмисленим, на переконання В. Франкла, є три: по-перше, з допомогою того, що ми даємо життю (в сенсі нашої творчої праці); по-друге, з допомогою того, що ми беремо від світу (в сенсі переживання цінностей), і, по-третє, з допомогою позиції, яку ми займаємо стосовно долі, яку ми не в стані змінити. Відповідно до такої градації, виокремлюються три групи цінностей: цінності творчості; цінності переживання; цінності відношення [6, с. 174; 301-302]. Пріоритет належить цінностям творчості, але всі три компоненти є важливими для вияву вчинку особистості. Оскільки педагогічна діяльність є надзвичайно творчою, то творчий елемент має постійно супроводжувати пошук естетичного вчинку і його реалізацію в навчально-виховному процесі.

Цінності творчості безпосередньо взаємопов'язані з цінностями взаємовідношення. До цих цінностей людині приходиться звертатися, коли вона знаходиться в складних ситуаціях і коли уникнути вчинку – означає втратити себе. Тому справжня особистість є приреченою на гідний, прекрасний вчинок.

Унікаючи вчинку, людина втрачає смисл свого життя. Ситуація, яку довелося пережити педагогові Янушу Корчаку, прекрасно засвідчила, що він своїм вчинком зберіг смисл життя, хоча й заплатив за нього самим життям.

Як відомо, учитель Януш Корчак тричі відмовився від пропозицій нацистів врятувати своє життя. Перший раз це відбулося, коли він прийняв рішення не емігрувати в Палестину перед окупацією Польщі, щоб не залишити «Дім сиріт» перед самою війною. Другий раз, коли відмовився втікати із варшавського гетто. Третій раз, коли мешканці «Будинку сиріт» вже піднялися у вагон потяга, що відправлявся в концентраційний табір. До Я. Корчака підійшов офіцер СС і запитав:

– Це Ви написали «Короля Матіуша»? Я читав цю книгу в дитинстві. Хороша книга. Ви можете бути вільним.

– А діти?

– Діти пойдуть. Але Ви можете залишити вагон.

– Помиляєтесь. Не можу. Не всі люди – негідники.

А через декілька днів в концтаборі Треблінка Я. Корчак разом зі своїми дітьми ввійшов до газової камери. По дорозі до смерті Корчак тримав за руку двох найменших діточок і розповідав казку дітям, які нічого не підозрювали. Педагог перед неминучою смертю власним морально-естетичним вчинком намагався заспокоїти дітей, відволікти їх від трагічного стану, який так швидко наближався, був з ними одним цілим.

Януш Корчак залишив заповіді батькам, які спрямовані на вияв ними естетичних вчинків стосовно дітей і які не втратили свого значення і до сьогодні.

1. Не чекай, що твоя дитина буде такою ж, як ти, або такою, якою ти хочеш. Допоможи їй стати не тобою, а собою.

2. Не вимагай від дитини подяки за те, що ти для неї зробив. Ти дав їй життя, як вона може віддячитися тобі? Вона дає життя іншому, а та – третьому, і це незворотний закон вдячності.

3. Не перенось на дитину свої образи, щоб в старості не їсти гіркий хліб. Адже що посієш, те і пожнеш.

4. Не стався до дитячих проблем зверхньо. Життя дано кожному по силі, і будь переконаним – їй воно тяжке не менше, ніж тобі, а можливо, і більше, оскільки у неї немає досвіду.

5. Не принижуй.

6. Не забувай, що найбільш важливі зустрічі людини – її зустрічі з дітьми. Звертай більше уваги на них – ми ніколи не можемо знати, кого ми зустрічаємо в дитині.

7. Не картай, не муч себе, якщо не здатний зробити щось для своєї дитини, просто пам'ятай: для дитини зроблено недостатньо, якщо не зроблено усе можливе.

8. Дитина – це не тиран, який заволодіває всім твоїм життям, не лише плід від плоті і крові. Це та дорогоцінна чаша, яку життя дало тобі на збереження й розвиток в ньому творчого вогню. Це вільна любов матері і батька, у яких буде зростати «наше», «власне» дитя, але душа, що дана на збереження.

9. Вмій любити чуже дитя. Ніколи не роби чужій дитині того, що не хотів би, щоби робили твоїй дитині.

10. Люби свою дитину різною – не талановитою, невдячною, дорослою. Спілкуйся з нею – радій тому, що дитина – це свято, яке поки що з тобою.

Прикметно, що етика й естетика вчинку характерна для багатьох українських педагогів: Д. Багалія, Г. Шерстюка, В. Затонського, О. Залужного, Г. Гринька, М. Скрипника, М. Яворського, Г. Коваленка, І. Огієнка, В. Сухомлинського та багатьох-багатьох ін.

Наведемо бодай лише один факт із життя В. Сухомлинського. Коли розпочалася Друга світова війна, коли фашисти вдерлися на землі України, Василь Сухомлинський мав повну можливість не йти на війну, (згідно свого особливого статусу). Натомість високе почуття патріотизму не давало йому спокою. Раз у раз він ходив до військового комісаріату, щоби довести: «Я потрібний на фронті!» Педагог домігся свого, був призваний до війська і мужньо воював, двічі був поранений (після другого поранення дивом лишився живим). Після одужання всі свої сили, розум і серце Василь Сухомлинський віддав дітям. І як не паплюжили геніального педагога бюрократи від освіти за його гуманізм, справжнє новаторство, він не скорився, а продовжував сумлінно працювати, мобілізуючи своїми діями, вчинками до праці тисячі учителів. Йому присвячуємо такі поетичні рядки:

*Василь – Великий Сухомлинський!
Тобі Господь заповідав,
Щоб серце добре, ніжне, чисте,
Ти дітям Павлиша віддав!*

Г. Васянович

У творчих пошуках академіка І. Беха вчинок кваліфікується як духовна константа [2, с. 153-240]. Учений слушно доводить: кожен педагог прагне, щоб з боку вихованця вчинки були не лише добродійними, а й естетично забарвленими. З цією метою педагог залучає різноманітні форми і методи, засоби, спрямовані на спонукання вихованців до вияву добродійних, прекрасних вчинків. І. Бех ґрунтовно розробляє типологію вчинків (особливу увагу приділяє практиці й оцінці вихованцями безпосередніх і опосередкованих вчинків) аналізує обопільно корисного вчинку, доводить, за яких умов учень/студент вичерпує можливості вияву своїх вчинків тощо.

І. Бех досліджує мотиваційно-ціннісну детермінацію вчинку, розкриває сутність і зміст досвіду його захисного механізму від асоціальних вчинків особистості учня/студента, акцентує на перманентному введенні вихованців у ситуацію вчинку-служіння тощо.

Актуальним є бачення вченим ідеї плекання у вихованця вчинку-відданості. Вчинок-відданість, на думку вченого, є виявом бажання творити добро іншому без будь-яких корисних інтересів, а заради глибокого почуття милосердя, емпатії, краси душі і серця. Педагог як автор вчинку-відданості дбає про благополуччя своїх учнів/студентів, при цьому завжди перебуває у стані піднесення і радості. Завдання педагога стосовно формування у вихованців вчинку-відданості полягає в забезпеченні їхнього емоційного розвитку і особливо того сегменту, який репрезентований почуттям люб'язності, душевної теплоти, співучасті.

Близьким за своєю сутністю є і вчинок-вірність, в його основу покладається надійність суб'єкта за різних обставин, його непідкупність, чуйність і пряmostояння. На суб'єкта вчинку-вірності за будь-яких обставин можна покластися, не побоюючись, що він підведе в якійсь ситуації. Класичним прикладом можна вважати ситуацію, коли А. Макаренко відпустив своїх вихованців (вчорашніх соціально запущених дітей) під «чесне слово», що вони всі повернуться в колонію, в якій перебували. І все відбулося саме так. Такі вчинки ще можна назвати вчинками збереження честі. Вони не дозволяють суб'єктові поводитися ситуаційно, підпорядковуючись умовам, що склалися на певний час. Натомість морально-естетичні дії особистості відзначаються стійкістю, сміливістю, самовладанням, естетичною цінністю.

З погляду етики і естетики надто вартісним є вчинок-вдячність, вчинок-чуйність, вчинок-самовідданість, вчинок-самостійність, вчинок-скромність, вчинок-розрада, вчинок-догодження та ін. [2]. Усі ці вчинки мають естетичне

забарвлення і людську значущість, вони сприяють становленню і розвитку особистості як педагога, так і вихованця.

На основі викладеного можна зробити такі висновки:

1. Вчинок – це світоглядне, душевно-духовне надбання особистості, який характеризує самоствердження індивіда у вияві взаємозв'язку етичного (добра, честі, гідності), а також естетичного (прекрасного і піднесеного).

2. Вчинок педагога виявляє себе за певних об'єктивних і суб'єктивних умов, він носить мотиваційно-ціннісний смисл і значення.

3. Вчинок педагога має ту важливу цінність, що позитивно впливає на свідомість суб'єктів учіння, є прикладом для наслідування.

До подальших пошуків у розв'язанні окресленої проблеми відносимо: а) ноологічні підходи у з'ясуванні взаємозв'язку свідомості й естетичної діяльності та його впливу на формування естетичного вчинку особистості; б) вплив вчинкової діяльності педагога на естетичні відносини у педагогічному колективі та ін.

Список використаних джерел:

1. Бахтин М. К философия поступка. Автор и герой в эстетической деятельности (фрагмент) // Философия и социология науки и техники: Ежегодник 1984-1985. М.: Наука, 1986. С. 3-21.

2. Бех І. Д. Виховання особистості. Сходження до духовності: Наук. видання. К.: Либідь, 2006. С. 153-240.

3. Гегель Г. Философия права / Пер. с нем.: ред. и сост. Д. Керимов и В. Нерсесянц; Автор вступ. ст. и примеч. В. Нерсесянц. М.: Мысль, 1990. 524 с.

4. Кант И. Лекции по этике / Пер. с нем. / Общ. ред. и вступ. ст. А. Гусейнова. М.: Республика, 2000. 431 с.

5. Кьеркегор С. Страх и трепет: Пер. с дат. М.: Республика, 1993. 383 с.

6. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ. и нем. / Общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева; вступ. ст. Д.А. Леонтьева. М.: Прогресс, 1990. 368 с.

УДК 378.01:159.9-051

Андрій Литвин

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри

Лариса Руденко

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри

кафедра практичної психології та педагогіки

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,

м. Львів, Україна

НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. Професійна підготовка психологів розглядається як цілеспрямований процес формування у студентів здатності до майбутньої фахової діяльності та внутрішньої готовності, важливим аспектом яких є досягнення належного рівня професійної компетентності, а також становлення їхньої професійної позиції та професійної культури для забезпечення конкурентоспроможності на ринку психологічних послуг. Обґрунтовано, що для успішного вирішення освітніх завдань організація процесу професійної підготовки психологів у ЗВО має будуватися з урахуванням: діяльнісного підходу до опанування фахом; соціально-психологічного вивчення людини; усвідомлення студентами соціальної значущості їхньої подальшої професійної діяльності; обов'язкового урахування в освітньому процесі ЗВО завдання особистісного зростання майбутніх фахівців-психологів; положень системного підходу щодо пізнання психічної реальності, який сприяє адекватній постановці проблем і навчальних завдань.

Ключові слова: професійна підготовка; психолог; заклад вищої освіти; проблема підготовки психологів.

Andriy Lytvyn

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department

Larysa Rudenko

Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department

Department of Practical Psychology and Pedagogy

Lviv State University of Life Safety. Lviv, Ukraine

DIRECTIONS OF MODERNIZATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS' TRAINING

Abstract: Psychologists' professional training is considered as a purposeful process of forming students' inner readiness for future work, one of the important aspects of which is their personal development, achieving the appropriate level of professional competence to ensure competitiveness in the labor market. It is substantiated that for the successful solution of educational tasks the organization of the process of psychologists' professional training at higher schools should be based on: activity principle of mastering the profession; social and psychological study of man; awareness of students of social significance their future professional activity; mandatory inclusion of the task of future psychologists' personal growth in the educational activities of higher schools; provisions of a system approach to cognition of mental reality, which contributes to the adequate formulation of problems and educational tasks.

Key words: professional training; psychologist; higher school; problem of psychologists' training.

Підготовку майбутніх психологів у закладах вищої освіти (ЗВО) нині розглядають як цілеспрямований процес формування у студентів здатності до майбутньої фахової діяльності та внутрішньої готовності, важливим аспектом яких є досягнення належного рівня професійної компетентності, а також становлення їхньої професійної позиції та професійної культури для забезпечення конкурентоспроможності на ринку психологічних послуг. Водночас, невідповідність між рівнем сучасних психологічних знань, а також рівнем освіти, якістю підготовки майбутніх психологів у вітчизняних ЗВО, та потребами суспільства і запитам практики, зумовлює актуальність проблеми модернізації їхньої професійної підготовки у вищій школі.

Сучасному психологу не достатньо володіти знаннями лише вузької професійної сфери, своєї спеціалізації, бути прихильником однієї, навіть найпродуктивнішої, концепції. Формування професійного світогляду, основи якого закладаються в системі вищої освіти, відбувається протягом усієї професійної діяльності фахівця-психолога, а психологічна освіта триває безперервно. Постійне систематичне вивчення психологічної теорії та практики, засвоєння нових методів, прийомів і засобів роботи потрібні для розвитку фахових компетентностей психологів, формування професійно важливих якостей особистості та вироблення стійкої професійної позиції.

Зазначимо, що нині активно відбувається модернізація системи професійної підготовки психологів. Новації, що впроваджуються у психологічну освіту, зумовлені переходом ЗВО на багаторівневу систему підготовки кваліфікованих кадрів, утвердженням компетентнісного підходу у вищій школі, використанням європейської системи контролю якості освіти.

Як зазначається у державному стандарті вищої освіти України зі спеціальності 053 «Психологія», об'єктом вивчення та, відповідно, професійної діяльності випускника є: психічні явища, закономірності їх виникнення, функціонування та розвиток; поведінка, діяльність, учинки; взаємодія людей у малих і великих соціальних групах; психофізіологічні процеси і механізми, які лежать в основі різних форм психічної активності [7, с. 5]. Психолог має бути здатним виконувати різні види професійної діяльності: діагностичну та корекційну; експертну та консультативну; навчально-виховну; науково-дослідницьку; культурно-освітню, брати участь у вирішенні комплексних завдань в освіті, охороні здоров'я, сфері соціальної допомоги населенню тощо.

Українські науковці пропонують трирівневу структуру набуття професійних психологічних знань [6, с. 217]: I рівень – теоретико-

експериментальна підготовка, яка здійснюється традиційними методами та полягає у вивченні класичних психологічних дисциплін; II рівень – практична психологія, що передбачає опанування теоретичних засад практичної психології та здійснюється, переважно, шляхом залучення студентів до активних форм навчальної роботи; III рівень – оволодіння практичними психологічними технологіями, методиками і методами формування навичок роботи з клієнтами (чи групами), що реалізується у практичній роботі. Як зазначає автор, оволодіння цими рівнями сприяє формуванню у майбутніх психологів професійного світогляду.

У науковій літературі презентовано різні підходи до вирішення проблеми професійної підготовки майбутніх психологів, зокрема загальнонауковий, який враховує психологічний, педагогічний, особистісний, соціальний і моральний аспекти навчання фахівців. Безперечно, цей підхід є цілком правомірним, і з успіхом застосовується передусім на початкових етапах навчання у ЗВО.

Водночас чимало дослідників розглядають освітні питання з вузькопрофесійних позицій і наголошують на низці суто психологічних аспектів у підготовці студентів-психологів: професіоналізацію особистості; формування професійної самосвідомості; становлення професійної Я-концепції; розвиток професійного мислення; формування професійної компетентності тощо [4, с. 99].

З метою модернізації підготовки практичних психологів і підвищення її якості О. Бондаренко пропонує враховувати «чотири взаємопов'язаних аспекти проектування і становлення функціональної особистості психолога-консультанта, які передбачають: 1) побудову теоретичної моделі фахівця, що містить розроблення стандартів (норм і нормативів) вимог до особистості й діяльності психолога-консультанта; 2) ретельний первинний відбір професійно придатних кандидатів; 3) розроблення оптимального змісту навчання і розвитку психологів-практиків; 4) вирішення проблеми власного професійного самовизначення фахівців (проблеми професійної ідентифікації)» [2, с. 167].

За змістом психологічна освіта, зберігаючи природничо-наукові традиції, має поєднувати їх із гуманітарними напрацюваннями і філософськими основами. За типом і формами навчання в ній потрібно інтегрувати риси університету і творчого ЗВО. Як справедливо вказує Ф. Василюк, передусім необхідно поєднати академічну психологію та психологічну практику. Для цього психологічна освіта має реалізувати психотехнічний підхід, спрямований на відхід від ідеї «впровадження» розумної теорії у відсталу практику. Натомість,

практика має поєднуватися з теорією [3, с. 36]. Тобто навчання має стати практико орієнтованим.

У зв'язку з викладеним окреслимо деякі суттєві напрями модернізації освіти майбутніх психологів:

- усвідомлення психологами-практиками, викладачами і майбутніми психологами необхідності впровадження психотехнічного підходу і його положень в освітній процес ЗВО;

- проектування та застосування ефективних моделей професійно-особистісної підготовки практичних психологів, удосконалення наявних і розроблення нових підходів;

- обов'язкове передбачення в підготовці практичних психологів набуття студентами компетентностей за різними напрямками (безпосередньо практичної діяльності, науково-дослідницької діяльності в галузі практичної психології та викладання практико орієнтованих дисциплін);

- удосконалення професійно-педагогічних умінь, навичок і особистісно-ділових якостей викладачів, зайнятих у підготовці психологів-практиків;

- розроблення і подальша модернізація дієвих методів впливу, а також новітнього дослідницького інструментарію ефективності методів консультування та психотерапії [5, с. 113–114].

Підготовка до таких напрямів діяльності психолога, як психотерапія і психологічне консультування, не може повністю забезпечуватися лише закладом вищої освіти. Тобто, мова йде про вивчення лише їх основ, які передбачають обов'язкове ознайомлення з методологією психологічної діяльності. Лише після її засвоєння студент може стати справжнім професіоналом, здатним не просто використовувати готові методи і методики для вирішення проблем, а й самостійно створювати (удосконалювати) професійний інструментарій [1].

Необхідність розвитку теоретико-методологічного мислення майбутніх психологів зумовлена й тим, що у ЗВО вони навчаються, як правило, на основі вчорашніх і навіть позавчорашніх досягнень як науки, так і психологічної практики. На жаль, це природна ситуація в освіті, яка об'єктивно породжує таку суперечність: студент опановує знання, вміння, технології, здобуті раніше й іншими, а у своїй майбутній професійній діяльності йому потрібно буде самостійно опановувати нові знання, знаходити нові підходи до розв'язання посталих перед ним завдань, зумовлених проблемами сьогодення. Вирішення цієї суперечності вбачаємо у формуванні в майбутніх психологів теоретико-

методологічного мислення на основі ґрунтовної загальнонаукової, загальногуманітарної та професійно-психологічної підготовки.

Професійна підготовка студентів з експериментальної психології також потребує посиленої уваги. Необхідно виховувати в майбутніх психологів культуру проведення психологічного експерименту (зокрема опанування способів запобігання виникненню артефактів у психологічному дослідженні), оскільки це значно сприяє формуванню культури розумової, професійної праці, а також мотивує студентів до науково-дослідної діяльності та самовдосконалення.

Якість підготовленості майбутніх психологів залежить від дидактично доцільного поєднання та взаємовпливу ґрунтовної фундаментальної та глибокої практичної підготовки, яку, на наш погляд, потрібно розпочинати якомога раніше. У ЗВО вона має передбачати, поряд із конкретними техніками і технологіями, загальнопрактичні вміння та навички щодо спостереження, проведення дослідів, актуалізації різноманітних видів спілкування тощо. Це означає, що під час навчання доцільно зібрати своєрідний багаж професійного досвіду, необхідного кожному психологові, де б і з ким він не працював, яким напрямам психологічної практики не надавав би перевагу. Дослідники відзначають, що формуванню умінь і «відшліфовуванню» професійних навичок студентів сприяють різноманітні практикуми, практичні заняття та тренінги, як універсальні освітні технології підготовки психологів [1].

Для успішного вирішення освітніх завдань організація процесу професійної підготовки психологів у ЗВО має будуватися з урахуванням: діяльнісного підходу до опанування фахом, що дає змогу оптимально структурувати навчання на основі єдності психологічної теорії та практики і забезпечує надійне підґрунтя всіх видів роботи психолога; соціально-психологічного вивчення людини, відповідно до якого відбувається осягнення основ зростання та розвитку її особистості протягом усього періоду життєдіяльності; усвідомлення студентами соціальної значущості та невинного підвищення затребуваності їхньої подальшої професійної діяльності; обов'язкового урахування в освітньому процесі ЗВО завдання особистісного зростання майбутніх фахівців-психологів; положень системного підходу щодо пізнання психічної реальності, який сприяє адекватній постановці проблем і навчальних завдань, орієнтує освітній процес на розкриття цілісного образу людини та її особистісного потенціалу. Професійна підготовка студентів за освітніми програмами «Психологія» має полягати не лише у формуванні компонентів компетентності, а й теоретико-методологічного

мислення та внутрішньої готовності, спрямованих на вдосконалення й активний саморозвиток особистості психолога у професійній діяльності. Отже, цілеспрямоване поєднання теорії, експериментальних досліджень і практики у професійній підготовці забезпечить майбутнім психологам розвиток здатності цілісного бачення внутрішнього світу людини, формування методологічного мислення й опанування методами ефективної роботи з клієнтом.

Список використаних джерел

1. Ананьєва Н. Н., Васина Н. В. Проблемы профессиональной подготовки психологов в вузе. URL : <https://dogmon.org/problemi-professionalnoj-podgotovki-psihologov-v-vuze.html>.
2. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика : учеб. пособие для студентов ст. курсов психол. фак. и отд-ний ун-тов. Киев : Укртехпрес, 1997. 216 с.
3. Василюк Ф. Е. Понимающая психотерапия как психотехническая система : автореф. дисс. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Москва, 2007. 48 с.
4. Вінтюк Ю. Професійна підготовка майбутніх психологів: проблема та її складові. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. № 3. С. 92–102.
5. Кузовкин В. В., Скоробогатова Н. А. Особенности модернизации системы образования психологов-практиков. *Психология и психотехника*. 2012. № 9(48). С. 104–115.
6. Матвієнко О. В., Затворнюк О. М. Професійна підготовка майбутніх психологів як психолого-педагогічна проблема. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 1. Т. 1. 2014. С. 215–220.
7. Стандарт вищої освіти України із галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія» : наказ Міністерства освіти і науки від 24.04.2019 р. № 564. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (дата звернення: 15.07.2020).

УДК 378.1

Аркатов Ю.Н.

канд.физ.мат. наук, доцент кафедры фундаментальных наук,

Георгалина Е.Р.

канд.тех.наук, доцент кафедры фундаментальных наук,

Журавлёва И.Б.

старший преподаватель кафедры фундаментальных наук,

Военная академия,

г. Одесса, Украина

К ВОПРОСУ О СИСТЕМЕ КРИТЕРИАЛЬНОГО ОЦЕНИВАНИЯ КАЧЕСТВА ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ

Аннотация. Рассматриваются вопросы, связанные с использованием системы критериального контроля в учебном процессе. Обсуждаются проблемы, связанные с процессом формирования банка контрольных заданий и созданием критериев оценивания. Обосновывается необходимость увязывать решение этих вопросов с каким-либо вариантом

таксономии учебных целей. В частности, обсуждается классификация учебных целей, предложенная Б.Блумом и классификация контрольных заданий Д.Толлингеровой.

Ключевые слова: критериальный контроль, таксономии учебных целей, дескриптор, классификация и сложность контрольных заданий

*Arkatov Yu., PhD (Physics & Mathematics), Assistant Professor,
Georgalina E.R., PhD(Technical Sciences), Associate Professor
Zhuravleva I.B., Senior Lecturer
Department of Fundamental Sciences,
Military Academy, Odesa, Ukraine*

TO THE QUESTION OF CRITERIA-BASED SYSTEM OF STUDENTS KNOWLEDGE QUALITY ASSESMENT

Annotation. *The issues of using the criteria-based system in academic activities are considered. The issues related to the process of forming a bank of supervisory tasks and the creation of assessment criteria are discussed. Justified the need to lift the solution of these issues with any option taxonomy of educational purposes. In particular, the classification of educational purposes proposed by Blumom and the classification of the control tasks D. Tollingerova is discussed.*

Keywords: *criteria control, taxonomy of educational purposes, descriptor, classified kation and complexity of supervisory tasks*

Не смотря на часто декларируемую важность контрольных мероприятий различного типа в учебном процессе, качество организации этого процесса и его практическая реализации в действительности как минимум оставляет желать лучшего. Одной из причин такого положения дел часто является фактическое отсутствие системы контроля как таковой или использование некоего «полуфабриката», в котором присутствуют только некоторые атрибуты «системы контроля», но зато привычного и удобного с практической точки зрения. Возрастанию значимости контроля в учебном процессе способствует и значительное увеличение объёма самостоятельной работы учащихся. Кроме того, проблемы повышения объективности и точности контроля по-прежнему остаются актуальными.

Оценка учебной деятельности учащегося может быть осуществлена путём сравнения его учебных достижений с некоторыми параметрами, эталонами. В системе критериального контроля эти эталоны называются критериями. Основой для создания этих критериев являются учебные цели. Декларация целей должна сопровождаться, во-первых, соответствующей системой действий, которая позволила бы реализовать эти цели, и, во-вторых, системой контроля, которая позволила бы диагностировать как процесс достижения учебных целей, так и уровень их достижений. Неразрывная и зависящая друг от друга триада: цель, действие и контроль составляют основу учебного процесса. Поэтому

формирование любой системы контроля и в частности системы критериального контроля должно опираться, во-первых, на анализ учебных целей и, во-вторых, на технологию создания валидных контрольных задач. Умение создавать качественные контрольных заданий по учебному предмету является одним из признаков, характеризующих профессиональный уровень преподавателя.

Диагностирование уровня достижения учебных целей в значительной мере сводится к оценке качества трансформации элементов учебной информации в соответствующие знания, умения. Основной структурной единицей в системе контроля не зависимо от его вида и формы является контрольное задание. Необходимым условием в любой системе контроля при формировании банка контрольных заданий является использование какого-либо варианта таксономии учебных целей. Рассмотрим классификацию (таксономию), предложенную Б.Блумом и которая включает в себя шесть уровней учебных целей.

Первый уровень – «знание»: запоминание, узнавание и воспроизведение основных элементов учебной информации в предметной области (терминов, понятий, названия формул). Укажем некоторые действия обучаемых, которые соответствуют этому уровню учебных целей: выбор нужного определения или формулы из заданной совокупности, знание символа или название формулы.

Второй уровень – «понимание»: формулировка проблемы на символическом языке (например, математическом), которая решается с использованием того или иного элемента учебной информации; преобразование формулы из одной формы в другую или запись её в других обозначениях; интерпретацию величин, которые используются в рассматриваемом элементе учебной информации (правиле, формуле, алгоритме). Действия обучаемых, которые соответствовали бы этому уровню следующие: перейти от словесной формы утверждения (закона, правила) к символической; переформулировать, дать геометрическую интерпретацию какому-то утверждению или определению, привести пример реализации общего правила, алгоритма в конкретной ситуации.

Третий уровень – «применение»: использование понятия, формулы, алгоритма стандартного метода в новых, конкретных, но нестандартных условиях; выбор и выстраивание простейших логических действий для решения проблемы. Действия обучаемых, которые соответствовали бы этому уровню, например, следующие: при выполнении контрольного задания осуществить выбор и реализовать стандартный план решения поставленной нестандартной задачи; выполнить стандартные действия в не совсем стандартных условиях.

Четвёртый уровень – «анализ»: структуризация проблемы; выявление скрытых смыслов в ней; построение плана решения проблемы. Действия обучаемых, которые соответствовали бы этому уровню, например, следующие: оценивать качество данных; выделять и устанавливать связи между отдельными элементами рассматриваемой проблемы; применять простейшие, но нестандартные алгоритмы решения проблемы.

Пятый уровень – «синтез»: на основе сформированных знаний (действий, навыков) учебной информации, создавать «новую информацию», то есть информацию, которая не является элементом рассматриваемой учебной информации. Контролю и оцениванию деятельности обучаемого в этом случае подлежат выступление, реферат, доклад, эксперимент.

Шестой уровень – «оценивание»: принятие аргументированного решения на основе сформированных знаний и оценивание того или иного материала. Обучаемый оценивает качество и логику рассматриваемого материала (проблемы), представляя результаты в виде доклада, текста.

На основании классификации учебных целей Блума, была предложена (Д.Толлингерова) и соответствующая классификация контрольных заданий. Все контрольные задания разделены на пять категорий и каждая категория содержит определённое количество типов задач (всего 27 типов). Расположены эти задания по возрастанию их когнитивной и операционной сложности.

Задачи первой категории предполагают узнавание и воспроизведение учебной информации. Задачи второй категории предполагают простые мыслительные операции (определение фактов, перечисление и описание процессов, задачи на упорядочивание). Задачи третьей категории предполагают сложные мыслительные операции (объяснение смысла, задачи на аргументацию и на оценку ситуации). Задачи четвёртой категории, предполагают обобщение знаний (проекты, самостоятельные письменные работы, отчёты). Задания пятой категории, предполагают продуктивное мышление (решение проблемных ситуаций, целеполагание и постановку вопросов).

Принципиальное отличие критериальной системы оценивания от других систем состоит в том, что каждое контрольное задание сопровождается определёнными критериями, которые должны быть согласованы с целями учебного процесса и соответствовать им. Таксономический подход позволяет формулировать критерии оценивания и осуществлять их детализацию через дескрипторы согласно уровням мыслительных навыков таксономии целей обучения. Для обучаемых важно понимание того, как конкретно, по каким

позиціям буде оцінюватися їх рішення контрольного завдання або виконання самостійної роботи, і для них не столь важні загальні критерії оцінювання. Дескриптор призначений грати роль своєобразного специфікатора, роз'яснюючого, во-перших, по яких позиціям буде оцінюватися навчальна робота учасця, зв'язана з виконанням контрольного або якого-то іншого навчального завдання, а, во-вторых, як буде здійснюватися сопоставлення цій роботі певного числового еквівалента – бала навчальної роботи.

Дескриптор повинен містити інформацію про характеристики контрольних завдань в числовому форматі. В якості таких, наприклад, приймаються складність контрольного завдання або важкість. В теорії тестування використовується статистична важкість, як відношення кількості учасців неправильно виконавших контрольне завдання до загальному числу протестуванних. Зрозуміло, що так визначена величина не може бути об'єктивною характеристикою завдання, так як залежить не тільки від його властивостей. Будь-яка характеристика контрольного завдання, яка встановлюється шляхом статистичної обробки результатів тестування не може претендувати на об'єктивність.

УДК 378.1(479)

Інна Вановська
кандидат історичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник науково-дослідного центру Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ВНЗ ЯК ГОЛОВНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Анотація. У статті патріотизм розглядається з позиції ціннісного підходу. Доводиться, що соціальна справедливість і солідарність – це ключові принципи патріотичного виховання. Аналізуються основні проблеми, пов'язані з патріотичним вихованням курсантів ВНЗ.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, курсанти, вища освіта, особливості патріотичного виховання курсантів.

Inna Vanovska
PhD of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Researcher of Research Center,
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine

PATRIOTIC EDUCATION UPBRINGING IN HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS AS THE MAIN FACTOR IN THE FORMATION OF FUTURE AFU OFFICERS

Abstract. The article considers patriotism from the standpoint of a value approach. It is proved that social justice and solidarity are the key principles of patriotic education. The main problems associated with the patriotic education of higher military educational institution cadets are analyzed.

Keywords: patriotism, patriotic education, cadets, higher education, features of patriotic education of cadets.

Актуальність теми цього дослідження зумовлена тим, що патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів є одним з найважливіших завдань сучасної військової освіти, оскільки саме в курсантському середовищі юнаки і юнки більш усвідомлено сприймають і відповідно приймають безпосередньо для себе такі поняття як Батьківщина, Вітчизна, громадянська позиція і патріотизм. Саме тому патріотичне виховання курсантів ВВНЗ є одним з пріоритетних напрямків освітнього процесу сучасних вищих військових навчальних закладів України.

Як соціальний феномен патріотизм є особливою цінністю, яка необхідна людині, оскільки піднімає її цінність і вагомість у світі, надає її життю глибокий сенс. Не випадково втрата Вітчизни, втрата відчуття Батьківщини завжди сприймалася людьми дуже гостро і болісно. В умовах сучасного суспільства проблема формування патріотизму набуває особливої актуальності. При всіх своїх позитивних наслідках загальна глобалізація характеризується не тільки інтеграцією економіки і активізацією міграційних процесів, а й широким культурним взаємопроникненням, веде до раціоналізації суспільних відносин, девальвації духовних цінностей, підтримання культурних традицій, які склалися століттями, розмивання і навіть втрати культурної унікальності народів, звуження сфери застосування етнічних мов. А це, в свою чергу, веде до кризи громадянської ідентичності, коли людина починає затверджуватися в переконанні, що батьківщина, патріотизм – це поняття застарілі, сьогодні важливіше відчувати себе громадянином світу.

Специфіку патріотичному вихованню в Україні надає і така його особливість, як поліетнічність. Тому збереження внутрішньополітичної стабільності і єдності суспільства можливо тільки за умови формування такого феномена, як патріотизм. У цих умовах на вищі військові навчальні заклади покладається особлива відповідальність не тільки за професійну підготовку майбутніх офіцерів, а й за виховання всього особового складу, формування його моральних і громадянських якостей. Адже від того, як буде особистісно

орієнтоване курсанство, яке в найближчому майбутньому заповнить політичну та інтелектуальну еліту українського військового суспільства, які цінності культури, історії складуть його світоглядне ядро, яким буде рівень його громадянської відповідальності і залежать успіхи у розвитку нашого суспільства, реалізація глибоких соціально-економічних і політичних перетворень [4, с. 76].

У період масштабних перетворень в суспільстві відбувається заміна колишніх цінностей і пошук інших моральних орієнтирів, як наслідок, формуються нові ідеали і соціальні норми. Новосформовані і нав'язані ззовні цінності часто виходять за рамки традиційного, звичного виховання і світогляду. Такі зміни призводять зрештою до «ідеологічного зсуву», який є джерелом екстремістських настроїв і поглядів серед молоді. Політичні реформи перехідного періоду становлення нової державності пов'язані зі зростанням націоналістичних настроїв, які є причиною глибокої диференціації етнічних груп, а також різниці соціокультурних інтересів населення. Об'єктом нашої уваги в рамках цієї статті є фактори, що сприяють формуванню патріотизму у курсанства в якості протидії екстремістським тенденціям на сучасному етапі. На цей час відрив молоді від традиційних цінностей зберігається і виявляється ще гостріше, ніж 15-20 років тому.

Варто звернути особливу увагу курсантів на національні цінності, вікові традиції, культурну спадщину і патріотичне виховання, на здатність захопити і по-справжньому полюбити свою історію і державу. Патріотичні настрої сучасної України багато в чому обумовлені соціальними змінами, що відбулися в державі в дев'яності роки. Соціальна роз'єднаність, розпочата в той час в сферах політики та економіки, наукової і культурної областях, нині гостро зіткається з проблемами держави.

Модифікація соціально-економічних процесів сприяє незмінно високому ступеню міжкультурної конфліктності, що безсумнівно, має глибокий вплив на формування і розвиток патріотичної свідомості молодого покоління. Все це доводить актуальність проблеми патріотичного виховання курсанства [2, с. 16].

Утворення нової незалежної Української держави поклало початок нового етапу у відношенні до патріотизму серед соціальних інститутів і етнічних груп всередині держави. Патріотичне виховання має бути інтегрованим з процесами середньої та вищої освіти. Це дозволить вивчити і розглянути формування сучасної державної та суспільної системи установ по роботі з молоддю, студентством і курсанством. У сучасному стратифікованому суспільстві виховання у молоді патріотизму як соціальної цінності можливо, навіть через

усвідомлення спільності і приналежності до певної групи, суб'єктами якої є саме курсанти ВВНЗ [7].

Завдання, які ставить держава перед вищими військовими навчальними закладами – формування патріотичної особистості. Виховання передбачає формування активної громадянської позиції, високої патріотичної свідомості, освіченості, високих моральних і культурних ідеалів, орієнтацію на сім'ю і сімейні цінності. Слід зазначити, що патріотизм може бути прищеплений курсанству лише в результаті багатофакторного впливу на виховання, освіту і емоційно-вольову сферу. Формування особистості патріота є одним з головних завдань сучасної держави. Процес виховання офіцера-патріота тривалий і кропіткий, вимагає наполегливої праці і зусиль як від держави і суспільства, так і від ВВНЗ.

Метою патріотичного виховання курсантів ВВНЗ є виховання високо патріотичного, громадянсько відповідального, соціально активного офіцера, який має високий рівень професіоналізму, позитивні цінності і, найважливіше, особистісні якості, здатні виявитися в інтересах України [6, с. 15].

Завдання і зміст патріотичного виховання є логічним наслідком з вищезазначеного визначення і в найзагальнішому вигляді охоплюють наступні напрямки роботи:

- виховання патріотичних почуттів;
- формування знань, поглядів і переконань патріотичного характеру;
- розширення досвіду і формування позитивного ставлення до патріотичної діяльності [5, с. 112].

Головним змістом цього напрямку виховної роботи у вищих військових навчальних закладів є проведення державної політики щодо становлення громадянської позиції особистості, по формуванню у майбутніх офіцерів патріотизму, відповідальності, готовності до захисту не тільки власних, а й державних інтересів [8].

Вищій військовій школі належить і провідна роль у вирішенні такого завдання, як вдосконалення методології вимірювання та уточнення набіру показників, що відображають рівень патріотичного виховання.

Як кожне явище, патріотизм має свою структуру і складники: ідеї, переконання, риси, волю, почуття, патріотичні дії, особливості.

Розглянемо сутність кожного із зазначених елементів.

Ідеї – борг перед Батьківщиною, вірність національним ідеалам і традиціям, рішення служити своєму народові і Батьківщині, мати відповідальність за долю Батьківщини.

Переконавання – внутрішня усвідомлена необхідність турботи про могутність і процвітання Батьківщини, необхідність підпорядкувати особисті інтереси громадським.

Воля – прояв особистих зусиль у відстоюванні інтересів Вітчизни. Вищим проявом патріотизму є особистий і масовий героїзм.

Почуття – любов до Батьківщини, повагу до народів, які проживають на її території, їх історії, мови; любов до природи, гордість за приналежність до громадян своєї країни, ненависть до смертельних ворогів і недругів Вітчизни. Усвідомлення величезних життєвих просторів, природних ресурсів, красу рідного краю, почуття причетності до території, уявлення про «рідний дім», «Батьківщину», «рідний край».

Патріотичні дії – виявляються в військових і трудових справах, у боротьбі зі злом, негативними проявами суспільної свідомості.

Особливості – полягають в спрямованості постійного процесу вдосконалення єдиного багатонаціонального менталітету народів України, готовності захищати і відстоювати інтереси Вітчизни, незалежно від національної приналежності аж до самопожертви [1, с. 40].

Ось чому ключовим завданням сучасної України є виховання курсантів ВВНЗ патріотично налаштованими, з незалежним мисленням, творчим світоглядом, професійними знаннями, які демонструють суспільству високу культуру, зокрема культуру міжнаціонального спілкування, відповідальність і здатність приймати самостійні рішення, націлені на підвищення добробуту країни, народу і своєї родини [3, с. 56].

Список використаних джерел:

1. Бех І.Д. *Національна ідея в становленні громадянина-патріота України*. К.: 2014. 48 с.
2. Волошина Н.М. *Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства: автореф. канд. філософ. наук*. К.: 2010. 25 с.
3. Зонь В.В., Кубицький С.О., Слонімський В.Г., Великожон М.В. *Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення особового складу Збройних Сил України: навч. пос.* К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 225 с.
4. Кульчицький В.Й. *Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект)*. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія педагогіка і соціальна робота. 2013. № 30. С.76-78.
5. Стьопіна О.Г. *Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва: автореф. канд. пед. наук*. Луганськ: 2007. 23 с.

6. Кремінь В.Г. Національна освіта як соціокультурне явище. *Учитель*. 1998. № 2. С. 10-16

7. Концепція націонал-патріотичного виховання дітей та молоді. Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641; URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2015>.

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

УДК 148-043.83:005.336.2:373.3

Наталія Головка

канд. пед. наук, доцент кафедри педагогіки

КНУ ім. Тараса Шевченка, Україна

Людмила Бахмач,

канд. пед. наук, викладач,

школа № 61 ім. Маршала Юзефа Пілсудського в м. Краків, Польща

ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ПОЗИТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

Анотація: У статті розкривається сутність інтерактивних технологій та особливості позитивної мотивації. Інтерактивні технології навчання допомагають студенту отримати та засвоїти значно більший обсяг інформації, сприяють зростанню його професійних умінь і навичок, формуванню критичного мислення. Підвищують мотивацію до навчання, що позитивно впливає на фахову підготовку майбутніх вчителів.

Ключові слова: інтерактивні технології, позитивна мотивація, студенти, майбутні вчителі, фахова підготовка.

Nataliya Holovko

Ph.D. (pedagogical), Associate Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Liudmyla Bakhmach,

Ph.D. (pedagogical), teacher

school № 61 Józef Piłsudski in Kraków, Poland

INTERACTIVE TECHNOLOGIES AS A MEANS OF INCREASING POSITIVE MOTIVATION TO LEARN IN FUTURE TEACHERS

Abstract. Motivational learning processes need to be managed and create positive conditions for the development of internal motives. Increasing positive motivation for learning is possible through the introduction of interactive learning technologies in the educational process. The peculiarity of interactive learning lies in the fact that the educational process is carried out in conditions of constant active interaction of all its members.

By analyzing the actions and actions of partners, participants in the educational process, changing our behavior, we more consciously acquire knowledge and skills, therefore interactive methods are not only a means of improving learning, but a means of enhancing educational influence.

Key words: interactive technologies, positive motivation, students, future teachers, professional training.

Завдання сучасної освіти є підвищення в студентів інтересу до навчання, спрямування на вироблення позитивної навчальної мотивації. За допомогою позитивної мотивації поступово формується відчуття впевненості, виникає інтерес до предмета, а також реалізуються прагнення до самоствердження. Створення оптимальних умов для формування в студентської молоді мотивації до вивчення професійно спрямованих дисциплін є важливим завданням сучасної освіти.

Проблематику навчальної мотивації досліджували в своїх роботах такі наковці, як Д. Ельконін, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін. Подальшому вивченню аспектів цієї проблеми присвятили свої наукові розробки Л. Божович, І. Дубровина, С. Занюк, Є. Ільїн, А. Маркова.

Під мотивом навчальної діяльності вчені розуміють усі чинники, які зумовлюють вияви навчальної активності: мету, потреби, установки, почуття обов'язку, інтереси, тощо. У психолого-педагогічній літературі не існує єдиного розуміння навчальної мотивації та класифікації навчальних мотивів. Дослідники використовують подібні, але не синонімічні поняття для позначення цього феномену, а саме: навчальна мотивація, мотивація навчання, мотивація навчальної діяльності, мотиваційна сфера, мотиваційний синдром.

Відповідальне ставлення до навчання викликає активність особистості і є основним засобом, який підвищує рівень зацікавленості до навчальної діяльності. Мотиваційними процесами в навчанні необхідно керувати та створювати позитивні умови для розвитку внутрішніх мотивів. Втрата мотивації – це серйозне ускладнення, оскільки майбутньому фахівцю вкрай необхідно зосередитись на вирішенні освітніх завдань.

На успіх у навчанні впливає низка чинників, серед яких чільне місце посідають мотиви (причини, що спонукають до навчання), установка (психологічне налаштування, готовність до діяльності), пізнавальні потреби й інтереси, а також цілеспрямованість та інші вольові якості студента.

Залежно від впливу, що його справляють внутрішні і зовнішні мотиви, О. Кочарян, Є. Фролова, В. Павленко поділяють студентів на чотири групи: 1) студенти з вираженою професійною та предметною мотивацією; 2) з вираженою професійною, але слабкою предметною мотивацією; 3) лише з предметною мотивацією; 4) без предметної та професійної мотивації [4].

Поняття мотивація в психології використовують у двох значеннях:

- як систему факторів, що обумовлюють поведінку (цілі, інтереси, потреби, мотиви, наміри);

- як характеристику процесу, що підтримує поведінкову активність.

Розрізняють три групи мотивів: 1) прості, до яких відносять потяги, бажання, хотіння; 2) складні, до яких відносять інтереси, схильності, ідеали; 3) випадкові, до яких відносять почуття, звички й афекти [1].

Виходячи з означень навчальних мотивів (мотивації), що даються в педагогічній психології, розглянемо їх класифікацію за змістом, що запропоновані А. Марковою [2]. Вона поділяє на пізнавальні та соціальні мотиви. До пізнавальної мотивації відносять:

- широкі пізнавальні мотиви (орієнтація на оволодіння новими знаннями – фактами, явищами, закономірностями);

- навчально-пізнавальні мотиви (орієнтація на засвоєння способів добування знань, прийомів самостійного набуття знань);

- мотиви самоосвіти (орієнтація на набуття додаткових знань, тобто на побудову спеціальної програми самовдосконалення) [2].

Залучення студентів до активного навчання значною мірою залежить від наявності конструктивної мотивації до навчальної діяльності. Підвищенню позитивної мотивації до навчання можливо завдяки впровадження в освітній процес інтерактивних технологій навчання. Обґрунтування доцільності застосування інтерактивних методів для підвищення ефективності процесу навчання знаходимо у працях: В. Євдокимова, М. Кларіна Л. Пироженко, О. Пометун, І. Прокопенко, Р. Реванса, Т. Ремех, С. Сисоєвої та ін. Вагомий внесок в розвиток інтерактивних методів знаходимо в працях О. Пометун і Л. Пироженко. Їхня ідея полягає в тому, що процес пізнання відбувається за умови постійної активної взаємодії всіх учасників освітнього процесу [3]. Залежно від мети та форм організації освітньої діяльності, використовуються інтерактивні технології *кооперативного навчання, колективно-групового навчання, ситуативного моделювання, опрацювання дискусійних питань.*

Важливе місце у формуванні пізнавальних мотивів, педагогічного мислення в майбутніх вчителів в контексті диференційованого підходу посідають інтерактивні методи навчання. Інтерактивне навчання визначається як спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, мета якої – створити комфортні умови навчання, за яких кожен студент відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність. Особливість інтерактивного навчання полягає в тому, що освітній процес здійснюється за умови постійної, активної взаємодії усіх його членів. Аналізуючи свої дії та дії партнерів, учасники освітнього процесу змінюють свою модель поведінки, більш усвідомлено засвоюють знання

та вміння, тому інтерактивні методи є не тільки засобом покращення навчання, але засобом посилення виховних впливів.

Інтерактивне навчання передбачає використання в діяльності педагогів таких методів, які забезпечують розширення кордонів взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Під час використання цих методів, як правило, активність сторони, що навчається, суттєво підвищується, зв'язки між ланками «викладач - студент», «студент – студент», «студент – теоретичні знання», «студент – уміння», «уміння – навички» зростає. Практика свідчить, що інтерактивні методи навчання допомагають студенту отримати та засвоїти значно більший обсяг інформації, сприяють зростанню його професійних умінь і навичок, формуванню критичного мислення, розвитку комунікативних навичок і самопрезентації. Таким чином, використання системи інтерактивного навчання студентської молоді:

- розвиває комунікативні вміння і навички; допомагає встановленню емоційних контактів, толерантного сприйняття альтернативної думки; розвиває навички формулювати та аргументувати власну думку;
- вирішує перцептивну задачу спілкування, розвиває уміння аналізувати навчальну інформацію, творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу;
- розвиває науково-дослідні навички (аналіз, синтез, індукція, дедукція, постановка цілей та ін.; моделювання практичних ситуації; засвоєння навичок проектної діяльності, самостійної роботи при виконання творчих робіт);
- забезпечує розвиток навичок будувати конструктивні взаємини в групі, визначати своє місце в ній, попереджувати та конструктивно вирішувати конфлікти, шукати компромісні рішення, навчаючись працювати в команді.

Серед основних питань, які стосуються впровадження сучасних інноваційних технологій навчання – пошуки можливостей органічного поєднання та взаємоузгодження традиційних методів реалізації освітнього процесу з новими методами його інтенсифікації й активізації, що забезпечують формування необхідних якостей майбутнього фахівця. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації, що сприяє формуванню дидактичних знань і умінь студентів, виробленню цінностей, розвитку мотиваційної сфери майбутніх вчителів, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії., тощо.

Особливість інтерактивних форм навчання – високий рівень взаємно спрямованої активності суб'єктів взаємодії, емоційне, духовне єднання учасників.

Задачі інтерактивних форм навчання: пробудження інтересу, мотивація студентів до досліджуваної проблеми; ефективне засвоєння навчального матеріалу; самостійний пошук шляхів та варіантів вирішення поставленої навчальної задачі; взаємодії між студентами, навички роботи в команді, прояв терпимості до будь-якої точки зору; формування у студентів власної думки, життєвих і професійних навичок; вихід на рівень усвідомленої компетентності студента.

Висновки. Отже, інтерактивне навчання у ЗВО сприяє активізації освітнього процесу, формуванню глибокої внутрішньої мотивації студентів. Завдяки йому створюють можливості для інтелектуального та творчого розвитку, вияву ініціативи, удосконалення комунікативних умінь. Використання цього виду навчання є органічною частиною процесу професійної підготовки майбутніх педагогів. На нашу думку, інтерактивні технології навчання сприяють позитивній мотивації, що є необхідною умовою активізації пізнавальної діяльності студентів, майбутніх вчителів під час фахової підготовки.

Список використаних джерел:

1. Михайличенко В.С., Полянська В.В. Роль мотивації навчально-пізнавальної діяльності у формуванні професійної спрямованості студентів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2017. Вип.17 (70). С. 320–327.
2. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения: Кн. для учителя. Москва: Просвещение, 1990. 192 с.
3. Пироженко Л., О. Пометун Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід : метод. посіб. Київ: А. П. Н., 2002. 136 с.
4. Кочарян О. С., Фролова Є. В., Павленко В. М. Структура мотивації навчальної діяльності студентів: навч. посіб. Харків.: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харк. авіац. ін.-т», 2011. 40 с.

УДК 378.091.

Юлія Колісник-Гуменюк,

*канд. пед. наук, старший викладач Відокремленого структурного підрозділу
«Львівський навчально-науковий центр професійної освіти»
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
Львів, Україна*

ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗВО

Анотація. Оскільки, застарілі методи та засоби навчання не відповідають нинішнім вимогам сучасного заняття і не підлягають тенденціям стрімкого розвитку науково-технічного прогресу, а методологія навчання та науково-виховна робота у ЗВО полягає у переорієнтації цих видів робіт із суто лекційно-інформативної на індивідуально-

диференційовану, особистісно-орієнтовану форму, потрібні нові підходи до організації самоосвіти студентів. Особливо гостро ця проблема постає при формуванні професійних умінь та навичок, оскільки для ефективнішого їх засвоєння, навчальний процес вимагає використання великої кількості наочних матеріалів, та інтерактивних засобів, які в свою чергу позитивно сприяють покращенню досягненню навчальної мети. Це спонукає викладачів до впровадження інноваційних методів навчання та використання й адаптування інформаційних технологій у навчальний процес.

Ключові слова: інтерактивні методи, студенти, мультимедіа, інформаційно-комунікаційні технології.

Yuliya Kolisnyk-Humenyuk,

PhD, Senior Lecturer of the Separate Structural Unit «Lviv Educational and Scientific Center of Vocational Education» of the National Pedagogical University by M.P. Drahomanov
Lviv, Ukraine

EXPEDIENCY OF USING INFORMATIVE AND COMMUNICATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE UNIVERSITY

Abstract. *Since outdated methods and teaching aids do not meet the current requirements of modern classes and are not subject to trends of rapid development of scientific and technological progress, and teaching methodology and research and educational work in universities is to reorient these types of work from purely lecture-informative to individual-differentiated, personal-oriented form, new approaches to the organization of students' self-education are needed. This problem is especially acute in the formation of professional skills and abilities, because for their more effective learning, the studying process requires the use of a large number of visual materials and interactive tools, which in its turn positively contribute to improving the achievement of the educational goal. This encourages teachers to implement innovative teaching methods and the use and adaptation of information technology in the educating process.*

Key words: *interactive methods, students, multimedia, informative and communicative technologies.*

В сучасному підході до організації навчального процесу вирішальне значення відіграє спосіб подачі навчальної інформації. Мається на увазі не традиційна методика викладання, а новітні методичні підходи до організації навчального процесу. З цією метою розроблено методологію та запропоновано механізм створення інтерактивного методичного комплексу навчальних предметів, який згідно із сучасними вимогами подається студентам в електронному вигляді. Завдяки цьому студенти мають можливість отримати повний пакет необхідної навчально-методичної літератури до курсу через систему Internet.

Успішність впровадження інтерактивного методичного комплексу у навчальний процес значною мірою залежить від підготовки педагогів. Їх зміст та організаційні форми потребують особливої уваги з урахуванням індивідуально-

психологічних особливостей, загальних інтересів, безпосередньої зацікавленості у використанні інтерактивного методичного комплексу. Мета загальної підготовки полягає в тому, щоб дати педагогам уявлення про місце й роль ІМК у ЗВО, розкрити його психолого-педагогічні особливості використання для розв'язання різноманітних дидактичних та виховних завдань. Саме від рівня загальної підготовки залежать ставлення суб'єктів навчання до ІМК, варіативності його застосування в навчальному процесі, прагненні педагогів оволодіти прийомами роботи. Від цього залежить ефективність діяльності особистості у використанні ІМК, яка визначається показниками активності, самовизначення, самореалізації, відповідальності як інтегральних характеристик особистості [1].

Щоб визначити доцільність використання інтерактивного комплексу на заняттях, слід враховувати численні фактори: педагогічну і наукову якість інтерактивних елементів, інтереси й вік слухачів, зміст матеріалу, що подається, методичну зрілість самого лектора. Адже існує залежність між методом засвоєння матеріалу й здатністю його відтворення через деякий час. При подачі матеріалу у звуковому вигляді запам'ятовується 1/4 інформації, при візуальній подачі – близько 1/3, комбінованій – 1/2. Коли ж людина залучається до активних дій – здатність засвоєння підвищується до 75%. Ефективність заняття з використанням технологій залежатиме від того, наскільки вміло фахівець зможе відшукати адекватну змістові заняття форму повідомлення інформації. Використання для демонстрації комплексу технічних засобів навчання з інтерактивною дошкою дає можливість вільного спілкування з аудиторією, більшої зосередженості на поставлених завданнях. Лектор не відволікається сам на роботу з комп'ютером та не відвертає уваги слухачів. Спілкуючись з аудиторією, можна розповісти про свої ідеї або результати роботи. Завдяки наочності й інтерактивності, можна залучити всіх до активної роботи і цим підвищити успішність.

Проте, не слід вважати, що інформаційно-комунікаційні технології навчання полягають лише у використанні інтерактивних комплексів. Поняття «технології» значно ширше. Вони покликані насамперед полегшити процеси обміну інформації у системі «студент-студент», «студент-комп'ютер», «викладач-комп'ютер». Це, в свою чергу, значно розширює творчий світогляд студентів, розвиває навички роботи в команді, дослідницькі вміння, сприятиме вільному доступу до інформації, що в подальшому дозволить виховати всебічно розвинену особистість, зорієнтовану на сучасні світові тенденції. А виховання

всебічно розвиненої творчої особистості є головним завданням Національної доктрини розвитку освіти.

Кращому усвідомленню опрацьованого матеріалу сприяє застосування на заняттях мультимедіа. Рівень сучасних засобів масової комунікації та їх вплив на розвиток та формування індивіда, доводять, що медіа це явище, яке має вагомий вплив на освітнє середовище. Тому важливою складовою в інформаційних технологіях навчання є мультимедіа (з англ. *multimedia* – багатоконпонентне середовище) – об'єднання кількох засобів подання інформації в одній комп'ютерній системі: тексту, звуку, графіки, мультиплікації, відео, ілюстрацій (зображень), просторового моделювання. Інші форми мультимедіа такі, як подання інформації у вигляді слайдів і магнітного запису, інтерактивне відео та відеопродукція, які використовуються вже досить давно, теж не втрачають своєї актуальності [3, с. 83]. Завдяки можливостям технології мультимедіа комплексне використання різних способів сприймання навчального матеріалу (сукупність вербальних і невербальних засобів) реалізується в інтегроване сприйняття інформації.

Мультимедійні засоби навчання є універсальними, вони використовуються на різних етапах заняття: під час мотивації як постановка проблеми перед вивченням нового матеріалу; у поясненні нового матеріалу як ілюстрації; під час закріплення, узагальнення та контролю знань.

Науковці (П. Гороль, Р. Гуревич, Л. Коньшевський, О. Шестопалюк) доводять, що система «вухо-мозок» пропускає за секунду 50 одиниць інформації, а система «око-мозок» 500 одиниць [2, с. 8]. Підтвердженням цього є дослідження інституту «Євролінгвіст» голландія, що більшість людей запам'ятовує 5% почутого і 20% побаченого. Одночасне використання аудіо і відеоінформації підвищує запам'ятовування до 40-50% .

Результати досліджень проведені вченим В.Понеділко показують, що людині необхідно для запам'ятання раніше невідомого об'єкта: за умови словесного опису – 2,8 с.; на контурному малюнку – 1,5 с.; на кольоровому фото – 0,9 с.; засобами кіно – 0,7 с.; показуючи в натуральному вигляді – 0,4 с.; залежність міцності запам'ятовування від форми подання інформації слухачам досліджувалася через 3 години і через 3 дні. Обсяг навчального матеріалу, що зберігся в пам'яті слухачів, відповідно становив: за умови усного викладання – 70 і 10%; за умови візуального викладання – 72 і 20%; за умови аудіовізуального викладання – 85 і 50% [4, с. 529].

Дидактична роль мультимедійних засобів у процесі повторення відрізняється від їх використання на заняттях пояснення. На уроці повторення вони можуть охоплювати матеріал кількох заняттях і використовуватися як основна або додаткова ілюстрація до повторення чи засіб відтворення та систематизації вже здобутих знань. Якщо мультимедіа попередньо не використовувалися, їхнє дидактичне призначення змінюється: вони не тільки відтворюють відоме, але й подають його в новому висвітленні, доповнюють вже відоме новими фактами, допомагають узагальнити та систематизувати знання.

Серед величезного різноманіття навчальних мультимедійних систем можна відокремити засоби, які є найбільш ефективними: комп'ютерні тренажери, автоматизовані навчальні системи; навчальні фільми, відео-демонстрації; мультимедіа-презентації.

За допомогою комп'ютерних тренажерів можна моделювати реальність, відтворити об'єкт, забезпечити його програмою, яка описує його поведінку в реальних умовах. Завдяки цій програмі можна проводити операції, що максимально відповідають реальним та попередньо практично відпрацьовувати навички.

Найбільш ефективним засобом навчання побудованим на основі мультимедіа-технологіях є автоматизовані навчальні системи, які забезпечують діалоговий режим протягом усього процесу навчання, а також являють собою комбіноване використання комп'ютерної графіки, анімації, живого відеозображення, звуку, інших медійних компонентів які полегшують процес навчання. Студенти можуть самостійно контролювати процес навчання, створювати моделі об'єктів, які дозволяють віртуально потрапити всередину об'єкта, зрозуміти суть процесів які відбуваються. Предмет, що вивчається стає наочним, зрозумілим та доступним.

Важливу роль у навчанні відіграють також навчальні фільми, що відтворюють певні процеси та мультимедіа-презентації, що застосовуються під час проведення лекцій та наукових конференцій.

Мультимедійні системи можуть охоплювати матеріал кількох занять і використовуватися як джерело знань, і як основна або додаткова ілюстрація до повторення. Викладач має можливість за короткий час відтворити матеріал, деталізувати нечітко сформовані уявлення, поглибити здобуті знання.

Запровадження інноваційного навчання вимагає внесення докорінних змін у зміст і методику навчального процесу. Вибір методу проведення заняття залежить від групи в якій він буде застосовуватись. Потрібно враховувати її

склад, попередній досвід, готовність до навчання, рівень знайомства з таким видом роботи; визначення мети використання методу; розуміння проблеми, яку метод зачіпає; свої власні проблеми та труднощі, які можуть виникнути; технічні умови використання.

Сучасні інформаційні технології сприяють зацікавленості студентів до навчання. Однак, необхідно потрібно пам'ятати, що можливі негативні наслідки, пов'язані з активним вторгненням у природний внутрішній світ людини, ілюзорних вражень від екранних віртуальних сюжетів та взаємодії з ними. Небезпека може полягати і в навмисному маніпулюванні свідомістю людини, нехтуванні допустимими нормами безпечних режимів роботи з комп'ютером. У зв'язку з цим зростає актуальність досліджень психолого-педагогічного впливу та медичних наслідків застосування інформаційно-комунікаційних засобів для фізичного та психічного розвитку студентів. Комп'ютеризація може призвести до формування егоїстичних нахилів, індивідуалізму, приглушує почуття колективізму, взаємодопомоги. Тому, впровадження засобів інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес має здійснюватись виважено, ретельно підготовлено і продумано.

Список використаних джерел:

1. Гавриленко О. М. Формування готовності майбутніх учителів іноземних мов до застосування інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Кіровоград, 2011. 287 с.
2. Гороль П.К., Гуревич Р.С., Коношевський Л.Л., Шестопалюк О.В. Сучасні інформаційні засоби навчання. Вінниця: ВДПУ імені М.Коцюбинського, 2004. 535 с.
3. Литвин А.В. Інформатизація професійно-технічних навчальних закладів будівельного профілю : монографія. Львів: Компанія «Манускрипт», 2011. 498 с. с. 83.
4. Понеділко В. Наочність у підвищенні якості та ефективності навчального процесу. Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Презид. України. 2003. №3. С. 528-540.

УДК 378

*Марина Ляшенко, кан.пед.наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики професійної підготовки
Олена Чакир, студентка
НПУ імені М. П. Драгоманова,
м. Київ, Україна*

ГІГ-ЕКОНОМІКА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПІДГОТОВКУ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ З ТУРИЗМУ

Анотація. У статті розкриваються особливості нової моделі трудових відносин, що виникає у зв'язку з появою такого явища як «гіг-економіка». На основі аналізу понять

«цифрова економіка», «гіг-економіка» авторами запропоновані шляхи удосконалення підготовки педагогів професійного навчання з туризму.

Ключові слова: гіг-економіка, туризм, педагог професійного навчання.

*Maryna Liashenko, PhD (Pedagogy),
Associate Professor of Theory and Methodics of Vocational Training
Olena Chakyr, student
National Pedagogical Dragomanov University
Kyiv, Ukraine*

GIG-ECONOMY AND THEIR INFLUENCE ON THE TRAINING OF PROFESSIONAL TEACHERS IN TOURISM

Abstract. *The article reveals the features of the new model of labor relations, which arises in connection with the emergence of such a phenomenon as "concern economy". Based on the analysis of the concepts of "digital economy", "gig economy", the authors suggest ways to improve the training of teachers of vocational training in tourism.*

Key words: *gig-economy, tourism, teacher of professional training.*

У вік цифрових технологій та всесвітнього розвитку з приходом пандемії людство зіштовхнулось з проблемою глобального масштабу – безробіттям. Особливо постраждала сфера туристичної галузі та економіка. Трендом нашого часу стала гіг-економіка – принципowo новий підхід до побудування корпоративних відносин між роботодавцем та працівником» [8]. Враховуючи це, актуальним постає питання удосконалення підготовки фахівців за спеціальністю «015 Професійна освіта. Туризм» для збільшення можливостей успішного працевлаштування їх після закінчення навчання.

Цифрова економіка розглядається як основа Четвертої промислової революції та базується на цифрових комп'ютерних технологіях та інформаційно-комунікативних технологіях (ІКТ), але, на відміну від інформатизації, цифрова трансформація не обмежується впровадженням інформаційних технологій, а докорінно перетворює сфери і бізнес-процеси на базі Інтернету та нових цифрових технологій [8, с. 12]. Прикладом цифрової економіки є гіг-економіка.

Становлення гіг-економіки обумовлює революційні зміни буквально в усіх сферах життя. Мова йде про створення якісно нових моделей бізнесу, логістики, торгівлі, виробництва. Не оминають трансформаційні зміни і систему освіти, охорони здоров'я, державного управління. Можна ствердно констатувати, що концепція гіг-економіки визначає на сьогоднішній день нову парадигму розвитку економіки, суспільства й держави [5].

Гіг-економіка — поняття, що з'явилося нещодавно, але вже привертає увагу роботодавців і дослідників світових бізнес-шкіл. Спочатку професор

Вартонської бізнес-школи Гед Еллон (Gad Allon) просто досліджував регулювання роботи водіїв у різній компанії, а вже трохи згодом написав статтю, яку присвятив гіг-економіці та економічному простору під назвою «The Impact of Behavioral and Economic Drivers on Gig Economy Workers» («Вплив поведінкових та економічних стимулів на працівників гіг-економіки») [2]. В основі своєї роботи американські вчені Максим Кохен (Maxime Cohen), доцент Школи бізнесу Stern (Нью-Йоркський університет), та докторант Вартону Парком Сінчайсі (Park Sinchaisri) намагалися звернути увагу на мотивацію та робочі стимули, які керують робітниками під час їх праці. Наприклад Гед Еллон стверджував «Чим більше людина себе мотивує, тим більше вона заробляє, адже при такій економічній системі ти сам обираєш свою заробітну плату та умови праці. Гіг-економіка значно зросла і стала невід'ємною частиною нашого суспільства, проте переваги та ризики цього нового способу організації роботи все ще є предметом дискусій. Очевидно, що статус зайнятості гіг-працівників привертає найбільшу увагу громадськості [6].

Гіг-економіка як явище полягає в кардинальній зміні ринку праці, його переходу від наявності робочих місць з постійною зайнятістю в одного роботодавця до тимчасових проектів від різних компаній у одного незалежного працівника. Нова модель трудових відносин ґрунтується на короткострокових контрактах або неформальних домовленостях – «управління умовним персоналом». Мережі людей, які працюють без будь-якої офіційної трудової угоди [8, с. 40].

А. М. Колот та О. О. Герасименко зазначають, що «цифровізація та віртуалізація економіки, поява нових різновидів, серед яких гіг-економіка, змінюють не тільки соціально-трудоий простір щодо безпосереднього докладання праці. Здійснюються перетворення соціальної структури економіки та суспільства, зникають класичні грані між виробниками і споживачами, працівниками і роботодавцями; змінюється колишня полярність взаємовідносин і взаємозалежності між власниками робочої сили і власниками капіталу» [4, с. 47].

Економіка підробітків (гіг-економіка) складається з трьох основних компонентів:

1. Незалежні мобільні працівники, які отримують оплату за виконані завдання або проекти. В цьому і є їх головна відмінність від працівників, які отримують відрядну або погодинну заробітну плату.

2. Споживачі, яким потрібна певна послуга, наприклад, поїздка до пункту призначення, доставка товару або написання статті на сайті.

3. Компанії, які безпосередньо пов'язують працівника зі споживачем, включаючи технологічні платформи [1].

Чимало компаній у багатьох галузях звертаються до послуг фрілансерів, використовуючи їх як людський робочий ресурс необхідний у даний момент. Відповідно у роботодавцях зникає потреба забезпечення робочими місцями конкретних робітників. З іншого боку, самостійний заробіток на даний момент і є рушійною силою для людей, зокрема для тих, хто займаються туристичною діяльністю. Незалежна робота дозволяє людям працювати гнучко і більш спеціалізовано, підвищуючи при цьому продуктивність праці.

За останніми показниками економічних досліджень туристична діяльність є однією з найрозвинутіших галузей в сфері послуг, тому кожного року вносяться дедалі більше змін в праці менеджерів туристичної діяльності. Велика кількість людей, які займаються туристичним бізнесом намагаються перетворити свої послуги на приватну діяльність та розробити їх модифікацію. Науковець М. Зайцева зазначає «враховуючи гнучкий робочий графік та можливість віддалено працювати з будь-якої точки світу гіг-економіка стає дедалі популярнішою моделлю організації праці на туристичному ринку [3, с. 26].

Для прикладу, дедалі більше популярності набирає поняття віртуальної реальності. Віртуальна реальність (Virtual reality, VR) – це створений комп'ютером світ, доступ до якого можна отримати за допомогою імерсивні пристроїв – шоломів, рукавичок, навушників. Тобто люди можуть як і раніше взаємодіяти з фізичним середовищем, отримуючи додатковий інформацію від своїх пристроїв або додатків доповненої реальності. Саме такий вид екскурсій є досить популярним серед менеджерів, яку працюють «на себе» Як стверджує один з найкращих екскурсоводів Києва Юлія Бевзенко, «по-перше, в Україні є культ роботи самого на себе, це доволі модно, усюди транслюється. По-друге, у кожної людини є ідея, чим вона могла би займатися, крім роботи. І не одна ідея, а двадцять тисяч. Кожна людина хотіла б спробувати хоча б одну таку ідею реалізувати. По-третє, люди розуміють, щоб не сталося, вони завжди зможуть працювати на себе. Так, це зовсім інші ризики, але ти залежиш від себе» [7].

Враховуючи вище сказане, ми вважаємо, що постійний моніторинг навчального плану зі спеціальності «015 Професійна освіта. Туризм», який полягає в аналізі та перегляду навчальних дисциплін на предмет їх відповідності вимогам ринку праці в туристичній індустрії, сприятиме формуванню у фахівців

знань та вмінь вирішувати професійні завдання та бути готовими до зміни робочого місця всупереч локальним чи глобальним проблемам в економіці. А впровадження у навчальний процес сучасних комп'ютерних програм з туризму доповнить етапи формування інформаційно-цифрової компетентності майбутніх фахівців туристичної індустрії. Для прикладу переваг розуміння процесів гіг-економіки, вивчення навчального предмета «Медіаграмотність» допоможе студентам у майбутньому отримувати додатковий дохід у вигляді написання статей туристичного характеру для сайтів чи створення карт екскурсій, офіційно працюючи як ФОП, як на території України, так і за її межами.

Отже, для майбутнього педагога професійного навчання з туризму важливо бути готовим до викликів сучасної цифрової економіки, що своєю чергою підвищує його конкурентоспроможність на ринку праці та надає широкий спектр для реалізації в майбутній професійній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Gig economy – нова бізнес-парадигма. URL: <https://spilno.org/article/gig-economy-hihonomika-nova-biznes-paradyhma> (дата звернення 09.03.2021)
2. Гіг-економіка: ризики і переваги. URL: <http://www.management.com.ua/interview/int562.html> (дата звернення 01.03.2021)
3. Зайцева М. М. Гіг-економіка в туризмі. «Туристичний бізнес та екзистенційний пошук особистості»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 3-4 квітня 2019 р. Харків : ХДАК, 2019. 58 с. С. 26-28.
4. Колот А. М., Герасименко О. О. Цифрова трансформація та нові бізнес-моделі як детермінанти формування економіки нестандартної зайнятості. *Соціально-трудова відносина: теорія і практика*. 2020. № 10 (1). С. 33–54.
5. Краус Н.М., Краус К.М., Манжура О.В. Екосистема гіг-економіки та підприємницького університету: еволюційна синергетика «вірусу інновацій» та «цифрового стрибка». *Ефективна економіка*. 2020. № 2.
6. Працівники гіг-економіки: піддослідні тваринки нового світу праці. URL: <https://www.socialeurope.eu/gig-workers-guinea-pigs-of-the-new-world-of-work> (дата звернення 04.03.2021)
7. Секрети Києва. Як бути гідом під час пандемії та шукати обличчя столиці: URL: <https://rubryka.com/article/yulia-bevzenko/> (дата звернення 12.03.2021)
8. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf (дата звернення 01.03.2021)

УДК 368.64.2

Чаплик В.В.¹, Шептицька Л.Б.², Чаплик О.А.²

¹ Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького

² Національний лісотехнічний університет України, м. Львів, Україна

АНКЕТУВАННЯ СТУДЕНТІВ ЯК МЕХАНІЗМ МОНІТОРІНГУ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. В статті аналізуються актуальні питання сучасного навчального процесу – запоруки престижу кожного вузу. Показано, що у кожному вищому навчальному закладі навчальний процес має свої особливості і організовується відповідно до його типу й профілю. Виявлено, що сучасні студенти свідомо ставляться до вибору професії, до навчання і готові до змін та реформ. Встановлено, що переважна більшість студентів позитивно оцінюють організацію навчального процесу в університеті та рівень підготовки до професійної діяльності.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, навчальний процес, анкетування, студент, викладач.

V. Chaplyk¹, L. Sheptytska², O. Chaplyk²

¹The Danylo Halytsky Lviv National Medical University, Lviv, Ukraine

² National Forestry University of Ukraine

QUESTIONNAIRING STUDENTS AS A MECHANISM OF MONITORING AND IMPROVING THE QUALITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article deals with the topical issues of modern educational process as prerequisites to the prestige of every University. It is shown that the educational process at every higher educational institution has its own specific features and is organized according to its type and profile. It is found that students today make a conscious choice of profession. They have a responsible attitude to training process and are ready for changes and reforms in the field of education. It is established that the majority of students positively appreciate the organization of the educational process at the University and the level of their competence for professional activities.

Keywords: higher educational institution, educational process, questionnairing, teacher, student.

Вступ. В Україні продовжується реформування вищої школи з метою підвищення якості підготовки фахівців та формування у них професійної компетентності. Зміни в системі освіти України враховують основні тенденції, які відбуваються в світовому освітньому просторі. Ця тема є актуальною, оскільки успішний навчальний процес – запорука престижу кожного вузу.

Дані міжнародної статистики вже не один рік показують тенденцію падіння рейтингу України за показниками якості освітніх послуг [6]. У зв'язку з тим, сучасний стан вітчизняного освітнього процесу викликає стурбованість і вимагає вироблення практичних рекомендацій щодо його покращення.

Якісна підготовка фахівця будь-якого профілю вимагає добре налагодженого навчального процесу, що вибудовується на притаманних йому законах та закономірностях, дидактичних принципах, технологіях, а звідси – передбачає органічну єдність викладання і навчання. Навчальний процес відбувається згідно навчальних планів, програм і включає в себе всі види навчальних занять. У кожному закладі освіти навчальний процес має свої особливості й організовується відповідно до профілю університету, а також до форми й системи навчання. Усталеною думкою провідних вчених стосовно навчального процесу є та, що він тісно взаємопов'язаний із процесом виховання [1, 4].

Головне в людині – її духовність, орієнтація на вищі, абсолютні цінності, засновані на принципах національної свідомості. Йдеться про найважливіше в ній, що в історичному аспекті є вічним і непорушним. Адже в кожного народу є віками відшліфовані культурні цінності, здобутки, що формують неповторність, своєрідність, самобутність і велич національного духу людини. Найвагомим виміром національної неповторності людини є національна культура як основа її духовності [7]. Освітні програми і навчальні плани повинні консолідуватися на культурологічному та інтеграційному рівнях, що сприятиме підвищенню продуктивності навчального процесу в цілому. Це потрібно робити ще й тому, що здобутки як національної, так і світової культури ще не увійшли в свідомість багатьох молодих людей. Практика засвідчує засміченість їхньої свідомості «ерзацами культури», різного роду «страшилками», продукцією «маскульту» тощо. Значна кількість студентської молоді не відвідує театри, картинні галереї, музеї, що вкрай негативно позначається на їх емоційному стані, помислах, життєвих цінностях і вчинках [5].

Нормативною основою, яка визначає організацію навчального процесу є Закон України «Про освіту» [2]. Натомість варто зазначити, що навіть найкращий закон не може врахувати всіх нюансів, пов'язаних із навчальним процесом, оскільки він перебуває у постійному динамічному розвитку, змінах, реформуванні тощо. Усе це з очевидністю вказує на те, що зміни в навчальному процесі відбуваються у гострій боротьбі традиційного та інноваційного підходів до його організації.

Традиційний підхід все ще тяжіє до жорсткого адміністрування, застосування старих методів і форм навчання, тоді як інноваційний вимагає послідовного впровадження нових навчальних технологій, утвердження демократичних форм суб'єктних відносин на всіх рівнях його реалізації.

Якість освіти та необхідний роботодавцям кваліфікований фахівець, якого випускає вуз, в першу чергу залежать від якості роботи викладачів. Тому питання контролю та оцінки якості роботи викладачів є однією із нагальних та важливих завдань в управлінні якістю освіти. Потрібно відмітити, що критерії оцінки якості роботи викладача вищого навчального закладу нормативно не визначені, в освітніх установах існують різні вимоги до педагогічних працівників.

Вищі навчальні заклади розробили і використовують ті чи інші моделі оцінки роботи викладачів, однак далеко не всі із них можуть бути визнані досконалими. Більшість методик мають типові недоліки, а саме: загальна оцінка роботи викладача визначається тільки кількісними характеристиками її складових; відсутність чіткого уявлення про напрям інтерпретації отриманих даних і можливості їх практичного використання; складності розробки методів оцінки результатів і т.п. В Україні до цього часу немає міцних традицій дослідження та врахування студентських думок стосовно якості викладання і якості вищої освіти в цілому.

Одна із вимог Болонської декларації – залучення студентів до участі в оцінці організації і змісту освітніх програм у вищих навчальних закладах. Сучасні студенти не є тільки пасивними споживачами освіти, вони свідомо ставляться до вибору професії, до навчання і готові до змін та реформ. Анонімне анкетування студентів проводиться з метою всебічного вивчення взаємовідносин між викладачами і студентами, якості навчально-методичного забезпечення освітнього процесу, умов успішного навчання та проблем викладання навчальних дисциплін. Анкета розроблена співробітниками кафедри медицини катастроф та військової медицини Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького та кафедри іноземних мов Національного лісотехнічного університету у відповідності до поставленої мети і завдань дослідження.

Для більшої достовірності анкетування 110-ти студентів Національного лісотехнічного університету України проводили на четвертому та п'ятому курсах після закінчення вивчення окремих дисциплін. Анкетування у першо- і другокурсників не проводили, так як, на нашу думку, у більшості студентів першого та другого курсів немає можливості об'єктивно порівняти і оцінити діяльність викладачів, які їх навчають, і зробити правильні висновки щодо якості їх викладання.

Основна частина. Основне завдання, яке держава ставить перед будь-яким вищим навчальним закладом, - це провадження освітньої діяльності на високому

рівні, що забезпечить здобуття особами вищої освіти відповідного ступеня за обраними спеціальностями [2]. Вищі навчальні заклади України працюють на перспективу, їх випускники також покликані утверджувати загальнолюдські та національні морально-духовні цінності.

Аналізуючи сучасний навчальний процес, на наш погляд, слід звернути увагу, що останнім часом ми занадто захопилися європоцентризмом і нескінченним реформуванням вищої освіти. Часто-густо копіюється «західний варіант», який не завжди використовується в освітніх системах розвинених країн. Таке «мавпування» чужого досвіду до нічого доброго не призводить, навпаки, часто дезорієнтує педагога, обмежує його свободу дії й негативно позначається на фізичному й емоційному стані студента. Перебування у стані якогось невідомого очікування, (Що там ще придумають чиновники від освіти?), постійні перевантаження педагога і студента призводять до зривів: викладачів – до небажання якісно навчати, а студентів – до небажання сумлінно навчатися. Для правильного розуміння нашої позиції наголосимо: ми не проти реформування, навпаки, ми за реформування освіти, але реформування розумного, продуктивного, такого, що відповідає стратегії розвитку особистості та суспільства.

95,2% студентів оцінюють рівень освіти в Національному лісотехнічному університеті України як задовільний. Повністю задоволені якістю освіти 32,1% студентів, ще 63,7% студентів задоволені частково. Порівняно з цими показниками кількість абсолютно незадоволених студентів незначна – 4,2%. Студенти також вважають, що слід покращити матеріально-технічну базу навчального процесу університету, доступність студентів до мережі Інтернет в корпусах та гуртожитках, забезпечення університету комп'ютерами та навчально-методичною літературою тощо.

Під час навчання у вищих навчальних закладах студенти повинні набувати не тільки теоретичних знань, але й необхідних практичних навичок [7]. Університет вживає всіх заходів для придбання сучасних засобів навчання для формування практичних умінь і навичок студентів. У зв'язку з цим активно впроваджуються інноваційні технології навчання. Для відпрацювання практичних навичок створені навчально-виробничі бази, декоративний розсадник ботанічного саду, навчально-виробничі лісокомбінати, укладені угоди про співпрацю з деревообробними підприємствами, лісгоспами та екологічними департаментами. Однак, лише 35,3% опитаних студентів вважають підготовку на кафедрах університету щодо формування практичних навичок «достатньою».

Важливе значення вищої школи під час навчання – формування у студентів особистісні якості, а саме: відповідальність, активність, працьовитість, бажання подальшого розвитку тощо. 38,4% студентів вважають ефективною систему щодо формування особистісних якостей студентів; 43,2% вважають її задовільною; 14,1% визнали її, як неефективну; 4,3% підкреслили, що «така система в університеті відсутня», що певною мірою корелює з результатами навчання цих студентів.

Майже всі студенти вважають, що викладач повинен намагатися перетворити навчальний процес на ефективну співпрацю зі студентами, а не на стосунки керівника та підлеглих. І це справедливо. Викладач повинен пам'ятати, що студент – це не машина для зазубрювання, а жива істота з власними поглядами і переконаннями. Педагог повинен ставитись до студента як до особистості і як до майбутнього колеги. Студенти цінують тих викладачів, які їх поважають і не допускають елементів приниження, образ та зверхності. Вони очікують від викладачів довірливого, невимушеного і партнерського спілкування. На думку студентів, організацію процесу навчання ускладнювали: «низький рівень самостійної роботи», «недостатня практична підготовка студентів», «непрофесіоналізм деяких викладачів». Наводить на роздуми і оцінювання студентами своєї особистої зацікавленості до навчання в університеті: 56% опитаних відповіли, що «вчитися цікаво», кожен третій відповів, що «вчитися не завжди цікаво», а 2,6% опитаних заявили, що «навчання не викликало великого інтересу». Такий нігілізм у відповідях невеликої кількості студентів корелює з тією кількістю студентів, у яких протягом навчання були проблеми з успішністю, відвідуваністю занять та низькою зацікавленістю до життя студентського співтовариства.

Ясна річ, що студенти також далеко не ідеальні, але у взаємодії діалектичних протилежностей «викладач – студент» провідну роль має відігравати перший. Крім того, на нашу думку, потрібно проводити постійний соціологічний моніторинг якості такої взаємодії. Залучення студентів до анкетування сприяє формуванню у них мотивації та бажання компетентно брати участь в житті університету, зокрема в оцінюванні та контролі якості освіти. Проблема анкетування студентів є багатогранною і вимагає подальшого аналізу як з позицій змісту, так і з позиції методів дослідження.

Висновки.

1. Переважна більшість студентів позитивно оцінюють організацію навчального процесу в університеті та рівень підготовки до професійної діяльності.

2. Анонімне анкетування студентів дозволяє викладачам отримувати зворотній зв'язок зі студентами та реагувати на виявлені недоліки. Більш точні оцінки та важливі практичні рекомендації щодо якості освітніх послуг в університеті можна отримати від старшокурсників.

3. Викладач вищої школи повинен бути не тільки кваліфікованим фахівцем своєї справи, але й справедливою, всебічно освіченою людиною з високими морально-етичними якостями.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко С. У. //Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
2. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. No 1556-VII (Редакція станом на 1.07.2014) // zakon.Rada.gov.ua
3. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. Київ: МАУП, 2000.- 312 с.
4. Васянович Г. П. Гуманітарна освіта у процесі підготовки кваліфікованого робітника. Вибрані твори у 7 т. Т. 5: Збірник наукових праць. Львів: Норма, 2015. С. 278-287.
5. Васянович Г.П., Нагірняк М.Я. Культурно-гуманітарні засади навчального процесу і сучасна реальність // Сучасні виклики професійної освіти: теорія і практика: Збірник наукових праць. Львів, 2019. С.18-25.
6. Полянський П. Стрімке Падіння вгору або Які насправді місця посідає українська освіта у світових рейтингах. URL: <http://education.unlan.net/ukr/detail/192419/>.
7. Rüsseler M, Weber R, Braunbeck A, Flaig W; Lehrteam des Zentrum Chirurgie, Marzi I, Walcher F (2010) Training of practical clinical skills in surgery: a training concept for medical students. Zentralbl Chir, 135: 249-256.

УДК 37.013.2

Галина Шевкун,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри морально-психологічної діяльності у військах
Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
Львів, Україна

ЕСТЕТИЧНА МОТИВАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

У статті на основі родового поняття «мотивація», аналізуються сутність і зміст естетичної мотивації педагога, визначаються її структурні елементи. Обґрунтовуються методологічні засади аналізу окресленої проблеми, визначається взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних чинників у формуванні цього складного феномена. Доводиться, що естетична мотивація педагога позитивно впливає на всі сфери його діяльності, гуманізує відносини у

педагогічних та студентських/курсантських колективах, дієво протистоїть вияву агресії, аморальним вчинкам особистості тощо. Стверджується думка, згідно з якою, сформована належним чином естетична мотивація педагога, допомагає йому реалізувати свої прагнення й очікування на засадах прекрасного і піднесеного.

Ключові слова: мотивація, естетична мотивація, особистість, педагог, студент/курсант, педагогічний колектив, педагогічна діяльність

Halyna Shevkun,
PhD (art criticism), associate professor,
Associate Professor of the Department of Moral and Psychological Activity in the Troops
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
Lviv, Ukraine

AESTHETIC MOTIVATION OF TEACHER'S ACTIVITY

The article on the basis of the generic concept of "motivation" analyzes the essence and content of aesthetic motivation of the teacher, determines its structural elements. The methodological bases of the analysis of the outlined problem are substantiated, the interrelation of objective and subjective factors in formation of this difficult phenomenon is defined. It is proved that the aesthetic motivation of the teacher has a positive effect on all areas of his activity, humanizes relations in pedagogical and student / cadet teams, effectively resists the manifestation of aggression, immoral acts of the individual and so on. The opinion is asserted that a properly formed aesthetic motivation of a teacher helps him to realize his aspirations and expectations on the basis of the beautiful and sublime.

Key words: motivation, aesthetic motivation, personality, teacher, student / cadet, pedagogical collective, pedagogical activity

*Є заповідь Праксителя:
Життям будь загартований!
Нема ліпшого Вчителя,
Як Вчитель вмотивований.*

Г. Васянович

Мотивація не лише детермінує діяльність людини, а й пронизує більшість сфер психічної активності, в тому числі й пізнавальну. Це стосується усіх пізнавальних процесів: сприймання, мислення, уяви та пам'яті. Зауважимо, що теоретичні підходи до проблеми мотивації, і зокрема – естетичної, є різними. значна кількість психологів не ототожнює поняття «мотив» і «мотивація» (І. Бех, С. Занок, В. Рибалка, С. Самигін, В. Семиченко, В. Столяренко, Л. Столяренко та ін.). Наприклад, С.Занок, досліджуючи психологію мотивації, пише, що поняття «мотивація» є ширшим, ніж мотив, останній є структурним елементом мотивації [2, с. 6]. Вчений стверджує, що добре орієнтуючись в психології мотивації, особистість здатна навчитися: а) ставити цілі і досягати їх; б) розвивати інтерес до діяльності; в) використовувати колектив для спонукання до діяльності окремої особистості і т. ін.

Натомість М. Неймарк дослідила дію трьох, на її думку, головних мотивів у діяльності людини: 1) зацікавленість самою справою; 2) прагнення до самоствердження; 3) боротьба за інтереси групи.

Відомий психолог, теоретик мотивації А. Маслоу застосовував холістичний підхід щодо аналізу цієї проблеми. Він виходив з того, що людина становить собою інтегроване, організоване ціле. Звідси само собою стає зрозумілим, що і мотивація особистості має розглядатися у цьому контексті. Вчений доводив, що мотивація може бути усвідомленою й неусвідомленою; цілеспрямованою і нецїлеспрямованою; смисловою й функціональною; автономною і гетерономною; примітивною й складною; перервною і неперервною та ін.

Наприклад, усвідомлена мотивація особистості передбачає певну її спрямованість, визначення цілей і засобів їх досягнення тощо. Неусвідомлена мотивація пояснюється передусім тим, що первинні цілі є надто «розмитими», невизначеними, що ускладнює питання вибору шляхів і засобів її реалізації. Мотиваційні стани, процеси є надзвичайно індивідуалізованими, різноманітними, часто-густо непередбачуваними. Вони залежать не лише від самої особистості, а й від оточення. Мотивація особистості, на думку А. Маслоу, головним чином залежить від культурного середовища [4, с. 54].

Педагог майже постійно перебуває у культурно-освітньому середовищі, яке безпосередньо й опосередковано впливає на мотивацію його діяльності, у тому числі й на естетичну. Естетична мотивація – це спонукання до здійснення поведінкового акту, вчинку, викликаного системою його естетичних потреб і виявляється різним ступенем усвідомленості. Динаміка естетичної мотивації в поведінці і діяльності педагога може кардинально змінюватися, а може певний час залишатися стабільною.

Естетична мотивація педагога активно впливає на успіх, результати його професійної діяльності вже тим, що в її основу покладається духовне начало, краса думки, волі і дії. Втім цікавити педагога може не стільки результат діяльності, скільки сам процес діяльності. Це свідчить про наявність процесуального компонента мотивації. Ця компонента набуває особливого значення в іграх, адже мотив гри міститься в самому його процесі, а не в результаті. Нині сучасні інноваційні технології пропонують цілу низку ігор, вмїле застосування яких на лише стимулює процес пізнання, а й активно розвиває почуттєву сферу учнів/студентів, робить навчально-виховний процес естетично привабливим. Сказане не заперечує результативної компоненти в іграх, які організує педагог, навпаки, дає можливість стверджувати, що

процесуальний і результативний компоненти мотивації діалектично взаємопов'язані.

Важливо брати до уваги і те, що загальний рівень естетичної мотивації суттєво залежить від: а) кількості мотивів, які спонукають до діяльності; б) актуалізації ситуативних чинників; в) спонукальної сили кожного наявного мотиву.

Дотримуючись викладених засад і намагаючись посилити естетичну мотивацію діяльності студентів/курсантів, викладачеві варто працювати за такими напрямками: актуалізувати якомога більшу кількість естетичних мотивів; збільшувати спонукальну силу кожного із цих мотивів; посилювати ситуативні естетичні мотиваційні чинники тощо.

Доцільним буде поставити запитання у такому сенсі: як визначити продуктивність дієвості естетичної мотивації? Де той оптимум, якого варто дотримуватися, щоби вона виконувала свою позитивну роль?

Вченими експериментально доведено, що в цьому питанні варто дотримуватися міри. Це означає, що недоцільно непомірно завищувати рівень мотивації, оскільки результат може бути прямо протилежним. Надмірна активізація, тривала душевна напруга здатні понизити ефективність праці педагога. І, навпаки, надто низький рівень естетичної мотивації також призводить до невисокого рівня діяльності педагога. Отже, мова йде про те, що обраний рівень естетичної мотивації має бути оптимальним: не надто завищеним і не надто заниженим.

Важливим аспектом естетичної мотивації є її екстринсивність (зовнішня мотивація) і інтринсивність (внутрішня мотивація). До прикладу, якщо викладача змушують виконувати ту чи іншу роботу, пов'язану із естетизацією класів, аудиторій, то така діяльність є суто екстринсивною. І, навпаки, якщо педагог сам виявляє бажання змінити інтер'єр аудиторії, естетично оформивши її, то це буде інтринсивна естетична мотивація. У першому випадку педагог не отримує внутрішнього задоволення від примусової діяльності, ним керує страх за невиконання поставленого керівником завдання. У другому випадку педагог отримує задоволення, переживає радість від самостійно обраної і виконаної роботи.

Саме таку ситуацію описав Й. Песталоцці, коли він почав працювати в школі із соціально занедбаними дітьми в Швейцарії. Педагог з великим занепокоєнням говорив про те, що злощасні, спустошуючі історичні обставини, а разом з ними і жорстокість, що охопили всі галузі, досягли в країні свого апогею.

Усе знаходилося в страшній руїні, дорослі і діти наче змертвіли, стали байдужими навіть до власного життя. Натомість знайшлася певна кількість людей, вчителів з ясним розумом і гарячим серцем, які відгукнулися на все благородне, добре, прекрасне і піднесене, і розпочали самовіддано працювати над усвідомленням змін у власному розумі й серці, що призвело до змін у відносинах, в середовищі, в якому вони працювали. Під цим живим впливом ситуація змінилася докорінно. Індивідуальність кожного учня стала зустрічати людське ставлення до себе. Діти стали розвиватися разом з учителями, вони почали не лише сумлінно навчатися, а й виконувати посильну роботу, щоб покращити власні умови перебування в закладі освіти. Вони були захоплені всіма радощами, всією красою, всім натхненням, що в ньому існують [5, с. 75].

Подібні ситуації часто-густо існують і в сучасних закладах освіти, у тому числі й військових, коли панує примус замість розумної мотивації і заохочення. Про це яскраво написав перший міністр освіти і науки незалежної України, академік І. Зязюн у книзі «Педагогіка добра» [3]. Коли він побачив в інституті поламані стільці, розписані чорнилом столи і парти різними непристойностями, то новопризначений ректор швидко зрозумів, що тут зовсім не дбають не лише про естетику, а й власне здоров'я.

І все-таки важливим аспектом є підкріплення естетичної мотивації педагога. Воно може бути як позитивним, так і негативним. Позитивне підкріплення зазвичай відбувається за рахунок матеріальних винагород, компенсацій, а також морального заохочення. Наприклад, на факультеті культури і мистецтв Херсонського педагогічного університету (декан – професор М. Левченко) викладачам і студентам встановлюються спеціальні призи, подарунки, премії, туристичні подорожі. У Вінницькому державному педагогічному університеті імені М. Коцюбинського преміюються ті викладачі, які досліджують питання естетичного виховання студентів засобами хореографії, музичного й образотворчого мистецтва тощо.

Натомість у виховному процесі все ще існує система покарань, яка гальмує процеси вияву естетичної мотивації педагога. Наприклад, піддаючись покаранню за бездіяльність у виконанні обов'язків куратора на 5-му курсі університету, викладач знаходиться в стані невдоволення, внутрішньої напруги, але з почуття страху виконує те, що від нього вимагає керівництво. Втім, як лише загроза покарання зникає, то попередні форми поведінки повертаються, оскільки і він, і студенти п'ятого курсу сприймають таку «опіку» як приниження, пережиток минулого. Отже, покарання не в силі сформулювати внутрішньо

мотивовану естетичну діяльність педагога. Важливим тут є момент своєчасного підкріплення, адекватного зв'язку з естетичною мотивацією педагога. Якщо нагорода «знаходить героя» надто тривалий час, то вона значною мірою втрачає свій сенс.

Не менш важливим у вияві естетичної мотивації є і процес самопідкріплення, яке здатне мати різні форми (досягнення успіху і бажання повторити його; покупка речей як самовинагорода; самосхвалення в уяві і реальності. Звернемося до такого відомого факту. Остап Вишня, як і багато інших українських інтелігентів, митців був оголошений «невиправним націоналістом» й абсолютно безпідставно засуджений строком на 10 років сталінських таборів. Письменник дивом залишився живим. Коли він змученим повернувся додому, то сказав дружині і собі, що більше ніколи не візьметься за перо... Однієї ночі дружина Вишні почувала якісь звуки, їй видалося, що він плаче, прислухалася: виявилось, що не плаче, а сміється, і каже дружині: «Ти послухай, дороженька, що я написав! Оце так Вишня, оце так молодець!». Так говорив Остап Вишня про щойно написане оповідання «Зенітка». Після цього не було жодного дня, щоб письменник не написав щось цікавого, мудрого для людей.

Естетична мотивація у професійній діяльності педагога зазвичай спрямована не лише на себе, а й на студентів/курсантів. Педагог покликаний допомогти своїм вихованцям визначитися із опануванням навчального матеріалу, який постійно ускладнюється, набуває нових кількісних і якісних показників; допомогти в економії зусиль щодо отримання необхідної інформації з тієї чи іншої проблеми; сприяти у налагодженні міжособистісної взаємодії; посприяти у розумінні змісту творів мистецтва тощо. При цьому така допомога має супроводжуватися співпереживанням, взаємною радістю від духовного зростання вихованців, реалізації їх естетичних ідеалів, краси суб'єкт-суб'єктних відносин тощо.

Без цього естетична мотивація педагога, який прагне допомогти вихованцю може бути сприйнята ним з недовірою. Зазвичай студент/курсант, який отримав допомогу від наставника, буде більше прагнути до взаємності в залежності від таких чинників:

- 1) швидкість (чим швидше допомога надійшла);
- 2) адекватність (чим більше допомога відповідала ситуації);
- 3) безкорисливість (чим більш безкорисливішими, не пов'язаними з розрахунком на взаємність були наміри суб'єкта допомоги);

Останнім часом стурбованість педагогів викликає мотивація агресії, насилля серед учнів/студентів, що в науці естетиці кваліфікується як потворне і нище. Іноді цю мотивацію надто важко розпізнати і зрозуміти. Агресія молодих людей іноді набуває форм розрядки, розчарування, неусвідомленої забави. Натомість вченими доведено, що вона у більшості підлітків, студентів розвивається на основі наслідування певній моделі поведінки. Сьогодні очевидним є той факт, що відносини у сім'ях часто-густо набувають насильницького характеру. Саме тому діти наслідують модель поведінки своїх батьків, яка в своїй основі є антигуманною, нелюдською. Отже, агресивність є продуктом недосконалого навчання і виховання. Вона розвивається, підтримується або ж зменшується внаслідок споглядання сцен агресії і врахування її очевидних наслідків для агресивної людини. Навіть якщо діти зразу і не реалізують зразки агресивної поведінки в дію, вони їх, зазвичай, засвоюють. Американський психолог А. Бандура довів, що батьки надто агресивних дітей були люди, які схильні збуджувати, схвалювати (отже, підсилювати) агресивні прояви своїх дітей поза власним помешканням.

Нині підсилюють агресію дітей і мас-медійні засоби. Жорстокі герої кіно і телебачення також виступають як моделі, яких наслідують діти і дорослі. Тому для зменшення актів жорстокості варто зменшити кількість сцен насилля і замінити їх сценами, які демонструють співробітництво, добрі відносини між людьми. Безумовно, що варто було б обмежити і демонстрацію жорсткої, брудної боротьби за владу. Ця егоїстична, садистська сила ніколи не буває ситою, вона нищить людське в людині.

На жаль, мотивація агресії не оминає і певну частину педагогів, які під впливом соціального тиску, психологічної напруги і наруги послуговуються іноді далеко непедагогічними методами виховання. Саме тому протистояти такій ситуації має естетична мотивація тієї педагогічної еліти, яка добре усвідомила свою роль і професійне призначення. У цьому випадку естетична мотивація педагога має допомогти вихованцям духовно очиститися (катарсис), звільнитися від злих намірів і дій. Зло слід перемагати не пропорційним злом, а добром. Цю біблійну заповідь ми знаходимо у посланні апостола Павла до Римлян (гл. 12, п. 21) «Не будь переможений злом, але перемагай добром».

*Є Бог! Я перед ним схиляю
Доземно білу голову свою.
Політ усесвіту чарівний споглядаю,
Я бачу зло, та лиш добро люблю.*

*І вірить розум завтрашньому раю,
Розумних сил все ж буде торжество,
Тобі одному, Боже, довіряю,
Бо Ти всіх вірних, чистих божество [1, с. 29].*

Естетична мотивація педагога має бути спрямованою також на подолання у студентів/курсантів тривоги, страху, відчуття трагедійності буття. К. Ушинський акцентував на тому, що учителі часто-густо зловживають біблійним висловом «Страх Божий», залякують дітей, «завдають страху дітям». Глибоким за своїм змістом поняттям «Страх Божий», у якому міститься Одкровення Боже, спрямоване на утвердження моральності, духовності, бездарні вчителі, викладачі приховують своє невміння стримувати гнів, невміння, яке повинно бути викресленим із списку вихователів. Насправді, недолугі наставники насаджують дітям не Страх Божий, а страх учительський, із якого народжуються брехня, удаваність, хитрощі, боягузтво, рабство, слабкість, ницість душі, а не премудрість [6, с. 363]. У цьому сенсі важливо формувати у вихованців позитивне ставлення до світу, сприяти налагодженню й інтенсивності контактів, вияву симпатій, співробітництва тощо. З метою розвитку естетичної мотивації у педагогів доцільно проводити мотиваційні тренінги, здійснювати її діагностику, самоаналіз, вивчати причини спаду мотиваційної діяльності особистості тощо.

На основі викладеного можна зробити такі висновки:

1. Мотивація не лише визначає діяльність особистості, а й детермінує її спрямованість, надає їй смислу і реальної цінності.
2. Естетична мотивація педагога спонукає його до творення прекрасного і піднесеного у всіх сферах життєдіяльності.
3. Естетична мотивація педагога гуманізує відносини у педагогічному колективі, вона допомагає долати агресію, спонукає суб'єктів учіння позитивно ставитися до інших, до світу в цілому.

До подальших напрямів аналізу окресленої проблеми відносимо: а) визначення можливостей застосування синергетичного підходу в осмисленні ролі і місця естетичної мотивації педагога; б) пошук продуктивних методів використання естетичної мотивації в аспекті запобігання агресії у суб'єктів учіння; в) знаходження дієвих шляхів формування естетичної мотивації педагога.

Список використаних джерел:

1. *Васянович Г. П. Біблійні мотиви: Поезія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 120 с.*
2. *Занок С. С. Психологія мотивації. К.: Ельга-Н; Ника-центр, 2002. 352 с.*

3. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-методич. посібник. К.: МАУП, 2000. 312 с.
4. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. СПб.: Питер, 2006. 352 с.
5. Песталоцци И. Что дает метод уму и сердцу. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. Т. 2. // Под общей ред. В. А. Ротенберг, В. М. Кларина. М.: Педагогика, 1981. С. 49-73.
6. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004 576 с.

УДК 378.147:338.46-057.86

*Людмила Щербак, к.пед.н., доцент
НПУ ім. М.П. Драгоманова. м. Київ, Україна*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ

У статті розкрито основні психолого-педагогічні аспекти підготовки майбутніх фахівців сфери туризму. Доведено, що створення оптимальних психолого-педагогічних умов становлення майбутніх фахівців, підвищення рівня їх професійної підготовки, соціалізації та адаптації до діяльності в трудовому колективі потребують відповідного психологічного супроводу, розроблення психологічного забезпечення з метою конструктивного впровадження практичної соціально-психологічної допомоги в навчально-виховний процес, застосування педагогами сучасних психологічних підходів, розроблення психологічних рекомендацій стосовно стилю педагогічного впливу тощо. Детально проаналізовано внутрішні та зовнішні чинники, що гальмують реалізацію поставленої мети. Обґрунтовано проблему професійного самовизначення, як основу формування готовності майбутніх фахівців сфери туризму. Доведено, що професійна туристська освіта має базуватися на гуманістичній філософії й забезпечувати особистісно-орієнтовану та професійно-спрямовану освітньо-виховну діяльність, сприяти розкриттю творчого потенціалу суб'єктів педагогічного процесу, якісно забезпечувати туристську галузь України конкурентоспроможними фахівцями за всіма спеціальностями згідно з суспільними потребами.

Ключові слова: *фахівці сфери туризму, компетентність, психолого-педагогічні аспекти, професійне самовизначення, особистісний розвиток, реформування.*

*Lyudmyla Scherbak, PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor
National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv, Ukraine*

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF TRAINING OF SERVICE SPECIALISTS

The basic psychological pedagogical aspects of preparation of future specialists of sphere of tourism are exposed in the article. It is well-proven that creation of optimal psychological pedagogical terms of becoming of future specialists, increase of level them professional preparation, socialization and adaptation, to activity in a labour collective is needed corresponding psychological accompaniment, development of the psychological providing with the aim of structural introduction of practical social psychological help in an educational-educator process, application of modern

psychological approaches, development of psychological recommendations, teachers in relation to style of pedagogical influence and others like that. Internal and external factors that brake realization of the put aim are analysed in detail. The problem of professional self-determination is reasonable, as basis of forming of readiness of future specialists of sphere of tourism. It is well-proven that trade tourist education must be based on humanistic philosophy and provide the personality-oriented and professionally-directed educationally-educator activity, assist opening of creative potential of subjects of pedagogical process, qualitatively to provide tourist industry of Ukraine competitive specialists after all specialities according to public necessities.

Key words: *specialists of sphere of tourism, competence, psychological pedagogical aspects, professional self-determination, personality development, reformation.*

Криза світової системи освіти, про яку сьогодні говорять і пишуть практично всі провідні педагоги, значною мірою була зумовлена її запізнілою реакцією на зміни дійсно кардинального характеру, що відбуваються в житті сучасного суспільства. Прискореному інноваційному розвитку суспільного виробництва, зумовленому розробкою і широким використанням високих технологій, вже не відповідають самі цілі, зміст і характер освіти, насамперед професійної підготовки фахівців сфери туризму, яким доведеться працювати в умовах, які ще більш відрізнятимуться від сучасних. Таким чином, сьогодні актуальною проблемою педагогічної теорії і практики постає необхідність узгодження освітньої парадигми з принципово новими суспільними вимогами до професійної і соціальної компетенції та особистісних рис і якостей майбутніх фахівців. Успішне розв'язання порушеної проблеми вимагає від представників педагогічної теорії і освітньої практики поглиблених досліджень і розробок, створення ефективних методичних рекомендацій, в тому числі з раціональної організації навчально-виховного процесу, насамперед самостійної роботи студентів. Однак для цього необхідно визначити загальну структуру вказаної проблеми і виокремити основні її елементи з тим, щоб можна було розробити обґрунтовані заходи для належного удосконалення кожного з цих елементів.

У процесі дослідження було з'ясовано, що теоретичним та методичним питанням удосконалення системи підготовки майбутніх фахівців сфери туризму присвятили свої праці В. Федорченко, Т. Круцевич, А. Кухтій, Б. Шиян та ін. Водночас, назріла нагальна потреба переходу фахової освіти на якісно новий рівень функціонування із зміною парадигми основ розвитку, розробки теоретико-концептуальних основ змісту туристської освіти, переосмислення історичного досвіду, узагальнення попередніх наукових та експертних досліджень, розв'язання низки практичних проблем [8,с.45].

Це зумовило мету публікації – розглянути стан дослідження проблеми та здійснити змістовий аналіз процесу формування психолого-педагогічних аспектів підготовки майбутніх фахівців сфери туризму.

Однією із важливих проблем сучасності є проблема педагогічно доцільної й неконфліктної адаптації особистості молодої людини до суспільних змін, її підготовка до самостійного життя в суспільстві. Вагомі внески в реформування системи професійно-технічної освіти, впровадження психолого-педагогічних інновацій, реалізацію національних, державних і міжнародних програм сьогодні складає психологічна служба навчальних закладів. Практичні психологи й соціальні педагоги здійснюють профорієнтаційну, діагностичну, корекційно-розвивальну, реабілітаційну і просвітницьку роботи з усіма учасниками навчально-виховного процесу: учнями загальноосвітніх шкіл та професійно-технічних навчальних закладів, студентами, вчителями, батьками. Така діяльність позитивно впливає на розвиток і формування особистості молодих громадян України. Створення оптимальних психолого-педагогічних умов становлення майбутніх фахівців, підвищення рівня їх професійної підготовки, соціалізації та адаптації до діяльності в трудовому колективі потребують відповідного психологічного супроводу, розроблення психологічного забезпечення з метою конструктивного впровадження практичної соціально-психологічної допомоги в навчально-виховний процес, застосування педагогами сучасних психологічних підходів, розроблення психологічних рекомендацій стосовно стилю педагогічного впливу тощо [4,с.21].

Формування змісту навчального матеріалу здійснюється з урахуванням викладених вище положень. Відповідно до цих положень зміст соціального досвіду потребує філософсько-методологічного, педагогічного осмислення і відбирається з позицій його цінності доцільність та забезпечення потреб для активної участі випускників туристських закладів у житті, у туристській діяльності, для забезпечення завдань розвитку їх особистісних якостей. Відбір змісту туристської освіти визначається потребами суспільства в освічених, компетентних фахівцях сфери туризму. При цьому враховуються реальні можливості процесу навчання, виховання і розвитку; оптимальні можливості претендентів на навчання, а також потреби особистості в освіті.

У формуванні змісту освіти винятково важливе значення має врахування потреб і вимог до особистісного розвитку фахівця сфери туризму, його здібностей, обдаровань, інтересів. З цією метою у змісті туристської освіти передбачено, поряд з обов'язковими, дисципліни для вільного вибору.

Детермінантами структури змісту туристської освіти виступають закономірності. Першою групою закономірностей є поділ туристського й особистого досвіду, виконання різних видів діяльності, залежно від їх загальності (види діяльності, що виконуються всіма людьми і види спеціальної туристської діяльності). Звідси – поділ змісту освіти на такі складові: гуманітарну та соціально-економічну, природничо-наукову та професійну (прогностичну). Друга детермінанта – це сукупність закономірностей, що визначають послідовність ланок неперервної туристської освіти. Цю детермінанту ще називають ступневістю освіти (дошкільна підготовка; початкова і основна школа – школяр (туристський ліцей, старша школа – ліцейст; професійні навчальні заклади – туристська професійна; вищі навчальні заклади I-IV рівня акредитації молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр, післядипломна освіта). Третя детермінанта – це сукупність закономірностей, що визначають необхідність поділу туристської освіти на теоретичну і практичну. Окреслення цієї детермінанти пов'язано з особливостями теоретичної і практичної діяльності фахівців сфери туризму, необхідністю формування у них відповідних якостей. Четверта детермінанта пов'язана з поділом досвіду і якості особистості та доцільної рівності, залежно від міри прояву творчості [2,с.61].

З цими закономірностями пов'язаний розподіл компонентів змісту освіти, що спрямовуються на формування творчих, лідерських якостей особистості, уміння діяти самостійно в різних умовах професійної діяльності. П'ята детермінанта відображає специфіку індивідуального розвитку особистості і пов'язана з особистісно-орієнтованою освітньою діяльністю фахівця сфери туризму. Шоста детермінанта – самовдосконалення особистості в освітньому процесі. Ця закономірність відображає свідоме прагнення особистості виробити духовно-моральні, вольові, психологічні та фізичні якості шляхом самовиховання та самоосвіти в умовах загального та туристського соціуму. Особливістю зазначених детермінант структури змісту туристської освіти є те, що вони визначають загальні підходи, проявляються на всіх ієрархічних рівнях [7, с. 85].

Зміст туристської освіти базується на врахуванні положень щодо педагогічно адаптованого соціального та туристського досвіду. Вони визначають принципи відбору матеріалу, побудови і конструювання змісту навчального матеріалу у відповідності з вимогами первинної посади працівника сфери туризму. В основу формування змісту мають бути покладені: модель спеціаліста туристської галузі та галузеві стандарти щодо переліку умінь і навичок

майбутнього фахівця сфери туризму. Формування змісту навчальних модулів, спрямоване на забезпечення професійно-орієнтованої і спеціальної підготовки, формує у майбутніх спеціалістів знання, вміння та навички професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Антоненко І. Я., Мельник І. Л. *Особливості ринку праці в Україні. Практика сучасного туризму: соціальна та економічна ефективність: матеріали IV-ої міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 14 жовт. 2008 р.)*. К.: КУТЕП, 2009. С. 116–119.
2. Брик Р. С. *Формування професійної компетентності майбутніх працівників сфери туризму в професійно-технічних навчальних закладах засобами інформаційних технологій* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». К., 2011. 204 с.
3. Вульфсон Б. Л. *Сравнительная педагогика : актуальные вопросы теории и методологии. Отечественная и зарубежная педагогика*. 2011. №1. С. 117–131.
4. Гуменюк В. *Фактологічні та методичні проблеми туристичної звітності та прагматика аналізу діяльності суб'єктів господарювання туристичної галузі // Туристична освіта України в Європейському вимірі: матеріали I міжнарод. укр.-пол. семінару (Івано-Франківськ-Яремче, 21–24.05.2007 р.)*. Івано-Франківськ-Яремче, 2007. С. 40–48.
5. Лук'янова Л. Г. *Освіта в туризмі* : навч.-метод посіб. К.:Вища шк., 2008. 719 с.
6. Ничкало Н. Г. *Трансформація професійно-технічної освіти України* : монографія. К.: Педагогічна думка, 2008. 200 с.
7. Пазенок В. С., Федорченко В. К. *Філософія туризму: навч. посіб.* К.: Кондор, 2004. 268 с.
8. Федорченко В.К. *Енциклопедичний словник-довідник з туризму / Авт.-ук-лад. В.А.Смолій, В.К.Федорченко, В.І.Цибух. К. : Видав. дім «Слово», 2006. 372 с.*

УДК 378.091.22

*Лариса Кубська, викладач
Відокремлений структурний підрозділ
«Львівський навчально-науковий центр професійної освіти»
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
м. Львів, Україна*

СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ МЕДІАІМУНІТЕТУ В ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. У статті розглянуто значення медіаграмотності для педагогічних працівників в умовах діяльності в інформаційному суспільстві. Визначено, що складовими медіаіmunітету сучасного педагога є здатність абстрагуватися від агресивного медіасередовища і шкідливого інформаційного впливу; знання і вміння, що слугують для захисту психологічного здоров'я при споживанні інформаційного продукту, відсіювання інформаційного сміття та виявлення прихованих деструктивних впливів в середовищі учнів і студентів.

Ключові слова: дидактика, медіаосвіта, медіаграмотність, медіаіmunітет, інформація.

*Larysa Kubska, lecturer
Separate Structural Subdivision
«Lviv Educational and Scientific Center for Vocational Education»
at National Pedagogical Dragomanov University
Lviv, Ukraine*

COMPONENTS OF MEDIA IMMUNITY FORMATION IN TEACHING STAFF

Abstract. *The article considers the importance of media literacy for teachers in the context activities in the information society. It is determined that the components of the media immunity of a modern teacher are the ability to abstract from the aggressive media environment and harmful informational impact; knowledge and skills that serve to protect mental health while consuming information products, filtering out information garbage and identifying hidden destructive influences in the environment of pupils and students.*

Key words: *didactics, media education, media literacy, media immunity, information.*

Сучасний світ характеризується надлишком інформаційних потоків. Щоб педагогам налагодити ефективну роботу з інформаційними джерелами, необхідно володіти медіаграмотністю, тобто вміти працювати з інформацією системно і на основі принципів рефлексії, критичного мислення та аналізу.

Медіаосвіта допомагає усвідомити способи використання масової комунікації в суспільстві; аналізувати медіатексти та критично оцінювати запропоновані в них цінності, політичні, соціальні, зокрема освітні, комерційні та культурні інтереси, а також створювати і поширювати через мережу власні медіатексти.

Мета статті – проаналізувати значення медіаграмотності для педагогічних працівників в умовах діяльності в інформаційному суспільстві та визначити складові медіаімунітету сучасного педагога.

Актуальність цього питання засвідчують дослідження, що присвячені медіаосвіті та медіаграмотності, зокрема В. Іванов, І. Колеснікова, Г. Онкович, О. Волошенюк та ін.

Медіапедагогіка як напрям у педагогіці, спрямована на вивчення масовокомунікативної та інформаційної природи засобів масової комунікації (преси, телебачення, радіо, кіно, відео тощо) і принципів їх використання для актуалізованого оволодіння основами знань.

В Україні затверджена Концепція впровадження медіаосвіти, головним завданням якої є *сприяння формуванню:*

- *медіаінформаційної грамотності* (комплексу умінь, знань, розуміння і відносин, що дозволяють безпечно користуватися медіа; мати базові знання

щодо різних видів контентів; використовувати можливості, які з'явилися з розвитком ІКТ; сформованого алгоритму дій щодо захисту власної інформації в мережі);

- *медіаіммунітету* особистості (здатність абстрагуватися від агресивного медіасередовища і шкідливим інформаційним впливам; знання і вміння, що необхідні для захисту психологічного здоров'я при споживанні інформаційного продукту, відсіювання інформаційного сміття та виявлення прихованих деструктивних впливів);

- *рефлексії і критичного мислення* як психологічних механізмів, що забезпечують усвідомлене використання інформації й самостійний вибір тактики взаємодії з тим чи іншим медіаресурсом; критичних знань щодо адекватного критичного осмислення змісту інформації та мети її поширення, що допоможуть розвинути здатність протистояти деструктивним впливам у мережі);

- *здатності до медіаторчості та спеціалізованих аспектів медіакультури* [3].

Завдяки принципам медіаіммунітет – критичне мислення – медіаграмотність – медіаторчість визначається модель медіаосвіти [1]. Саме такий підхід дає розуміння, що медіаторчість повинна бути саме завершальним етапом формування медіакультури педагога.

Щоб почуватися безпечно в інформаційному просторі, необхідно працювати над формуванням медіаіммунітету, особливо освітянам, оскільки вони мають не тільки самі впевнено почуватися в інформаційному середовищі, а й навчити правильного поведінню в Інтернеті учнів і студентів.

На сьогодні немає дефіциту інформації. Доступність до різних інформаційних ресурсів дає можливість швидко маневрувати під час пошуку інформації, миттєво ухвалювати рішення, отримувати інформацію на постійній основі.

Проте таке доступне широке інформаційне поле знижує ретельність та якість обробки інформації на особистому рівні. Щоб взаємодія з потоками інформації була ефективною, а споживання медіапродукції свідомим, потрібно дотримуватися певних правил при її пошуку та використанні. При чому, ці правила потребують системного, а не хаотичного підходу.

Підготовка працівників освіти до застосування мас-медіа у педагогічній діяльності ґрунтується на спеціальних знаннях і вміннях, зміст яких має в основі базові поняття медіадидактики.

За статистикою, 96% людей оцінюють новини лише за заголовками, часто навіть не переходять на саму новину. А фейкові новини поширюються у шість разів швидше за справжні [2].

У таких умовах вижити, лишитися при розумі, дізнатися правду та бути впевненим, що твоя думка – насправді твоя, допоможе інформаційна гігієна та критичне мислення. Так само, як ми дбаємо про фізичне здоров'я, потрібно захищати свій мозок від надлишку інформації, особливо неякісної та непотрібної, тобто «інформаційного сміття». Метою інформаційної гігієни є зниження негативного впливу інформації на наше психічне, фізичне і соціальне благополуччя. Цей термін почали використовувати з розвитком інформаційних технологій і безмежним доступом людей до потоків різного роду новин.

За результатами дослідження рівня інформаційної гігієни українців у фейсбуку, яке у серпні 2020 р. провела ініціатива «Як не стати овочем», 54% українських користувачів фейсбуку публікують фейки та маніпуляції, а 7 з 10 вірять у фейки, маніпуляцію та конспірологію.

Проте фейки – не основна проблема інформаційної гігієни українців. Лідують публікації маніпулятивної інформації (34%) та посилання на сайти-сміттярки (29%).

На жаль, освітяни не виключення. Часто для підготовки навчального матеріалу використовують неперевірений контент – не тільки текстовий, а й фото та відеоконтенти. До використання Інтернету і споживання інформації варто ставитися так само, як до споживання у фізичному світі.

Визначимо основні складові, що допомагають формувати медіаімунітет:

- критично оцінювати освітні ресурси глобальної мережі Інтернету, які читаєте та використовуєте, особливо з навчальною метою;
- помічати інформацію та уникати її, якщо вона часто повторюється (повторення – один із найстаріших методів маніпуляції);
- контроль кількості та якості інформації, яку використовуєте (читати інформацію потрібно вибірково – те, що цікавить і потрібне в даний час; читайте не тільки заголовки, бо часто вони несуть протилежну інформацію і дисонують із текстом статті, адже освітянська інформація не цікавить пересічних читачів, тому її роблять сенсаційною завдяки маніпулятивним заголовкам; необхідно відпочивати від інформації хоча б годину на день, а на перший план поставити власні думки та напрацювання);
- візьміть за правило не обмежувати однією точкою зору на те чи інше питання, а розглянути хоча б кілька авторитетних джерел інформації;

- уникайте інформації з апеляцією до емоцій, суб'єктивних суджень авторів текстів.

При роботі з медіаресурсами важливими є особисті критерії педагога, які характеризують його здатність до діяльності в інформаційному суспільстві, орієнтуючись на формування власного медіаіміунітету та медіаіміунітету учнів та студентів.

Отже, визначено, що складовими медіаіміунітету сучасного педагога є здатність абстрагуватися від агресивного медіасередовища і шкідливого інформаційного впливу; знання і вміння, що слугують для захисту психологічного здоров'я при споживанні інформаційного продукту, відсіювання інформаційного сміття та виявлення прихованих деструктивних впливів в середовищі учнів і студентів.

На основі складових формування медіаіміунітету показниками особистісного критерію педагога будемо вважати відповідність вимогам сучасного медійного суспільства; здатність швидко орієнтуватися в різних просторах педагогічної діяльності завдяки самовдосконаленню та постійному навчанню; здатність адекватно оцінювати власну медіаграмотність, враховуючи базові прийоми інформаційної безпеки; здатність до медіаторчості на основі власного досвіду, що відкриває можливості для оновлення змісту та методів навчання.

Список використаних джерел

1. Вознюк О. М. Методика роботи психолога (соціального педагога) з проблеми формування медіаграмотності особистості. URL : http://zippo.net.ua/data/files/kafpsihol/navchrobota/vom_3.pdf.
2. Інформаційна гігієна. Як досягти гармонії? // ARTEFACT. URL : <http://surl.li/nkng>.
3. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні // Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України. URL : http://www.ispp.org.ua/news_44.htm.

УДК 377.1

*Оксана Дубовик, викладач
ВСП «Львівський навчально-науковий центр професійної освіти»
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
м. Львів, Україна*

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК В АМЕРИКАНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

Анотація. У статті розглядаються питання розвитку комунікативних навичок в університетах США. Аналізуються навчальні програми університетів і комунальних коледжів США.

Ключові слова: комунікативний тренінг, комунальний коледж, загальноосвітні програми, професійна підготовка, університети США.

Oksana Dubovyk, lecturer
SSS «Lviv Educational and Scientific Center for Vocational Education»
at M. P. Drahomanov National Pedagogical University
Lviv, Ukraine

DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS AT AMERICAN UNIVERSITIES

Abstract. The article deals with the development of communication skills at American universities. The educational programs of some universities and community colleges of the USA are analyzed.

Key words: communicational training, community college, educational programs, vocational training, American universities.

У сучасному світі в умовах зростаючої соціально-економічної й політичної інтеграції, інформаційного та культурного обміну особливої актуальності набувають проблеми толерантного співіснування та взаємодії з різними етнічними й національними групами, тобто актуалізуються питання полікультурної освіти й виховання.

Комунікація – універсальне надбання людства і реальність суспільного існування, що передбачає передавання інформації від людини до людини засобами спілкування, як «головного інструменту, що забезпечує її взаємини з іншими людьми у професійній сфері; задовольняє вроджену потребу особистості у співіснуванні та взаєморозумінні, формуванні духовного зв'язку з іншими людьми; стимулює розвиток особистості, є основним способом її вдосконалення й самореалізації, важливою умовою її функціонування» [9, с. 81]. Ця специфічна форма взаємодії людей у процесах їхньої пізнавальної та трудової активності здійснюється, переважно, за допомогою мови та інших знакових систем, що сприяє соціальній і культурній єдності людей.

Реалізація прагнення кожного до встановлення партнерських стосунків у спілкуванні під час навчального процесу підвищує мотивацію та особистісну зацікавленість в навчанні, в розв'язанні проблем, що обговорюються, активізують міжособистісні стосунки.

Тому, інноваційні пошуки у галузі побудови навчального процесу спрямовані на розвиток творчості та ініціативи, здатності до самостійного вивчення навчального матеріалу, пошуку й відкриттю нових теорій. Дослідниками виділяються три основні моделі такого навчання:

- 1) модель навчального процесу як організації систематичного дослідження;
- 2) модель навчального процесу як організації повчально-ігрової діяльності;

3) модель навчального процесу як організації комунікативно-діалогової діяльності, активного обміну думками [5, с. 12].

Розробка першої моделі пов'язана з роботами Дж. Шваба, Дж. Брунера, Д. Мезіроу, М. Ноулза та ін., які вважають, що основним у навчальному процесі є процес дослідження, пошук нового знання й пізнавальних орієнтирів. Навчання побудоване на основі цієї моделі вимагає від студентів максимуму самостійної пошукової, творчої діяльності, розв'язання наукових завдань, що ведуть до відкриття невідомих для них знань. Студенти вчать самостійно здобувати знання, досліджувати предмети або явища, робити висновки і застосовувати здобуті знання і навички на практиці.

Моделі навчального процесу як організації ігрової діяльності розробляються багатьма американськими вченими (Р. Д'юк, Ф. Персівал, Д. Тетчер, Д. Фланаган та ін.). У процесі гри повно, а під час й несподівано, проявляються здібності людини, отримані раніше знання «оживають» і засвоюються на більш високому рівні абстрагування, більш важливим під час такого заняття стають кмітливість й творчість. Дослідниками виділяються різні види ігрової діяльності: рольові ігри, імітаційні, організаційно-діяльнісні тощо.

Модель навчального процесу як організації комунікативно-діалогової діяльності пов'язана з розробками Ф. Уілсона, П. Уітті, Ш. Х'юза, Л. Холлінгвеса та ін. Це навчання в умовах, максимально наближених до реальної комунікації, моделювання реальних ситуацій для використання набутих знань, професійних умінь і навичок. Ця модель передбачає ведення комунікативної діяльності у різних напрямках: викладач – учні (студенти), викладач – учень (студент), учень(студент) – учні (студенти), учень (студент) – учень (студент).

Найбільш поширеними у практиці роботи американських закладів вищої освіти є семінари-дискусії та часткові дискусії (коли під час лекції перед студентами висувають низку питань, залучаючи їх до обговорення). Вважається, що це не тільки підтримує зацікавленість, але й допомагає кращому засвоєнню навчального матеріалу, стимулює й розвиває самостійне додаткове вивчення проблеми. Як правило, заняття за такими формами проводяться в малих групах (5-7 студентів), оскільки доведено, що чим більша відстань між учасниками дискусії, тим більш стримано й формально проходить обговорення. Велика увага при проведенні таких семінарів приділяється моральним факторам та виробленню комунікативних навичок: здатності уважно вислуховувати думки

інших та відноситись з повагою до опонентів, вмінню переконливо й чітко висловлювати свої думки.

Прихильники гуманістичної педагогіки вважають роботу в малих групах однією з важливих форм навчання, оскільки групові дискусії підвищують мотивацію та особистісну зацікавленість учасників у розв'язанні проблем, які обговорюються, активізують міжособистісні стосунки. За оцінкою російського психолога міжособистісні стосунки. За оцінкою російського психолога М. Ярошевського, існує тісний зв'язок між груповою активністю й усуненням проблеми відчуження людини [10, с. 119].

Представники гуманістичної психології зазначають, що важливою умовою ефективності засвоєння навчальної інформації є особистісна зацікавленість, тобто можливість мати свою власну точку зору на ту чи іншу проблему, обговорювати її з іншими. За даними досліджень американських психологів (Р. Стівенс, П. Джексон, С. Корей) при традиційних формах організації навчання педагог говорить у середньому 64% всього навчального часу, а 80% усього спілкування у класі присвячується питанням, відповідям, реакціям на відповіді, тобто простому відтворюванню навчального матеріалу. Робота ж у малих групах допомагає вирішенню проблеми встановлення міцного двостороннього контакту між педагогом і студентом (учнем), спонукає демократизації їхніх стосунків, стимулює творчу активність. Тому методику роботи в таких групах обов'язково опановують студенти американських педагогічних коледжів та шкіл.

Крім того, ще на початку 80-х рр. минулого століття у середніх школах США було запроваджено курси спілкування, мета яких полягає у формуванні необхідних комунікативних навичок: вміння уважно вислуховувати інших, використовувати слова та інтонацію відповідно ситуації, виділяти головне й другорядне у повідомленнях, чітко, швидко й тактовно висловлювати свої думки тощо. В основу цих курсів покладена розроблена американським психологом і педагогом С. Ваймером методика спілкування. Мистецтво мирного співіснування з батьками, вчителями, друзями, створення доброзичливої атмосфери вдома й в аудиторії, вміння розв'язання конфліктних ситуацій – це основна тематика цих курсів.

В американських педагогічних коледжах і школах пропонуються різноманітні курси, спрямовані на розвиток комунікативних навичок і вмінь. Так, у педагогічній школі Бостонського університету викладаються курси «Рішення групових проблем» («*Group Problem Solving*»), «Теорії групового консультування» («*Theories of Group Counseling*»), які знайомлять студентів з

такими методами співробітництва як синектика, рольова гра, групова дискусія та ін., а також пропонують теоретичне й експериментальне ознайомлення з груповою динамікою, вивчення проблеми лідерства [7]. А у педагогічній школі університету Ратжерс (шт. Нью-Джерсі) вивчаються курси «Соціальна психологія в класі» («*Social Psychology in the Classroom*»), «Групова психологія: теорія й практика» («*Group Psychology: Theory and Practice*»), які пропонують огляд теорій та досліджень соціальної психології, пояснюють групові процеси та їх вплив на поведінку й навчання учнів, розглядають основні питання функціонування групи, її соціометричну структуру та ін. [8].

Взагалі тема спілкування вчителя з учнями стає дуже актуальною в американській педагогічній науці. Ще в свій час Дж. Дьюї вважав прагнення до розмови або спілкування одним з важливих природних чинників людини. Сьогодні цим проблемам присвячені розробки Ф. Уілсона, П. Уітті, Ш. Х'юза, Н. Фландерса, Л. Термана, Р. Сполдінга, Л. Холлінгвеса та ін. Так, роботи Н. Фландерса присвячені вивченню методів прямого й непрямого впливу вчителів на учнів. Дослідження Ш. Х'юза, Р. Сполдінга, М. Рід, Х. Андерсона стосуються вивчення взаємовідносин між студентами й педагогами, а також стилів їхнього спілкування. Зокрема, вони підкреслюють, що ці відносини повинні базуватися на розумінні викладачами особистості студента, на їхній вірі в можливість пізнання студентів через особистісні сприйняття й власний досвід.

А прихильники гуманістичної психології розробляють науково-теоретичні й практичні основи спілкування не з позицій сили, а з позицій рівноправності, партнерства й поваги до думок інших. Реалізація прагнення кожного до встановлення партнерських стосунків у спілкуванні під час навчального процесу в школі підвищує зацікавленість учнів й сприяє їхньому розвитку. Тому комунікація стала одним з основних дидактичних принципів, введених у практику роботи американських шкіл при підготовці педагогічних кадрів. У педагогічних коледжах й школах розроблені спеціальні курси, спрямовані на їх розвиток.

Ускладнення взаємин між людьми пов'язано, в першу чергу, з поширеними комунікативними помилками: категоричністю суджень, безтактністю, необ'єктивністю, неповагою до співрозмовника, відсутністю вміння вислухати, підтримати бесіду та ін. Тому формуванню комунікативних навичок приділяється багато уваги при підготовці майбутніх вчителів. Наприклад, у педагогічній школі Бостонського університету викладаються курси «Теорія й процес комунікації» («*Theory and Process of Communication*»), «Міжкультурне

спілкування» («*Crosscultural Communication*») [7], а в педагогічній школі університету Ратжерс (шт. Нью-Джерсі) – «Розвиток лідерських навичок й комунікації» («*Leadership and Communications Skills Development*»), «Полікультурне спілкування» («*Intercultural Communication*») тощо [8]. Крім того, викладаються курси з теорії та практики роботи в малих групах, курси з соціальної психології та психотерапії. Вважається, що це допомагає встановленню міцного двостороннього контакту між учнем й вчителем та доброзичливих міжособистісних відносин, а, врешті-решт, призводить до підвищення зацікавленості в навчанні та сприяє розвитку особистостей учнів.

Розвиток комунікативних вмінь і навичок є актуальним не лише для майбутніх педагогів. В умовах зростання інформаційних потоків у сучасному суспільстві у закладах вищої освіти США з'являються навчальні та дослідницькі програми з комунікації в галузі цифрової культури, у виробничій, політичній, науковій, освітній, медичній сферах, соціальній політиці, соціальній діяльності, міжкультурній комунікації, тощо. Як відмічає О. Кадіров, комунікативні спеціальності в США пропонуються в більш ніж 1300 закладах вищої освіти. Таке розширення комунікативних програм пов'язане з тим, що вища освіта ґрунтується на комунікативній парадигмі в професійній роботі, де здатність до ефективної комунікації стає одним з основних елементів професійної успішності. На цьому постулаті будуються практики навчання критичного мислення та рефлексивного аналізу, які стали характерною основою для підготовки фахівців з різних спеціальностей в американських коледжах і університетах США [3].

Це підкріплюється результатами досліджень американських вчених, що професійний успіх на 15-25% залежить від суто професійних знань і навичок (*hard skills*), а на 75-85% обумовлений *soft skills* (комунікативні, управлінські вміння і навички, здатність працювати у команді) [4, с.7; 2, с. 24].

Таким чином, включення у навчальні програми основних курсів з комунікації, обов'язкових для різних напрямів вищої освіти, дає можливість розширити комунікативну підготовку майбутніх фахівців, озброїти їх знаннями і вміннями розв'язувати професійні завдання засобами комунікації. Але, як слушно зауважує О. Бульвінська, розвиток комунікативних навичок не можна звести лише до окремих комунікативних навчальних курсів чи напрямів підготовки. Найширшу комунікативну підготовку майбутніх фахівців забезпечує освіта, побудована на принципах комунікативної дидактики, яка розглядає процес навчання як спільну цілеспрямовану діяльність викладача і студента, що

характеризується співпрацею і партнерством; акцентує увагу не на змісті навчального предмета, а на формуванні культури мислення, навчанні критичного мислення та рефлексивного аналізу, формуванні комунікативних компетентностей [6, с. 63].

Отже, хоча деякі дослідники (Т. Грін, М. Кларін, В. Пилиповський та ін.) відмічають, що орієнтація на гуманістичний тип навчання проявляється лише у педагогічних теоріях, а у практиці роботи американських вузів перевага надається старим репродуктивним формам і методам роботи, аналіз навчальних планів і програм дає підстави стверджувати, що гуманістичні підходи притаманні не лише теоретичним пошукам, але й знаходять висвітлення у практиці роботи американських вузів. Вміння вести конструктивний діалог, розуміти й аналізувати думки інших, розуміти протилежні погляди, чітко й тактовно висловлювати свої наміри, думки, ідеї, тобто розвиток навичок спілкування з людьми є особливо важливими у процесі формування професійної культури майбутніх спеціалістів [1].

Список використаних джерел:

1. Дубовик О. Тенденції полікультурної освіти та виховання у США. Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи : зб. наук. праць / [упорядник Ю. І. Колісник-Гуменюк]. Київ – Львів – Бережани – Гомель, 2019. Вип. 4: в 2-х томах. Т. 1. С. 92-96.
2. Єжижанська Т. С., Осадча М. П. Проблеми формування комунікативної компетенції майбутніх фахівців. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Культура і соціальні комунікації. 2012. Вип. 3. С. 23-31.
3. Кадиров А. М. Развитие коммуникативного образования в США // Образование и наука. Известия Уральского отделения Российской академии образования. 2010. № 3. С. 68-76.
4. Карнегі Д. Як завойовувати друзів та впливати на людей. Харків : Промінь, 2001. 562 с.
5. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии. (Анализ зарубежного опыта). Рига : НПП «Эксперимент», 1998. 180 с.
6. Концепція та методологія реалізації науково-дослідницької діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу університетів : монографія / авт. : О. І. Бульвінська, Н. О. Дівінська, Н. О. Дяченко, О. В. Жабенко, І. О. Линьова, Ю. А. Скиба, Г. П. Чорнойван, О. Г. Ярошенко ; за ред. О. Г. Ярошенко. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2016. 178 с.
7. Офіційний сайт педагогічної школи Бостонського університету. URL : <https://www.bu.edu/wheelock/>
8. Офіційний сайт педагогічної школи університету Ратджерс. URL : <https://gse.rutgers.edu/>
9. Руденко Л. А. Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах : монографія. Львів : Край, 2015. 344 с.
10. Ярошевский М. Г. Психосоциальная проблема в трактовке некоторых американских психологов. Сов. педагогика. 1979. № 11.

УДК 371.335.5

Екатерина Казакова

*методист отдела информатизации центра информационных технологий,
Минский городской институт развития образования*

Наталья Ястребова

*старший преподаватель кафедры географии и методики преподавания географии,
Белорусский государственный педагогический университет им. М. Танка;
учитель географии ГУО «Средняя школа №24 г. Минска»
г. Минск, Республика Беларусь*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГРАФИЧЕСКИХ СПОСОБОВ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ НА ПРИМЕРЕ ТЕМЫ «ГЕРМАНИЯ»

***Аннотация.** В статье рассмотрены возможности использования ментальных карт, элементов скрайбинга и инфографики на уроках географии на примере изучения темы «Германия» («География. Страны и народы», 8 класс).*

***Ключевые слова:** ментальные карты, скрайбинг, инфографика, графические редакторы, география.*

Ekaterina Kazakova

*Methodist of the Department of Informatization of Information Technology Center,
Minsk City Institute of Education Development*

Natalia Yastrebova

*Senior Lecturer of Department of Geography and Methods of Teaching Geography, Belarusian
State Pedagogical University named after M. Tank;
Geography Teacher at State educational institution “Secondary school №24 of Minsk”
Minsk, the Republic of Belarus*

USING GRAPHICAL WAYS OF PRESENTING INFORMATION IN A GEOGRAPHY LESSON ON THE EXAMPLE OF THE TOPIC “GERMANY”

***Abstract.** It has been considered in the article the possibilities of using mental maps, scribing and infographic elements in geography lessons on the example of studying the topic “Germany” (“Geography. Countries and nations” 8th grade).*

***Key words:** mental maps, scribing, infographic, graphic editors, geography.*

Активное внедрение современных информационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс учреждений общего среднего образования на современном этапе в основном сводиться только к формированию информационной культуры и развитию познавательного интереса учащихся к предмету. К сожалению, многие учителя внедряют ИКТ на своих уроках в рамках работы хоть и с дополнительной, но уже готовой информацией.

Таким образом, в данном контексте наблюдается ослабление логики мышления школьников, неумение анализировать, видеть причинно-следственные связи и выражать их в процессе коммуникации.

Учитывая психолого-педагогические особенности учащихся и уровень усвоения учебного материала следует отметить, что важнейшими приёмами организации активной познавательной, в том числе и самостоятельной, деятельности обучающихся на уроках, является визуализация изучаемой информации. При графическом представлении повышается мотивация к изучению материала, графическое изображение материала в любой интерпретации, позволяет обучающимся «включить» все виды памяти и усвоить изучаемый материал не менее чем на 90%. Данные приёмы не только помогают обучающимся работать с информационным текстом, но и зримо демонстрируют процессы продвижения от незнания к знанию, помогают выделять основные аспекты в изучаемой информации, формируют умение графически представлять результаты работы с текстом. Кроме того, графическое представление информации обеспечивает системно-деятельностный подход к обучению, формирует универсальные учебные компетенции учащихся: синтез, анализ, самостоятельные поисковые действия [1, с. 8].

Одной из задач современного учителя является совмещение, или точнее, внедрение в традиционные классические методики элементов ИКТ. С целью соблюдения санитарно-гигиенических требований к уроку с элементами ИКТ учитель может показать пример на доске, а уже выполняя домашнее задание, учащиеся самостоятельно сделают аналогичное задание с использованием наиболее подходящего для этого графического редактора.

Одним из наиболее популярных способов графического представления информации являются ментальные карты (Mindmaps, «Интеллект-карты», ассоциативная карта), которые строятся на основе ключевых слов и фраз, расположенных в центре карты и на ветвях. По мере удаления от центра происходит все большая конкретизация проблемы [1, с. 14].

Кроме того, довольно актуальными на сегодняшний момент являются скрайбинг (визуализация информации при помощи графических символов) и инфографика (графический способ подачи информации, данных и знаний).

Рассмотрим особенности и необходимость применения данных графических способов представления информации на уроках географии на примере изучения темы «Германия» из курса «География. Страны и народы» (8 класс) [2, с. 23].

По итогу урока учащиеся должны уметь объяснять экономико-географическое положение Германии, характеризовать демографические процессы и хозяйство; составлять характеристику отраслевой структуры хозяйства Германии. Естественным образом возникнет вопрос: «Каким образом, в рамках комбинированного урока с учётом проверки домашнего задания по предыдущему материалу («Литва, Латвия, Эстония») достичь поставленных целей?»

Таким образом, учитель автоматически вынужден обратиться к графике на уроке. И в данном случае, целесообразно довериться творчеству учащихся, предложив им самостоятельно оформить материал в тетрадь (рис. 1).

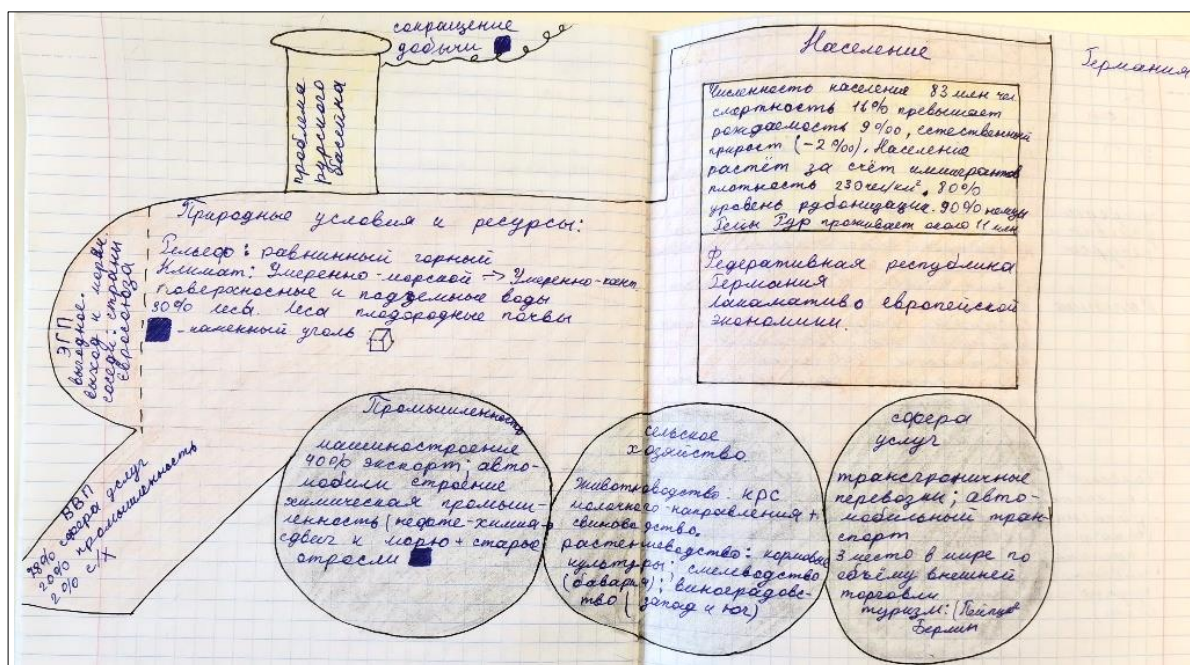

Рис. 1. План-конспект по теме «Германия»

Самое главное по итогам данной работы: реализуемая возможность понять изучаемый материал с помощью собственного интеллектуального продукта.

В качестве примера рассмотрим работу учащихся «Федеративная Республика Германия – «локомотив» европейской экономики».

Анализируя работу с целью понимания логики рассуждения авторов, мы будем проводить параллели со строением реальных паровозов, оформив их в сравнительную таблицу (табл. 1).

Таблиця 1

Деталей паровозов и их смысловая нагрузка

Деталь паровоза	Изображение	Смысловая нагрузка в проекте
Дверца дымовой коробки		<p>Передняя часть паровоза – первый пункт плана характеристики страны: экономико-географическое положение.</p>
Паровой котёл		<p>Основная часть паровоза. Именно поэтому, природные условия и ресурсы – основа экономики любой страны.</p>
Будка машиниста		<p>Важнейшим ресурсом страны является её население.</p>
Путеочиститель, метельник		<p>Предназначен для очистки путей от посторонних предметов. Подчеркивая стремительное развитие экономики Германии на эту часть локомотива была вынесена структура ВВП страны.</p>

Колёса		Ассоциация с взаимосвязанными отраслями экономики (промышленность, сельское хозяйство и сферой услуг).
Дымовая труба		Проблема Рурского бассейна: с одной стороны, прослеживается связь с природными ресурсами (паровой котёл паровоза), с другой, в виде пара обозначены основные проблемы региона: сокращение добычи каменного угля, исчезновение железорудной, медной, урановой отраслей.
<p>На двери будки машиниста всегда писалась принадлежность паровоза к определенной железной дороге, а также его данные, именно поэтому, практически в центре своего рисунка учащийся написал основную мысль, отражённую в проекте «Федеративная Республика Германия – «локомотив» европейской экономики».</p>		

Следует отметить, что творческий и неординарный подход учащихся разных классов способен внести определённые дополнения в работу (рис. 2).

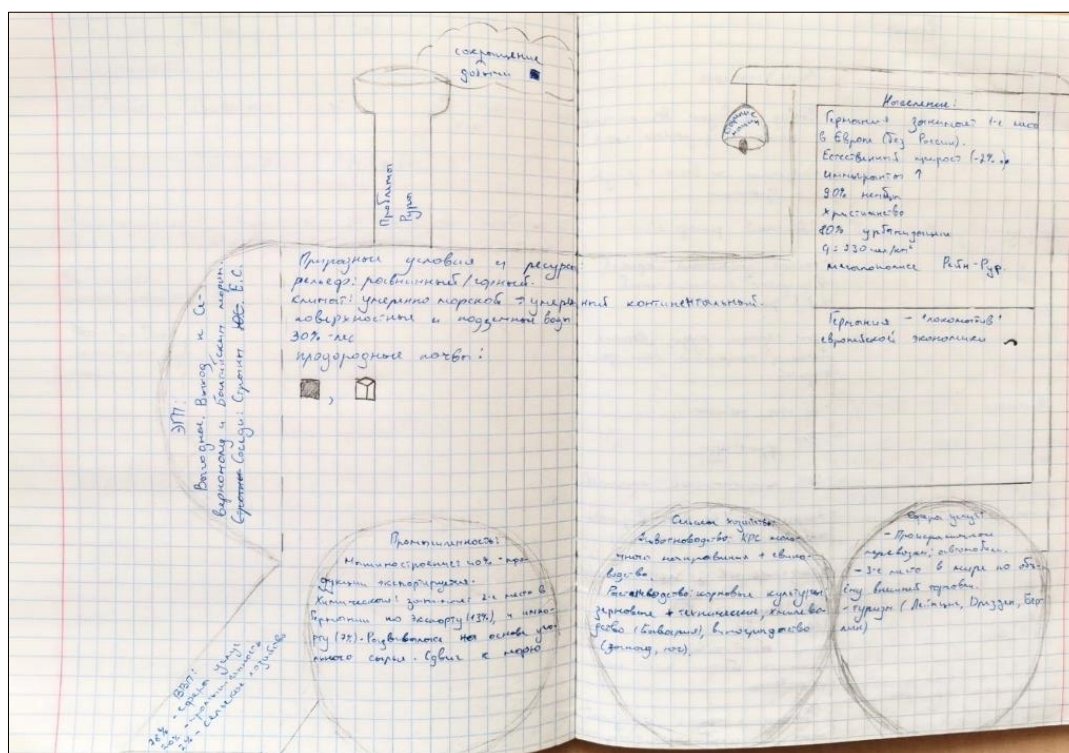

Рис. 2. План-конспект, дополненный деталью «колокольчик» над будкой машиниста, символизирующей проблему старения нации

Как вариант, при работе над данным проектом учитель может использовать и коллективное творческое дело, когда учащиеся параллельно работают и над общим проектом на доске, и над индивидуальными проектами в тетради (рис. 3).

В итоговом варианте ментальная карта по теме урока дополнена ещё и специальным вагоном (тендером) (рис. 3). В своё время в тендерах располагался запас воды и топлива для паровоза, в нашем случае, – отмечено домашнее задание и термины, вызвавшие затруднения у учащихся на уроке.

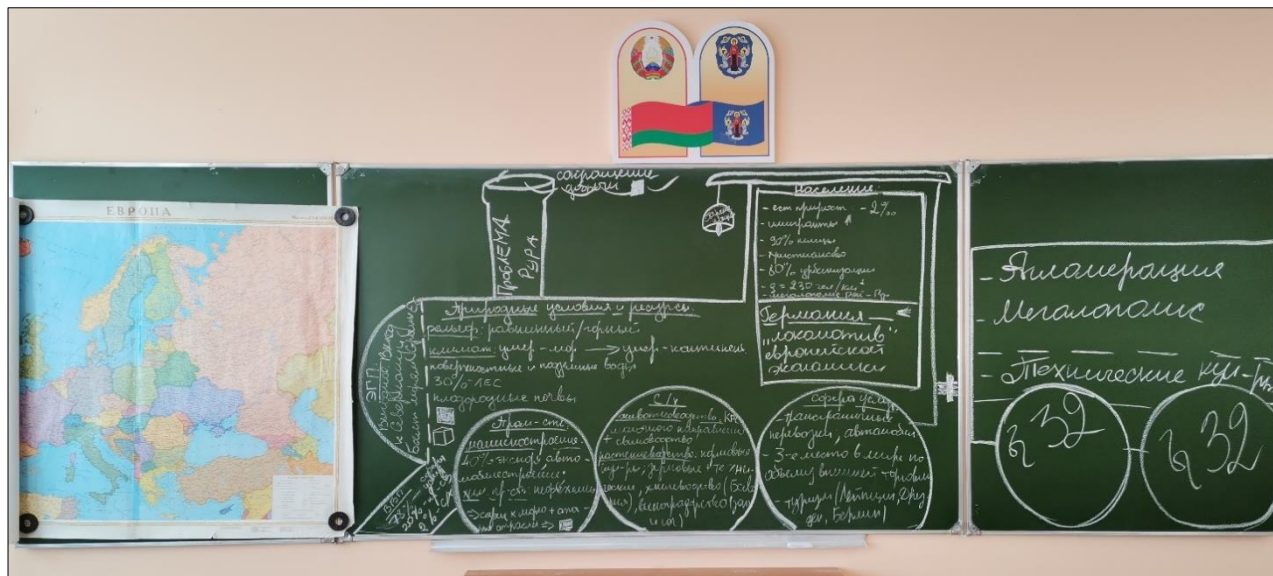

Рис. 3. Итоговый коллективный проект

Возвращаясь к актуальному вопросу использования на уроках информационно-коммуникационных технологий, данную работу можно выполнять и с помощью графических редакторов (Adobe Photoshop, Adobe Illustrator, CorelDraw, 3D Studio, PaintshopPro, Paint, Paint NET, GIMP, Movavi Photo Editor и др.) как в качестве творческого домашнего задания, так и на интегрированных уроках географии и информатики (рис. 4).

Рис. 4. План-конспект «Германия – «локомотив» европейской экономики», выполненный с помощью графического редактора Adobe Photoshop

Подводя итог, следует отметить, что использование различных графических способов представления информации на уроках географии способствует не только формированию логики мышления учащихся, умений анализировать, видеть причинно-следственные связи и выражать их в процессе коммуникации, но и способствует развитию креативного мышления и нестандартного подхода к выполнению заданий, а также является связующим межпредметным звеном на при проведении интегрированных уроков.

Список использованных источников

1. Мусина Н.М. *Использование графических способов представления информации на уроках разных дисциплин в условиях реализации Федеральных государственных образовательных стандартов основного общего образования. Методическое пособие.* Нижневартовск: МБОУ «СОШ №43», 2013. 45 с.
2. Сарычева О.В., Шкель Л.В. *География. 8-9 кл. : примерное календарно-тематическое планирование : пособие для учителей учреждений общ. сред. образования.* Минск : НИО : Аверсэв, 2020. 64 с.

УДК: 37

*Элеонора Какарека, старший преподаватель
Елена Кучерова, старший преподаватель
кафедра географии и методики преподавания географии
Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка,
Минск, Республика Беларусь*

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ МЕТАПРЕДМЕТНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ НА УЧЕБНО- ОЗНАКОМИТЕЛЬНОМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРАКТИКУМЕ

В статье представлены основные подходы к формированию одного из функциональных компонентов метапредметной компетенции – исследовательского. Метапредметная компетентность студентов начинает формироваться в результате деятельности на учебно-ознакомительном педагогическом практикуме. Данная компетенция необходима для организации учебно-исследовательской работы с учащимися в образовательном процессе при реализации практикоориентированного подхода в обучении и воспитании.

Ключевые слова: *метапредметная компетенция, исследовательская функция, воспитательный потенциал учебного исследования, диагностика метапредметных компетенций, учебно-ознакомительный педагогический практикум.*

*Eleonora Kakareka, Senior Lecturer,
Elena Kucherava, Senior Lecturer,
Department of Geography and Methods of Teaching Geography,
Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank,
Minsk, Republic of Belarus*

FORMATION AND DEVELOPMENT OF META-SUBJECT COMPETENCIES OF STUDENTS ON THE EDUCATIONAL-DISCIPLINE PEDAGOGICAL PRACTICE

The article presents the main approaches to the formation of one of the functional components of metasubject competence – research. The metasubject competence of students begins to form as a result of activities at the educational and introductory pedagogical workshop. This competence is necessary for the organization of educational and research work with students in the educational process when implementing a practice-oriented approach in teaching and upbringing.

Key words: *meta-subject competence, research function, educational potential of educational research, diagnostics of metasubject competences, educational and introductory pedagogical workshop.*

Еще до недавнего времени образовательный процесс в высшей школе ассоциировался только с формированием знаний и умений, проходил преимущественно в объяснительно-иллюстративном и репродуктивном направлении. При этом абсолютно не учитывался подход, при котором обучающиеся свободно могут применять знания для решения практических профессиональных и жизненных задач. Обществу, государству, работодателю требуется молодой специалист, который может решать задачи обновленного образования. Поэтому сращивание знаниевой составляющей и умений в образовательном процессе при подготовке молодых педагогов с мотивацией и опытом деятельности практической деятельности приводит к формированию компетенций, развитию компетентности. Таким образом, концептуальным основанием современного образования является компетентностный подход.

Современные подходы к обучению молодых специалистов в Республике Беларусь предполагают владение академическими, социально-личностными и профессиональными компетенциями. Требования к формированию данных компетенций отражены в образовательном стандарте высшего образования при подготовке специалистов естественнонаучной направленности. В настоящее время коллективом авторов Белорусского государственного педагогического университета имени Максима Танка разрабатываются обновленные образовательные стандарты высшего образования для специальности «Биология и география». Данные стандарты базируются на основных нормативных документах: Кодексе Республики Беларусь об образовании, Концепции учебного предмета «География». Новые виды компетенций, которые будут определять направление обучения, включают в себя универсальные, базовые профессиональные, специализированные компетенции. Специализированные компетенции формируются в соответствии с требованиями к специалисту с

общим высшим образованием и отражают его способность решать специализированные задачи профессиональной деятельности в соответствии с профилизацией образовательной программы. Профилизация программы общего среднего образования предполагает проведение допрофильной и профильной подготовки в учреждениях образования, причем допрофильная подготовка заключается в проведении факультативных занятий, организации деятельности учащихся на занятиях по интересам. Организация деятельности учащихся может происходить с применением технологических подходов в обучении, т.к. каждое занятие имеет цель и задачи, выполнить которые можно с помощью определенных дидактических инструментов и форм занятий.

Современный педагог не может ограничиться преподаванием только своего учебного предмета. В настоящее время происходит взаимопроникновение различных дисциплин друг в друга, невозможно осуществить обучение, например, географии без знаний по биологии, истории, обществоведению, химии, физике, математике. Поэтому, на наш взгляд, молодой специалист должен в полной мере обладать наряду с перечисленными компетенциями также и метапредметной компетентностью, т.е. уметь применять знания из других наук при обучении учащихся своему предмету. Метапредметные компетенции – знания, умения, навыки, способы действий, которые являются универсальными для мотивированного применения в любой сфере познания и развития [2, с. 32]. Классификации метапредметных компетенций, предлагаемые рядом педагогов, позволяют выделить познавательные, регулятивные и коммуникативные метапредметные компетентности, которые, в свою очередь, включают в себя учебно-управленческие, универсально-логические, коммуникативные, информационные, гносео-исследовательские, теоретические (онтологические и технологические) компетенции [2, с. 34]. Данная классификация может являться основой для включения метапредметных умений во все виды обновленных образовательных стандартов. Связь с другими учебными дисциплинами, владение теоретическими основами наук, умениями работать с информацией, мотивированно работать со знанием, взаимодействовать в социуме – все это метапредметные составляющие обновленных универсальных, базовых профессиональных, специализированных компетенций.

В соответствии с работами ученых Гелясиной Е.В., Громько Н.В., в метапредметной компетентности можно выделить 4 основных компонента: мотивационный, содержательный, процессуальный, аксиологический [3, с. 67]. Владение педагогом всей совокупностью данных направлений позволяет

организовать самостоятельную работу обучающихся, выстроить алгоритм управления классным коллективом, эффективно осуществлять коммуникации.

Обучение педагогов в высшем учебном заведении включает в себя не только аудиторные занятия, но и различные виды практик, т.к. применение теоретических знаний на практике является самым сложным аспектом обучения. Кроме того, в Республике Беларусь огромное внимание уделяется усилению воспитательного аспекта в образовательном процессе. Преподаватели кафедры географии и методики преподавания географии разработали научно-методическое обеспечение предметной подготовки будущих педагогов естественнонаучного образования к формированию у обучающихся личностных и метапредметных компетенций в образовательном процессе в единстве онтологического, психологического и профилактического аспектов. Образовательный процесс, в который входят обучение и воспитание, с нашей точки зрения есть способ естественного бытия человека, в котором все акты воспитания, обучения, саморазвития, во-первых, наполнены личностными смыслами и определенными ценностями, во-вторых, имеют философские обоснования и педагогические традиции, которые на них основаны. В единстве с гносеологическими аспектами образовательного процесса онтологические основания формируют мировоззрение. Для географии это: владение знаниями об объектах изучения физической и социально-экономической географии; формирование опыта деятельности по применению данных знаний в жизненных ситуациях (умения работать с картографическими источниками, осуществлять пространственно-территориальную привязку, использовать информацию о географических процессах и явлениях); получение личностного опыта по выбору ценностных приоритетов в жизни и работе; формирование умений выбирать целевые и смысловые установки для своих поступков и умений осознавать важность педагогической аксиологии для регламентации собственной педагогической деятельности, поведения в социуме, осуществления коммуникаций, использования межличностных форм взаимодействия и общения в образовательном процессе. Психологическое развитие личности происходит в процессе деятельности, причем появляющиеся новообразования наблюдаются при осуществлении ведущей деятельности субъекта. Развитие ведущей деятельности обуславливает изменения в психических процессах и психологических особенностях человека, подготавливающих переход к новой ступени развития. В ней формируются и перестраиваются частные психологические проблемы, от которых зависят психологические изменения

личности. Поэтому практикоориентированный характер обучения, применение теоретических знаний на практике, включение в решение проблемных и прогнозных задач приобщает субъекта воспитания к профилактике ассоциального и деструктивного поведения. Особенностью профилактического подхода для образовательного процесса по географии являются идеи экологического воспитания, включающие в себя такие ценности как приверженность здоровому образу жизни, созданию экологически безопасной среды вокруг себя, деятельность студентов и учащихся в контексте идей устойчивого развития, включающих знания об экологических проблемах и путях их решения.

Все эти разработки используются не только в процессе обучения студентов, но и на практиках. Начинается деятельность по формированию метапредметной компетентности на занятиях по факультативной дисциплине «Учебно-ознакомительный педагогический практикум», которая проводится раз в неделю на 2 курсе, в 4 семестре на базе учреждений образования города Минска. Студенты получают групповое задание, в котором сочетаются все аспекты дидактической, методической и проектной деятельности. Процесс обучения построен таким образом, что студенты на занятиях по методикам преподавания специальных дисциплин получают необходимые теоретические знания, а на занятиях практикума применяют их в образовательном процессе учреждений образования. Наряду с достаточно простыми заданиями, касающимися аспектного анализа учебного занятия по географии и биологии, организации и проведению внеклассного интерактивного мероприятия по учебным предметам, студенты должны выполнить совместно с учащимися учебно-исследовательский проект, в котором будут сочетаться теоретические знания из разных наук. Исследовательская деятельность предполагает способности и готовность обучающегося самостоятельно осваивать и получать новые знания при работе с разными источниками, выдвигать идеи, гипотезы, формулировать проблемы, проводить эмпирические исследования и их обработку. Для обучения учащихся научному исследованию студент должен полностью владеть технологией организации данного рода деятельности, т.е. у него должна быть сформирована исследовательская компетенция. По мнению Кошкиной Е.Г., исследовательской компетенцией принято понимать «совокупность личностно-осмысленных исследовательских знаний, умений, навыков, опыта деятельности, ценностных ориентации, поведенческих моделей, сформированных в процессе исследовательской деятельности» [4, с. 53]. Компетентностный подход отражает

объективные потребности в усилении внимания к личностно-значимым и востребованным в практической деятельности результатам обучения будущих педагогов. Исходя из этого, формированием навыков исследовательской деятельности можно считать: развитие мышления, способности критически осмысливать информацию и вырабатывать собственное мнение, применять полученные знания для определения поведения в конкретных ситуациях. Не менее важным является овладение умениями находить и самостоятельно применять информацию, содержащуюся в публикациях, средствах массовой информации, включая Интернет-ресурсы, делать аргументированные выводы по экономическим и социально-политическим вопросам с привлечением методов научного анализа.

В задачи студентов, организующих проведение учебного исследования, входит целостный алгоритм: от работы с литературными источниками до презентации результатов исследования. Акцент в современном образовании на профилизацию образовательных программ, практикоориентированный аспект побуждает привлекать к учебным исследованиям обучающихся. И учитель географии на учебных, факультативных занятиях, занятиях объединений по интересам должен уметь организовать такое исследование.

Первым этапом при организации данной деятельности является выбор темы исследования. В соответствии с мнением методистов, тема исследования может быть сформулирована как объект, исследование, проблема, решение. Необходимо, чтобы тема касалась лично обучающихся, имела краеведческую направленность. Для выбора темы можно использовать интерактивные приемы, например, «Список тем», «Дорога», «Поезд», «Пчелиный рой». Учащиеся могут обсуждать темы в парах, группах, затем составить список тем, сгруппировать их. Следующий этап – постановка цели, задач исследования, формулировка предмета и объекта исследования. После этого необходимо приступить к работе с литературными источниками. В формировании исследовательской компетенции важным является развитие навыков работы со справочной литературой у студентов и формированием таких умений у учащихся. Здесь на первый план выходят такие умения как: владение приемами отбора и систематизации теоретической информации, составление библиографического списка. Необходимо развитие универсальных учебных действий студентов и учащихся: умений анализировать, систематизировать, синтезировать, выделять главное, формулировать проблему. Не менее важным этапом является выбор методики, которую можно использовать в своем исследовании. В БГПУ

осуществлен сбор данных методик проведения различного рода экспериментов. Подготовлено учебно-методическое пособие «Сборник для организации учебно-ознакомительного педагогического практикума студентов 2 курса специальности «Биология и география», собран банк видео-материалов для проведения опытов для студентов специальности «Биология и химия». Студенты под руководством преподавателей университета могут выбрать необходимые методики и адаптировать их к теме и цели своего исследования.

Еще одним важным фактором успешного выполнения исследовательского задания является четкая организация микрогрупп учащихся. Студенты учатся умениям правильно давать инструкции, объяснять необходимость четкого выполнения исследования по определенному алгоритму. Данная деятельность имеет многогранное значение. Во-первых, студенты овладевают исследовательской культурой совместно с учащимися. Во-вторых, повышается мотивация обучения, т.к. студенты начинают в учебных дисциплинах выделять вопросы, которые можно использовать с учащимися в учебном исследовании. В-третьих, студенты и учащиеся готовят исследовательские работы для выступлений на научно-практических конференциях, что является важным для дальнейшего выбора профессии. В-четвертых, в данной деятельности выделяется методический аспект и педагоги учреждений образования подключаются к данной работе, включая ее в свои общешкольные проекты. В-пятых, многие студенты выбирают темы курсовых и дипломных работ в соответствии с работой на учебно-ознакомительном педагогическом практикуме, продолжают исследования на педагогической и преддипломной практике.

Если привести примеры учебно-исследовательских проектов, то это исследования, касающиеся экологического состояния пришкольной территории, обращения с отходами, изучение снежного и растительного покрова, видового состава растений и животных, составление экологических карт. Данные учебные исследования включены в общешкольные проекты «Тематические каникулы», «Внедрение модели STEAM-образования как средства допрофильной подготовки в учреждениях образования» и другие.

Для реализации образовательного процесса по формированию метапредметных компетенций обучающихся необходимо управление процессом развития образовательного процесса. Совершенствование теоретико-методологических основ управления и применения их на практике невозможно без организации системы диагностики. Целью диагностики является получение

объективных данных для управления качеством образовательного процесса и повышения эффективности педагогической деятельности [1, с. 34]. Нами разработаны авторские методики диагностических процедур для различных аспектов образовательного процесса на факультете естествознания. Для диагностики сформированности метапредметных компетенций обучающихся при организации учебного исследования на учебно-ознакомительном педагогическом практикуме мы используем диагностику функциональных качеств метапредметных компетенций обучающихся (исследовательских, проектных и информационных). Выделенными критериями являются 1) уровень владения современными педагогическими технологиями; 2) уровень умений обучать других на межпредметной основе. Показатели, по которым проводится диагностика – это оценка и самооценка умений планировать и реализовывать проектную, исследовательскую, информационную деятельность самостоятельно, наличие умений обучать этому других. Анкеты обрабатываются с расчетом коэффициента корреляции Пирсона.

В результате проведенной диагностики функциональных качеств (в нашем случае – исследовательских) метапредметных компетенций, на рисунке 1 видно, что уровень компетентности после выполнения учебного исследования на учебно-ознакомительном педагогическом практикуме повысился.

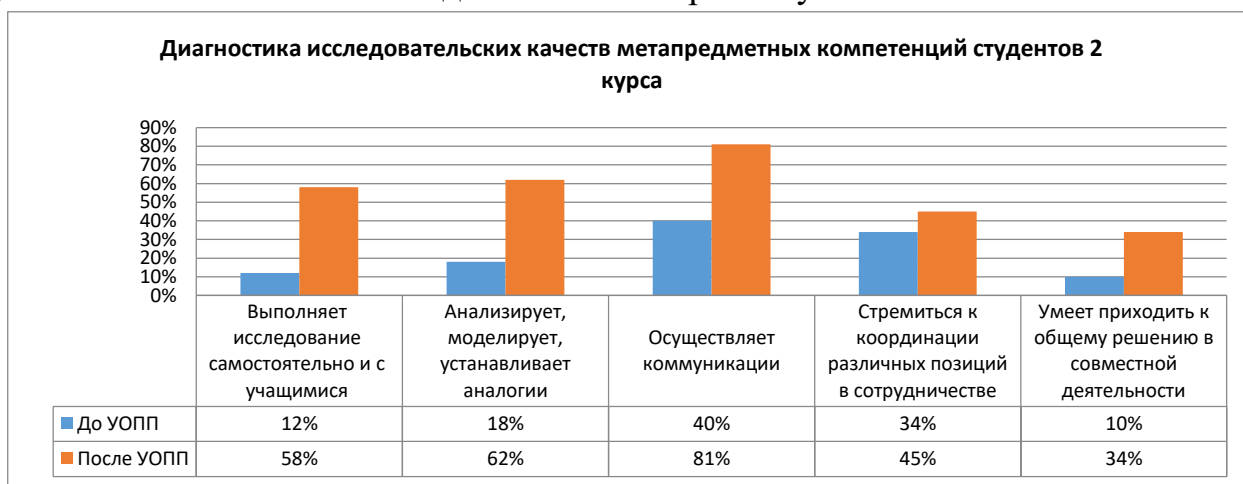

Рис. 1. Результаты диагностики исследовательских качеств метапредметных компетенций студентов до и после изучения факультативной дисциплины «Учебно-ознакомительный педагогический практикум».

Таким образом, развитие исследовательских качеств метапредметной компетентности будущих учителей в процессе учебно-исследовательской деятельности с учащимися возможно при выполнении следующих условий: усиления когнитивного и личностного компонентов в принципах организации учебного исследования студентов в вузе, наполнения содержания всех видов

практик дослідницькими формами роботи, здійснення в процесі спільної навчально-дослідницької діяльності гуманістично-орієнтованого взаємодія студента і учасників.

Список использованной литературы

1. Боровкова Т.И., Морев И.А. Мониторинг развития системы образования. Владивосток: Изд-во Дальневосточного у-та, 2004. 150 с.
2. Вербицкий, А.А. Контекстно-компетентностный подход к модернизации образования // Высшее образование в России. 2010. № 5. С. 32-37.
3. Гелясина, Е.В. Содержание процесса формирования метапредметных компетентностей учащихся в условиях профильного обучения // Педагогическая наука и образование. 2016. № 4. С. 66-74.
4. Кошкина, Е.Г. Исследовательская компетенция студентов: к вопросу ее формирования в рамках проектной и исследовательской деятельности в и вне вуза // Педагогическая наука и образование. 2018. № 26. С. 52 – 58.

УДК 37-027.511(4-6ЄС)

Ольга Поліщук
старший викладач кафедри прикладної лінгвістики
Ужгородський національний університет
Ужгород, Україна

ПРОЕКТИ ТА ПРОГРАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У ГАЛУЗІ ГЛОБАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті подано огляд нещодавніх та чинних освітніх ініціатив Європейського Союзу. Проаналізовані зміни освітньої парадигми, нові виміри освіти і навчання на початку ХХІ століття та викликані цим потреби вдосконалення навчальних підходів. Наданий опис нових проектів та програм з акцентом на безперервну освіту протягом життя та академічну мобільність студентства та науковців.

Ключові слова: освітні ініціативи Європейського Союзу, навчання впродовж життя, глобальний вимір освіти та навчання, освіта дорослих, академічна мобільність.

Olha Polishchuk
Senior lecturer, Department of the Applied Linguistics
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine

THE EUROPEAN UNION GLOBAL EDUCATION PROJECTS AND PROGRAMMES

Abstract. The article provides an overview of recent and current educational initiatives of the European Union. Changes in the educational paradigm, new dimensions of education and learning at the beginning of the 21st century were analyzed, as well as the need to improve educational

approaches caused by those changes. There given a description of new projects and programs with emphasis on lifelong continuing education and academic mobility of students and scientists.

Key words: *European Union educational initiatives, lifelong learning, global dimension of education and learning, adult education, academic mobility.*

Збільшення масштабу співпраці національних європейських систем вищої освіти є відповіддю на зміни геополітичного та економічного розвитку людства останніх десятиліть. Освітня політика багатьох країн не відповідала глобалізаційним викликам, наднаціональному рівню спілкування, навчання та міграції трудових ресурсів, тож задля підвищення конкурентоспроможності освітніх кваліфікацій та стандартизації загальноєвропейських освітніх стандартів, європейські уряди вдалися до ряду кроків по впровадженню нових вимірів та підходів до освітнього процесу.

У роботі представлено спробу систематизувати освітні ініціативи Європейського Союзу останніх двох десятиліть та висвітлити акценти проектів та програм, що набули загальноєвропейського масштабу і стали рушієм навчальних та культурних змін у просторі навчання та освіти.

Болонський процес починався у 1999 році як низка зустрічей на рівні міністрів країн щодо укладення угод та домовленостей між європейськими країнами по стандартизації стандартів та якості освіти та підвищення кваліфікації. В результаті Болонського процесу у 2010 р. було створено Європейський простір вищої освіти (**The European Higher Education Area, EHEA**) – унікальний проект міжнародного співробітництва у галузі вищої освіти та результат політичної волі країн з різними політичними, культурними та академічними традиціями [6]. Поступово та послідовно протягом двадцяти років країни створили зону реалізації загального набору зобов'язань щодо структурних реформ, загальних інструментів та вимог до стандартів освіти. Станом на 2021 рік членами ЕНЕА та Болонського процесу є 49 країн, що згодні з реформами в галузі вищої освіти і приймають їх на основі таких спільних ключових цінностей, як свобода вираження думок, автономія інститутів, незалежні студентські спілки, академічна свобода, вільне пересування студентів та науковців [6]. У рамках цього процесу країни, установи та зацікавлені сторони європейського регіону постійно адаптують свої системи вищої освіти, роблячи їх більш сумісними та зміцнюючи свої механізми забезпечення якості. Для всіх цих країн головна мета полягає в підвищенні мобільності персоналу і студентів і в полегшенні можливостей працевлаштування.

Основними напрямками роботи сторін у Європейському просторі вищої освіти є наступні:

1. Доповнення до диплома (Diploma Supplement) - консультативна група з перегляду доповнення до диплома відповідає за розробку оновленого варіанту доповнення до диплома з метою забезпечення його ефективності.

2. Європейська кредитна система трансферу оцінок (ECTS, European Community Course Credit Transfer System) - кредитна система вимірювання та порівняння навчальних досягнень і переведення студентів з одного інституту до іншого. Створена для забезпечення єдиної процедури оцінки навчання за кордоном, системи виміру і порівняння результатів навчання, їхнього академічного визнання і передачі від одного інституту іншому (усередині інституту, між інститутами однієї країни або між інститутами-партнерами з різних країн). З 14.12.2004 року є частиною Європейської системи балів для професійної освіти та підготовки кадрів (ECVET).

3. Можливості працевлаштування (Employability) – здатність знаходити/ виконувати/ зберігати роботу, підтримувати і вдосконалювати знання, навички та компетенції у постійно мінливому зовнішньому культурному, інтелектуальному, соціальному середовищі. Цілеспрямоване використання різних компетенцій для виконання професійних завдань та адаптація цих компетентностей до нових умов мінливих ринків праці ґрунтується на науковості та перенесенні навичок, тобто на предметних і загальних компетенціях, включаючи індивідуальні процеси через навчання протягом усього життя.

4. Впровадження та моніторинг (Implementation and Monitoring) – узагальнення даних щодо освітніх реформ та стандартизації освіти у Європейському освітньому просторі (останній фундаментальний систематизований звіт – 2018 р.) [5].

5. Навчання та викладання (Learning and Teaching) – розробка набору принципів викладання та навчання в галузі вищої освіти в рамках ЕНЕА з урахуванням важливості академічної свободи та інституційної автономії. Вимогою часу (зокрема, 2020 року з переходом на дистанційну освіту через протиепідемічні заходи) стало широке застосування цифрових технологій та інновацій заради інклюзивності у викладанні та навчанні.

6. Навчання протягом усього життя (Lifelong Learning) – наскрізний мотив усіх аспектів Болонського процесу, визнання необхідності включити навчання протягом усього життя в систему вищої освіти. Передбачає розширення доступу до вищої освіти; створення гнучких режимів навчання; розробку національних кваліфікаційних рамок; розширення співпраці з роботодавцями.

7. Академічна мобільність (Mobility) – стосується студентів та викладацького складу закладів вищої освіти, які мають право змінювати місце навчання чи викладання на певний час всередині або за межами своєї країни. Студенти можуть отримувати освіту за власним планом або брати участь у програмах академічних обмінів (так, традиційний Erasmus наразі доповнений віртуальним Erasmus, де студенти з різних країн навчаються разом на дистанційній основі за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій). Віртуальна мобільність розглядається як необхідне доповнення до традиційних способів навчання за кордоном, що вимагають подорожей.

8. Кваліфікаційні рамки, трициклова система (Qualification Frameworks, Three-Cycle System) – опис / дескриптори визначених компетентностей студентів (що потрібно знати, розуміти, вміти на основі даної кваліфікації) та шляхів переходу від однієї кваліфікації до іншої в рамках освітньої системи. Національні рамки кваліфікацій розроблені таким чином, щоб вони були сумісні із загальною рамкою кваліфікацій Європейської галузі вищої освіти (прийнята в 2005 р., складається з трьох циклів – бакалавр, магістр, доктор).

9. Забезпечення якості (Quality Assurance) – європейська співпраця в галузі забезпечення якості вищої освіти, розробка порівнянних критеріїв і методологій. Міністри освіти європейських країн прийняли в 2005 році «Стандарти та керівні принципи забезпечення якості в Європейській галузі вищої освіти» (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area, ESG), нова версія була прийнята в 2015 році в Єревані.

10. Дослідження та інновації (Research and Innovation) – підтримка зв'язку науки, інновацій та досліджень, стимулювання досліджень та інновацій заради передової бази знань для європейських суспільств. Синергізм між освітою, дослідженнями та інноваціями в цілому розглядається як запорука всебічної професійної підготовки студентів, одна з цілей вищих навчальних закладів в рамках ЕНЕА.

11. Соціальний вимір (Social Dimension) – погляд на вищу освіту як найважливіший елемент розширення прав і можливостей окремих осіб і суспільства. Соціальний аспект як частина такого процесу покликаний сприяти забезпеченню рівності, справедливості та інтеграції в систему вищої освіти (зокрема, надавати доступ до завершення навчання недостатньо представленим та соціально-вразливим групам).

12. Навчання, орієнтоване на учнів (Student-centred Learning, SCL) – підхід до освіти із акцентом на учні та його потребах, а не на внеску викладача.

Така направленість важлива при розробці навчальних програм, змісту курсу та інтерактивності процесу навчання і все частіше використовується в університетах Європи.

Серед найважливіших освітніх проектів та програм Європейського Союзу, в основу яких покладено вищезазначені засади, виділимо наступні:

1) **The Socrates Programme** - програма Сократ, діяла у 1994-1999 рр., замінена програмою Сократ-II (2000-2006). Учасниками програм стали заклади освіти 31 країни та 25 країн відповідно.

2) **The Lifelong Learning Programme 2007-2013** – програма навчання протягом життя (раніше відома як «інтегрована програма»), запроваджена у 2007 р. як продовження окремих заходів програм Сократ та Леонардо да Вінчі [10]. Мала шість підпрограм:

- **The Comenius Programme** – програма Коменський з підтримки дошкільної та шкільної освіти, є частиною програми Erasmus+ 2014–2020 [2].

- **The Erasmus Programme (EuRopean Community Action Scheme for the Mobility of University Students)** – найпоширеніша та наймасовіша програма академічного обміну та співпраці між університетами та коледжами у Європейському освітньому просторі [4].

- **The Leonardo da Vinci Programme** - програма Леонардо да Вінчі для безперервної професійної освіти та навчання, спрямована на підвищення конкурентоспроможності європейського ринку праці та допомогу європейським громадянам здобувати нові навички, знання та кваліфікацію, в т.ч. за кордоном. Діяла у 1995-2007 рр. [9].

- **The Grundtvig Programme** – програма Грундтвіг спрямована на вирішення освітніх проблем дорослого населення та надання дорослим альтернативних шляхів оновлення своїх навичок та компетентностей. Охоплює різні типи навчання: формальне, неформальне, автономне, спільне чи експериментальне навчання [7].

- **The Transversal Programme** – програма Трансверсал, орієнтована на співпрацю в сфері політики, вивчення мов, розвиток інформаційних та комунікаційних технологій.

- **The Jean Monnet Programme** – програма дій на користь європейської інтеграції, частина програми з питань освіти, молоді та спорту Еразмус+ [8].

3) **Erasmus+** - наступниця програми The Lifelong Learning Programme 2007-2013, діяла у 2014-2020 рр. Інтегрована програма з більшими

можливостями мобільності для студентів та науковців, співпраці в освіті, навчанні та молодіжному секторі [1].

4) **The Erasmus Mundus Programme** – програма Еразмус Мундус спрямована на надання стипендій та академічне співробітництво між ЄС та рештою світу, сприяє інтернаціоналізації студентів, науковців, навчальних планів та досліджень, розвитку міжнародних навчальних та дослідницьких мереж [3].

5) **The TEMPUS** (Trans-European Mobility Programme for University Studies) – Трансевропейська програма мобільності для університетських студій, «консорціумів» для реалізації спільних європейських проектів [11].

6) **The Socrates Network for Translator Training (SNTT)** – програма Сократ для підготовки професійних перекладачів шляхом програм обміну, курсів та спільних дослідницьких проектів. Створена у 1990 році, сторонами проекту є 14 країн.

Вищезгадані програми та проекти не вичерпують перелік чинних ініціатив Європейського Союзу у галузі освіти та навчання. Зміни освітніх підходів та парадигм відбуваються на національних та міжнародному рівні повсякчас, тож запропонований напрямок досліджень потребує подальшого вивчення та аналізу.

Список використаних джерел

1. Erasmus+ URL: <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/>.
2. The Comenius Programme URL: https://web.archive.org/web/20130715004457/http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-programme/comenius_en.htm.
3. The Erasmus Mundus Programme URL: https://web.archive.org/web/20130725001959/http://ec.europa.eu/education/external-relation-programmes/mundus_en.htm.
4. The ERASMUS Programme URL: https://web.archive.org/web/20130726230602/http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-programme/erasmus_en.htm.
5. The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report URL: <https://ehea.info/Upload/BP2018.pdf>
6. The European Higher Education Area. Official site URL: <https://ehea.info/page-members>
7. The Grundtvig programme URL: https://web.archive.org/web/20130726040701/http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-programme/grundtvig_en.htm.
8. The Jean Monnet Programme URL: https://web.archive.org/web/20130808161323/http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-programme/doc88_en.htm.

9. *The Leonardo da Vinci Programme URL:*
https://web.archive.org/web/20130715054012/http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-programme/ldv_en.htm.
10. *The Lifelong Learning Programme 2007–2013 URL:*
https://web.archive.org/web/20130726030319/http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-programme/doc78_en.htm.
11. *The TEMPUS URL:*
https://web.archive.org/web/20130826054827/http://ec.europa.eu/education/external-relation-programmes/tempus_en.htm.

УДК 371.013

Оксана Бута, викладач
ВСП «Автомобільно-дорожній фаховий коледж»
НУ «Львівська політехніка»
м. Львів, Україна

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. У статті висвітлено зміст естетичного виховання та особливості виховання естетичної культури студентів фахового коледжу. Проаналізовано елементи естетичної культури як важливої складової всебічного розвитку особистості.

Ключові слова: естетична культура, естетичне виховання, студенти, фаховий коледж, урок української літератури

Oksana Buta, teacher
SSS “Automobile and Road Professional College” at
Lviv Polytechnic National University
Lviv, Ukraine

AESTHETIC EDUCATION OF VOCATIONAL COLLEGE STUDENTS BY MEANS OF UKRAINIAN LITERATURE

Abstract. The article highlights the content of aesthetic education and features of education of aesthetic culture of vocational college students. The elements of aesthetic culture as an important component of comprehensive personality development are analyzed.

Key words: aesthetic culture, aesthetic education, students, vocational college, lesson of Ukrainian literature

Професійна освіта і навчання – це практико-орієнтований вид освіти, процес трудової соціалізації та інкультурації особистості, що забезпечує орієнтацію та адаптацію у світі професій, оволодіння зразками і нормами професійної культури і спеціалізованого знання, отримання певної спеціальності (професії) та рівня кваліфікації, безперервне зростання компетенції, майстерності та розвиток

здібностей у певних галузях людської діяльності. Професійна підготовка створює умови для становлення, професійного розвитку, вдосконалення та самореалізації особистості в царині загальної та професійної культури, що відповідає інтересам і потребам самої особистості, суспільства та держави. Однією з складових професійної підготовки майбутнього фахівця є формування його естетичної культури.

Концепція національного виховання студентської молоді (2009 р.), Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (2004), Комплексна програма художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах (2004) тощо спрямовані на оновлення освітньої галузі, утверджують принципи поваги до культурних надбань, традицій, національного мистецтва, актуалізують завдання формування художньо-естетичної культури молоді. У цих документах наголошується на необхідності переосмислення концептуальних засад художньо-естетичного виховання, важливості формування у молоді особистісно-ціннісного ставлення до дійсності та мистецтва, розвитку естетичної свідомості, загальнокультурної та художньої компетентності, здатності до самореалізації, потреби в духовному самовдосконаленні.

Проблемі естетичного виховання присвячено численні наукові праці (Д. Джола, І. Зязюн, М. Кнебель, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Рудницька, В. Сухомлинський, М. Таборідзе, В. Шацкая, Г. Шевченко та ін.). Психологічні аспекти естетичного виховання висвітлюються у працях Б. Ананьєва, І. Беха, Л. Божович, Л. Виготського, П. Гальперіна, Д. Ельконіна, Г. Костюка, В. Моляко, С. Рубінштейна, Б. Теплова та ін. Широко висвітлено питання естетичного виховання у спадщині видатних українських педагогів і діячів освіти П. Каптерєва, С. Русової, К. Ушинського та ін.

Уявлення про сутність естетичного виховання, його завдання і цілях змінювалися починаючи з часів Платона і Арістотеля аж до наших днів. Ці зміни в поглядах були обумовлені розвитком естетики як науки і розумінням сутності її предмету. Термін «естетика» походить від грецького «*αἰσθητικός*» (сприйнятий відчуттям, чуттєвий). Філософи-матеріалісти (Д. Дідро, П. Гольбах, Дж. Толанд та ін.) вважали, що об'єктом естетики як науки є прекрасне. Ця категорія і лягла в основу системи естетичного виховання.

Першим у науковий обіг увів термін «естетичне виховання» Ф. Шиллер, який вважав його за достатню умову для докорінних соціальних змін, оскільки вірив, що завдяки естетичному впливу на людину можуть бути розв'язані усі,

навіть найважчі, соціальні проблеми. І хоча історична практика показала утопічність подібних поглядів, однак це не скасовує цінності естетичного виховання особистості як необхідного компонента її розвитку, а, отже, й усього історичного розвитку в цілому.

У найбільш широкому сенсі естетичне виховання розуміють як якісну зміну рівня естетичної культури окремої особистості, соціальної групи, або суспільства. Термін «естетичне виховання» пов'язаний з такими поняттями, як естетична культура, естетичні знання, естетичні цінності, естетичне сприйняття, естетична свідомість, естетичні почуття, естетичний ідеал, естетичний смак, естетична діяльність тощо.

Як зазначає Б. Ліхачов, «естетичне виховання включає в себе естетичний розвиток – організований процес становлення в дитини природних істотних сил, які забезпечують активність естетичного сприйняття, відчуття, творчої уяви, емоційного переживання, образного мислення, а також формування духовних потреб» [3, с. 284]. Естетичний розвиток є результатом цілеспрямованих естетичних впливів, що здійснюються у єдності процесів навчання, виховання і самовиховання, під час навчальної та позанавчальної роботи, в єдності дій навчального закладу, родини і культурних установ. Говорячи про естетичний розвиток, мають на увазі визначений рівень розвиненості естетичної свідомості, естетичної потреби, естетичних відносин, ступінь причетності до естетичної діяльності.

Складовою естетичної культури особистості виступає естетична компетентність, яка, на думку одних учених, є інтегральним духовно-естетичним феноменом, готовністю і здатністю особистості орієнтуватися в естетичних параметрах різних сфер життєдіяльності, що найбільш ефективно формується при опануванні різних видів мистецтва [4, с. 7]. Інші розглядають естетичну компетентність як здатність людини розуміти, відчувати, оцінювати естетичні особливості предметів, явищ природи, суспільного життя та діяти за законами краси [2, с. 28]. Тобто рівень естетичної компетентності знаходиться у тісному зв'язку із загальним рівнем культури людини.

Таким чином, процес естетичного виховання – це процес свідомого, цілеспрямованого, планомірного і систематичного формування цілісного сприйняття і правильного розуміння прекрасного в мистецтві та дійсності; здатність до творчого самовиявлення притаманного особистості. Основою, на якій має здійснюватися естетичне виховання є певний рівень особистісної художньо-естетичної культури, здатність людини до естетичного освоєння

дійсності. Цей рівень досягається шляхом розвитку всіх компонентів естетичної свідомості (почуттів, поглядів, переживань, оцінок, смаків, потреб, ідеалів тощо), а також розвитку вмінь і навичок активної перетворюючої діяльності в мистецтві, праці, побуті, людських взаєминах.

Вагомим у плані естетичного виховання є образне слово. У свій час ще В. Сухомлинський відзначав, що однією з передумов гармонійного розвитку особистості є виховання чуття слова, постійно наголошуючи, що «чуйність до краси слова – це величезна сила, що облагороджує духовний світ дитини. У цій чуйності – одне з джерел людської культури» [5, с. 45]; «...найважливіше виховне завдання полягає в тому, щоб слово з його багатогранною, радісною, облагороджуючою красою стало невичерпним джерелом і засобом пізнання прекрасного, внутрішнім духовним багатством і водночас засобом вираження цього багатства» [5, с. 545]; «...коли людина відчуває, переживає найтонші відтінки, пахощі, емоційний підтекст слова, вона немовби пробуджує дрімотні сили розуму» [5, с. 547]; «...пізнання слова несе в собі енергію думки» [5, с. 547]. Видатний Педагог був переконаний, що без поетичного, емоційно-естетичного струменя неможливий повноцінний розумовий розвиток дитини.

Літературі як універсальному виду мистецтва належить особливе місце в системі освіти, оскільки, як зазначав видатний учений А. Гулига у своїй праці «Що таке естетика?», «особливість літератури як виду мистецтва в її доступності й безмежності розповсюдженості: де людина, там і книга» [1, с. 173]. Саме художня література визначальним чином впливає на формування світогляду, характеру молоді, сприяє моральному становленню особистості, її естетичному розвитку, виробляє навички самостійного мислення, тож вважаємо, що усю систему літературної освіти у навчальних закладах слід будувати з урахуванням специфіки літератури як виду мистецтва.

Метою вивчення української літератури у ВСП «Автомобільно-дорожній фаховий коледж НУ «Львівська політехніка» є прищеплення студентам любові до літератури як мистецтва слова і національної літератури зокрема; збудження зацікавленості студентів художнім твором як специфічним «інструментом» пізнання світу і себе в ньому; активізація функції предмета української літератури як одного з основних засобів формування національної свідомості, утвердження людської гідності; засвоєння необхідної суми знань з історії та теорії літератури; прищеплення навиків аналізу художнього тексту з погляду індивідуальної творчої манери (стилю) автора в контексті відповідної історичної

епохи та з позиції сучасного читача; розвиток творчого самостійного мислення, естетичного смаку.

Курс української літератури є системно-історичним. Студенти мають можливість ознайомитися з основними тенденціями розвитку української літератури – програма побудована з невеликих оглядових розділів, на тлі яких розглядаються твори, що пропонуються для докладнішого вивчення. У висвітленні життєвого і творчого шляху письменника увага звертається передусім на чинники формування світоглядних переконань митця. До програми включено твори, найпоказовіші для розкриття творчої індивідуальності того чи іншого письменника. Уроки літератури, будучи основною формою навчально-виховного процесу, поєднуються з іншими видами літературної освіти: факультативні заняття, позакласна робота, індивідуальні консультації тощо.

На сучасному етапі розвитку суспільства професійна освіта потребує спеціалістів, які не лише володіють знаннями, уміннями, навичками, але й здатні виявляти творчу активність та ініціативу за нових, мінливих умов. Естетичне виховання та формування естетичної компетентності студентської молоді передбачає не тільки наявність у них почуття прекрасного, а й уміння бачити й творити красу в навколишній дійсності, зокрема у фольклорі, народних ремеслах, традиціях, звичаях, обрядах, уміти відрізнити прекрасне від потворного, жити за законами краси та самостійно творити її.

Список використаних джерел

1. Гулыга А. В. *Что такое эстетика?: Кн. для учащихся.* Москва: Просвещение, 1987. 177 с.
2. *Краткий словарь по эстетике / под ред. М. Ф. Овсянникова.* Москва : Просвящение, 1993. 210 с.
3. Лихачев Б. Т. *Педагогика. Курс лекций : учеб. пособие для студентов пед. учебн. заведений и слушателей ИПК и ФПК.* Москва : Прометей, Юрайт, 1998. 464 с.
4. Масол Л., Ничкало С., Веселовська Г., Онищенко О. *Художня культура України : навч. посібник.* Київ : Вища школа, 2006. 239 с.
5. Сухомлинський В. О. *Вибрані твори : В 5-ти т. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина.* Київ: Рад. школа, 1977. Т. 3. 672 с.

УДК 81'276.6:811.161.2

*Галина Гасюк, викладач вищої категорії
Української мови (за професійним спрямуванням)
та літератури, зарубіжної літератури
Львівський кооперативний коледж економіки і права
м. Львів, Україна*

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ СТУДЕНТАМИ МІНІ-СЛОВНИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ЛЕКСИКИ

***Анотація.** У статті розглянуто сучасний стан відображення мовної лексики в словниках різних видів. З'ясовано значення та вимоги до термінологічних словників. Запропоновано методу формування студентами глосарію професійної лексики для особистого користування під час навчання та праці за спеціальністю.*

***Ключові слова:** міні-словник, професійна лексика, методика, навчання протягом життя.*

***Halyna Hasiuk, teacher of the highest category
of Ukrainian language (for professional purposes) and literature, foreign literature
Lviv Cooperative College of Economics and Law
Lviv, Ukraine***

METHODS OF FORMATION OF PROFESSIONAL VOCABULARY GLOSSARY BY STUDENTS

***Abstract.** The article considers the current state of language vocabulary reflection in dictionaries of different types. The meanings and requirements for terminological dictionaries are clarified. The methods of forming a glossary of professional vocabulary for personal use by students during study and work in the specialty are suggested.*

***Key words:** glossary, professional vocabulary, methods, lifelong learning.*

Сучасний розвиток суспільства вносить суттєві зміни в лінгвістичну модель світу, адже закономірно з'являються нові терміни та терміносистеми. Цей процес потребує кодифікації та систематизації термінології, призводить до створення словників фахових терміносистем і теоретичних розробок щодо їх укладання.

Мова безперервно взаємодіє зі суспільством, тобто має соціальні форми існування, відображає органічний зв'язок мовних і позамовних явищ.

Фахова мова – це сукупність усіх мовних засобів, якими послуговуються у професійно обмеженій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері [4].

Особливо важливим в умовах сьогодення є опанування професійної лексики, що дозволяє впевнено почуватися в площині фахового спілкування та діяльності.

Сучасний фахівець повинен вміти працювати не тільки з різними видами лінгвістичних словників, що, безперечно, сприяє розвиткові мовленнєвої та інформаційної культури, а й формувати власний міні-словник, що необхідний для роботи за спеціальністю.

Метою статті є з'ясувати сучасний стан, значення та вимоги до термінологічних словників; розробити методику формування студентами глосарію професійної лексики для особистого користування під час навчання та праці за спеціальністю.

Про актуальність даного питання свідчать численні дослідження (С. Вискушенко, С. Головащук, Л. Галузинська, Н. Науменко, Т. Ковальова, С. Кулешов, К. Селівестрова, В. Ярошевська та інші) щодо термінології різних галузей виробництва, її значення у структурі фахової готовності майбутнього спеціаліста.

Професійне зростання неможливе без постійного вивчення та збагачення словникового запасу базовими та нововведеними термінами певної спеціальності.

Професійна комунікація, удосконалення фахових знань потребують поповнення лексичного запасу галузевими україномовними термінами, що підпорядковані загальномовним законам, протягом навчання та праці безпосередньо за обраною спеціальністю.

Галузева лексика швидко розвивається. У потоці постійних змін вона потребує фіксації в словниках, що дозволить опанувати термінологію відповідно до появи нових слів на означення предметів, явищ і технологічних, виробничих процесів певної галузі.

Сучасне життя насичує мову новими поняттями, термінами, зумовлює динаміку творення нових власне українських слів і запозичення іншомовних, переважно англійських. Разом із зростанням рівня фахових знань представників різних професій підвищуються й вимоги до їхньої мови.

У зв'язку з поширенням використання української мови в різних галузях виробництва помітно збагачується словник професійної термінології новою науково-технічною, соціально-політичною лексикою.

Знати мову своєї професії це означає вільно володіти, впевнено використовувати лексику обраного фаху.

Одним із найголовніших лексичних масивів професійної мови є термінологія. Термінологія є надзвичайно динамічним шаром лексики, 90 % нових слів становлять терміни [2].

В Академічному тлумачному словнику слово «термін» пояснюється як «слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо» [1, с. 88].

Для термінів характерні такі ознаки: системність, наявність дефініції; відсутність експресивного забарвлення та суб'єктивно-офіційних відтінків значення; стилістична нейтральність [2].

Термінологію використовують із метою передавання та поширення знань, оскільки вона містить найточнішу та концентровану інформацію з певної галузі. Проте не варто забувати, що термінологія не охоплює всього обсягу знань і не може обійтися без використання метатекстових засобів.

На думку А. Іленкова, термінологія як засіб інтерфейсу й доступності в системах представлення знань є корисною, оскільки забезпечує легкий семантичний доступ до окремих фрагментів [3].

Мовна лексика відображена в повних, середніх, коротких словниках і словниках-мінімумах.

Термінологічний словник – один із різновидів лінгвістичного словника, в якому подано термінологію галузі (кількох галузей) знань. Теорією і практикою укладання словників займається термінологічна лексикографія. Розроблення загальної класифікації документів є одним із провідних напрямків документознавства, класифікація термінологічних словників розглядається відповідно до проблематики термінографії.

Починати створювати власний глосарій, що допоможе фаховому зростанню, потрібно під час навчання.

Для цього студентам необхідно вміти орієнтуватися в термінологічному комплексі майбутньої спеціальності; вміти аналізувати терміни; вибирати їх відповідно до національних стандартів щодо системи термінів; розуміти тенденції та способи творення термінів.

Джерелами формування власного міні-словника термінів може слугувати інформація, що отримана під час навчання, виробничої діяльності, різні види словників (тлумачні, термінологічні, перекладні тощо), засоби масової комунікації, особливо фахового спрямування, в яких варто прослідкувати нові слова та терміни й фіксувати їх.

Етапи роботи над міні-словником: аналіз термінологічних словників певної галузі; вибір структури словника; систематичний відбір лексики з різних джерел; переклад іншомовних термінів на українську мову; поєднання тлумачних і двомовних словникових статей; можливість редагування та внесення змін і

доповнень до глосарію, починаючи з навчального періоду протягом праці за спеціальністю.

Основною структурною одиницею будь-якого словника є словника стаття, що складається з заголовного слова та тексту, який пояснює термін, описує основні характеристики.

У лівій частині словника розміщується заголовна частина. Сукупність заголовних слів утворюють словник. Які саме слова увійдуть у словник, а які не ні залежить від призначення словника.

Роботи над записом словникової статті потрібно починати з розміщення термінів за алфавітом, адже такий підхід дозволяє швидко знайти потрібне слово.

Найоптимальнішим підходом до формування власного глосарію буде поєднання лексем і словосполучень, а також додавання синонімів, переклад слів.

У правій частині словника розміщується пояснення заголовної частини словника й містить такі зони: стилістичну; тлумачення; тип значення (пряме, переносне) тощо.

Сукупність усіх словникових статей утворює корпус словника.

Технічно найзручнішим для формування, наповнення, редагування, використання й зберігання буде міні-словник в електронному вигляді.

Отже, знання мови – важлива складова професійної підготовки. Оскільки вона виражає думку, є засобом пізнання й діяльності, то ефективного професійного спілкування людина має навчатися протягом усього життя. Знання мови своєї професії дозволяє знайти роботу за фахом, допомагає краще орієнтуватися на виробництві, комунікувати в ділових колах. Тому для сучасного фахівця вкрай важливо є вміння формувати власний міні-словник термінів, що необхідні для роботи за спеціальністю.

Особливостями формування глосарію професійної лексики можемо вважати його системне наповнення, поєднання тлумачних словникових статей із двомовними, що дозволить адаптуватися у будь-яких умовах, налагодити комунікацію із закордонними фахівцями певної галузі, поглиблювати знання та впевнено почуватися на сучасному ринку праці.

Список використаних джерел:

1. *Академічний тлумачний словник : в 11 томах. Том 10, 1979. С. 88. URL: <http://sum.in.ua/s/termin>.*
2. *Галузинська Л. І., Науменко Н. В., Колосюк В. О. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч. посібн. К. : Знання, 2008. С.145–162.*
3. *Іленков А. Термінологія та її роль у представленні знань // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2009. № 648. С. 24–29.*

4. Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Алерта, 2011. 694 с.

УДК 373.134.

*Олександра Дубницька, викладач
ВСП «Львівський навчально-науковий центр ПТО
НПУ ім. М. П. Драгоманова»
м. Львів, Україна*

НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ

Анотація. В статті розглянуто вплив народного мистецтва у формуванні етнокультурної компетентності майбутніх фахівців художнього профілю. Окреслено основні методи, форми та засоби впровадження в педагогічний процес.

Ключові слова: народне мистецтво, етнокультура, компетентність, професійна підготовка, фахівці художнього профілю.

*Oleksandra Dubnytska, lecturer
Separate Structural Subdivision
«Lviv Educational and Scientific Center for Vocational Education»
at National Pedagogical Dragomanov University
Lviv, Ukraine*

FOLK ART AS A MEANS OF FORMING ETHNO-CULTURAL COMPETENCE OF FUTURE ART SPECIALISTS

Abstract. The article considers the influence of folk art on the formation of ethno-cultural competence of future art specialists. The main methods, forms and means of implementation into the pedagogical process are considered.

Keywords: folk art, ethno-cultural, competence, professional training, art specialists.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших напрямів сучасної професійно-технічної освіти доцільно визначити компетентнісну стратегію, пов'язану з перенесенням акцентів на формування професійної компетентності майбутніх кваліфікованих робітників, зокрема фахівців художнього профілю.

Професійна компетентність включає поєднання знань, умінь і навичок, передбачає оновлення знань, оволодіння новою інформацією для успішного розв'язання професійних завдань, можливостей оперувати отриманими знаннями, й здатності пристосовуватися до потреб ринку праці. Однак неабияке значення у підготовці майбутніх фахівців художнього профілю має формування

етнокультурної компетентності яка включає в собі здатність аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності.

Аналіз останніх досліджень. Проблематиці саме компетентнісного підходу присвячено чимало наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених: І. Бега, Б. Вульфсона, Д. Гришина, С. Гончаренка, М. Дубасенюка, Є. Зеєра, І. Зимньої, І. Зязюна, В. Лозової, О. Пометуна, А. Хуторського, В. Беспалько, В. Сластьоніна, С. Чистякова, С. Сисоєвої, Б. Оскарссона, С. Шо, В. Хутмахера, Г. Халажа, Дж. Равена та ін. [6; 10; 12].

Чимало уваги приділено проблематиці етнокультурності у наукових працях Ю. Бромлея, Г. Гачева, А. Іваницького, В. Куєвди, В. Лісового, В. Пекарчука, Б. Савчука, Б. Тимківа, І. Ціко та ін. [9; 14]. У цих працях науковці акцентують увагу на вирішенні проблем етнокультурності, але невирішеною частиною залишається впровадження етнокультурологічного компоненту в педагогічний процес освітніх закладів, а саме формування етнокультурологічної компетентності особистості.

Метою статті є висвітлення впливу народного мистецтва у формуванні етнокультурної компетентності майбутніх фахівців художнього профілю.

Виклад основного матеріалу. Українськими науковцями і педагогами-практиками (О. Савченко, Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, С. Трубачова) розроблені теоретичні і практичні питання запровадження компетентнісного підходу в освіті України. У результаті запропоновано перелік ключових компетентностей у навчанні: навчальна (уміння вчитися), громадянська, загальнокультурна, інформаційна, соціальна; здоров'язберігаюча, які деталізуються в комплекс знань, умінь, навичок, цінностей, ставлень, здатностей за навчальними галузями й життєвими сферами учнів.

Окреслено зміст ключових компетентностей у навчанні. Навчальна компетентність інтегрує особистісні якості учня зі змістовою і процесуальною основою уміння і характеризується розвиненою навчальною діяльністю. Соціальна компетентність передбачає здатності жити в соціумі (враховувати інтереси і потреби різних груп; дотримуватись соціальних норм і правил; співпрацювати з різними партнерами тощо). Загальнокультурна компетентність у навчанні стосується сфери розвитку культури особистості та суспільства у різних аспектах, її складником є етнокультурна компетентність.

У підготовці майбутніх фахівців художнього профілю провідну роль відіграють професійно-художні заклади освіти. Концептуальні положення щодо підготовки майбутніх фахівців ПТНЗ художнього профілю висвітлені в Законах України «Про освіту» [3] та «Про професійно-технічну освіту» [4]. У Законі України «Про освіту» зазначено, що мистецька освіта передбачає здобуття спеціальних здібностей, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій у процесі активної мистецької діяльності, набуття особою комплексу професійних, у тому числі виконавських, компетентностей та спрямована на професійну художньо-творчу самореалізацію особистості і отримання кваліфікацій у різних видах мистецтва.

Ці державотворчі документи були прийняті з метою сприяння збереження, подальшого розвитку та підвищення престижу ремісничої діяльності, формування у суспільній свідомості образу ремісника як вітчизняного виробника товарів та послуг, який зберігає та розвиває національні культурні та виробничі традиції. Також у законодавчому документі Закону України «Про народні художні промисли» зазначено, що держава регулює правові, організаційні та економічні відносини у галузі народних художніх промислів, визначає статус суб'єктів народних художніх промислів, засади їх діяльності і спрямований на охорону, відродження, збереження та їх розвиток як важливої складової духовної культури українського народу, також сприяє навчанню та підготовці фахівців для народних художніх промислів у навчальних закладах усіх рівнів акредитації за рахунок коштів державного бюджету.

У підготовці фахівців художнього профілю саме етнокультура безпосередньо пов'язана з майбутньою професійною діяльністю. Етнокультурна компетентність має складну структуру, а тому і непростий механізм формування, що робить цей процес складним і тривалим у часі. Цей процес розглядається як отримання індивідом об'єктивних знань та уявлень щодо своєї етнічної культури, історії рідного краю, духовно-моральних цінностей і особливостей своєї нації [8, с. 44].

За твердженням дослідників до етнокультурної компетентності, входять такі складові, які інтегруються між собою, утворюють її. Насамперед, перша група чинників утворює матеріальну сферу культури (народна архітектура, вбрання, види творчої діяльності), друга група чинників пов'язана зі сферою духовної діяльності народу (мова, усна народна творчість, народне мистецтво, тощо), третя група чинників пов'язана з феноменом найскладнішим і остаточно невизначеним (менталітет народу або етнопсихологічні риси етносу) [2, с. 14].

Зміст професійної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю проводиться з урахуванням специфіки конкретного виду народного мистецтва, традицій українського народу, регіональних особливостей оздоблення виробів декоративно-ужиткового мистецтва (добір символів, кольорове співвідношення в орнаменті тощо).

Декоративно-прикладне мистецтво є однією з важливих галузей художньої культури українського народу. Для визначення суті декоративно-прикладного мистецтва найчастіше вживається назва – народне мистецтво.

Народне мистецтво яскраво характеризує національні особливості нації, локальні відміни етнографічних груп; це «минуле в сучасному». З минулим народні художні твори єднає традиція та колективний спосіб її регулювання. Лише завдяки незліченим повторенням схем, мотивів, образів, форм утверджується художня традиція і передається з покоління у покоління, удосконалюючись і набуваючи чарівної довершеності. Під впливом кліматичних, природних умов, особливостей побуту українців, властивостей місцевої сировини та історичних чинників у кожному етнографічному регіоні України виробляли локальні предмети художньої образності, орнаментики, формотворення [7].

Вивчення народного декоративно-прикладного мистецтва прилучає учнів до духовної спадщини, до традицій національної культури, породжує інтерес до народної творчості, сприяє завданню: виконати короткочасні й довготривалі замальовки всього виробу та фрагментів найбільш виразних орнаментальних мотивів різних шкіл народного мистецтва. Такі матеріали становитимуть цінний методичний фонд кожного учня, на основі якого він у подальшому створюватиме власні творчі композиції художніх виробів [1].

Практичні заняття спрямовуються на формування в учнів виконавських навичок і умінь для виготовлення художніх речей на основі знань, отриманих у процесі теоретичного навчання, особливо художньо змістовому, професійній орієнтації. Адже тільки повноцінне залучення до народного мистецтва може стати умовою формування художньої етнокультури молоді.

З цією метою педагоги звертаються до духовних коренів народного мистецтва, його зв'язків з природою, побутом, фольклором, традиціями. Надають перевагу світоглядного, теоретичного курсу над елементами практичного виконання, тобто намагаються забезпечити пряму залежність виконавських навичок від рівня духовності. Виходячи з цього, основними напрямками формування художньої етнокультури особистості можна вважати:

передачу учням знань про витoki, художні та виконавські традиції народного декоративно-прикладного мистецтва; формування уявлень про декоративну культуру, що передбачають гармонійне та цілісне вирішення мистецького виробу; забезпечення виконавської майстерності, що включає засвоєння певних художніх і технологічних прийомів та навичок виготовлення й декорування виробів.

Формування в учнів знань про джерела, художні і виконавські традиції народного декоративно-прикладного мистецтва здійснюється на ґрунті осмисленого запам'ятовування й сприйняття головних, загальних і локальних особливостей творів різних традиційних центрів народного мистецтва. Тому під час занять проводиться фрагментарне прослуховування народної музики, використовуються поетичні твори, а також різноманітний ілюстративний матеріал, особливо зразки творів народних майстрів, за кожним з яких бажано проводити художньо-змістовий аналіз, який має відбуватися на тлі якомога повнішого відображення її зв'язку із середовищем, життям, традицією, історією народу, з народним світосприйманням, національною свідомістю.

Водночас висвітлюються такі питання: де, хто і коли створив художній твір; форма, декор, техніка виконання в узгодженні з матеріалом і призначенням речі; різноманітність декоративних мотивів і техніки їх виконання; загальне та місцеве в художніх виробах різних шкіл народного мистецтва; роль естетичного сприйняття природи і трудової діяльності в процесі виготовлення художнього виробу майстром. Як свідчить практика, такий аналіз сприяє творчому розумінню народного мистецтва, формуванню цілеспрямованих навичок роботи в експедиціях з пошуку і вивчення творів декоративно-прикладного мистецтва.

При доборі взірців художніх виробів тільки одним видом промислу не обмежуються: дуже важливо дати учням уявлення про різні види народного мистецтва (кераміку, вишивку, різьблення тощо), про їхню своєрідність, відзначити ансамблевість художніх речей – їх гармонійне поєднання з оточуючим середовищем, іншими речами. Після такого загального ознайомлення йде вивчення певного виду художнього промислу, розпочинають із взірців художніх виробів рідного краю. Важливо проводити заняття на базі музею, використовуючи такі форми роботи, як екскурсії, лекції та практичні заняття, а також науково-дослідну діяльність. Такі заняття мають не тільки пізнавально-освітній характер: вони сприяють вихованню та розвитку в молоді почуття прекрасного, потреби творити й жити за законами краси. Під час проведення таких занять учні роблять ескізи і замальовки окремих художніх

виробів. Замальовки бажано виконувати як з експонатів музею, так і з археологічних знахідок, а також зразків народного мистецтва, що знаходяться у музеї чи фонді навчального закладу. Тут ставиться конкретне завдання аналізу виробів, глибоко вивчати й використовувати в роботі ті технічні й високохудожні прийоми народного мистецтва, які мають значущі художні традиції і пов'язані з національною культурою. При цьому учні не копіюють взірці, а творчо використовують отримані знання та навички, komponуючи мотиви й елементи орнаменту, форми виробів по своєму, спираючись на традиції місцевої школи народного мистецтва. Виконані учнями роботи мають відзначатись яскравою національною своєрідністю, являти собою певну художню цінність, характеризуватись якістю виконання, бути суспільно корисними [11].

Формування художньої етнокультури учнів є складовою частиною сучасної концепції розвитку національної культури, в тому числі традиційної народної художньої творчості, а відтак має важливе педагогічне та суспільне значення.

З метою кращого ознайомлення з краєм, його історією, традиціями, формування в учнів свідомого й творчого підходу до художньої спадщини свого народу, усвідомлення значення декоративно-прикладного мистецтва у духовно-матеріальному житті суспільства організовуються експедиції до районів традиційних художніх промислів.

В залежності від регіонального розташування навчальних закладів, навчально-виховна робота вимагає різних форм. В одних випадках навчальні заклади розташовані в регіонах відродження згасаючих художніх ремесел, в інших – у регіонах інтенсивного розвитку художніх промислів.

У регіонах, в яких художній промисел згасає, проводять вивчення й відродження згасаючих промислів – пошук майстрів, котрі володіють художнім ремеслом, характерним для даної місцевості; винайдення старовинних речей, що збереглися у населення; організація в навчальному закладі музею або куточка народного мистецтва; зустрічі, бесіди зі старожилами, істориками, мистецтвознавцями; залучення майстрів до педагогічної діяльності з відродження й розвитку художнього ремесла на базі навчальних майстерень, а також використання форм учнівства (за згодою майстра до нього прикріплюють найбільш здібних і зацікавлених студентів для вивчення та опанування «секретів» традиційного мистецтва безпосередньо в його майстерні); здійснення екскурсій-занять у краєзнавчому, історичному, художньому музеях, відвідання виставок. Коли навчальний заклад розташований в регіоні інтенсивного розвитку

художніх промислів, як правило, здійснюються зустрічі й бесіди з його провідними майстрами; екскурсії на підприємства, у власні майстерні митців; заняття в музеях народних промислів або методичному кабінеті підприємства; відвідування виставок прикладного мистецтва, ознайомлення з приватними колекціями; експедиції з пошуку та вивчення творів народного мистецтва місцевого промислу; обладнання у навчальному закладі музею або куточка народного декоративно-прикладного мистецтва; організація навчально-виробничої практики студентів на підприємствах.

Висновки. Отже, професійна підготовка майбутніх фахівців художнього профілю яка проводиться з урахуванням специфіки конкретного виду народного мистецтва, традицій українського народу, регіональних особливостей оздоблення виробів декоративно-ужиткового мистецтва, є важливою умовою формування художньої етнокультури молоді.

Список використаних джерел

1. Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. *Декоративно-прикладне мистецтво : навч. посіб. для студ. пед. ін.-тів.* Львів : Світ, 1992 270 с.
2. Березюк О. С. *Методичні засади формування етнокультурної особистості.* // *Освітологічний дискурс.* 2015. № 3 (11). С. 13-21.
3. Закон України «Про освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Закон України «Про професійно-технічну освіту» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98 - вр #Text>
5. Закон України від 03.02.2004 № 1407-IV «Про народні художні промисли». URL :
6. Зимняя И. *Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании.* URL: <http://www.kira.org.ru/docs/ae/guait/keycomp.doc>.
7. *Історія декоративного мистецтва України: у 5 т. Т. 2. Мистецтво XVII – XVIII століття / Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України / Ред. : Г. Скрипник. К., 2007. 336 с.*
8. Косенко Ю. *Етнопедagogічний підхід до професійної підготовки майбутніх педагогів дошкільних навчальних закладів // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Вип. XIX-XX. Івано-Франківськ, 2008. С. 67-74.*
9. Пекарчук В. *Охорона і збереження культурно спадщини в просторі етнічної ідентифікації: тенденції 1990-2000 рр. // Сіверянський літопис. 2015. № 1. С. 61-66.*
10. Сисоева С. О. *Основи педагогічної творчості : підручник. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.*
11. Тимків Б. *Формування художньої етнокультури студентів засобами народного декоративно-прикладного мистецтва. // Народне мистецтво. 2004. № 25–26 (1–2). С. 52-54.*
12. Хурской А. *Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы // Народное образование. 2003. № 2. С. 58-64.*

УДК 372.36

*Любов Дусько, викладач,
ВСП «Автомобільно-дорожній фаховий коледж»
НУ «Львівська політехніка»
м. Львів, Україна*

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ НА УРОКАХ КРЕСЛЕННЯ

***Анотація.** У статті розглядаються питання розвитку творчого мислення студентів. Аналізуються вітчизняні й зарубіжні концепції розвитку креативності. Акцентується на розвитку креативності студентів фахового коледжу під час вивчення навчальної дисципліни «Креслення»*

***Ключові слова:** креативність, креативне мислення, фаховий коледж, студент, креслення.*

***Liubov Dusko, teacher,
SSS «Automobile and Road Professional College» at
Lviv Polytechnic National University
Lviv, Ukraine***

DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING OF VOCATIONAL COLLEGE STUDENTS IN DRAWING LESSONS

***Abstract.** The article considers the issues of the development of students' creative thinking. Domestic and foreign concepts of creativity development are analyzed. Emphasis is placed on the development of creativity of students of the professional college while studying «Drawing» subject.*

***Key words:** creativity, creative thinking, professional college, student, drawing.*

Сьогодні ринок праці вимагає професійно компетентних, висококваліфікованих спеціалістів, помітно зростають вимоги роботодавців до майбутніх працівників, їхніх комунікативних навичок, дослідницьких здібностей, соціальної адаптованості, вмінь і навичок самостійного придбання і застосування знань і умінь при вирішенні виробничих завдань, а також до розвитку інтелектуальних і ділових якостей, тобто до ключових компетенцій. Якщо випускники професійного училища, ліцею, коледжу зможуть слідувати вимогам, що висуваються до них з боку роботодавців, то вони виявляться більш пристосованими і затребуваними на ринку споживачів освітніх послуг.

Одним з основних завдань освіти на сучасному етапі є створення належних умов і можливостей усім учням і студентам проявити свої здібності, таланти і творчий потенціал, тобто акцентується на розвитку креативних здібностей, найповнішій реалізації особистісних якостей.

Термін «креативність» походить від англійського слова «create», що означає «творити» або «створювати». Це – творчий потенціал людини, яка здатна сприймати і створювати унікальні ідеї, відмінні від загальноприйнятих або традиційних концепцій мислення. Також креативністю називають здатність людини до вирішення проблем. Американський психолог А. Маслоу (A. H. Maslow) вважає, що здатність до творчості є основною рисою людини, а реалізація творчого потенціалу залежить від психічної рівноваженості та духовної гармонії особистості, що забезпечує самоактуалізацію, тобто найповніше вираження можливостей та потреб особистості. Він трактує креативність як творчу спрямованість індивіда, яка спочатку властива всім (тобто вроджену), але втрачається багатьма людьми під впливом певних факторів, наприклад, особливостей освіти, виховання, соціальних умов тощо. Відомим американським психологом і психотерапевтом К. Роджерсом (C. R. Rogers) розроблена теорія творчої особистості, що повноцінно функціонує. Згідно цієї теорії тільки творча особистість здатна подолати безліч швидко виникаючих питань й проблем та швидко пристосовуватися до суспільних змін, а «розплатою за відсутність творчості буде не тільки погане пристосування індивіду й групова напруженість, але й повне знищення всіх народів» [1].

Як зазначає О. Новікова [4], вітчизняна психологія творчості започатковується в кінці XIX та активно розвивається на початку XX ст. спершу як відгалуження теорії мовознавства, історії літератури та мистецтва. Однією з передумов зародження вітчизняної психології творчості стали дослідження О. Потебні та його учнів: А. Білецького, А. Горнфельда, І. Лапшина, Б. Лезіна, Д. Овсянико-Куликовського, Л. Погодіна, В. Харцієва та ін. Вивчаючи проблеми лінгвістики, вчений шукає їх вирішення у психології, розглядаючи утворення кожного слова як процес судження, пояснюючи утворення нового на основі вже існуючих знань. О. Потебня вказував, що мова є не стільки засіб передавати думку, скільки засіб її створення. Представники Харківської психологічної школи в основу багатьох досліджень з питань теорії художньої і наукової творчості поклали концептуальне положення О. Потебні про «творчу сутність мови» і розробляли актуальні питання психології творчості – про природу евристичного акту в усіх видах діяльності людини, особливості художньої і наукової творчості, диференціацію типів художнього мислення і творчості відповідно до різноманітних творчих методів, сутність мистецтва, образну основу мистецтва, соціально-психологічну детермінацію творчих актів тощо [2; 4].

Засновник і багаторічний голова української школи дослідження мислення, видатний український вчений Г. Костюк також багато зробив для розвитку теорій про творчу природу мислення, підкреслюючи, що мислення є процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в її істотних властивостях, зв'язках і відносинах.

Однією з українських теорій творчості є теорія бісоціацій В. Роменця, згідно з якою бісоціації, що виникають внаслідок поєднання ідей, що не мають між собою очевидної спільності і зв'язок між якими іноді виглядає як «протиприродний», що не відповідає звичайному досвіду, відіграють важливу роль у творчому процесі. При цьому порушуються стереотипні ідеї та поняття. Мозок тимчасово звільняється від «пригнічення» логічними правилами, аксіомами, структурами, вербальними концепціями. До справи «долучається» творча інтуїція, яка поєднує семантичні елементи з різних площин досвіду, руйнує всі логічні перепони та бар'єри між віддаленими понятійними матрицями. Вчений підкреслює важливість інтуїтивних процесів для творчості, творчого мислення, говорячи, що вони вступають у дію на вирішальному етапі розумової діяльності [5].

На початку 60-х років ХХ ст. в надрах вітчизняної школи творчості почав формуватися напрям, пов'язаний з дослідженнями стратегій розв'язання завдань, який згодом переріс в самостійну Київську школу психологічних досліджень особливостей прояву розумових стратегій у технічному, науковому, педагогічному, художньому, економічному, математичному, лінгвістичному та інших видах творчої діяльності (В. Бондаровська, Л. Вержиковська, Л. Івахненко, В. Лозниця, В. Моляко, С. Ніколаєнко, О. Проскурата, В. Скакунта, М. Смульсон, Т. Третяк, С. Шаванов, Т. Чмут та ін.). У серії своїх робіт по вивченню конструкторської діяльності В. Моляко приділяє увагу психологічній структурі процесу творчого конструювання, що здійснюється завдяки саме розробленню загальної стратегії розв'язання нової задачі. Під творчістю вчений розуміє процес створення чогось нового для певного суб'єкта. Творчість, вказує В. Моляко, притаманна кожній людині. У творчості, вважає вчений, основними є оригінальність, новизна діяльності, відмінність від створеного раніше, вже відомого. Основними ознаками творчої особистості є, на думку В. Моляко, прагнення до оригінального, нового, високий рівень знань і умінь аналізувати явища, порівнювати їх [3].

Однак, якщо питання дослідження креативних якостей особистості знаходилися в полі зору багатьох представників як вітчизняної, так і зарубіжної

психології (Г. Альтшулер, Дж. Гилфорд, В. Дружинін, Н. Кіпіані, Р. Стернберг, Е. Торренс та ін.), то проблема становлення творчої самостійності як однієї з найважливіших складових креативності досить нова (Д. Богоявленська, Н. Вішнякова та ін.). У той же час, саме становлення творчої самостійності майбутніх фахівців є однією з найбільш актуальних проблем сучасної професійної освіти. Так, Д. Богоявленська визначає творчу особистість через її інтелектуальну ініціативність, а Н. Кузьміна вважає, що продуктом творчості є вирішення поточних професійних завдань, винаходи, раціоналізаторські пропозиції, які сприяють розвитку як виробництва, так і самої людини [6, с. 75-76].

Основною метою діяльності ВСП «Автомобільно-дорожній фаховий коледж НУ «Львівська політехніка» є досягнення якісно нового рівня підготовки фахівців, забезпечення високого науково-методичного і науково-теоретичного рівня навчально-виховного процесу. Для покращання змісту теоретичної і практичної професійної підготовки техніків-механіків автомобільної галузі необхідно привернути увагу до тих компонентів, які сприяють встановленню самостійності технічного мислення, формуванню розумових і практичних орієнтацій студентів.

Програма навчальної дисципліни 2.03 «Креслення» розрахована на 180 годин, з яких 118 аудиторних і 62 години самостійної роботи. Мета навчального курсу полягає у формуванні вміння читати і виконувати різні технічні креслення, а також розвитку навичок конструювання. Під час вивчення дисципліни студенти виконують 22 графічні роботи, з них чотири заплановано на самостійне опрацювання. Водночас із засвоєнням основних понять студенти вивчають термінологію, діючі стандарти. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен знати як оформляти, виконувати конструкторську документацію з метою використання при проектуванні та конструюванні; розробляти конструкції середньої складності відповідно до технологічного завдання, діючих стандартів; читати кінематичні, гідравлічні та комбіновані схеми машин, механізмів та обладнання. По закінченні курсу студенти повинні вміти: читати і виконувати нескладні будівельні креслення використовуючи стандарти СПДБ (Системи проектної документації для будівництва), СНП (Будівельні норми і правила) та іншу документацію, виконувати ескізи деталей складальних одиниць з використанням різних масштабів та визначенням необхідних параметрів; виконувати креслення деталей, зварних з'єднань, складальних одиниць; виконувати технічні розрахунки тощо.

Список використаних джерел

1. Дубовик О. В Креативна особистість і методика її розвитку // Інформаційно-комунікативні технології як засіб формування креативної особистості : матеріали обл. наук.-практ. конф., м. Львів, 5 лютого 2020 р. ; уклад. О. В. Дубовик. Львів, 2020. С. 27-33.
2. Мацейків М. А. До історії зародження психології творчості в Україні // Обдарована дитина. 2000. № 5. С. 2–7.
3. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості // Актуальні проблеми сучасної української психології : Наукові записки Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Вип. 22. Київ, 2002. С. 221–229
4. Новікова О. В. Проблема творчості в дослідженнях українських вчених // Вісник післядипломної освіти. 2011. Вип. 4. С. 213-219.
5. Роменець В. А. Психологія творчості: навч. посіб. Київ : Либідь, 2004. 288 с.
6. Якімець Ю. М. Формування проєктувальних умінь у майбутніх техніків-механіків автотранспортної галузі в процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Львів. 2019. 252 с. URL : https://ldubgd.edu.ua/sites/default/files/3_nauka/svr/04/disert_yakimec_yu.m._2.pdf

УДК 37.09:330.1

Вікторія Телюк, заступник директора з навчальної роботи,
ВСП «Автомобільно-дорожній фаховий коледж
НУ «Львівська політехніка»
м. Львів, Україна

STEM-ПІДХІД НА УРОКАХ ХІМІЇ У ФАХОВОМУ КОЛЕДЖІ

Анотація. У статті розглянуто сутність STEM-освіти, імплементація якої важлива для підготовки фахівців нової генерації та соціально-економічного розвитку нашої держави. Розкрито сутність основних понять, історію становлення та розвитку STEM-освіти як нового напрямку освітньої системи. Проаналізовано елементи STEM-підходу на уроках хімії.

Ключові слова: STEM-освіта, STEM-підхід в освітній сфері, фаховий коледж, уроки хімії.

Viktoriya Teliuk, Deputy Director for Academic Affairs,
SSS «Automobile and Road Professional College» at
Lviv Polytechnic National University
Lviv, Ukraine

STEM-APPROACH TO CHEMISTRY LESSONS AT A VOCATIONAL COLLEGE

Abstract. The article considers the essence of STEM-education, the implementation of which is important for the training of specialists of the new generation and socio-economic development of our state. The essence of the basic concepts, the history of formation and development of STEM-education as a new direction of the educational system is revealed. Elements of STEM-approach while teaching chemistry are analyzed.

Key words: STEM-education, STEM-approach in the field of education, vocational college, chemistry lessons.

Одним з актуальних напрямів модернізації освіти на сучасному етапі виступає STEM-орієнтований підхід до навчання, який сприяє популяризації інженерно-технологічних професій серед молоді, підвищенню їхньої поінформованості про можливості кар'єрного зростання в інженерно-технічній сфері, а також формуванню мотивації до вивчення навчальних дисциплін, на яких ґрунтується STEM-освіта.

Термін «STEM» був запропонований у 2001 р. науковцями Національного наукового фонду США для позначення сучасного тренду в освіті, що охоплює природничі науки (*Science*), технології (*Technology*), технічну творчість або інженерні науки (*Engineering*) та математику (*Mathematics*). Цей напрям в освіті інтегрує в навчальних програмах природничо-науковий компонент та інноваційні технології, крім того велике значення відіграє практичне застосування отриманих теоретичних знань – студент (учень) не просто знайомиться з новими напрямками розвитку точних наук та інженерії, але й вчиться реалізовувати вивчене на практиці. Останнім часом технології STEM-освіти також активно поширюються у сфері вивчення гуманітарних та мистецьких дисциплін.

STEM-освіта широко використовується в таких країнах, як Австралія, Великобританія, Ізраїль, Китай, Корея, Сінгапур, США. У вітчизняному освітньому середовищі система STEM-освіти з кожним роком поступово також набирає популярності. Зокрема, було розроблено «План заходів щодо впровадження STEM-освіти в Україні на 2016–2018 рр.». Представлено низку наказів Міністерства освіти і науки України. Так у «Методичних рекомендаціях щодо впровадження STEM-освіти у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах України на 2017/2018 навчальний рік» зазначається, що «головна мета STEM-освіти полягає у реалізації державної політики з урахуванням нових вимог Закону України «Про освіту» щодо посилення розвитку науково-технічного напрямку в навчально-методичній діяльності на всіх освітніх рівнях; створенні науково-методичної бази для підвищення творчого потенціалу молоді та професійної компетентності науково-педагогічних працівників» [2]. У 2016 р. створено Коаліцію STEM-освіти, серед засновників якої є такі відомі компанії, як Українське Ядерне Товариство, Samsung, Ericsson, Київстар, Syngenta, United Minerals Group, Microsoft Україна, Енергоатом. Першочерговими завданнями Коаліції є підготовка практичних і теоретичних рекомендацій стосовно викладання STEM-дисциплін, організація профорієнтаційних проектів для молоді, навчання вчителів інноваційним

підходам до навчання, створення експериментальних та дослідницьких майданчиків у навчальних закладах. Крім того питаннями запровадження STEM-освіти в Україні займаються Інститут модернізації змісту освіти (відділ STEM-освіти) та НЦ «Мала академія наук України» (Всеукраїнський науково-методичний віртуальний STEM-центр) [3, с. 228].

Основними елементами STEM-освіти на уроках хімії та в позаурочних заходах у ВСП «Автомобільно-дорожній фаховий коледж НУ «Львівська політехніка» є:

1. *Інтегроване навчання.* У педагогічних дослідженнях інтеграцію розглядають як ефективний засіб формування в учнів (студентів) узагальненої системи знань і вмінь. Необхідність формування професійних умінь інтегративного характеру в майбутніх фахівців зумовлена низкою обставин: вимогою розглядати всі процеси і явища в природі та суспільстві у взаємозв'язку і взаємозалежності; потребою формування комплексу знань з метою всебічного пізнання явища, що вивчається; обґрунтованою психологами доцільністю взаємопов'язаного вивчення дисциплін із метою розвитку діалектичного й системного мислення, гнучкості розуму майбутніх фахівців.

Практично у будь-яку тему з хімії можна інтегрувати відомості з біології, фізики, математичні розрахунки, моделювання реальне та віртуальне.

2. *Застосування отриманих знань у реальному житті.* Часто молодь просто не розуміє, як саме можна застосувати знання з хімії у подальшому, як це можна пов'язати з майбутньою професійною діяльністю. У програму закладено ряд навчальних проектів, у яких учні вивчають не просто абстрактні дані, а створюють конкретний продукт, наприклад, тестують біопаливо, практично досліджують достовірність реклами, виготовляють мило, досліджують рН ґрунтів своєї місцевості тощо.

3. *Розвиток критичного мислення.* У світі, в якому постійно оновлюється база знань, щодня публікується 7 000 науково-технічних статей, випускники середніх шкіл стикаються з більшим обсягом інформації, ніж попередні покоління протягом усього свого життя, а супутники з навколоремної орбіти передають таку кількість даних, що ними можна наповнити 19 млн. томів кожні два тижні, коли прогнозується, що в наступні три десятиліття відбудеться більше змін, ніж протягом останніх трьох століть, основними стають навички самонавчання, критичного аналізу нової інформації та її зв'язку із попередньо отриманою [1, с. 42].

4. *Робота в команді.* STEM-підхід передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію різних учасників навчального процесу, актуалізує проблему налагодження комунікативних процесів і вмінь роботи у команді. Працюючи над проектами, студенти вчаться працювати разом, аргументовано висловлювати свої ідеї та пропозиції, ввічливо дискутувати, грамотно обґрунтовувати власну думку та позицію, робити висновки, оцінювати свою роботу та власний внесок у роботу команди.

5. *Проектне навчання.* В останні роки все частіше спостерігається звернення до проектної діяльності. Про це свідчать результати опитування учнів і педагогів: близько 90% педагогів вважають за необхідне залучення учнів у проектно-дослідницьку діяльність; близько 70% опитаних учнів хотіли б займатися проектно-дослідницькою діяльністю в рамках вивчення навчальних дисциплін. Метод проектів – гнучка модель організації навчально-виховного процесу, що сприяє розвитку спостережливості і прагненню знаходити відповіді на запитання, перевіряти правильність своїх відповідей, на основі аналізу інформації, при проведенні експериментів і досліджень.

Вміння шукати та критично опрацьовувати інформацію з різних джерел, вчитися на власних помилках, не боятися помилитися, вміння якісно презентувати свою роботу необхідні в сучасних умовах. Створюючи проекти, які дійсно працюють, молодь не лише навчається, а й підвищує власну самооцінку.

6. *Постійний техніко-технологічний розвиток.* Сучасний етап суспільного розвитку відрізняють високі темпи змін, динамічні глобалізаційні процеси, інтенсивне зростання високотехнологічних виробництв та інформаційно-комунікаційних технологій, людської географічної й економічної мобільності. Умови постіндустріального суспільства, або суспільства, яке базується на знаннях (*knowledge-based society*), висувають нові вимоги до якості підготовки кваліфікованих робітників, потребують нових методів, форм, видів освіти для того, щоб привести професійні знання у відповідність до вимог сучасності [1, с. 3]. Використання сучасних методів та технологій навчання: «перевернуте навчання», «змішане навчання», робота у віртуальних та віддалених лабораторіях (GoLab) дозволяє зробити матеріал більш наочним, доступним а уроки – сучасними та цікавими.

Однією з таких лабораторій є цифрова лабораторія EinsteinTM – інструмент, який знайомить з сучасними методами дослідження, дозволяє зменшити час на підготовку і проведення експерименту. У процесі вивчення хімії передбачено забезпечення формування умінь проведення простих експериментальних

досліджень, прямих і непрямих вимірювань з використанням аналогових і цифрових вимірювальних приладів і навичок адекватної оцінки отриманих результатів, набуття досвіду застосування наукових методів пізнання, спостереження явищ, тощо. Цифрова лабораторія Einstein™ дозволяє проводити демонстраційні і лабораторні експерименти з використанням цифрових датчиків, які повністю відповідають сучасним освітнім вимогам, оскільки вони поєднують повноцінний експеримент з можливостями сучасних комп'ютерних технологій. Einstein™ працює на базі реєстраторів нового покоління, які проводять автоматизований збір та обробку даних, забезпечують надвисоку точність та чутливість і водночас вони прості у використанні, з ними можна проводити дослідження навіть в польових умовах. З використанням Einstein™ експеримент стає більш насиченим інформаційно, наочним і зрозумілим для студентів, тому що отримані в процесі проведення експерименту результати вимірювань у вигляді графіків відображаються на екрані; виконання фронтальних лабораторних робіт з використанням цифрових лабораторій розширює коло можливих вимірювань; зростає інтерес до вивчення хімії; формуються навички дослідної діяльності.

Таким чином, впровадження у процес викладання хімії елементів STEM-освіти

дозволяє поєднати передбачені навчальною програмою знання, забезпечити сукупністю практично важливих знань, необхідних для подальшого життя людини у високотехнологічному суспільстві, та сформувати розуміння прикладного характеру наукових знань, що уможливить втілення набутих знань у майбутньому як професійному, так і особистісному житті.

Список використаних джерел

1. Дубовик, О.В. *Формування технологічних компетенцій у процесі професійної підготовки у США : методичні рекомендації*. Львів, 2015. 49 с.
2. *Методичні рекомендації щодо впровадження STEM-освіти у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах України на 2017/2018 навчальний рік (Лист МОН від 19.07.2018 №22.1/10-2573) URL :http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/56880/ (Дата доступу 14.03.2021)*
3. *Примак, О. В. Сутність та потенціал STEM-освіти. Нові технології навчання. 2019. № 92. С. 227-232.*

УДК 377.37

*Галина Чех, викладач,
ВСП «Автомобільно-дорожній фаховий коледж»
НУ «Львівська політехніка»
м. Львів, Україна*

ЗМІСТ І СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ТЕХНІЧНА МЕХАНІКА» У ФАХОВОМУ КОЛЕДЖІ

***Анотація.** Технічна механіка, як комплекс фундаментальних загальнотехнічних дисциплін, є теоретичною і науковою основою вивчення та розвитку сучасної техніки. У статті розглядаються особливості вивчення навчальної дисципліни «Технічна механіка» у фаховому коледжі.*

***Ключові слова:** фаховий коледж, навчальна дисципліна, технічна механіка, зміст навчальної дисципліни*

***Halyna Chekh, teacher**
SSS «Automobile and Road Professional College» at
Lviv Polytechnic National University
Lviv, Ukraine*

CONTENT AND STRUCTURE OF «TECHNICAL MECHANICS» COURSE AT A PROFESSIONAL COLLEGE

***Abstract.** Technical mechanics, as a set of fundamental general technical disciplines, is the theoretical and scientific basis for the study and development of modern machinery. The article considers the peculiarities of studying «Technical Mechanics» course at a professional college.*

***Keywords:** professional college, academic discipline, technical mechanics, content of academic discipline*

В умовах формування високотехнологічного виробництва питання вдосконалення професійної підготовки виробничого персоналу набувають виняткової актуальності. Законами України “Про професійно-технічну освіту” (2019 р.), “Про освіту” (2017 р.), Національною програмою інформатизації (2016 р.), Національною доктриною розвитку освіти (2002 р.) та іншими нормативними документами наголошується необхідність модернізації вітчизняної системи професійної освіти у контексті вимог ХХІ ст., наближення якості підготовки фахівців до рівня розвинутих країн світу, що зумовлено процесами інтеграції нашої держави у світове економічне співтовариство та входженням України в єдиний інформаційний освітній простір [2, с. 5-6]. Підкреслюється, що для утвердження України як економічно розвинутої держави всебічна підтримка і розвиток професійно-технічної освіти має стати одним із пріоритетних напрямів державної політики.

Сьогодні роботодавці й система професійної освіти опинилися перед проблемою різкої невідповідності між попитом і пропозицією кваліфікованих робітників на ринку праці. Основним критерієм, що висувують роботодавці до претендентів на робочі місця, є трудовий досвід і рівень кваліфікації. Зміст і рівень якості навчання часто не задовольняє потреби роботодавців. Ця незадоволеність пов'язана, перш за все, з великою тривалістю навчання, перевантаженістю програм предметами, які не мають безпосереднього відношення до майбутньої трудової діяльності, а також недостатнім рівнем практичних навичок випускників. Роботодавці потребують фахівців, що володіють високим рівнем професійної компетентності, у тому числі навичками організаційної, управлінської та виховної роботи в колективі, які усвідомлюють відповідальність за результати своєї професійної діяльності, мають стійку громадянську позицію, сформований науковий світогляд, високий рівень професійної і загальної культури. Це зумовлює необхідність удосконалення змісту професійної підготовки [4, с. 45-48].

Провідне значення в підготовці висококваліфікованих кадрів для ринку праці набуває зміст професійної освіти, побудований на основі Державного освітнього і професійного стандартів, концептуальних ідей, які об'єднують загальні й професійні компетенції, досвід творчої діяльності і емоційне ставлення до змісту.

Дослідження змісту професійної освіти здійснювалося багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими (Ю. Алексєєв, С. Батишев, А. Беляєва, В. Биков, Б. Гершунський, Н. Думченко, Г. Варковецька, К. Корсак, О. Савченко, В. Свистун, А. Шільнікова, О. Щербак та ін.), у працях яких висвітлюються питання управління професійною освітою, виділяються основні вимоги до побудови змісту професійної освіти і навчання. Так розробкою дидактичних та методичних засад формування змісту навчання займалися В. Краєвський, В. Лєдньов, І. Лєрнер, М. Скаткін та ін.; визначенням принципів формування змісту освіти – С. Архангельський, Ю. Бабанський, С. Гончаренко та ін.; підходи до конструювання змісту навчальних програм і підручників розроблялися Ю. Бабанським, В. Беспалько, Н. Буринською та ін.

Зміст професійної освіти визначає цілісність професійної діяльності, що виявляється у поглядах, переконаннях, світогляді, обґрунтуванні техніко-технологічних процесів, здійснення практичної діяльності, що викликає необхідність виокремлювати основні зв'язки, генерувати ідей, навколо яких

проектується зміст професійної освіти, долається його розрізненість і незв'язність.

Наявність у змісті підготовки майбутніх кваліфікованих робітників технічного профілю навчальної дисципліни «Технічна механіка» можна пояснити такою гіпотезою, сформульованою І. Гольдіним: «Вивчення конкретного обладнання, пов'язаного з певною робітничою професією та наступна робота на такому обладнанні будуть більш ефективними, якщо попередньо ознайомитися з основами загальної науки про машини – елементами технічної механіки» [1, с. 3].

Але, як зазначають А. Іванчук і В. Мельничук, зміст і структура цієї навчальної дисципліни для закладів професійної (професійно-технічної) освіти не має чіткого наукового обґрунтування і викладачі цих навчальних закладів використовують фрагменти змісту з навчальних посібників для технікумів ще радянської доби або з сучасних навчальних посібників для закладів вищої освіти [3].

Технічна механіка, як комплекс фундаментальних загальнотехнічних дисциплін, є теоретичною і науковою основою вивчення і розвитку сучасної техніки. Вивчення технічної механіки забезпечує міцну фундаментальну підготовку студента-майбутнього спеціаліста за спеціальністю 192 «Будівництво та цивільна інженерія», спеціалізація «Будівництво, експлуатація і ремонт автомобільних доріг і аеродромів». Технічна механіка складає основи загальної науки про споруди, конструкції та деталей машин. Її вивчення сприяє формуванню та розвитку наукового інженерного мислення, розуміння широкого кола явищ, вміння бачити в кожній механічній системі її розрахункову модель. Користуючись її законами і принципами, можуть бути розроблені і досліджені споруди, конструкції машини та обладнання.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Технічна механіка» студенти повинні знати як складати рівняння рівноваги тіла під дією різних систем сил, визначати реакції в'язей із умов рівноваги тіла, що знаходяться під дією різних систем сил, виконувати практичний розрахунок на міцність, жорсткість, стійкість. Після вивчення курсу вони повинні вміти розв'язати задачі з доведенням рішення до практично-допустимого результату та розвинути логічне мислення; самостійно розбиратися в технічних питаннях, пов'язаних з будівництвом; вміти використовувати таблиці та довідники.

Разом з тим, технічна механіка є найбільш складною для засвоєння. Основні труднощі пов'язані з тим, що курс заснований не тільки на застосуванні законів

теоретичної механіки до складних механізмів різного типу, але і відрізняється своєю специфікою та особливостями, базується на незнайомій раніше студентам термінології, є введенням в механіку машин в цілому. Засвоєння цього матеріалу утруднено і обмеженнями за часом, що відводиться на вивчення цієї навчальної дисципліни.

Зміст навчальної дисципліни «Технічна механіка» складається з чотирьох розділів «Статика», «Кінематика», «Динаміка» та «Опір матеріалів» (табл. 1). У першому розділі розглядаються основні поняття механіки і аксіоми статички, плоскі системи збіжних сил і довільно розміщених сил, просторова система сил тощо. Змістовний модуль «Кінематика» охоплює основні поняття кінематики, кінематику точки та прості рухи твердого тіла. Третій розділ присвячено основним поняттям і визначенням динаміки, методу кіностатички для матеріальної точки та потужності. Останній розділ здебільшого має ознаки практичного використання цієї науки у ньому розглядаються основні поняття (види деформацій (розтягу, стиску і зминання, зсуву, кручення, згину), внутрішні сили та напруження, розрахунки на міцність).

Таблиця 1

Основа тематичного плану навчальної дисципліни «Технічна механіка»

№	Назва розділу	Кількість аудиторних годин
1	Статика	42
2	Кінематика	8
3	Динаміка	14
4	Опір матеріалів	56
Усього		120

Більша частина практичних занять також припадає на розділ «Опір матеріалів». На практичних заняттях студенти розв'язують навчальні задачі на знаходження внутрішніх силових факторів (поздовжніх і поперечних сил, крутних і згинаючих моментів, нормальних і дотичних напружень), виконуються практичні розрахунки.

Отже, технічна механіка є теоретичною основою вивчення та розвитку сучасної техніки. Важливість цієї навчальної дисципліни для процесу підготовки майбутніх фахівців робітничих спеціальностей у спрямованості на формування їхнього технічного світогляду.

Список використаних джерел

1. Гольдин И. И. Основные сведения по технической механике: учеб. пособие для сред. ПТУ. Москва : Высш. шк., 1986. 95 с.
2. Дубовик О. В. Досвід підготовки спеціалістів технічного профілю у США: перспективи для ПТНЗ України : метод. рекомендації. Львів, 2013. 40 с.
3. Іванчук А. В., Мельничук В. П. Зміст і структура навчальної дисципліни «Технічна механіка» для професійно-технічного навчального закладу URL: <http://93.183.203.244/xmlui/handle/123456789/2821>
4. Якімець Ю. М. Формування проєктувальних умінь у майбутніх техніків-механіків автотранспортної галузі в процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Львів. 2019. 252 с. URL : https://ldubgd.edu.ua/sites/default/files/3_nauka/svr/04/disert_yakimec_yu.m._2.pdf

УДК 17.023:373.3.011.3-51

*Катерина Латишевська, аспірантка
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
Львів, Україна*

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КРИТЕРІЇВ СФОРМОВАНОСТІ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

***Анотація.** У статті теоретично обґрунтовуються психолого-педагогічні положення стосовно визначення основних критеріїв сформованості моральної культури у майбутнього вчителя початкових класів. Автором, на основі аналізу широкого комплексу наукових джерел доводиться, що головними критеріями є: когнітивний; мотиваційний; оціночно-емоційний; організаційно-діяльнісний; рефлексивний. Акцентовується на тому, що їх дієвість, ефективність значно зростає за умов доцільного взаємозв'язку і взаємовпливу, а також за умов досконалого застосування інформаційно-комунікативних технологій.*

***Ключові поняття:** критерії, моральна культура, особистість, вчитель, мотивація, рефлексія, діяльність, інформаційно-комунікативні технології.*

*Kateryna Latyshevska, postgraduate student
Lviv State University of Life Safety
Lviv, Ukraine*

THEORETICAL ANALYSIS OF CRITERIA FOR FORMATION OF MORAL CULTURE IN FUTURE PRIMARY TEACHERS

***Abstract.** The article theoretically substantiates the psychological and pedagogical provisions regarding the definition of the main criteria for the formation of moral culture in the future primary school teacher. The author, based on the analysis of a wide range of scientific sources, proves that the main criteria are: cognitive; motivational; evaluative and emotional; organizational and activity; reflexive. Emphasis is placed on the fact that their effectiveness and efficiency increases significantly under the conditions of appropriate interconnection and interaction, as well as under the conditions of perfect application of information and communication technologies.*

***Key concepts:** criteria, moral culture, personality, teacher, motivation, reflection, activity, information and communication technologies*

Сучасний етап динамічного розвитку інформаційного суспільства актуалізує проблему формування моральної культури у майбутніх учителів початкових класів. На думку академіка І. Бега, розв'язання моральних проблем має стати головною справою людства, нормою його життя. Нинішні, негаразди, які виникають в нашому житті, (в тому числі й у сфері економіки), є результатом нехтування моральною культурою, духовними цінностями [1, с. 180-187].

Саме тому основним завданням вищої школи є виховання особистості, здатної до морального самовдосконалення і автономної саморегуляції своєї діяльності і поведінки, яка не може бути підвладною вирішальним впливам стихійних або цілеспрямованих деструктивних соціальних чинників. Педагог, як вважає Г. П. Васянович, несе морально-правову відповідальність за впровадження у практику навчання і виховання технологій, спрямованих передусім на гуманізацію життєдіяльності людини, усвідомлення майбутнім фахівцем сучасного і майбутнього розвитку нації та людства [2, с. 243-244; 315-316; 6, с. 380-381].

Формування моральної культури, загальнолюдських цінностей, становлять основу, міцний фундамент підготовки майбутнього вчителя початкових класів і в подальшій професійній діяльності здатне активно впливати на процес формування особистості школяра. Усе життя Нової української школи має бути побудованим на захисті та повазі прав людини, виробленні, поширенні нових ідей, які ґрунтуються на принципах гуманізму, любові, доброти. В освітньому процесі мають створюватися та підтримуватися атмосфера довіри, доброзичливості, взаємодопомоги і взаємодії при виникненні труднощів у навчанні та повсякденному житті [9, с. 20].

Із метою виявлення сучасного стану сформованості моральної культури у майбутніх учителів початкових класів нами були проаналізовані, розроблені та обґрунтовані її критерії. Важливим етапом стало розроблення анкет та проведення опитування здобувачів вищої освіти спеціальності «Початкова освіта». На основі застосування методу контент-аналізу також вивчалися освітньо-професійні програми зазначеної спеціальності; навчальні плани та програми педагогічних ЗВО (Львівського національного університету імені Івана Франка, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка, Рівненського державного педагогічного університету, Сарненського педагогічного коледжу РДГУ, Дубенського

педагогічного коледжу РДГУ). З цією метою активно застосовувався також метод кваліметрії.

Процес формування моральної культури майбутнього вчителя початкових класів ми розглядаємо як цілеспрямований та систематичний вплив на свідомість, почуття та поведінку вихованців із метою формування в них душевно-духовних якостей, що відповідають вимогам, нормам суспільної моралі, загальної культури.

Досліджуючи систему критеріїв сформованості моральної культури студентів В. Діуліна, наприклад, орієнтується на: сформованість ключових ознак, які характеризують моральну культуру особистості; наявність моральних якостей необхідних у професійній діяльності; інтерес щодо морального самовиховання, усвідомлення моральних вчинків і дій; вияви моральної поведінки в стосунках з іншими людьми [4, с. 88].

Проведений аналіз наукової літератури дозволив нам розробити такі критерії моральної культури майбутнього вчителя початкових класів: когнітивний, мотиваційний, оціночно-емоційний, операційно-діяльнісний та рефлексивний.

Розкриємо більш детально характеристику кожного із зазначених критеріїв: *когнітивний* – передбачає обізнаність здобувачів вищої освіти з моральними, культурологічними поняттями, нормами та правилами, розуміння їх змісту; усвідомлення їх значущості для себе; наявність морально-професійних знань, що дають можливість зорієнтуватися у майбутній діяльності, організувати навчальний процес дотримуючись етичних принципів та норм, враховуючи загальну доступність мережі Інтернет, широке впровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій; формування вміння у своїх вихованців етично правильного поведіння у різних незнайомих, (іноді екстремальних), життєвих ситуаціях; давати свідому, адекватну оцінку власним вчинкам та вчинкам інших; здійснювати оцінку моральних норм та правил як гуманних і соціально справедливих.

Оціночно-емоційний. Незаперечним є той факт, що саме в емоціях, переживаннях та почуттях виражається ставлення людини до самої себе, інших, до навколишнього середовища, своєї професійної діяльності. Розвиток емоційного інтелекту є першоосновою адаптації до сучасного життя, він засвідчує наявність здорового глузду та вміння виходити із будь-яких ситуацій. Емоційний інтелект сьогодні є важливою якістю сучасної людини. Розвиток емоційного інтелекту відбувається через залученість до морально-етичних

текстів сучасного медіапростору. Моральні норми та ідеали стають особистим надбанням педагога, утворюючи систему цінностей, яка у подальшому визначає його поведінку. Поведінка майбутнього вчителя початкових класів вирізняється особливою морально-емоційною чутливістю, здатністю постійно підтримати, вислухати, допомогти, співпереживати. Вчитель у початковій школі є другом для дитини, другою мамою. А тому він повинен володіти такими якостями, які дозволяють завоювати авторитет у маленьких дослідниках сучасного інформаційного суспільства, де часто-густо панує вседозволеність, ницість. Водночас – це той простір де діти не нудьгують, вони постійно отримують нові, яскраві враження і емоції. У цьому складному світі, переповненому різноманітною, досить часто негативною інформацією дитина не повинна втратити людяності, вона має навчитися співпереживати, гуманно ставитися один до одного, до старших, батьків, всього оточення. Натомість, як слушно зазначав академік І. Зязюн всьому моральному, гуманному, культурному, дитину має навчити передусім професійно підготовлений учитель. Вчений писав «У педагогічній дії є два рівнозначні суб'єкти за змістовною сутністю – Людина і Людина. Вони мають створювати один одному відчуття спокою, рівноваги, благополуччя, щастя. Як це зробити, знає передусім педагог. Він має навчити цього своїх учнів незалежно від предмета викладання. Навчити ненав'язливо, нетенденційно, мимовільно. Навчити своєю Поведінкою, своїм Статусом, своїми Знаннями, своєю Людяністю, своєю Свободою, своєю Любов'ю, своїм Щастям, своїм Талантом» [5, с. 74].

Оціночно-емоційний критерій характеризується наявністю основних цінностей, які визначають ставлення до самого себе, до дітей, їх батьків, колег та до інших людей; поведінка у ситуаціях морального вибору, наявність емоційних переживань, їх глибина та сила у ситуаціях життєвої морально-культурної поведінки; розвиток емоційного інтелекту, вміння керувати своїми емоціями; здатність співпереживати, підтримувати, допомагати, вміння бути емоційно-стійким, врівноваженим, здатність керувати власними емоціями.

Операційно-діяльнісний критерій. Він безпосередньо пов'язаний із організацією навчально-виховного процесу у школі, в основі якого лежать норми та принципи моралі. У Концепції Нової української школи, Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті наголошується, що виховання гармонійно розвиненої, духовно багатой і фізично здорової особистості є одним із пріоритетних завдань. Нова українська школа має виховувати у людини не лише відповідальність за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього

людства. Усе життя Нової української школи повинно бути організованим за моделлю поваги до прав людини, демократії, підтримки добрих ідей [6]. Норми та принципи моралі в епоху інформаційно-комунікаційних технологій педагогові необхідно вміло поєднувати із сучасним світом медіа.

Операційно-діяльнісний критерій характеризується здатністю застосовувати здобуті знання про норми, принципи, ідеали морально-етичної поведінки у життєвих ситуаціях, професійній діяльності, передбачає єдність знань, переконань і практичних дій; наявність здорового глузду, дотримання справедливості у всіх ситуаціях професійного та особистісного змісту, об'єктивне оцінювання власної поведінки у ситуаціях вибору і власної вигоди часу затраченого на незрозуміле, блукання мережами Інтернет, зокрема соціальними, і користю надмірного перебування в соціальних мережах; справедливе розв'язання конфліктних ситуацій у педагогічному колективі та житті; здатність використовувати ІКТ, з метою формування моральної культури вихованців; дотримання моральної етики у проблемних та критичних професійних ситуаціях. Саме тому, сучасний світ медіа, в якому перебуває особистість велику частину свого вільного часу, має бути насичений інформацією духовно-морального та пізнавально-розвивального контенту, а діти повинні вміти відбирати, аналізувати та створювати позитивні медіаповідомлення навчального спрямування.

Рефлексивний критерій сформованості моральної культури майбутніх учителів початкових класів передбачає зворотний зв'язок від викладачів, батьків, друзів про поведінку у різних життєвих ситуаціях, повагу та ставлення до викладачів, рідних та старших людей. Рефлексивний критерій характеризується позитивно-моральною поведінкою суб'єктів навчально-виховного процесу, наявністю бажання самовдосконалюватися, поповнювати та розвивати моральні якості, з метою створення позитивної атмосфери в класі, формування культури моральної поведінки у своїх вихованців.

Критеріальний підхід у визначенні сформованості моральної культури у майбутніх вчителів початкових класів передбачає також обґрунтування його рівнів та показників, що потребує додаткових досліджень. При цьому ми виходимо з того гіпотетичного припущення, що саме високий рівень сформованості моральної культури майбутнього вчителя забезпечить процес якісного навчання і виховання учнів, що визначено вимогами сучасної Нової школи України. З іншого боку, це дозволить активно протистояти таким негативним явищам, як дитяча агресія, цинізм, отже, всьому аморальному й анти

культурному. Надто важливим у цьому контексті є те, щоби майбутні вчителі початкових класів досконало навчилися раціонально використовувати інформаційно-комунікаційні технології (умінню створювати презентації, публікації, портфоліо, блоги, електронні скриньки, ефективно використовувати соціальні мережі) тощо.

Отже, на основі проведеного аналізу можна зробити висновки:

1. Основними критеріями сформованості моральної культури майбутнього вчителя початкових класів визначено: когнітивний; мотиваційний; оцінно-емоційний; операційно-діяльнісний; рефлексивний.

2. Удосконалення процесу формування моральної культури у майбутніх вчителів початкових класів потребує забезпечення належних організаційно-педагогічних умов із застосуванням засобів інформаційно-комунікаційних технологій.

3. Важливим елементом формування моральної культури майбутнього вчителя початкових класів є розробка досконалої його методики та підвищення медіаграмотності студентів.

До подальших напрямів аналізу окресленої проблеми відносимо:

а) обґрунтування рівнів та показників сформованості моральної культури у майбутніх вчителів початкових класів; б) питання стимулювання інтересу до навчання й самовиховання; в) визначення міри доцільності застосування інформаційно-комунікативних технологій у процесі підготовки майбутнього вчителя початкових класів.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Формування особистісних цінностей як складових образу «Я» вихованця у процесі розв'язання соціально-моральних завдань/ Бех І. Д. *Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 1.* – Чернівці: Букрек, 2015. – С. 180 – 187.

2. Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога: теоретико-методологічний аспект. Монографія/ Васянович Г. П. *Вибрані твори у 7 т. Т. 2.* – Львів: Норма, 2015. – 352 с.

3. Васянович Г. П. Педагогічна етика / Васянович Г. П. *Вибрані твори у 7 т. Т. 3.* – Львів: Норма, 2015. – 420 с.

4. Діуліна В. В. Соціально-педагогічні умови формування морально-етичної культури майбутнього керівника у сфері управлінської діяльності: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Діуліна Віра Вячеславівна. – Харків, 2002. – 187 с.

5. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.

6. Концепція «Нова українська школа». Схвалено рішенням кол. МОН України від 27.10.2016. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення 05. 01. 2019).

УДК 373.2.016:73/76

*Валерія Черненко, студентка КДПУ
факультет дошкільної та технологічної освіти
м. Кривий Ріг, Україна*

НЕТРАДИЦІЙНІ ТЕХНІКИ МАЛЮВАННЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

***Анотація.** В статті проаналізовано вплив нетрадиційних технік малювання на розвиток та активізацію творчості дошкільників. Доведено доцільність використання нетрадиційних технік у художньо-продуктивній діяльності дітей.*

***Ключові слова.** діти дошкільного віку, розвиток, малювання, нетрадиційні техніки малювання, зображувальна діяльність, розвиток творчості, художня активність.*

*Valeria Chernenko, student of the KDPU
faculty of preschool and technological education
Kryvyi Rih, Ukraine*

NON-TRADITIONAL DRAWING TECHNIQUES AS A MEANS OF DEVELOPING CREATIVITY IN PRESCHOOL CHILDREN

***Abstract.** The article analyzes the influence of non-traditional drawing techniques on the development and activation of preschool children's creativity. The expediency of using non-traditional techniques in the artistic and productive activities of children is proved.*

***Key words.** preschool children, development, drawing, non-traditional drawing techniques, visual activity, development of creativity, artistic activity.*

Актуальність дослідження. У змісті Базового компоненту дошкільної освіти мистецтво представлено як важливий чинник розвитку дошкільника, що сприяє вихованню естетичних поглядів та смаків у дитини, розвиває у них мислення, пам'ять, уяву, креативність тощо [1.]. Тому, для вирішення складних освітніх завдань сучасний заклад дошкільної освіти потребує нових методик і нетрадиційних технологій, спрямованих на особистісно-розвивальну творчу взаємодію в процесі художньо-продуктивної діяльності.

Вчені стверджують, що нетрадиційні техніки збагачують емоційну та почуттєву сферу дитини, допомагають їй зрозуміти навколишній світ і водночас, пізнати себе [3, с. 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку творчості дошкільників, зокрема, використання нетрадиційних технік виконання в художньо-продуктивній діяльності дітей займалися С. Іваннікова, Т. Казакова, В. Ніканорова, М. Пономаренко, Г. Сухорукова та ін.

Аналіз наукових джерел дозволив побачити різноманітність поглядів. Так Г.В. Сухорукова зазначає, що надання дитині можливості зображення її власних

вражень стимулює творчість, а організація нетрадиційних форм малювання лише підкріплює та заохочує дитину креативно мислити [6, с. 3-5]. В. Ніканорова та М. Пономаренко у своїй статті «Творчі здібності дітей на кінчика їх пальців» зазначають, що нетрадиційні техніки малювання викликають у дітей позитивні емоції, допомагають відкрити нові можливості знайомих предметів та стимулюють творчу активність [5.].

Проте, незважаючи на значимість нетрадиційних технік малювання в розвитку дитячої творчості, більшість педагогів надають перевагу традиційним технікам. Вони звісно є базовими, з них починається навчання малювання, але поступово вони повинні змінюватися новими, більш цікавими нетрадиційними техніками малювання [7, с. 130-135].

Мета статті. Проаналізувати та теоретично обґрунтувати вплив нетрадиційних технік на розвиток дитячої творчості старших дошкільників.

Виклад основного матеріалу. На думку Щербенко С. К., творчість – «плідна діяльність людини за законами краси; у мистецтві – безпосередня діяльність художника, спрямована на створення нових за задумом художніх творів» [8, с. 48]. Ознайомлюючись з ними вихователь розуміє, які види дитячої діяльності краще розвивають творчість. Одним з таких видів діяльності є малювання та всі його техніки, адже зазвичай воно найбільше цікавить дошкільнят. Таку зацікавленість малюванням можна пояснити тим, що лише під час цього виду діяльності дошкільнята відкривають для себе прекрасний світ кольорів, їх поєднання. Вони можуть вільно зображувати свої фантазії, думки, часто знаходять несподівані рішення в поєднанні ліній, фарб. Саме можливість проявити себе, відсутність жорстких обмежень розвиває творчість дитини, стимулює до пошуку нового та незвичного [4, с.73-74].

Поруч з давно знайомими та напрацьованими техніками важливе місце займають нетрадиційні техніки малювання. Діти завжди цікавляться новим та незвичним. Тому нетрадиційні техніки спонукають їх вчитись новому, старанно виконувати роботу та розвивати творчі вміння. До найбільш популярних нетрадиційних технік малювання, які використовуються вихователями в закладі дошкільної освіти відносяться:

- малювання пальцями;
- монотипія;
- малювання на вологому папері;
- ґратаж;
- тампонування;

– малювання мильними бульбашками тощо [2].

Нетрадиційні техніки впроваджуються поступово, вони як і традиційні повинні за своєю складністю відповідати віку дитини. Найпершою впроваджується техніка малювання пальцями, вона є доступною для дітей раннього віку. Така техніка не просто розвиває творчість дітей, а й збагачує їх життєвий досвід, розвиває сенсомоторику. З переходом до молодшої групи та навчившись тримати пензлик дітям стає доступні техніка тампонування. Ця техніка потребує домальовування більш чітких елементів пензлем або олівцем. У середній та старшій групі діти мають можливість експериментувати з різним матеріалом, тому вихователь пропонує їм техніки малювання на вологому папері й мильними бульбашками. Такі цікаві експерименти дозволяють дітям розвивати уяву, мислення, а з ними й творчість.

Найбільш цікавими та улюбленими техніками малювання серед дошкільнят є відтиски овочами, фруктами й малювання на воді. Малювання за допомогою відтисків є доволі простою та доступною технікою для найменших дошкільнят. Суть її полягає в тому, що на розрізаний навпіл овоч (фрукт) наносять фарбу будь-якого кольору та роблять відтиск на папері. За допомогою таких нескладних дій, діти мають змогу створювати цікаві, незвичні картини, поєднуючи різні відтиски та кольори. А ось техніка малювання на воді є доволі складною та доступною лише дітям старшої групи. Окрім великою кількості інструментів, вона потребує також уважності, терпіння й акуратності від дітей. Картина створюється у кілька етапів: створення фону, створення основного малюнка та перенесення малюнка на папір. Хоча на перший погляд вона не видається складною, діти повинні бути уважні та не поспішати у своїх діях. Лише тоді малюнок вийде однорідним й охайним. Незважаючи на різну складність цих технік, вони є доволі популярними серед дітей, захоплюють їх та відкривають нові вміння, збагачують знання про кольори, їх поєднання та власні творчі можливості.

За допомогою нетрадиційних технік малювання діти проявляють свою індивідуальність, відкривають для себе світ з безліччю різноманітних можливостей, стають більш активними, позитивно налаштованими та впевненими в проявах своєї творчості.

Отже, ми можемо впевнено сказати, що впровадження та активне використання нетрадиційних технік малювання в закладах дошкільної освіти допоможе вихователям розвивати творчість дошкільників. Можливість експериментувати з кольорами, малювати не тільки пензлем, а водою, піском,

стимулює творчість дітей та їх бажання творити. Саме їх винятковість гарантує дітям позитивні враження та можливість виразити себе. Зокрема, нетрадиційні техніки розвивають сенсомоторику та координацію дитини, збагачують її емоційний та чуттєвий досвід.

Висновки. Таким чином, ми можемо сказати, що вихователь за допомогою нетрадиційних технік малювання розвиває творчий потенціал дітей шляхом ненав'язливих шаблонів. Допомагає розвивати вміння малювати не боячись невдачі. Адже, як зазначала у своїй методичній розробці Довбиш Альона Григорівна: на таких заняттях немає слова неможна, діти мають змогу малювати чим та як хочу, вони навіть мають можливість створити свою неповторну методику малювання. А саме маючи таку можливість дитина розкривається, хоче творити та розвивати свої вміння й навички.

Список використаної літератури:

1. *Базовий компонент дошкільної освіти / наук. керівник А. М. Богуш. Київ: Видавництво, 2012. 26 с.*
2. *Демчук М. Нетрадиційні техніки. Палітра педагога. 2001. №3. С.22–25.*
3. *Довбиш А. М. Нетрадиційні техніки малювання як засіб розвитку художньо-творчих здібностей дітей дошкільного віку: метод. розробка. Запоріжжя: ЗДО №72 «Кришталевий» 2015. 16 с.*
4. *Котляр В. П. Основи образотворчого мистецтва і методика художнього виховання дітей: навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. 198 с.*
5. *Ніканорова В., Пономаренко М. Творчі здібності дітей на кінчиках їхніх пальців. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2011. №2. С.16–27.*
6. *Сухорукова Г. В. Дитяче експериментування як засіб розвитку творчості в образотворчій діяльності. Інноваційні технології в дошкільній освіті України: розвиток дитячої обдарованості та креативності: Матеріали Всеукраїнського науково-методичного семінару Інституту розвитку дитини НПУ імені М. П. Драгоманова /укл. І. І. Загарницька. Київ. 2012. 396 с.*
7. *Сухорукова Г. В. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі: підручник. Київ: Видавничий Дім «Слово» 2010. 376 с.*
8. *Тлумачний словник найбільш вживаних термінів з образотворчого мистецтва для учнів загальноосвітніх шкіл / укл. С. К. Щербенко. Черкаси: ЧОПООП, 2010. 56с.*

Науковий керівник: к. пед. н., доцент кафедри дошкільної освіти
Бадіца Марина Володимирівна

УДК 373.2.015.311:51

Олена Котар
студентка групи ДВП – 17
Криворізького державного педагогічного університету
факультету дошкільної та технологічної освіти

ВПЛИВ МАТЕМАТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РОЗВИТОК ДИТЯЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті обґрунтоване значення логіко-математичного розвитку дітей дошкільного віку та логічних ігор для розвитку особистості дитини старшого дошкільного віку. Зроблений огляд науковців, які зробили значний внесок у розвиток математичної освіти дітей дошкільного віку.

Ключові слова: сучасна концепція дошкільної освіти, логіко-математичний розвиток, логіко-математичні ігри, діти старшого дошкільного віку, психічні процеси, логічні операції.

Olena Kotar
student of DVP group – 17
Kryvyi Rih State Pedagogical University
Faculty of Preschool and Technological Education

THE INFLUENCE OF MATHEMATICAL ACTIVITY ON THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S PERSONALITY

Abstract. The article substantiates the importance of logical and mathematical development of preschool children and logic games for the development of the personality of a child of senior preschool age. A review of scientists who have made a significant contribution to the development of mathematical education of preschool children.

Key words: modern concept of preschool education, logical-mathematical development, logical-mathematical games, children of senior preschool age, mental processes, logical operations.

Законом України «Про дошкільну освіту» та Базовим компонентом дошкільної освіти визначено основні компетенції щодо математичного розвитку старших дошкільників освітньої лінії «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі». Згідно сучасної концепції дошкільної освіти діти мають не тільки навчитися рахувати, обчислювати, вимірювати, розрізняти геометричні фігури, орієнтуватися в просторі і часі, але ще й логічно мислити, розвивати пізнавальний інтерес дитини [5].

Під впливом теорій і практики таких вчених як, Ф.Н. Блехер, П. Я. Гальперін, Л.В. Глаголева, В.В. Давидов, А.М. Леушина, Н.І. Непомняца, М. Монтессорі, Є.І. Тихеева, Ф. Фребель склався сучасний етап розвитку математичного розвитку дошкільників [4].

Сучасний етап розвитку теорії та методики математичних уявлень представлений різноманітністю актуальних підходів до математичного розвитку дошкільників і відрізняється гуманістичною спрямованістю розвитку та виховання дітей. В даний час має місце тенденція до розширення змісту передматематичної підготовки дітей за рахунок включення логічного, екологічного та інших компонентів [1;3].

Безумовно, можемо казати про те, що математика та власне математичний розвиток дитини дошкільного віку грає велику роль у житті дошкільника: розвиває майже всі психічні процеси (пам'ять, мислення, уява, увага), додає до словника дитини нові слова, формує терпіння, наполегливість та самостійність [7].

Дошкільники лише починають оволодівати математичними знаннями, тому їхню логіко-математичну компетентність доцільно характеризувати як елементарну, але розглядати її як складну, комплексну характеристику логіко-математичного розвитку.

Розвиток логічного мислення як складова логіко-математичного розвитку є важливим етапом для подальшої навчальної діяльності дитини старшого дошкільного віку. **Логіко-математичний розвиток** визначається Баглаєвою Н.І. як якісні зміни в пізнавальній діяльності дитини, які відбуваються в результаті формування елементарних математичних уявлень і пов'язаних з ними логічних операцій [2;6].

Не потрібно забувати, що гра залишається провідною діяльністю дитини протягом всього дошкільного дитинства. Тому використання ігор край важливе для формування у дітей знань, умінь та навичок. Отже, **логіко-математичні ігри** – це ігри, у яких змодельовані математичні відносини, закономірності, що припускають виконання логічних операцій і дій [2].

Не завжди вихователі використовують саме логіко-математичні ігри для розвитку саме логічної складової мислення дитини, яке допомагає їй пізнавати світ, шукати нові шляхи до виконання тих чи інших завдань. Найчастіше це використання звичайних дидактичних ігор націлених на навчання дітей рахувати, перераховувати та вимірювати об'єкти.

Логічні ігри є різновидом математичних ігор. Вони тренують мислення дитини (пропонують дитині продовжити ряд чисел, визначити якого числа не вистачає на фігурках і т.д). Такі ігри може використовувати як вихователь (на занятті, індивідуально, протягом дня у повсякденному житті), так і батьки вдома для закріплення. Зазвичай використання таких ігор підкріплюється наочністю.

Проілюструємо зміст логіко-математичних ігор для дітей старшого дошкільного віку [2].

1. Розвивальна гра «Знайди зайвий предмет»

Мета: розвивати вміння в дітей класифікувати предмети; розвивати мислення, увагу; вчити дітей міркувати, виділяти характерні особливості, ознаки предметів.

Матеріал: малюнки із зображенням різних предметів.

Інструкція: діти беруть малюнки із зображенням різних предметів і по черзі називають, що зайве серед цих предметів і зафарбовують зайві предмети.

2. Логічна гра «Кумедні личка»

Мета: закріплювати вміння у дітей складати із частин цілий предмет; розвивати дрібну моторику рук; розвивати увагу, логічне мислення, пам'ять.

Матеріал: малюнок із зображенням контура обличчя та окремі готові вирізані намальовані частини обличчя (волосся, брови, ніс, ротик, вуха).

Інструкція: діти беруть по одному малюнку із зображенням контура обличчя і підбирають частини обличчя з яких викладають ціле обличчя дівчинки чи хлопчика).

3. Дидактична гра «Якої цифри не вистачає»

Мета: закріплювати навички кількісної лічби в межах 10; розвивати вміння знаходити правильні суміжні числа та цифру, яка позначає це число, закріпити навички прямої і зворотної лічби в межах 10; розвивати логічне мислення, пам'ять, увагу.

Матеріал: картки із зображенням предметів та цифр в межах 10.

Інструкція: діти беруть по одній картці, на якій заховано правильну цифру. За вказівкою дорослого дитина називає цифру, дорослий показує картку із зображенням правильної цифри.

4. Логічна гра «Хто що їсть?»

Мета: стимулювати розвиток логічного мислення, загальної ерудиції; вчити дітей міркувати, робити правильні змістовні висновки; розширювати знання дітей про спосіб життя тварин.

Матеріал: малюнки із зображенням свійських та диких тварин та їжі, яку вони їдять.

Інструкція: діти беруть по одному малюнку і по черзі називають тварину, зображену на малюнку, і що вона їсть, лінією з'єднують тварину з їжею.

Отже, застосування таких ігор сприяє активізації логічної складової мислення, покращується навички аналізу, синтезу, класифікації; відбувається

розвиток емоційної сфери; закріплюються знання з математики; формуються уявлення про навколишнє середовище, збагачується життєвий досвід та словниковий запас дитини.

Список використаних джерел

1. Баглаєва Н. І. Сучасні підходи до логіко-математичного розвитку дошкільників // Дошкільне виховання. 1999. № 7.
2. Логіко-математичні ігри як засіб формування мислення старших дошкільників Навчально-методичний посібник. м.Сквира: Джерело, 2011. 70с.
3. Сучасні технології формування логіко-математичної компетентності в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / за заг. ред. Н.П. Тарнавської., Н. Ю. Рудницької, Ю.М. Мурашевич. Житомир: ФОП «Левковець», 2015. 430 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/23437/1/13.PDF> (дата звернення: 18.01.2021)
4. Охріменко Н. П. Формування елементарних математичних уявлень у дітей дошкільного віку шляхом використання спеціальних дидактичних засобів: кваліфікаційна робота. Ніжин, 2019. 90 с.
5. Про дошкільну освіту. Закон України № 2628-III від 18.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>
6. Сучасні підходи до логіко-математичного розвитку та використання цікавого матеріалу в роботі з дошкільниками. URL: <https://vseosvita.ua/library/prezentacia-na-temu-sucasni-pidhodi-do-logiko-matematichnogo-rozvitku-ta-vikoristanna-cikavogo-materialu-v-roboti-z-doskilnikami-295259.html> (Дата звернення: 20.01.2021)
7. Щербакова К. Й. Методика формування елементарних математичних уявлень у дошкільників: навч. посіб. / ред. Є. В. Бондарчук. Київ: Вища школа. 1996. 240 с.

Науковий керівник: к. пед. н., доцент кафедри дошкільної освіти
Бадіца Марина Володимирівна

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.922.23+378.126+004.09

Світлана Ізбаш

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри психології та педагогіки
Національна академія Національної гвардії України
Харків, Україна

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ ДО РЕАЛІЙ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ У ПЕРІОД КАРАНТИНУ COVID-19

Анотація. У статті автор аналізує проблему психологічної адаптації викладачів вищої школи до умов онлайн-навчання, що набула особливої актуальності у період пандемії Covid-19. Проаналізовано поняття «психологічної адаптації» та визначено психологічні чинники цього процесу.

Ключові слова: психологічна адаптація, цифрові компетентності, онлайн-навчання, коронавірус, Covid-2019, освітній процес, самовдосконалення, цифрові технології, багатозадачність, онлайн-ресурси.

Svitlana Izbash

PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor,
Professor at the Department of Psychology and Pedagogy
National Academy of the National guard of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF HIGHER EDUCATION TEACHERS TO THE REALITIES OF ONLINE LEARNING DURING THE QUARANTINE OF COVID-19

Abstract. In the article the author analyzed the problem of psychological adaptation of high school teachers to the conditions of online learning, which have become relevant, especially during the Covid-19 pandemic. The concept of «psychological adaptation» is analyzed and the psychological factors of this process are determined.

Key words: psychological adaptation, digital competencies, online learning, coronavirus, Covid-2019, educational process, self-improvement, digital technologies, multitasking, online resources.

Сучасне українське суспільство перебуває на стадії, коли в системі освіти відбуваються кадрові та світоглядні перетворення. Виникає необхідність постійно змінювати технології та методики навчання, а особливо гостро це відчувається в екстремальних ситуаціях, коли весь світ зіштовхнувся з пандемією коронавірусу COVID-2019. Зростає нагальна потреба у викладачах, які володіють цифровими технологіями на високому професійному рівні та

здатні організувати взаємодію, живе спілкування та творчу співпрацю між суб'єктами освітнього процесу в онлайн режимі. В умовах педагогічних закладів вищої освіти таких фахівців практично не готують, що призводить до виникнення суперечності між необхідністю цілеспрямованого розвитку та самовдосконалення цифрових компетентностей викладачів закладів вищої освіти та зорієнтованістю системи підготовки педагогічних працівників на традиційну методику навчання. Переважна більшість викладачів закладів вищої освіти, залишаючи традиційні засоби викладання та передачі знань, відчувають психологічні труднощі перед опануванням сучасних цифрових технологій та виявляються не готовими перед викликами онлайн-навчання.

Метою статті є теоретичний аналіз проблеми психологічної адаптації викладачів закладів вищої освіти до реалі онлайн-навчання та визначення психологічних чинників цього процесу.

Дослідження адаптації особистості та професійної адаптації фахівця розкриті в працях Г. Балла, О. Галуса, А. Деркача, Е. Зеєра, Є. Климова, А. Налчаджяна, В. Петровського, Ж. Піаже, А. Реана, Н. Сарджвеладзе, С. Селіверстова, В. Слободчикова, О. Солодухової, А. Фурмана, Н. Чайкіної, М. Ясницького та ін. Процес адаптації викладачів закладів вищої освіти в останнього десятиліття в Україні розглядався переважно як професійно-педагогічна адаптація такими вченими: І. Облес, С. Хатунцева, Л. Хахула, Я. Абсалямова, С. Гура, Н. Мазур та ін. Особливості психологічної адаптації викладача в різний час вивчали вчені: Л. Борисова, С. Вершловский, Т. Воробйова, П. Жильцов, Н. Єршова, Л. Мітіна, А. Мороз, Г. Насирова, М. Педаяс, П. Просецкий, М. Скубій, В. Сластенін, А. Ходаков та ін. На думку багатьох дослідників психологічна адаптація викладача передбачає наявність психологічно комфортних умов для професійної діяльності; надання ненав'язливої допомоги при вирішенні питань, що виникають у процесі роботи; психологічне забезпечення умов для формування та розвитку професійної компетентності в інтересах запитів, потреб самого викладача.

Термін «адаптація» застосовується в різних областях науки. У загальному вигляді адаптація (лат. *Adapto* – пристосування, прикладання) – спочатку термін використовувався в біологічній науці для позначення процесу пристосування будови й функцій організмів (популяцій, видів) і їх органів до певних умов зовнішнього середовища. У даний час поняття адаптація вийшло за межі біології. Воно стало вживатися в багатьох технічних, природничих і гуманітарних науках.

У зарубіжній психології значне поширення набуло необіхевіористське визначення адаптації, яке використовується в роботах Г. Айзенка та його послідовників. Адаптацію вони визначають: а) як стан, у якому потреби індивіда, з одного боку, і вимоги середовища – з іншого, повністю задоволені. Це стан гармонії між індивідом і природою або соціальним середовищем; б) процес, за допомогою якого цей гармонійний стан досягається [2, с. 50-53].

В.В. Овсяннікова розглядає адаптацію як взаємне пристосування працівника й організації, що ґрунтується на поступовій впрацьованості співробітника в нових професійних, соціальних та організаційно-економічних умовах праці. Найважливішими компонентами адаптації працівника є узгодження самооцінок і домагань працівника з його можливостями, з одного боку, реальністю виробничого середовища, у якій він адаптується з іншого. Тут можливі протиріччя, від глибини й можливості розв'язання яких залежить успішність адаптації [3].

Процес адаптації – це, перш за все, активність самого суб'єкта діяльності, в нашому випадку викладача, яка передбачає самостійну постановку завдань і пошук власних шляхів для їх вирішення. Цей процес вимагає аналізу своїх дій і вчинків, характерних особливостей взаємодії з новим середовищем. Адаптація – це взаємодія людини з оточенням, з іншою людиною.

На нашу думку, психологічна адаптація викладача до реалій онлайн-навчання включає в себе: актуалізацію наявних умінь використання комп'ютерних технологій у діяльності викладача і подолання труднощів онлайн-навчання, що виникають у процесі опанування цифрових інструментів; можливість звернутися за консультацією до фахівців для вирішення питань засвоєння цифрових ресурсів; створення умов для розвитку цифрових компетентностей у викладача та його професійного самовдосконалення, що досягається завдяки впровадженню у закладах вищої освіти комплексної роботи з підготовки викладача до застосування цифрових технологій у професійній діяльності.

В контексті нашого дослідження представляє інтерес визначення поняття «цифрові компетентності». Так, під цифровими компетентностями розуміють сукупність знань, здібностей, особливостей характеру і поведінки, які необхідні для того, щоб людина могла використовувати цифрові технології для досягнення цілей у своєму особистому або професійному житті. Компетентність у сфері цифрових технологій повинна сприйматися не лише як знання, що мають відношення до технічних навичок, а і як знання, більшою мірою зосереджені на

когнітивних, соціальних та емоційних аспектах роботи і життя в цифровому середовищі. Цифрова компетентність – багатогранний еволюціонуючий процес, що постійно змінюється при появі нових технологій [5, с. 6].

В останні роки в напрямі реформування освіти у багатьох економічно розвинених державах відбулася розробка ключових документів, що стали орієнтирами для освітян, серед яких розроблена та представлена в країнах ЄС Рамка цифрової компетентності для громадян 2.0 (Digital Competence Framework for Citizens 2.0) [5, с. 6]. Побудована вона на основі досвіду багатьох держав та вміщує опис основних галузей у сфері цифрової компетентності, якими має володіти сучасний громадянин. Це такі сфери: інформація та цифрова грамотність, комунікація та співробітництво, створення цифрового контенту, безпечність розв'язання проблем.

Отже, для адаптації викладача до реалій нового цифрового інфраструктурного середовища, що постійно змінюється, необхідні різні типи цифрових знань. Експерти виокремлюють такі головні рушійні сили, що зумовлюють необхідність розвивати навички праці і цифрові знання в майбутньому: зростаюча глобалізація; подовження тривалості людського життя; автоматизація робочих місць; засоби комунікації і засоби масової інформації з використанням ІКТ; безпрецедентна реорганізація роботи завдяки новим технологіям і соціальним медіа, які значно розширюють можливості співпраці [5, с. 4].

Процес психологічної адаптації викладачів закладів вищої освіти до реалій онлайн-навчання ускладнюється ще й відсутністю у деяких викладачів інноваційного мислення, досвіду адаптації навчальних програм до специфіки онлайн-навчання, відсутністю навичок роботи з онлайн-інструментами та не розуміння їх дидактичних можливостей, відсутність навичок розробки методики проведення навчальних занять в режимі онлайн, а також знань методологічного апарату та практики онлайн-навчання студентів.

У процесі розробки й застосування цифрових технологій потрібно забезпечити викладачів програмами для обробки аудіо- та відеоматеріалу, програмним забезпеченням для трансляції відеоконференцій, онлайн-ресурсами для розробки навчальних завдань, платформами для розміщення навчальних матеріалів тощо. Навички володіння комп'ютерною технікою є обов'язковою умовою для проектування, створення й застосування методики викладання дисциплін в режимі онлайн.

Важливо забезпечити викладачів закладів вищої освіти інструктивними матеріалами щодо безпосередньої роботи з цифровими онлайн-ресурсами (реєстрація, створення, редагування, застосування, збереження, завантаження) та пояснення їх дидактичних можливостей. Такі інструкції повинні подаватися у вигляді роздаткового інструктивно-методичного матеріалу та бути доступними через глобальну мережу Інтернет. Для забезпечення психологічної адаптації викладачів до застосування цифрових технологій необхідно забезпечити їм кваліфіковану підтримку фахівців у цій галузі (системного адміністратора, програміста або компетентних викладачів), робота яких безпосередньо пов'язана з інформаційними технологіями.

На шляху досягнення адаптованості викладач відчуває на собі вплив цілого ряду чинників. Н. Є. Герасімова виділяє чинники професійної, біологічної, соціальної, психологічної адаптації [1, с. 110]. Щодо психологічних чинників, то у роботі А. В. Першиної представлено наступні: успішність (неуспішність) професійної, соціальної та біологічної адаптації (соціальний статус, сформованість соціально-значимих здібностей, якостей, становище в колективі, задоволення (незадоволення) особистим статусом, можливість прояву індивідуальності та ін.); характерологічні особливості і якості особистості; вміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки й діяльності; наявність служби психологічної підтримки; розробка і впровадження соціально-психологічних засобів формування й корекції адаптованості [4, с. 131-132]

До психологічних чинників адаптації викладача до реалій онлайн-навчання ми відносимо:

- індивідуальні особливості розвитку психічних процесів викладача;
- адаптивна здатність викладача до нових умов онлайн-навчання;
- характерологічні особливості і якості особистості;
- мотивація до оволодіння онлайн-ресурсами;
- вміння проводити психологічний самоконтроль поведінки і діяльності;
- психологічна підтримка викладача колегами та фахівцями;
- готовність працювати в умовах багатозадачності;
- стресостійкість, витримка та наполегливість;
- готовність до спілкування і взаємодії у віртуальному просторі;
- готовність до вирішення нетипових ситуацій в умовах онлайн-навчання.

Висновки. Теоретичний аналіз літературних джерел з зазначеної проблеми дає нам підстави констатувати, що забезпечення результативності процесу психологічної адаптації викладачів закладів вищої освіти до реалій онлайн-

навчання у період пандемії коронавірусу COVID-19 можливий завдяки впровадженню комплексної роботи з підготовки викладачів до застосування цифрових інструментів у професійній діяльності. Нам вдалося визначити психологічні чинники адаптації викладачів до реалій онлайн-навчання, що сприятиме досягненню загальної адаптивності як результату цього процесу.

Подальше дослідження психологічних процесів адаптації викладачів може відбуватися в напрямку вивчення мотиваційної сфери викладача щодо опанування цифрових компетентностей.

Список використаних джерел:

1. Герасімова Н.Є. Підготовка спеціалістів у ВНЗ // Вісник Черкаського університету. Черкаси, Вип. 36. 2008. С. 109-112.
2. Манаев С.В., Горковенко Ю.Д. Оценка управления процессом адаптацией // Управление персоналом. 2007. №11-12. С. 50-53.
3. Овсяннікова В. В. Проблеми психологічної адаптації персоналу організацій // Проблеми сучасної психології. 2013. № 2. С. 85-91. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2013_2_18.
4. Першина А. В. Психологічні чинники адаптації студентів до навчання у ВНЗ // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. Вип. 5 : збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. 2011. С. 124-135.
5. Цифрові компетенції як умова формування якості людського капіталу : аналіт. зап. / [В. С. Куйбіда, О. М. Петроє, Л. І. Федулова, Г. О. Андрощук]. Київ : НАДУ, 2019. 28 с.

УДК 364.624.6-057.875:177.6

Ирина Сильченко

кандидат психологических наук, доцент,
заведующий кафедрой психологии

УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины»
Гомель, Республика Беларусь

СОЦИАЛЬНАЯ ТРЕВОЖНОСТЬ И НАРУШЕНИЯ ИНТЕРПЕРСОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЮНОСТИ

Аннотация Представлены результаты эмпирического исследования специфики интерперсональных отношений у студентов с различным уровнем социальной тревожности. Социально тревожные студенты не удовлетворены своими отношениями с окружающими, не чувствуют себя безопасно в близких отношениях, имеют узкую социальную сеть, низкий уровень социальной интеграции, эмоциональной и интерперсональной поддержки, отличаются беспокойством в структуре актуальной привязанности.

Ключевые слова: социальная тревожность, застенчивость, интерперсональные отношения, тип привязанности, социальная поддержка, социальная интеграция.

Irina Silchenko

*PhD (Psychological sciences), the associate professor,
Head of the department of psychology
Gomel state university of Francis Scorina. Gomel, Republic of Belarus*

SOCIAL ANXIETY AND DISORDERS OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN YOUTH

Abstract. *The results of an empirical study of the specifics of interpersonal relationships in students with different levels of social anxiety are presented. Socially anxious students are not satisfied with their relationships with others, do not feel safe in close relationships, have a narrow social network, a low level of social integration, emotional and interpersonal support, and are characterized by anxiety in the structure of actual attachment.*

Keywords: *social anxiety, shyness, interpersonal relationships, type of attachment, social support, social integration.*

Социальная тревожность широко распространенное явление, о чем свидетельствуют многочисленные исследования зарубежных и отечественных ученых [4]. Отмечается ее негативное влияние на качество жизни и психическое здоровье. Так, социальная тревожность нередко предшествует заболеванию депрессией и является ее важным предиктором, увеличивает риск одиночества, развода, суицида, отрицательно сказывается на отношениях в семье с близкими людьми, способствует социальной изоляции [2].

Особенно подвержен данному типу тревожности студенческий возраст в силу высокого уровня нагрузок, стресса, трудностей адаптации, необходимости постоянного взаимодействия с другими. По утверждению ряда исследователей, социальная тревожность может стать серьезной помехой на пути развития и самореализации молодого человека (А.Б. Холмогорова, Н.Г. Гаранян, Л.Н. Якубова, Д.А. Горшкова, В.В. Краснова и др.).

Все выше сказанное обуславливает важность изучения особенностей проявления социальной тревожности в межличностных отношениях и выделения мишеней ее коррекции и профилактики.

Под социальной тревожностью понимается состояние выраженного эмоционального дискомфорта, страха, опасения и беспокойства, которые возникают в ситуациях общения с другими людьми и связаны, прежде всего, с возможностью негативной оценки с их стороны [2]. Основным симптомообразующим фактором социальной тревожности является повышенная тревога, возникающая в ситуациях социального взаимодействия и вызывающая эмоциональный дискомфорт. Человек с социальной тревожностью склонен

испытывать тревогу даже в тех ситуациях, которые не относятся к разряду стрессовых.

Взаимодействие человека с обществом осуществляется через систему связей, совокупность которых обеспечивает социализацию человека. Межличностное общение является важной частью жизни студентов. Для эмоционального благополучия молодым людям необходимо ощущать свою групповую принадлежность, причастность. Тип отношений между людьми закладывается в раннем детстве. Именно в детстве формируется тип привязанности, который потом взрослый человек переносит в свою жизнь. Х. Кохут отмечал, что психологические травмы, нарушения привязанности крайне негативно влияют на возможность построения здоровых отношений [1].

По мнению П. Криттедена, в юношеском возрасте происходит трансформация детско-родительской привязанности в привязанность к партнеру, близкому человеку. Благодаря переменам, произошедшим в этот возрастной период, юноши становятся фигурами привязанности для своих партнеров, а затем детей [3].

С целью выявления особенностей межличностных отношений студентов с различным уровнем социальной тревожности нами было проведено эмпирическое исследование, в котором приняли участие 100 студентов в возрасте 19-23 лет.

Уровень социальной тревожности у студентов определялся с помощью методики «Психодиагностический опросник социальной тревоги и социофобии» О.А. Сагалаковой и Д.В. Труевцева. Социальная поддержка диагностировалась с помощью опросника социальной поддержки (F-SOZU-22), разработанный G. Sommer, T. Fydrich, адаптация А.Б. Холмогоровой, Г.А. Петровой. Для выявления особенностей эмоциональной привязанности студентов в отношениях с близкими людьми использовался «Опросник привязанности к близким людям» Н.В. Сабельниковой и Д.В. Каширского.

Для установления корреляционных связей применялся коэффициент корреляции Спирмена. Для статистического сравнения групп – непараметрический критерий U-Манна-Уитни для независимых выборок.

На основании анализа полученных результатов было выделено четыре группы респондентов: с социальной смелостью, эпизодическими проявлениями социальной тревоги, умеренным и высоким уровнями социальной тревожности.

У более трети испытуемых (38 %) обнаружен высокий уровень социальной тревожности, при котором наблюдается тенденция к избеганию социальных

ситуаций, высокое напряжение при участии в специфических социальных ситуациях. У них возможно развитие декомпенсации в значимых ситуациях критики, потенциально негативного оценивания, вероятны социальные страхи отдельных аспектов социальной ситуации (окружающие увидят признаки волнения, страх работать под наблюдением, проявить инициативу в каких-то ситуациях, пр.). Для данной категории испытуемых характерны субъективно переживаемая нехватка коммуникативных навыков, попытки оттянуть участие в экспертных ситуациях на какое-то время, мысли об избегании, которые реализуются лишь частично.

Эпизодические проявления социальной тревожности выражены у 23 % студентов. Этой категории испытуемых присуща социальная смелость во многих ситуациях оценивания и эпизодические проявления социальной тревоги в экспертных ситуациях оценивания (формальных и/или интимно-личностных).

Умеренный уровень социальной тревожности выявлен у 20 % студентов. При таком уровне социальной тревожности могут возникать проблемы в социальной адаптации или отдельные ярко выраженные социальные страхи в специфических ситуациях. Также могут обнаружиться трудности в установлении контактов. Характерны опасения критики, отвержения, которые, однако, не доходят до полного избегания данных ситуаций.

Социальная смелость и инициативность в большинстве социальных ситуаций, социальная адаптированность, отсутствие страха в ситуации самопредъявления выявлены у 19 % обследуемых. Эти студенты социально адаптированы и не страдают от проявлений социальной тревожности.

Изучение особенностей эмоциональной привязанности студентов в отношениях с близкими людьми позволило выявить следующее. У 46 % студентов наблюдается сочетание низких показателей беспокойства и избегания в структуре привязанности, что соответствует надежному стилю привязанности к значимому близкому. Для них характерно позитивное самоотношение, удовлетворенность жизнью и текущими отношениями. Молодые люди с надежным стилем привязанности испытывают уверенность в партнере, оценивают свои отношения как открытые и доверительные, не боятся эмоциональной близости и привязанности. Отношения приносят им радость и комфорт.

Высокий уровень беспокойства в структуре привязанности характерен для 33 % студентов выборки. Люди с преобладающим компонентом «беспокойство» не испытывают уверенности в партнере, ощущают тревогу по поводу перспектив

близких отношений, не доверяют своему партнеру и характеризуют поведение партнера как переменчивое и непредсказуемое. Они нуждаются в постоянном подтверждении любви и привязанности к ним.

Высокий уровень избегания отмечен у 31 % студентов. Студенты с преобладанием избегающего компонента привязанности стремятся к установлению дистанции и поддержанию автономии, к уходу от близких контактов и самораскрытия в близких отношениях. Попытки партнера сократить дистанцию воспринимаются такими людьми как контролирующие и угрожающие.

Корреляционный анализ выявил достоверную связь высокого уровня социальной тревожности и типа привязанности с преобладающим беспокойством (тревожно-озабоченный и избегающе-опасающийся) ($r=0,54$; $p \leq 0,05$). В близких отношениях таких студентов присутствует тревога, беспокойство, боязнь расставания, страх близких отношений, необходимость в постоянном подтверждении своей значимости для него, они не чувствуют себя безопасно в близких отношениях.

Обратная корреляционная связь обнаружена между высоким уровнем социальной тревожности и удовлетворенностью социальной поддержкой ($r = -0,33$; $p \leq 0,05$). Это означает, что чем выше уровень социальной тревожности, тем ниже удовлетворенность поддержкой окружения. При повышении уровня социальной тревожности снижается степень удовлетворенности опрашиваемых студентов вниманием и пониманием других людей, исчезает чувство уверенности и безопасности в отношениях. И наоборот, чем выше удовлетворенность социальной поддержкой, тем ниже уровень социальной тревожности.

Сравнительный анализ показателей видов социальной поддержки у студентов с различным уровнем социальной тревожности позволил установить следующее.

Зафиксированы статистически значимые различия в восприятии инструментальной поддержки у студентов с социальной смелостью и у студентов с высоким уровнем социальной тревожности ($U^*_{эмп} = 167,5$; $p \leq 0,05$). Следовательно, социально тревожные студенты считают, что у них меньше знакомых, способных оказать практическую, информационную или материальную помощь.

Выявлены статистически значимые различия в восприятии социальной интеграции студентами с социальной смелостью и студентами с высоким

уровнем социальной тревожности ($U^*_{эмп} = 123$; $\rho \leq 0,05$). Застенчивые студенты не чувствуют себя включенными в значимые отношения, для них характерна социальная изоляция и одиночество.

Обнаружены статистически значимые различия между показателями удовлетворенности социальной поддержкой у студентов с социальной смелостью и у студентов с умеренным ($U^*_{эмп} = 96,5$; $\rho \leq 0,05$) и высоким уровнем социальной тревожности ($U^*_{эмп} = 141,5$; $\rho \leq 0,05$). У социально тревожных студентов нет ощущения стабильности, уверенности и безопасности в отношениях с окружающими, они считают себя обделенными вниманием и пониманием других людей.

Достоверные различия в восприятии социальной поддержки установлены у студентов с социальной смелостью и студентов с высоким уровнем социальной тревожности ($U^*_{эмп} = 138,5$; $\rho \leq 0,05$). а также и $U^*_{кр} = 208$ ($\rho \leq 0,01$).

По результатам проведенного исследования можно заключить, что студенты с отсутствием социальной тревоги характеризуются надежным стилем привязанности к близким людям, чувством уверенности и безопасности в межличностных отношениях, они удовлетворены поддержкой (как эмоциональной, так и инструментальной), вниманием и пониманием окружающих. Напротив, социально тревожные студенты имеют узкую социальную сеть, низкий уровень социальной интеграции, эмоциональной и интерперсональной поддержки.

На основании полученных данных разработаны практические рекомендации педагогам-психологам по оптимизации межличностных отношений социально тревожных студентов. Предложена программа коррекционных занятий по формированию навыков эффективного межличностного взаимодействия с целью повышения уровня социальной поддержки и расширения социальной сети у студентов.

Список литературы

1. Кохут Х. *Терапия нарушений привязанности / в пер. С.И. Дубинской. М.: Когито-Центр, 2012. 316 с.*
2. Краснова В.В., Холмогорова А.Б. *Социальная тревожность и студенческая дезадаптация // Электронный журнал «Психолого-педагогические исследования». 2011. №1. URL: <http://psyedu.ru/journal/2011/1/2060.phtml> [Дата обращения: 18.01.2021].*
3. Криттеден П. *Трансформация отношений привязанности в юности // Журнал практической психологии и психоанализа. 2002. №1. URL: <http://www.psyjournal.ru> свободный Дата доступа: 3.03.2021.*

4. Никитина И.В., Холмогорова А.Б. Социальная тревожность: содержание понятия и основные направления изучения // Социальная и клиническая психиатрия, 2010. № 1 (Т. 20). С. 80–85.

УДК 159.942 (076)

Ірина Матійків,
канд. психол. наук, ст. н. сп., доцент,
Наталія Будзянівська, викладач
Львівський навчально-науковий центр професійної освіти
НПУ імені М. П. Драгоманова
м. Львів, Україна

ГОТОВНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ДО УСВІДОМЛЕНОГО ЕМОЦІЙНОГО РЕАГУВАННЯ ЯК УМОВА ПРОФІЛАКТИКИ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ

У статті висвітлено зміст поняття «усвідомлене емоційне реагування педагога»; наведено способи відреагування емоцій та їх короткий опис; запропоновано цінності і переконання, що зміцнюють готовність до усвідомленого емоційного реагування та психічне здоров'я педагога.

Ключові слова: професійна освіта, педагог, емоційне реагування, цінності та переконання емоційно компетентної людини.

Iryna Matiykiv,
PhD (Psychology), Research Prof., Asst. Prof.,
Nataliya Budzianivska, Lecturer
Lviv Educational and Scientific Center of Vocational Education
At M. P. Drahomanov NPU
Lviv, Ukraine

TEACHER'S READINESS FOR CONSCIOUS EMOTIONAL RESPONSE AS A CONDITION FOR PROFESSIONAL BURNOUT PREVENTION

The article highlights the meaning of the «teacher's conscious emotional response» concept, provides the ways to respond to emotions and their brief description; and suggests the values and beliefs that strengthen the readiness for a conscious emotional response and mental health of a teacher.

Key words: professional education, teacher, emotional response, values and beliefs of an emotionally competent person.

Професія педагога вважається особливо стресогенною, емоційно напруженою і психологічно виснажливою, оскільки пов'язана з інтенсивною комунікативною взаємодією. Від представників цієї професії вимагається не тільки добре знати свій предмет, методи викладання, а й бути підготовленими до

ефективної комунікації, емоційно розумної поведінки, володіти способами самозбереження психічного здоров'я.

У педагогічній діяльності часом виникають несподівані та непередбачувані ситуації. Трапляється, що навіть досвідченим педагогам важко опанувати власні емоції, не кажучи вже про початківців. Потрапивши у полон емоцій, педагог може втратити «почуття міри», діяти імпульсивно, наприклад, втягнутися у суперечку, підвищити голос тощо. А що робити зі страхом перед початком заняття чи іншого відповідального заходу? Страх, тривога, невдоволення та інші емоції дезорганізують, позбавляють сил, «паралізують» мислення. Несприятливі емоційні стани, що часто повторюються, спричиняють формування таких особистісних якостей як дратівливість, тривожність, песимізм, загальну незадоволеність професією, що вкрай негативно впливає на ефективність діяльності, взаємостосунки з учнями та колегами.

За даними дослідження американського Національного інституту проблем здоров'я і професійної безпеки в наш час більше 35 млн. людей у світі страждають клінічною формою синдрому хронічної втоми. На початку 70-х років минулого століття Х. Дж. Фрейденбергер упровадив поняття “професійне вигорання” для характеристики психічного стану здорових людей, які інтенсивно взаємодіють з іншими, постійно перебувають в емоційно насиченій атмосфері у процесі виконання професійних обов'язків [3, с. 275]. Всесвітня організація охорони здоров'я визначає синдром вигорання як фізичне, емоційне або мотиваційне виснаження, що зумовлює зниження продуктивності праці, втому, безсоння, підвищену схильність до соматичних захворювань та інші негативні явища.

Професор психології Каліфорнійського університету К. Маслач уточнила це поняття, окресливши його як синдром, що супроводжується розвитком заниженої самооцінки, негативного ставлення до роботи та втрати розуміння й співчуття до клієнтів. На думку дослідниці професійне вигорання є переважно емоційним виснаженням, що виникає на фоні стресу, викликаного міжособистісним спілкуванням [4, с. 63-74].

Важливим чинником психічного здоров'я, збереження працездатності, професійної успішності сучасного педагога та профілактики негативного впливу професії, є його готовність до усвідомленого емоційного реагування.

Мета статті полягає у висвітленні відповідей на два запитання: “Що означає усвідомлене емоційне реагування?”, “Які цінності, переконання та

емоційні уміння сприяють зміцненню готовності педагога до усвідомленого емоційного реагування та збереженню його психічного здоров'я?”.

Розглядаємо поняття усвідомленого емоційного реагування педагога як його готовність гнучко управляти власними емоційними реакціями, адекватно педагогічним ситуаціям і умовам, що змінюються, а також управляти емоційною атмосферою контакту з учнями. Реагувати усвідомлено означає зупинитися, витримати паузу; зрозуміти, що відбувається “тут і зараз” і яке повідомлення несе емоція; мудро розпоряджатися її енергією для вирішення ситуації, що склалася. Критеріями усвідомленого емоційного реагування є такі: адекватність поведінки ситуації; зменшення інтенсивності негативних переживань; збереження здоров'я; розв'язання проблемної ситуації чи задоволення потреб, що спричинили емоцію; збереження контакту, розвиток і зміцнення стосунків. Очевидно, що емоційні властивості й особливості значною мірою зумовлені типом вищої нервової діяльності індивіда. Проте, в процесі соціалізації вони зазнають значних змін, отримують соціальну огранку. Кожна людина має право на будь-які емоції й почуття, адже вони відзеркалюють її внутрішнє життя.

Виокремлюємо такі способи відреагування емоцій: викид емоцій; емоційне пригнічення / уникнення; розв'язання проблемної ситуації; розрядка емоцій (вербальна, невербальна); емоційна трансформація [1, с. 96-109]:

1. *Викид емоцій – “вибух”*. Це звільнення від гніту накопичених емоцій з «втратою терпіння». Енергія негативних емоцій трансформується в дії, тому можна відчувати полегшення. Це пояснює поширену думку: для здоров'я корисніше дати вільний вихід гніву або відчаю, ніж стримувати їх. На жаль, таке тимчасове полегшення не означає звільнення від накопичених емоцій. Необдуманий викид емоцій під час уроку може зруйнувати авторитет педагога, зірвати заняття.

2. *Емоційне пригнічення / уникнення*. Пригнічувати, “заморожувати”, чинити опір переживанням, означає витратити сили на внутрішню боротьбу, додатково отримавши негативні психосоматичні наслідки. Загнані всередину емоції підвищують рівень тривожності, внутрішньої напруги. У деяких ситуаціях уникнення, переключення уваги на щось інше є виправданими й доцільними (“Про це я подумаю завтра...”). Це може допомогти людині пережити негативну емоцію, заспокоїтися, потім ухвалити виважене рішення щодо ситуації.

Під час домінування емоційного стилю пригнічення / уникнення, потреби людини залишаються незадоволеними, натомість накопичуються негативні емоції й емоційний стан і здоров'я з часом гіршає.

3. *Розв'язання проблемної ситуації* є оптимальним способом відреагування емоції. Емоція усвідомлюється й розряджається в діях, спрямованих на розв'язання проблемної ситуації або задоволення потреби. Як наслідок, негативні емоції зникають або їхня інтенсивність послаблюється.

4. *Розрядка емоцій* (вербальна, невербальна) – це вивільнення небажаних емоцій без вирішення ситуації, що спричинила їх. У житті трапляється так, що ситуацію вирішити дуже важко або недоречно озвучувати свої емоції, краще промовчати. Навіть у цьому випадку варто дати змогу емоціям існувати, використовуючи їх як інформацію, сигнал для подальших рішень або дій. Для цього потрібно їх усвідомити, визнати й виразити іншим способом.

Вербальна розрядка – це обговорення, опис емоційних переживань і причин, що їх спричинили, у спілкуванні з колегою, супервізором. Деколи для розрядки достатньо просто виговоритися. Негативні емоції, виражені в словах, мають властивість слабшати і зникати.

Невербальна розрядка – це фізична активність, релаксація, арттерапія, завершення незакінчених справ та ін.

5. *Емоційна трансформація* полягає в конструктивному переструктуруванні емоцій через переосмислення проблемної ситуації. Наприклад, знайти «плюси» у тому, що відбулося.

Однозначних рекомендацій щодо варіантів емоційного реагування не має. Найкращий той, який педагог вміє гнучко обирати залежно від особливостей аудиторії та комунікативної ситуації. Готовність педагога до усвідомленого емоційного реагування, зокрема, у напружених ситуаціях комунікативної взаємодії більшою мірою залежать від його установок, переконань, цінностей. Вони визначають характер вчинків та діяльності особистості, саме від них залежить те, який зміст надаємо подіям і як емоційно реагуємо на них, як поступаємо у різних ситуаціях, ухвалюємо те чи інше рішення [2, с. 55]. Перелічені ключові цінності й переконання сприяють зміцненню готовності до усвідомленого емоційного реагування та збереженню психічного здоров'я викладача.

1. Відповідальність “Все починай з себе!”. Кожна людина творить власне життя і є відповідальною за свої думки, емоційні реакції, поведінку. Позиція відповідальності, визнання свого “авторства” у процесі вираження емоцій – необхідна умова оволодіння ними. Будь-яку емоцію продукує сама людина, через неї повідомляє своє ставлення до того, що відбувається, до співрозмовника, тому й регуляції вона піддається тільки з її боку. Скаржитися на життя і

покладати відповідальність за свої переживання на ситуацію або інших людей, звинувачувати їх у труднощах означає нічого не робити самим, бути жертвами обставин. Коли відчуваємо себе відповідальними і свідомо поліпшуємо різні сфери життя, тоді й відбуваються позитивні зміни.

2. Усвідомленість життя “Спостерігаю, чую, відчуваю, осмислюю, роблю висновки...”. Із зовнішнього і внутрішнього світу особистості в головний мозок постійно поступає інформація. Принцип усвідомленості полягає в присутності “тут і тепер” і спостережливості до того, що відбувається усередині себе й навколо. Елементарні навички самоспостереження за своїми емоційними реакціями дають змогу вловити момент виникнення емоції, тобто розпізнати імпульс ще до початку дій. При усвідомленому емоційному реагуванні людина вміє витримати паузу після виникнення імпульсу, подумати (“Якщо я так відреагую, тоді які будуть наслідки?”, “Як мені відреагувати, щоб вирішити ситуацію, зберегти стосунки, домогтися бажаного?”), обрати емоційну реакцію та реалізувати її в поведінці.

3. Визнання реальності “Те, що є, – є”. Цей принцип означає:

– сприймати реальність об’єктивно, а не такою, якою її хочеться бачити, наповнюючи свої очікуваннями, страхами та фантазіями;

– визнавати власні достоїнства і недоліки, тоді з’являється можливість більш адекватно їх висловлювати;

– толерантно сприймати інших людей з їхніми чеснотами і недоліками, розуміючи унікальність внутрішнього світу кожної людини. Розуміння відмінностей і визнання їх цінності є основою поваги до іншої людини.

Застосування принципу реальності у житті означає просто спостерігати і визнавати реальність, життєві обставини, себе, відмінності між людьми замість оцінювання й засудження. Кожна людина є своєю людиною, зі своїми поглядами на життя, цінностями і переконаннями, культурою, вихованням, характером, здібностями, життєвим досвідом тощо. Цінним подарунком для співрозмовника є створення простору, в якому безпечно бути собою, виявляти свої найкращі якості. Наслідками неадекватного сприйняття комунікативної ситуації, хибних узагальнень, помилкових суджень є проблеми та труднощі у стосунках.

4. Позитивне налаштування щодо себе, інших людей, Світу. В основі позитивного налаштування знаходиться життєва позиція особистості “Я – в порядку, інші – в порядку” (Т. Харріс), уміння підтримувати внутрішній стан рівноваги і емоційного благополуччя; упевненість у тому, що інші володіють можливостями і здібностями досягати добрих результатів. Все, що відбувається

в навколишньому світі – це відображення того, що відбувається у внутрішньому просторі особистості. Емоційний стан накладає відбиток на те, як бачимо світ, інтерпретуємо події, ставимося до того, що відбувається, а значить і на емоційні реакції та поведінку. Позитивне налаштування до співрозмовника, інтерес, уважність і розуміння викликає позитивну емоційну реакцію з його боку.

5. Фокус уваги на цінностях “Розрізняти головне від другорядного, зосереджуватися на важливому, відпускати непотрібне...”. Уміння обирати найбільш важливе і оминати несуттєве позбавляє від багатьох, не вартих уваги, проблем. У житті більшості людей настає момент, коли шукають відповіді на глибинні запитання: “Що для мене є цінним?”, “Чому це так важливо?” “Який сенс моєї діяльності?”, “Заради чого всі зусилля?”, “Як бути в гармонії з собою?”.

Коли людина усвідомлює і шанує власні цінності, тоді розуміє і визнає цінності інших людей. Позитивне ставлення до себе, до світу, прагнення до гармонійного буття, психологічного благополуччя і здорових стосунків з довкіллям допомагають обирати емоційно-доцільну поведінку у різних життєвих ситуаціях.

6. Пошук “золотої середини”, відчуття міри і такту. “Я не зобов’язаний відповідати твоїм очікуванням, а ти – моїм. Ми – партнери”. Інтуїтивно більшість людей відчувають “золоту середину” у поведінці, яка забезпечує найбільш сприятливу атмосферу в комунікативних ситуаціях. Емоційні крайнощі: як бурхливі, некеровані переживання, так і байдужість – створюють дискомфорт у спілкуванні. “Золотою серединою” між агресивною і пасивною поведінкою є асертивність. Асертивна особистість завжди відчуває, коли її поведінка буде недоречною, і може утримати себе від некерованого сплеску емоцій, бере на себе відповідальність за власний емоційний стан. Однією з важливих ознак асертивності є уміння вибудовувати здорові психологічні кордони і захищати їх. Людина переживає більше позитивних емоцій у житті ніж негативних, відчуває себе комфортніше і впевненіше у спілкуванні, коли вміє відстоювати свою думку, регулювати межу втручання у власний внутрішній світ, захищати себе від впливу некоректних думок і бажань, приниження, маніпулювання з боку інших людей. Без нормального функціонування кордонів люди відчувають труднощі в повсякденному житті, у стосунках, що призводить до виникнення негативних емоцій.

7. Вдячність. “Фортуна на боці тих, хто вміє бути вдячним”. Вміння знаходити позитивні моменти навіть у неприємних ситуаціях; радіти простим речам, цінувати те, що є, і бути вдячними долі за найменші подарунки і

досягнення є основою благополуччя. Вдячність сприяє врівноваженості, стресостійкості, зниженню тривожності і є ефективним інструментом у діловій взаємодії, – покращує стосунки.

8. Відкритість змінам “Усе, що відбувається, – на краще”. Початок нових справ, досягнення бажаного або вирішення життєвих завдань пов’язано з внесенням змін, навіть, з ризиком. Часто бажання щось змінити на краще супроводжується страхом, що не вийде. Виникнення відчуття невпевненості, тривоги у незнайомих ситуаціях, умовах невизначеності є нормальним явищем. З іншого боку, постійний страх невідомого, тривога про те, що може щось статися; боязнь припуститися помилки не тільки з’їдають позитивні емоції, а й зачиняють двері до позитивних змін. Чим більше боїмося припуститися помилки, тим більше ймовірність, що так і буде; що очікуємо від довкілля в думках, почуттях, фантазіях, мріях, то й має шанс втілення. Довіра до процесу життя, його проживання без очікування неприємностей, визнання подій, що відбуваються, внутрішні установки на кшталт “Усе, що відбувається, має сенс і є закономірним”, “Усе відбувається своєчасно і тоді, коли потрібно”; вміння отримувати досвід з ситуацій, що трапляються, “вчитися на помилках”, причому не тільки на своїх, – дає відчуття безпеки, підтримки, впевненості, послаблює неприємні переживання. Будучи психологічно готовими до несподіваних поворотів подій, тим самим налаштовуємося бути гнучкими у реагуванні на зовнішні зміни.

Цілеспрямоване впровадження в життя емоційно доцільних переконань, а також тренування умінь управляти емоціями у різних ситуаціях професійної взаємодії сприятиме збереженню психічного здоров’я та профілактиці “професійного вигорання” педагогів.

Список використаних джерел

1. *Матійків І. М. Тренерська майстерність: теорія і практика. Практикум для тренерів: метод. посіб. Львів : СПОЛОМ, 2021. 224 с.*
2. *Педагогічні засади розвитку духовної культури педагогічного персоналу : посібник / Под ред. Е. О. Помиткіна, З. Л. Становських. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 174 с.*
3. *Технології роботи організаційних психологів : навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядипломної освіти / за наук. редакцією Л. М. Карамушки. Київ : Фірма «Інкос», 2005. 366 с.*
4. *Maslach C., Goldberg J. Prevention of burnout : New perspectives. Applied and preventive Psychology. 1998. V. 7. P. 63–74.*

УДК 159.9.019.43:616.89-008.441.44-053.6

Ирина Сильченко

кандидат психологических наук, доцент,
заведующий кафедрой психологии

УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины»
Гомель, Республика Беларусь

ВЗАИМОСВЯЗЬ КОПИНГ-СТРАТЕГИЙ И СУИЦИДАЛЬНОГО РИСКА У ПОДРОСТКОВ

Аннотация. Представлены результаты эмпирического исследования связи копинг-стратегий у подростков и риском суицидального поведения. Показатели выраженной и тяжелой депрессии положительно связаны с неадаптивными копинг-стратегиями и отрицательно с адаптивными копинг-стратегиями. Выделены мишени психопрофилактики и психотерапевтической помощи подросткам группы суицидального риска – неадаптивные стратегии совладания со стрессом.

Ключевые слова: суицидальный риск, стресс, копинг-стратегии, подростки, депрессивная симптоматика, психопрофилактика.

Irina Silchenko

PhD (psychological sciences), the associate professor,
Head of the department of psychology

Gomel state university of Francis Scorina. Gomel, Republic of Belarus

THE RELATIONSHIP BETWEEN COPING STRATEGIES AND SUICIDAL RISK IN ADOLESCENTS

Annotation. The results of an empirical study of the relationship between coping strategies in adolescents and the risk of suicidal behavior are presented. Indicators of severe and severe depression are positively associated with maladaptive coping strategies and negatively with adaptive coping strategies. The targets of psychoprophylaxis and psychotherapeutic assistance to adolescents at suicidal risk – maladaptive strategies for coping with stress – are identified.

Keywords: suicidal risk, stress, coping strategies, adolescents, depressive symptoms, psychoprophylaxis.

Суицидальное поведение несовершеннолетних представляет собой одну из основных серьезных проблем современного общества. В Республике Беларусь разработан комплекс мер по профилактике суицидального поведения, который предусматривает профилактическую работу с различными категориями населения, в том числе и с обучающейся молодежью. Несмотря на расширение масштабы проводимых мероприятий по превенции суицидов, эта проблема для республики продолжает оставаться актуальной. В Гомельской области в 2019 году несовершеннолетними совершено 8 суицидов (в 2 раза больше, чем за аналогичный период прошлого года), что привлекло самое широкое внимание

прессы, административных структур в системе образования и здравоохранения, а также специалистов в области психического здоровья и суицидологии (психиатров и психологов).

Рост подростковых суицидов вызывает необходимость детального изучения причин, мотивов, ситуаций проявления суицидальных попыток. Суицидальное поведение – результат взаимодействия различных факторов: экономических и социальных, культурных и демографических. Особое значение придаётся психологическим детерминантам, которые играют важную роль в понимании психологического состояния тех, кто имеет склонность к суицидальному поведению. Ранняя диагностика этих факторов поможет вовремя определить суицидальные тенденции молодых людей и заблаговременно организовать профилактику суицидального поведения.

Широкое распространение попыток суицидального поведения среди молодежи объясняется специфическими возрастными изменениями, происходящими в подростковом и юношеском возрасте. В этом возрасте еще недостаточно сформирована и устойчива система личностных убеждений, жизненных ценностей и установок. Отсутствие жизненного опыта нередко мешает молодому человеку найти иной, кроме самоубийства, выход из проблемной ситуации.

В числе возможных причин указывалось ухудшение психического здоровья подростков в виде депрессивных симптомов и тревоги, что вызывается усилением психосоциального стресса, связанного с неравенством, одиночеством, кризисом семьи и недостатком социальной поддержки [2]. В связи с этим актуальным является поиск и развитие личностных ресурсов, помогающих справляться с трудными жизненными ситуациями.

Результаты, полученные в цикле исследований, проведенных на основе многофакторной психосоциальной модели расстройств аффективного спектра, раскрывают психологические механизмы суицидального поведения и в качестве причин, предрасполагающих к совершению суицида, называются дефицит навыков решения проблем и совладания с жизненным стрессом [3; 4]. Отмечается, что специфичными для подростков с суицидальной направленностью являются дезадаптивные копинг-стратегии [1].

С целью изучения копинг-стратегий у подростков, склонных к суицидальному поведению, нами проведено эмпирическое исследование на базе колледжа, в котором в течение одного года совершено два самоубийства. Выборку составили 100 обучающихся в возрасте 14-16 лет.

Обследование проводилось с помощью блока психодиагностических методик, тестирующих депрессивную симптоматику, наличие суицидальных мыслей и способы совладания со стрессовыми ситуациями. Выраженность депрессивной симптоматики, как показателя суицидального риска, определялась с помощью опросника депрессивности (BDI) А. Бека в адаптации Н.В. Тарабриной. Для оценки копинг-стратегий использовалась методика для психологической диагностики копинг-механизмов Э. Хейма, адаптированная Л. И. Вассерманом.

Данные, полученные в исследовании, свидетельствуют о выраженности депрессивных состояний в исследуемой выборке. Тяжелая и выраженная формы депрессии выявлены у 12% испытуемых, умеренная форма депрессии – у 11%, легкая форма депрессии – у 16%, отсутствие депрессивных симптомов – у 61% подростков. Таким образом, 39% учащихся имеют симптомы депрессии в самоотчете. Кроме того, в результате исследования выявлен достаточно высокий суицидальный риск у обследуемой выборки: 11 % учащихся отмечает в самоотчете наличие пассивных суицидальных мыслей («Ко мне приходят мысли покончить с собой, но я не буду их осуществлять»), а 6 % респондентов сообщают о намерении совершить суицид в любой подходящий момент («Я бы убил себя, если бы представился случай»).

Сопоставление показателей выраженности депрессивной симптоматики и копинг-стратегий свидетельствует о том, что в группе учащихся с тяжелой и выраженной депрессией частота встречаемости неадаптивных копинг-стратегий (58,3%) значительно выше, чем адаптивных (8,3%) и относительно адаптивных – 33,3% ($U=1612$, $p<0,05$). В группе учащихся с отсутствием депрессивных симптомов преобладают адаптивные копинг-стратегии (39,3%) и относительно адаптивные – (42,6%), к неадаптивным копинг-стратегиям прибегают 14,7% подростков ($U=1674$, $p <0,05$).

Корреляционный анализ позволил установить статистически значимую связь уровня депрессии и копинг-стратегий ($r = 0,363$, $p<0,05$). В частности, у подростков показатели, свидетельствующие об отсутствии депрессии, положительно связаны с такими адаптивными и относительно адаптивными копинг-стратегиями, как «протест» ($r = 0,312$; $p \leq 0,05$), «оптимизм» ($r = 0,481$; $p \leq 0,05$), «сотрудничество» ($r = 0,363$, $p \leq 0,05$), «сохранение самообладания» ($r = 0,311$; $p \leq 0,05$) и отрицательно – с неадаптивными: когнитивными – «смирение», «растерянность», эмоциональными – «подавление эмоций», «самообвинение»; поведенческими – «активное избегание», «отступление» ($r = - 0,250$; $p \leq 0,05$).

Показатели выраженной и тяжелой депрессии положительно связаны с неадаптивными копинг-стратегиями ($r = 0,379, p \leq 0,05$) и отрицательно с адаптивными копинг-стратегиями «проблемный анализ» и «оптимизм» ($r = -0,337, p \leq 0,05$), «сотрудничество» ($r = -0,258, p \leq 0,05$).

Таким образом, учащимся с выраженной и тяжелой депрессией стремятся не попадать в конфликтные ситуации, склонны капитулировать перед трудностями, занимать выжидательную позицию, надеясь, что «всё разрешится само собой». Для них характерно чувство растерянности и беспомощности в ситуации стресса, они реже верят в благополучный исход ситуации, чаще прибегают к подавлению эмоций, смирению, покорности, игнорированию, диссимуляции, самообвинению, активному избеганию и отступлению. Их неспособность переключать внимание со стрессовой ситуации на другую может быть связана со склонностью фиксироваться на неприятных переживаниях.

Испытуемые без симптомов депрессии предвосхищают стрессовые ситуации и планируют свои действия по преодолению возможных проблем. Они способны чётко координировать свои действия, точно планировать свои действия во времени, предвосхищать возможные конфликтные ситуации и планировать способы их разрешения. Они чаще используют формы поведения, направленные на анализ возникших трудностей и возможных путей выхода из них, повышение самооценки и самоконтроля, более глубокое осознание собственной ценности как личности, наличие веры в собственные ресурсы в преодолении трудных ситуаций (*когнитивные копинг-стратегии*: «проблемный анализ», «установка собственной ценности», «сохранение самообладания»). Их эмоциональное состояние характеризуется активным возмущением и протестом по отношению к трудностям и уверенностью в наличии выхода в любой, даже самой сложной, ситуации (*эмоциональные копинг-стратегии*: «протест», «оптимизм»). Они используют *поведенческие копинг-стратегии* «сотрудничество», «обращение», «альтруизм», т.е. вступают в сотрудничество со значимыми (более опытными) людьми, ищут поддержку в ближайшем социальном окружении или сами предлагают ее близким в преодолении трудностей.

Использование относительно адаптивных копинг-стратегий позволяет подросткам адекватно оценивать трудность ситуации, придавать особый смысл ее преодолению, проявлять стойкость при столкновении со сложными проблемами, снимать напряжение, связанное с проблемами, временно уходить от решения проблем с помощью погружения в любимое дело, путешествия и т.д.

Проведенное исследование позволило выделить мишени психопрофилактики и психотерапевтической помощи подросткам группы риска суицидального поведения – неадаптивные стратегии совладания со стрессом. На основании полученных результатов нами была разработана и апробирована коррекционно-развивающая программа, направленная на развитие конструктивных навыков решения проблем у подростков группы риска.

Список литературы

1. Павлова Т.С. Копинг-стратегии подростков с антивитальными переживаниями // Психологическая наука и образование. 2013. №1. С. 1–14.
2. Розанов В.А. Самоубийства среди детей и подростков – что происходит и в чем причина // Суицидология. 2014. Т. 5. №4 (17). С.16–28.
3. Холмогоров, А.Б., Воликова С.В. Основные итоги исследований факторов суицидального риска у подростков на основе психосоциальной многофакторной модели расстройств аффективного спектра // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. 2012. № 2. URL: http://www.medpsy_ (дата обращения: 10.02.2021 г.).
4. Холмогорова А.Б. Суицидальное поведение: теоретическая модель и практика помощи в когнитивно-бихевиоральной терапии // Консультативная психология и психотерапия. 2016. Т. 24. № 3. С. 144-63.

УДК 159.944:616.89-008.488

*Юлия Павлова, аспирант
ГГУ им. Ф. Скорины, Гомель, Беларусь*

ТРУДОГОЛИЗМ: КАЧЕСТВЕННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Аннотация: Работа фокусируется на понимании трудоголизма и представлениях о его качественных характеристиках в современном мире. Введение единой типологии трудоголиков позволит интегрировать результаты разных подходов к исследованиям и исключить противоречия во взглядах на положительные и отрицательные последствия трудоголизма.

Ключевые слова: трудоголизм, личность, компульсивность, аддикция, перфекционизм, ригидность, патология поведения, ориентация на достижение.

*Yuliya Pavlova, postgraduate student
Francisk Skorina Gomel State University, Gomel, Belarus*

WORKAHOLISM: QUALITATIVE FEATURES

Abstract: The paper focuses on understanding the workaholism and its qualitative features of the modern world. The creation of a unified typology of workaholics will allow integrating the results of different studies and eliminating contradictions in views on the positive and negative consequences of workaholism.

Key words: workaholism, personality, compulsive behavior, addiction, perfectionism, rigidity, pathology of behavior, achievement orientation

Чрезмерная работа не только не вызывает такого же осуждения, как прочие аддикции, но и фактически приветствуется обществом. Однако, пусть и с амбивалентным отношением со стороны общества, постепенно зреет понимание того, что проблема аддиктивного поведения на работе – это серьезный вопрос. Врачи и психологи обращают внимание на пагубные долгосрочные последствия чрезмерного труда для отдельно взятого работника. Из-за стрессовых реакций и возможного выгорания сотрудников на работе, негативные последствия для организации могут наступить из-за снижения индивидуальной производительности, увеличения расходов, связанных со здоровьем и несчастными случаями, или ростом текучести кадров.

Исследование трудоголизма как организационной проблемы затрудняется отсутствием единого определения и средств измерения, которые удовлетворяли бы всему существующему на сегодняшний день диапазону вариаций представлений о трудоголизме.

G. Porter определяет трудоголизм как чрезмерную вовлеченность в работу, проявляющуюся пренебрежением к другим сферам жизни и основанную на внутренних мотивах поддержания такого поведения, а не на требованиях работы или организации. Он утверждает, что трудовое поведение, включающее в себя чрезмерную работу, сравнимо с другими аддиктивными паттернами поведения, присущими зависимым людям, например, алкоголикам и наркоманам [3, p.71].

Традиционно нанимателям кажется, что трудоголики могут работать больше, чем другие, и при этом им можно не давать большего вознаграждения за их усилия. Это связано с идеей о том, что трудоголики мотивируются сильным внутренним побуждением, страстью к работе, а не внешними мотиваторами [5, p. 178–179].

Однако в свете научных исследований трудоголизма работодателям предлагается все-таки взглянуть на проблему как на аддикцию, которая в долгосрочной перспективе наносит вред, это открывает перспективы для дальнейшего более пристального исследования трудоголизма. Для практикующих управленцев эта перспектива направляет внимание на ряд поведенческих моделей, которые при рассмотрении работы как зависимости выглядят совершенно иначе, чем в традиционных управленческих интерпретациях.

А.В. Ловаков утверждает, что трудоголизм имеет мало общего с истинной любовью к работе или с искренним желанием внести свой вклад в достижение организационных целей. Трудоголики много и усердно работают, потому что

они должны это делать. В этом смысле трудоголика что-то изнутри как бы подталкивает. Не занимаясь работой, они чувствуют себя плохо, переживают такие негативные эмоции, как раздражение, тревогу, стыд и чувство вины [1, с. 29]. Тем самым подчеркивается, что поведение носит характер внутреннего принуждения, обусловленного избеганием негативных эмоций.

Указание на аддиктивный характер трудоголистического поведения вызывает сопротивление у многих людей, поскольку общество всегда призывает к тому, чтобы тяжелый труд уважался. Для работодателя большая удача найти сотрудников, которые работают не «от звонка до звонка», а вкладываются в дело со всей душой. Необходимо научиться различать трудоголиков, чье поведение, в конечном счете, оказывается деструктивным, и энтузиастов труда, влюбленных в свое дело и приносящих пользу организации.

К. Скотт с коллегами выделяют следующие основные характеристики, которыми определяют трудоголиков в научной литературе:

- Работающий долгие часы, всегда занятый работой;
- Чрезвычайно целеустремленный, высоко вовлеченный в работу;
- Навязчивый, компульсивный;
- Имеющий проблемы с физическим здоровьем;
- Хронически переутомленный;
- Перфекционист;
- Регидный;
- Отчаянно нуждающийся в контроле, жаждущий власти, агрессивный;
- Хорош в планировании дел;
- Высоко мотивированный, энергичный, настойчивый, ориентированный на будущее, хорошо ставящий цели;
- Конкурентоспособный;
- Избегающий неудач;
- Целенаправленный;
- Хорошо рационализирует переутомление;
- Отождествляется с работой;
- Неспособный расслабиться;
- Имеющий пристрастие к курению, алкоголю или др.;
- Склонный к ошибкам в работе;
- Депрессивный, изолированный, эгоцентричный, невротический;
- Нетерпеливый, торопливый, плохо координирующий свое время;

- Имеющий проблемы с межличностными отношениями, созданием и поддержанием близости;
- Возможно, часто меняющий работу;
- Склонный к поиску безопасности или комфорта;
- Находчивый, способный к адаптации;
- Оптимист;
- Страстный и увлеченный работой;
- Хорошо разбирается в рабочей иерархии [4, p. 291].

Как мы видим, в этом списке есть антагонистические качества, чтобы разрешить это противоречие, многие исследователи разделяют трудоголиков на различные типы, которые отличаются друг от друга, но вместе с тем имеют общие черты. Так, всеми исследователями признается, что любой из типов трудоголиков затрачивает на выполнение трудовых обязанностей больше времени и энергии, чем того требуется, зачастую избегая оптимизации процесса и не желая разделять свои задачи или просить необходимую помощь у коллег.

При всей видимой привлекательности трудоголизма, как справедливо указывает T.W.H. Ng, связь между трудоголизмом и производительностью труда неясна. С одной стороны, трудоголики могут производить впечатление радостных и энергичных работников, вовлеченных в трудовую деятельность всей душой. Они также посвящают работе больше времени, чем другие, и в результате их работа может быть лучше, чем у неработающих в краткосрочной перспективе. С другой стороны, трудоголики могут иметь более плохое психическое и физическое здоровье и социальные отношения, что может снизить эффективность работы в долгосрочной перспективе [2, p.128].

Рассматривая трудоголизм как зависимость, исследователи могли бы определить вероятный ущерб, наносимый организационному функционированию, этим явлением и начать формулировать конструктивные ответы, касательно возможных последствий этого явления.

В современном мире угроза надвигающихся увольнений не прекращает быть актуальной, это, безусловно, дает многим людям мотивацию и дополнительное оправдание для того, чтобы работать больше. Потребность в том, чтобы быть бесценным и незаменимым на своем рабочем месте, хорошо вписывается в аддиктивный паттерн поведения. Однако организациям следует стремиться беречь те человеческие ресурсы, которыми они обладают, не допуская выгорания, потери психического и физического здоровья среди своих

сотрудников, поскольку именно человеческий капитал на сегодняшний день – основной фактор, позволяющий оставаться наплаву в изменчивом мире.

Список литературы

1. Ловаков А.В. Трудоголизм: понятие, методики измерения, предикторы и последствия // *Организационная психология*. 2012. Т.2, № 4. С. 28–42
2. Ng T. W. H., Sorensen K. L., & Feldman D. C. (2007). *Dimensions, antecedents, and consequences of workaholism: A conceptual integration and extension*. *Journal of Organizational Behavior*, 28(1), 111–136.
3. Porter G. *Organizational Impact of Workaholism: Suggestions for Researching the Negative Outcomes of Excessive Work* // *Journal of Occupational Health Psychology*. 1996, № 1 (Vol. 1). P. 70-84
4. Scott, K.S., Moore, K.S., Miceli, M.P. *An Exploration of the Meaning and Consequences of Workaholism* // *Human Relations*. 1997. № 3 (Vol. 50). P. 287–314
5. Schaufeli, W.B., Taris T.W., van Rhenen Willem. *Workaholism, Burnout and Work engagement: three of a kind or three different kinds of employee Well-being?* // *Applied psychology: an international review*. 2008 57(2). P.173-203.

Научный руководитель: Фурманов Игорь Александрович –
заведующий кафедрой психологии, доктор психологических наук, профессор

УДК 316.612:316.614:316.624-058.51

Марина Санина,
Аспирант, ГГУ им. Ф. Скорины, г. Гомель, Беларусь

ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССА ИНВОЛЮЦИИ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ ЛИЦА БОМЖ НА ИХ СОЦИАЛЬНУЮ АДАПТАЦИЮ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация: В статье обращено внимание на людей, находящихся в ситуации бездомности, на процесс примитивизации форм их деятельности вследствие пребывания на улице, изменение ценностей и смыслов в асоциальной группе, изменение двух основополагающих сфер внутренней жизни: мотивационно–смысловой и социально–ролевой. Психологические закономерности изменения мотивационно–смыслового компонента внутреннего мира бездомного человека, которые выражаются в следующем: уменьшение числа связей между компонентами мотивационно–смысловой системы – система упрощается; снижение числа неудовлетворенных мотивов и уровня стремлений; становление на потребительскую позицию, направленность на гомеостатический комфорт; снижение значимости других людей и общественно значимых ценностей в системе смыслов; снижение осмысленности себя и собственного положения – бездомность не имеет смысла для самих бездомных людей.

Ключевые слова: бродяжничество, деструктивность, примитивизация форм деятельности, психосоциальная адаптация, девиантное поведение, лицо БОМЖ, инволюция, врожденные модели поведения, органические и неорганические влечения, индивидуальные особенности в сфере влечений, направленность интересов и склонностей.

*Marina Sanina,
postgraduate student, GSU F. Skaryna, Gomel, Republic of Belarus*

INFLUENCE OF THE PROCESS OF INVOLUTION OF PERSONAL QUALITIES OF A HOMELESS PERSON ON THEIR SOCIAL ADAPTATION IN MODERN SOCIETY

***Abstract:** the article focuses on people who are in a situation of homelessness, the process of primitivization of their forms of activity due to being on the street, changes in values and meanings in an asocial group, changes in two fundamental spheres of inner life: motivational–semantic and social–role. Psychological patterns of changes in the motivational and semantic component of the inner world of a homeless person, which are expressed as follows: reducing the number of connections between the components of the motivational and semantic system–the system is simplified; reducing the number of unsatisfied motives and aspirations; becoming a consumer position, focusing on homeostatic comfort; reducing the importance of other people and socially significant values in the system of meanings; reducing the meaning of oneself and one's own situation – homelessness does not make sense for homeless people themselves.*

***Keywords:** vagrancy, destructiveness, primitivization of forms of activity, psychosocial adaptation, deviant behavior, HOMELESS person, involution, innate behavior models, organic and inorganic drives, individual characteristics in the field of drives, orientation of interests and inclinations.*

В современной нестабильном в психологическом плане мире назрела необходимость совершенствования и оптимизации адаптационных процессов в неблагоприятных условиях со стороны социума, являющихся причиной повышенного психического напряжения. Современная экономическая и социальная ситуация, характеризуется множеством стрессогенных факторов, в ходе которых онтогенетическое развитие человека, происходит часто в чрезвычайно напряженном характере. Стрессогенные факторы современной социальной ситуации актуализируют психические и психосоциальные факторы в этиологии и генезе психопатологических расстройств.

Девальвация высших ценностей, утрата смысла жизни, системный кризис в стране расширяет группу риска, обуславливая развитие психических расстройств, нарушение адаптации и распространение различных форм отклоняющегося поведения. Неизбежность переживания подобных кризисов любым человеком является необходимостью процесса индивидуализации, социально-психологического становления личности и группы. Увеличение числа патологически переживаемых кризисов на уровне социума приводит к росту маргинальности, деструктивности.

Козлов В.В. считает, что любой личностный кризис (в том числе и кризис, возникший вследствие травмы) является поворотным пунктом в развитии

личности. В зависимости от того, по какому пути (конструктивному или деструктивному) станет дальше развиваться индивид, сложится и вся его дальнейшая жизнь [1, с. 8].

Несомненный факт, что одним из основных экстраперсональных факторов, обуславливающих социально-психологическую дезадаптацию, является экстремальность, особенно маргинальность условий жизни и деятельности. Очевидно, к таким условиям будет целесообразно отнести ситуацию относительной социальной изоляции. Длительное пребывание в условиях относительной социальной изоляции приводит к нарушению межличностных контактов, неспособности справляться с социальными функциями, трудностям в организации своей деятельности, а иногда даже лежит в анамнезе широкого спектра психогенных расстройств.

Бездомность является естественной моделью инволюции важнейших структур личности мотивационно-смысловой и социально-ролевой. Под инволюцией (от лат. *involution* – свертывание) понимается редукция или утрата отдельных качеств, упрощение их строения и функций, обратное, регрессивное развитие. Источник девиантного поведения коренится в специфике биопсихологической природы человека, либо в особенностях его микро, макроокружения, что в своей совокупности образует сложно–дифференцируемый пространственно–временной континуум представлений об отклоняющемся поведении, его видах и формах.

Склонность к бродяжничеству противоречит социальным нормам, угрожает социальному порядку и благополучию окружающих людей. Устойчивость асоциального поведения причиняет ущерб не только обществу, но и самой личности в целом.

Взаимодействие и взаимовлияние врожденных и приобретенных факторов дает возможность каждой личности проявлять многообразие моделей поведения в каждом конкретном случае [2, с. 284]. В поведении личности обучение играет более важную роль, врожденные модели поведения модифицируются опытом.

Личность может адаптироваться к новым обстоятельствам и процесс приспособления в меньшей степени зависит от внешних условий. Личность определяется как совокупность общественных отношений, само понятие «личность» указывает на свойство человека, а сам человек является носителем этого свойства.

Отклоняющее поведение является разрушительным в зависимости от формы – деструктивным или аутодеструктивным. К аутодеструктивным формам

девиантного поведіння відноситься соціальний паразитизм, маргинальність. Таке поведіння людина викликає подразнення консервативно настроєної частини населення. Маргинали протиставляють собі більшості соціальної позиції девиантного стилю і образу життя.

Козлов В.В. вважає, що, людина – це складна інтегрована система, яка складається з сукупності підсистем, з якими людина ідентифікується і вважає їх своїми [3, с. 88].

Дійсність переживається людиною і групою через такі форми уподобання, отождествлення себе з іншими людьми і явленнями, як непряме емоційне відчуття, ідентифікація, емоційне зараження, об'єднання різних явлень через співучастя, а не через виявлення логічних суперечностей і відмінностей між об'єктами по темі або іншим суттєвими ознаками [3, с. 89].

Людина, ведучий асоціальний образ життя, має примітивні інтереси, низький рівень духовності, аморальне поведіння, низький культурний рівень, схильність до скоєння правопорушень і злочинів. Це образ життя людини за рахунок суспільства. Соціальне явище як паразитизм в основному є наслідком низької духовної культури суспільства і окремих його груп.

Причинами деструктивного поведіння є практичні і вербальні прояви індивіда, спрямовані на руйнування чогось. Таке поведіння, як правило, є наслідком захисної реакції на ідентифікацію з агресором.

П.С. Гуревич, вважає, що деструктивність — це відгук людини на руйнування нормальних людських умов існування [4, с. 435]. Об'єктом деструктивного поведіння частіше за все є комунікація між людьми, власне емоційне і фізичне стан і т.д. Суб'єкт деструктивного поведіння відчуває небезпеку своїм внутрішнім світом і захищається від неї, що є причиною отождествлення себе з агресивним середовищем.

Таким чином, можна зробити висновок, що проблема соціально-психологічної адаптації осіб БОМЖ при відсутності позитивно-спрямованого шляху саморозвитку людини в сучасному суспільстві зазнає різних змін, які впливають на її індивідуальність шляхом змін її життєвих установок і морально-психологічних потреб. Органічні і неорганічні імпульси людини, які не відповідають

официально установленным или фактически сложившимся в обществе нормам (стереотипам, образцам), влияют на склонность личности к бродяжничеству.

Список литературы

1. Козлов В. В. Работа с кризисной личностью : Методическое пособие. Москва: Изд-во Института Психотерапии, 2007. 336 с.
2. Maier N.R.F. and Schneirla T.C. Principles of Animal Psychology. New York: Dover Publications, Inc, 1964. 164 p. (.).
3. Козлов В.В. Работа с кризисной личностью. (Методическое пособие). Москва: Изд-во Института Психотерапии, 2007.
4. Гуревич П.С. Психология: учебник для бакалавров. М.: Издательство Юрайт, 2013.

Научный руководитель: Фурманов Игорь Александрович –
заведующий кафедрой психологии, доктор психологических наук, профессор

УДК 159.9

Мар'яна Канюка
психолог, кандидат на психотерапевта в напрямку Гештальт
Український Психотерапевтичний Університет
Софія Гуменюк
студентка I курсу кафедри книжкової та станкової графіки
Українська академія друкарства
Львів, Україна

ЛІКУВАННЯ МИСТЕЦТВОМ – АРТ-ТЕРАПІЯ

Анотація: Арт-терапія поєднує психотерапевтичні прийоми з творчим процесом для поліпшення психічного здоров'я та добробуту. Це підхід до психічного здоров'я людини, який використовує процес створення мистецтва для покращення психічного, фізичного та емоційного самопочуття. Арт-терапія має на меті допомогти людині краще усвідомити себе. За допомогою образотворчого мистецтва – знайти шлях для вираження почуттів та емоцій.

Ключові слова: арт терапія, людина, терапія, мистецтво.

Maryana Kanyuka
psychologist, candidate for Gestalt psychotherapist
(Ukrainian Psychotherapy University)
Sofiya Humeniuk
1st year student of the Department of Book and Easel Graphics
Ukrainian Academy of Printing
Lviv, Ukraine

TREATMENT BY ART – ART THERAPY

Abstract: Art therapy combines psychotherapeutic techniques with a creative process to improve mental health and well-being. It is an approach to human mental health that uses the process of creating art to improve mental, physical and emotional well-being. Art therapy aims to help a

person better understand themselves. With the help of fine arts – to find a way to express feelings and emotions.

Key words: *art therapy, person, therapy, art.*

Кожен з нас у своєму житті стикається з різноманітними проблемами, які можуть викликати почуття тривожності, роздратування, страху, занепокоєння, нерозуміння, сумніву, агресії, депресії, конфліктні ситуації, низьку самооцінку, фобії. З такими ситуаціями деякі люди можуть справитись самотужки, комусь може знадобитися допомога. Більшості людей легше висловити свої думки або внутрішні переживання у візуальних формах, наприклад, у вигляді малюнка, тому одним з найбільш комфортних і захоплюючих напрямків в психології, по корекції емоційного стану, вважається арт-терапія.

Різні аспекти арт-терапії досліджують науковці: Л. Вадрус, О. Вознесенська, О. Деркач, О. Копитін, А. Колупаєва, Н. Некряч, Л. Нікішина, О. Образцов, К. Рудестам, В. Соловйова, Л. Терлецька, Л. Федоткіна та ін.

Арт-терапія – це технологія створення та використання різних видів мистецтва з метою передачі почуттів, емоцій та інших проявів психіки людини; як інструмент для дослідження і гармонізації внутрішнього світу людини. Мета арт терапії: навчити людину бачити сенс у власній арт-терапевтичній продукції, вербалізувати її, розуміти взаємозв'язок між зображеним і власним внутрішнім досвідом.

Арт-терапія – це відмінний метод самопізнання, який допомагає через творчість заглянути всередину себе, розкрити внутрішні сили, підвищити самооцінку, зменшити стрес, допомагає справлятися з тривожністю, краще пізнати себе та розібратись з власними емоціями, підвищити внутрішню самооцінку. Дана терапія застосовує сенсорну, кінестетичну, перцептивну символізацію для вирішення питань, яких вербальна психотерапія не може досягти. В окремих випадках арттерапію застосовують у роботі з людьми, які мають психічні розлади, але такий спосіб лікування може призначити лише спеціаліст.

Сам термін увійшов у вжиток в 1942 році, коли британський митець Адріан Хілл розпочав писати про позитивний вплив занять з мистецтва для хворих на туберкульоз. Арт терапія, за його спостереженнями, допомагала пацієнтам зменшувати стрес і швидше одужувати. Адріан Хілл, оговтавшись від туберкульозу в санаторії, виявив терапевтичні переваги малювання та живопису під час відновлення. Він писав, що цінність арт-терапії полягає в тому, щоб «повністю захопити розум (як і пальці) ... звільнити творчу енергію часто

заторможеного пацієнта», що дозволило пацієнту «створити міцний захист від своїх нещасть». Він пропонував художні роботи своїм колегам-пацієнтам. З цього розпочалася його арт-терапевтична робота, яка була зафіксована в 1945 р. У його книзі «Мистецтво проти хвороби» [1].

Ідеї Гілла набули популярності як у колі митців, так і серед лікарів. Лікарі відзначали, що особи, які страждають на психічні захворювання, часто висловлювались у малюнках та інших творах мистецтва, що змусило багатьох дослідити використання мистецтва як цілющої стратегії.

Далі метод був активно задіяний при психологічній реабілітації дітей, вивезених з концтаборів після закінчення Другої світової війни. Арт-терапія дала настільки хороші результати, що в 1960 в США була заснована арт-терапевтична асоціація. В контексті теоретичних ідей арт-терапія виникла в працях З. Фрейда і К. Юнга та в подальшому набула більш широку концептуальну базу, включаючи гуманістичні моделі розвитку особистості К.Роджерса і А.Маслоу.

У Великобританії засновником арт-терапії став художник Едвард Адамсон. Він приєднався до Адріана Хілла після демобілізації, після Другої світової війни. Серед інших прихильників арт-терапії у Великобританії були: Майкл Едвардс, Діана Рафаель-Холлідей, Ріта Саймонс, які заснували в 1964 р. Британську асоціацію арт-терапевтів [3].

Американськими піонерами арт-терапії стали Маргарет Наумбург та Едіт Крамер, які почали практикувати приблизно тоді ж, як і Хілл. Наумбург, педагог, стверджував, що «арт-терапія орієнтована психоаналітично» і що вільне мистецьке вираження «стає формою символічної мови, яка ... призводить до посилення вербалізації в процесі терапії», вказував на важливість творчого процесу, психологічного захисту та художньої якості, стверджував, що «сублімація досягається, коли створюються форми, які успішно містять ... гнів, тривогу або біль» [2]. Інші ранні прихильники арт-терапії в США: Елінор Ульман, Роберт Олт, Джудіт Рубін. Американська асоціація арт-терапії була заснована в 1969 р.

Національні професійні асоціації арт-терапії існують у багатьох країнах, включаючи Бразилію, Канаду, Фінляндію, Ліван, Ізраїль, Японію, Нідерланди, Румунію, Південну Корею та Швецію. Міжнародні мережі сприяють встановленню стандартів освіти та практики.

В Україні метод арт-терапії швидко увійшов у практику психологів. У 2003 році засновано Київську громадську організацію «Арт-терапевтична асоціація». На сьогоднішній день арт-терапія є досить актуальним методом психокорекції,

прогресивним і популярним напрямом в сучасній психології.

Спектр проблем, які вирішуються за допомогою технік арт-терапії дуже великий, а саме: внутрішні та міжособистісні конфлікти, кризові стани, травми, екзистенціальні та вікові кризи, втрати, після стресові ситуації, невротичні розлади та багато інших станів та захворювань.

Існує велика кількість видів арт терапії: ізотерапія, казкотерапія, лялькотерапія, музична терапія, робота з пластичними матеріалами (глина, пластилін), системна-сімейна арт-терапія, пісочна терапія, анімаційна терапія, танцювальна терапія, мандолатерапія, фототерапія тощо. Прийоми, що використовуються в арт-терапії, можуть включати: малювання, фарбування, ліплення або колаж.

Поки людина створює мистецтво, вона може аналізувати те, що створила, аналізувати почуття, які виникають у неї. Досліджуючи своє мистецтво, люди можуть шукати проблеми та конфлікти, які можуть впливати на їхні думки, емоції та поведінку.

За допомогою арт-терапії можливо: знайти прийнятний вихід всім негативним прагненням, почуттям і емоціям; соціально адаптуватися; отримати повну картину психічного стану людини.

Для участі в арт-терапії людям не потрібно мати художніх здібностей або особливого таланту, це можуть бути люди будь-якого віку, включаючи дітей, підлітків та дорослих. Деякі дослідження показують, що лише наявність мистецтва може зіграти певну роль у зміцненні психічного здоров'я.

Арт-терапія може застосовуватися в ситуаціях коли: дорослі переживають сильний стрес; діти страждають від поведінкових чи соціальних проблем у школі чи вдома; діти або дорослі, які пережили травматичну подію; діти з порушеннями навчання; особи, які страждають від черепно-мозкової травми; люди, які мають проблеми з психічним здоров'ям.

Арт-терапія у деяких випадках лікує: проблеми, пов'язані зі старінням, тривогу, рак, депресію, порушення харчування, емоційні труднощі, сімейні проблеми або стосунки, психологічні симптоми, пов'язані з іншими медичними проблемами, психосоціальні проблеми, стрес.

Хоча дослідження показують, що арт-терапія може бути корисною, деякі висновки щодо її ефективності неоднозначні. Дослідження часто бувають невеликими та нерезультативними, тому необхідні подальші дослідження, щоб дослідити, як і коли арт-терапія може бути найбільш корисною.

Список використаних джерел:

1. Hill, Adrian. (1945). *Art Versus Illness*. London: George Allen and Unwin. 100 p., XXXIX p. of plates : ill.; 23 cm.
2. Kramer, E. (1971). *Art as therapy with children*. New York: Schocken Books, 219 p.
3. Waller, D. (1991). *Becoming a profession: A history of art therapy 1940–82*. London: Routledge. 240 p.

МИСТЕЦТВО

УДК 35.073.51

Антон Кармазін,
старший науковий співробітник
Музею театрального, музичного та кіномистецтва України,
член Національної спілки композиторів України
Ірина Дубровіна,
кандидат педагогічних наук, доцент, науковий співробітник
Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського,
Київ, Україна

**ЗБЕРЕЖЕННЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ
С.С. ГУЛАКА-АРТЕМОВСЬКОГО:
ГОРОДИЩЕНСЬКИЙ МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ТА
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

***Анотація.** У статті розкриваються цікаві факти з творчого та життєвого шляху видатного митця – С.С. Гулака-Артемівського. Проаналізовано музейні та бібліотечні артефакти як джерело наукового дослідження мистецтвознавства. Наведено ілюстративні факти із бібліографічних даних композитора та його пам'ятних атрибутів. Піднята проблематика окреслює багату історико-мистецтвознавчу для глядачів та відвідувачів культурно-освітній заходів.*

***Ключові слова:** творчі надбання, національна культура, композитор, музейні артефакти, бібліотечні фонди.*

Anton Karmazin,
Senior Research Fellow Museum of Theater, Music and Cinematography of Ukraine,
member of the National Union of Composers of Ukraine
Iryna Dubrovina,
PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor, Researcher
V. Vernadsky National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

**PRESERVATION OF THE CREATIVE HERITAGE
OF S.S. HULAK-ARTEMOVSKY: HORODISHCHEN MEMORIAL
MUSEUM AND VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE**

***Abstract.** The article reveals interesting facts about the creative and life path of the outstanding artist – S.S. Gulak-Artemovskiy. Museum and library artifacts as a source of scientific research of art history are analyzed. Illustrative facts from the bibliographic data of the composer and his memorable attributes are given. The raised issues outline a rich historical and art history for spectators and visitors of cultural and educational events.*

***Key words:** creative heritage, national culture, composer, museum artifacts, library funds.*

Семен Степанович Гулак-Артемівський (1813–1873) – визначний музичний та громадський діяч України XIX століття, видатний оперний співак – мав у репертуарі 51 оперну партію [3, с. 101], автор першої національної опери та інших творів., зокрема «Українське весілля», «Ніч на Купала».

Матеріали, присвячені життю та творчості композитора є значним надбанням національної культури. Вони представлені в експозиціях та фондах різних установ країни, де зберігають пам'ять про митця. Зокрема, видання «Запорожця за Дунаєм» видавничої фірми О. Гутхейля прикрашає експозицію Музею театрального, музичного та кіномистецтва України у Києві. У його шевченківському залі можна бачити портрет видатного музиканта [2, с. 32].

Проте найбільш цікаві у кількісному та якісному відношенні зібрання матеріалів знаходяться в меморіальному музеї співака на його Батьківщині у місті Городищі та у фондах Національної бібліотеки України ім. Вернадського.

Музеї Черкаської області є одними із найцікавіших в музейному розмаїтті України. Вони розповідають нам про діяльність Богдана Хмельницького, про життя і творчість Тараса Шевченка, Івана Нечуя-Левицького, Михайла Максимовича, Петра Чайковського, Кирила Стеценка. Серед них важливе місце займає й Городищенський музей Семена Степановича Гулака-Артемівського, відкритий як музей на громадських засадах. Вітальні телеграми у Городище того дня надіслали Борис Лятошинський, Лев Ревуцький, Костянтин Данькевич, Георгій Майборода, Тарас Франко, Єлизавета Чавдар та інші українські митці. Експонати для музею почали надходити з Харкова, Києва, Москви, Варшави, Парижа, навіть із далеких Нью-Йорка та Торонто – від українців американської та канадської діаспори.

Цій установі довелося пережити два народження. Відкритий 1966 року в старовинному одноповерховому будинку у центрі містечка (а через два роки отримавши звання народного), музей у лихоліття 1990-х років був фактично знищений. Деяко передали на зберігання до інших музеїв, значна частина експонатури виявилася незворотно втраченою, багато речей довелося розшукувати. Однак і те, що вдалося зберегти, є надзвичайно цінним для освітлення життєвого і творчого шляху Семена Гулака-Артемівського.

Показовою стала історія з бронзовим погруддям митця. Воно було вкрадене та здане у пункт заготівлі металобрухту. Його власник, на щастя, передав пам'ятник правоохоронним органам, і нині його знову можна бачити у меморіальному музеї. Його вдалося відтворити практично заново лише згодом. Урочисте відкриття, на якому почесними гостями стали нащадки видатного

композитора відбулося 16 лютого 2010 року та було присвячене 197-й річниці від дня його народження.

У музеї одразу ж почали відбуватися різноманітні творчі заходи. Як писала газета «Антина» про один із концертів, «присутні занурювалися в чарівну атмосферу неповторного українського мистецтва, а дух видатного композитора незримо був присутній у залі, немов закликаючи зберігати і примножувати українське мистецтво, як невід'ємну складову нашої держави» [8, с.28].

В експозиції музею представлено фотографії Софійського собору та Михайлівського монастиря, де у роки навчання майбутній митець опановував секрети вокального мистецтва – спочатку хористом, а потім як соліст [4, с. 6]. Поряд знаходяться матеріали, що розповідають про взаємини молодого співака з Михайлом Глінкою – адже російський композитор, як відомо, зіграв вирішальну роль у житті Гулака-Артемівського. Київ, Качанівка, Петербург, Париж, Рим та Флоренція – усі ці міста стали помітними віхами творчого становлення співака та композитора.

*Пам'ятник Семену Гулаку-Артемівському у Городищі
3 вересня 1991 року біля нього вперше було піднято
синьо-жовтий національний прапор [8, с. 43].*

Під час відвідин музею можна побачити матеріали, присвячені історії Задунайської січі – адже саме ця тема лягла в основу славетної опери Гулака-Артемівського. Зокрема це – карта козацьких поселень на Дунаї, схема січових укріплень та портрет кошового отамана задунайців Й.Гладкого. Поряд – перше видання клавіру «Запорожця за Дунаєм», матеріали про його прем'єрне виконання та про поновлення постановок опери трупю Михайла Старицького.

Окрема сторінка музейної експозиції – дружба музиканта з Тарасом Шевченком, що тривала з 1838 року до кінця життя поета, якому С.Гулак-Артемівський не раз допомагав під час заслання [9, с.176].

Під час перебування в Україні Шевченко тричі приїздив до Городища та був добре знайомий з матір'ю С.Гулака-Артемовського Варварою Арсентіївною, а дружині композитора навіть подарував один із своїх автопортретів [4, с.12].

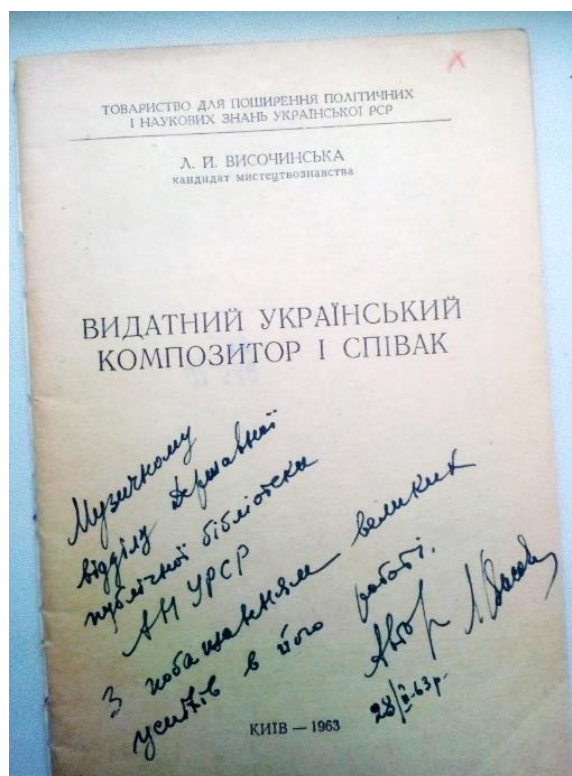

*Автопортрет Т.Г. Шевченка з дарчим написом
О.І. Гулак-Артемовській*

Особливо цінними експонатами є автограф листа Гулака-Артемовського до Кобзаря (він розпочинається словами «Любий брате Тарасе») та першого видання пісні «Стоїть явір над водою», присвяченої композитором Шевченкові. В експозиції також знаходиться картина художника Г. Терпиловського з однойменною назвою, подарована автором музею.

У Відділі музичних фондів НБУВ зберігається старовинне лібрето 1901 року опери «Запорожець за Дунаєм». Кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач Інституту мистецтв НПУ імені М.П.Драгоманова Л.Й.Височинська подарувала свою роботу «Видатний український композитор і співак» з дарчим написом та титульному листі «Музичному відділу Державної публічної бібліотеки АН УРСР з побажанням великих успіхів в його роботі». Такі надписи є артефактами бібліотечної справи.

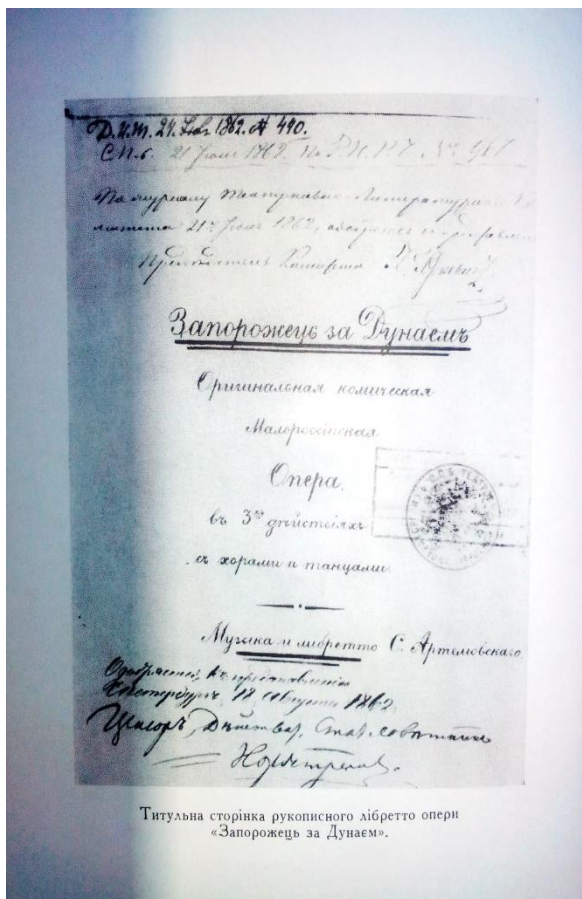
Часто Шевченко і Семен Степанович разом співали народних пісень. Саме тоді у Гулака-Артемовського виникла думка

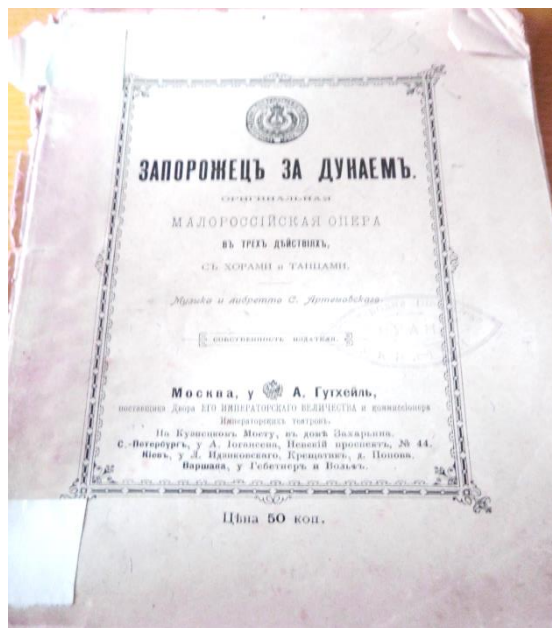
написати власну музику на текст відомої української народної пісні «Стоїть явір над водою». Цілком імовірно, що її мелодія народилася під час імпровізації в присутності Тараса Григоровича Шевченка, якому присвячена ця пісня [2, с. 95].

Також у Відділі музичних фондів зберігається пісня «Гиля, гиля, сірі гуси» (1868 р.) С. Гулака-Артемівського на слова Т. Шевченка.

Титульна сторінка рукописного лібрето опери «Запорожець за Дунаєм» 1901 р.

Титульна сторінка рукописного лібрето опери «Запорожець за Дунаєм».

Титульна сторінка рукописного лібрето опери «Запорожець за Дунаєм» 1862 р.

У 1862 році лірико-комічна опера «Запорожець за Дунаєм» вивела українське народне мистецтво на професійну оперну сцену. Оперу критикували, але вона мала велику популярність, пройшовши іспит часом і нині. Важливо те, що лібрето допомагав складати історик Микола Костомаров, тобто до сюжету композитор віднісся дуже серйозно. Ця опера є яскравою ілюстрацією українського народу: живого, володіючого дотепом, з вірою у краще майбуття.

У НБУВ зберігається лібрето «Запорожець за Дунаєм» з надписом (6.07. 1901 р. Дозволено цензурою Санкт-Петербургу). 11-21 березня 1936 року у Великому театрі з великим успіхом пройшли гастролі опери «Запорожець за Дунаєм», постановка державного академічного театру опери та балету УРСР (м. Київ). У репертуарі народного артиста України Михайла Кривеня є партії з опери С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм», арії стали основою хрестоматій педагогічного репертуару навчальних курсів української хорової музики та довели своє життєдіяння у практиці початківців-вокалістів як класика. Лібрето надрукували в Німеччині (1918-1926); Нью-Йорку (1920), Москві (1936); Ленінграді (1930).

Отже, збереження творчої спадщини С. С. Гулака-Артемівського у Городищенському меморіальному музеї та Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського потребує опіки, атрибуції та експертизи щодо вивчення з точки зору мистецтвознавства, культурології, науково-пошукової роботи з відкриття нових сторінок у творчості митців.

Список використаних джерел

1. Височинська Л.Й. Видатний український композитор і співак / за ред. Л.С. Кауфмана, М.К. Хлівецької. Київ, 1963. С. 30–31.
2. Кармазін А. О. Музика у житті Тараса Шевченка (за матеріалами українських музеїв). *The scientific heritage*, 47. Будапешт, 2020. С. 31–34.
3. Кауфман Л. С.С. Гулак-Артемівський. Київ : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1962. 190 с.
4. Коваль Г.Ф. Музей С.С. Гулака-Артемівського у Городищі. Путівник Дніпропетровськ, «Промінь», 1979.
5. Митці України : Енцикл. довід. / уряд. М.Г. Лабінський, В.С. Мурза; за ред. А.В. Кудрицького. Київ «Український енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1992. 848 с.
6. Музична Шевченкіана у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / відп. редактор Л. Г. Руденко, наук. редактор Л. В. Івченко ; уклад. Л. Г. Руденко та ін.; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Ін-т книгознавства. Київ : Академперіодика, 2019. 992 с.
7. Музыкальная энциклопедия. Том 2. Москва, «Советская энциклопедия», 1974.
8. Панасенко М.М. Городище в документах і фотографіях Городище: видавець ПП «Редакція районної газети «Вісник Городищини», 2017.
9. Шевченківський словник: у 2-х томах. Т. 1. А – Мол. / відп. ред. Є.П. Кирилюк. Київ: Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР, Головна редакція УРЕ, 1976.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 930.1:94(477.8)

Богдан Луговий

*к.і.н., доцент, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін
Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і
природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»,
м. Бережани, Україна*

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА У ГАЛИЧИНІ (др. п. ХІХ – поч. ХХ ст.)

У статті висвітлено процес зародження та формування туристичного краєзнавства на теренах Західної України у др.п. ХІХ – поч. ХХ ст. Представлено внесок окремих визначних постатей краю у становлення нової галузі знань.

Ключові слова: *Галичина, туризм, туристичне краєзнавство, культура, гуртки, особистості.*

Bohdan Luhovyi

*PhD (History), Associate Professor, Head of the Department of Humanities,
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
“Berezhany Agrotechnical Institute”. Berazhany, Ukraine*

INITIATION AND FORMATION OF TOURIST LOCAL HISTORY IN GALICIA (2nd half of XIX – early XX century)

The article highlights the process of the initiation and formation of the tourist local history in Western Ukraine in etc. XIX – early XX century. The contribution of some prominent figures of the region to the formation of a new field of knowledge is presented.

Key words: *Galicia, tourism, tourist local history, culture, circles, personalities.*

Туризму сучасному світі – це провідна галузь людської діяльності та є однією із ознак якості життя. В останні десятиліття туристична галузь є яскравим показником соціального, економічного, культурного, політичного розвитку людства, їх соціальних прагнень, світосприйняття.

З давніх-давен мандрівництво, подорожі, згодом – екскурсії, туризм, краєзнавство тісно взаємодіяли один з одним, і мали спільну мету пізнавати свій рідний край, країни, навколишній світ та ін. Спогади учасників подорожей, описи мандрівок були та й надалі є важливим джерелом знань про різноманітність людського життя. На сучасному етапі, вони висвітлюють рівень розвитку туризму та його перспективи, засвідчують взаємозв'язок людина-туризм-культура-суспільство у тому чи іншому регіоні.

Сучасне туристичне краєзнавство – це галузь знань, що досліджує туристичну самобутність того чи іншого регіону з метою подальшої популяризації. Зародилася вона значно раніше, ніж сформувалася в окрему дисципліну. Початковим періодом формування туристичного краєзнавства можна вважати другу половину XIX ст. Цей час можна охарактеризувати як відпочинок заможних городян та творчої еліти у віддалених містечках нашого краю. Члени «Руської трійці» М. Шашкевич, І. Вагилевич та Я. Головацький були першими у питанні організації такого виду туризму в нашому краї. Вони не просто подорожували, а стали одними із першопочатківців вивчення народної культури, піднесли на якісно вищий рівень краєзнавство, задали імпульс для подальшого розгортання цієї роботи. Завдяки власній ініціативі й діяльності гуртка збиральницька робота набрала небувалого розвитку. До цієї праці залучено значну кількість людей і охоплено майже всю територію Галичини.

У 1833 р. Я. Головацький, М. Шашкевич та І. Вагилевич здійснили першу мандрівку, яка охопила 47 населених пунктів Галичини. Влітку 1834 р. Я. Головацький здійснив подорож пішки зі Львова через Миколаїв, Стрий та інші міста Прикарпаття й Буковини, звідки повернувся кіньми через Чортків, Бучач, Монастириськ до Львова. В 1835 р. подолали Карпатські гори, через Маняву, де відвідав руїни монастиря, закритого австрійською владою в 1785 р. У 1840 р. Я. Головацький здійснив ще одну мандрівку, на цей раз – з Коломиї через Чорногори на Українське Закарпаття та у північно-східну Угорщину [2, с. 251]. Були й інші, менш тривалі мандрівки. Під час кожної з них Я. Головацький вивчав рідний край, пам'ятки історії та писемності, побут населення, збирав етнографічні та фольклорні матеріали, що стали основою його численних публікацій. Туристичні маршрути Я. Головацького та І. Вагилевича вирізняються точністю описів, подаються етнографічні матеріали та ін.

Серед дослідників Галичини другої половини XIX ст. слід виокремити І. Гавришкевича, який мандрував і досліджував Карпати. У своїй статті «Висоти Східної Галичини і Буковини» автор описав назви 2000 висот, які він виявив із карт Кумерсберга [3, с.13].

Важливе місце у розвитку краєзнавчого руху належить О. Партицькому. Одним із основних завдань він ставив виховання юного покоління в національно-патріотичному дусі, саме на прикладах вивчення історії рідного краю, народу. У 1865 р. О.Партицький здійснив краєзнавчу подорож по Галичині, збирав етнографічний матеріал про мову, звичаї, повір'я, історію краю. На основі зібраних матеріалів учений у «Газеті Школьній» публікує серію нарисів під

загальною назвою «Гори наші» [5, с.186]. Публікації О. Партицького засвідчують, що вони мали велике значення в національно-патріотичному вихованні молоді. Молоде покоління, а саме студентство, здійснювали подорожі і організовували мандрівки Галичиною з метою вивчення історії, мови, побуту народу. Збереглися матеріали про мандрівки студентської молоді, які були надруковані в газетах 80-х рр.[8, с.38].

Визначний вклад у розвиток туристичного краєзнавства на теренах Галичини зробив І. Франко. Він у 1872 р. з учнями Дрогобицької гімназії побував в с. Уричі, а вже з 1873 р. взяв активну участь у мандрівках під керівництвом учителя І. Верхратського з метою збору краєзнавчих та етнографічних матеріалів. Пропагував встановлення та розвиток студентської туристичної організації з метою вивчення життя й побуту селян. У 1876 році І. Франко організував спільно з членами «Академічного гуртка», в якому був активістом, багатоденну мандрівку за маршрутом Львів-Стрий.

У 1883 р. І.Я. Франко організував «Кружок етнографічно-статистичний для студіювання життя і світогляду народу», згодом «Кружок для мандрівок по нашій краю» при Академічному братстві Львівського університету. Протягом 80-х рр. XIX ст. Каменяр та його соратники організували 6 мандрівок сільською місцевістю Прикарпаття та Поділля [2, с. 251]. Результатом постійних мандрівок стали численні публікації фольклорних та етнографічних матеріалів, що, в свою чергу, продукувало накопичення та поширення краєзнавчих знань у тогочасному галицькому суспільстві.

Під безпосереднім впливом краєзнавчої діяльності І. Франка на території Східної Галичини у 1883–1889 рр. відбуваються шість щорічних просвітницьких мандрівок студентської молоді. За їх результатами збереглися описи, які були надруковані в різних виданнях газети «Діло» у 80-х роках XIX ст. [4, с. 18-20]. В населених пунктах студенти виступали з доповідями щодо діяльності українських товариств, збирали історичний та етнографічний матеріал. Про мету цієї науково-культурницької мандрівки В. Коцовський писав: «Молодь хоче пізнати одну з найпоетичніших сторін нашого краю, хоче зійтися з нашим народом і з нашою інтелігенцією, щоб обмінятися своїми думками, поглядіти, наскільки поступає народна робота, набрати сил до дальшої праці» [4, с. 20]. Це засвідчує, що народознавчий аспект був провідним у розвитку туристичного краєзнавства другої половини XIX ст.

Починаючи з 1901 р., і по 1914 рр. І. Франко здійснив ряд мандрівок на «Церкви», де розміщена підземна печера, на Кичери довкруги Криворівні, на

г. Говерлу та на інші вершини Чорногірського й Горганського хребтів. Крім пішохідних мандрівок, він даравою плыв Черемошем до Вижниці [1].

Згодом естафету «будителів українського народу» в Галичині прийняла нова генерація української галицької молоді, очолювана І.Франком, М.Павликом, І. Боберським, І. Дашкевичем, фундаторами сокільського, пластового, січового, лугового, спортивного українського руху, діяльність яких сприяла розвитку дитячого і молодіжного туризму в Україні загалом, так і в нашому краї, зокрема [8, с.63].

Зростання інтересу до народознавчих мандрівок серед населення Західної частини України упродовж всього ХІХ ст. знайшло своє відображення в діяльності науково-виховних та науково-просвітницьких товариств «Просвіта», «Бесіда», «Вчительська громада», що організовувались в Галичині. Одним із головних завдань у діяльності цих товариств був опис народного побуту, культури, фольклору з метою глибшого вивчення особливостей життя населення краю та його духовної культури для подальшого використання зібраних матеріалів у вихованні підростаючого покоління.

Для широкого загалу українських туристів на початку ХХ ст. почали видаватися численні буклети, путівники, нариси, монографії з туристично-краєзнавчої проблематики. Серед них найбільшою популярністю користувалися такі: «Туристика» А.Гудзиновського, «Прогулянки в наші гори» І. Франка, «Галицьке краєзнавство» Ю.Целевича, «Опис рідного краю» та «Мала географія України» Б. Заклинського, «Провідник по Галичині» М. Орловича [5].

Загалом туристична діяльність періоду Австро-Угорщини носила фрагментарний характер. Найбільше територія Галичини славилась привабливістю дикої природи, придатної для організації полювання та мисливства. Відомо й про створення туристичних будинків відпочинку і пансіонатів, функціонування водокупалень та використання мінеральних вод, заснування перших туристичних організацій. Проте Перша світова війна і зміна політичної влади в Галичині в певній мірі призупинила розвиток та формування туризму та туристичного краєзнавства.

Упродовж досліджуваного періоду туристична галузь краю зазнавала численних трансформацій, відбувалися зміни щодо уявлення про призначення та, власне, й розвиток туристичного краєзнавства, змінювалися акценти у його дослідженнях. Друком виходили перші краєзнавчі дослідження, статті природо- та культурознавчого характеру, спеціалізовані довідники, путівники, окремі матеріали й видання, присвячені питанням формування та розвитку туристичної

галузі в Галичині. Вивчення таких матеріалів сприяє формуванню цілісного уявлення про історію становлення й розвитку тогочасної туристичної галузі, структуризації підходів щодо її значущості та розбудови у різні суспільно-історичні періоди життя нашого краю.

Список використаних джерел

1. Арсенич П. Прикарпаття в житті Каменяра. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. 80 с.
2. Луговий Б. Встановлення сільського зеленого туризму в Галичині // Сталий розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: ТОВ «ЦПКОМПРИНТ», 2020. С. 251-253.
3. Луцький В. Активний туризм в Українських Карпатах, витoki становлення: історичний аспект // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: збірник наукових праць Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. №. 3. С. 12-16.
4. Луцький Я. Туристичними стежками Івана Франка // Краєзнавець Прикарпаття. 2006. № 8. С. 17-21.
5. Пастушенко О. Освітньо-виховні проблеми на шпальтах «Газети школьної» за ред. Омеляна Партицького // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. 2005. Вип. 11. С. 180-187.
6. Серкіз Я. Іван Гавришкевич – мандрівник і краєзнавець // Розвиток туризму в Україні: зб. наук. ст. К.: Слов'янський діалог, 1995. С. 140–146.
7. Трофим'як Б.Є. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини. Тернопіль: Економічна думка, 2001. 694 с.
8. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні: навч. посібник. К.: Вища школа, 2002. 195 с.:іл.

УДК 94(476):502.1«18/19»

Іван Пугач

кандыдат гістарычных навук, выкладчык,
кафедра гісторыі Беларусі і славянскіх народаў установы адукацыі
«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»
Мінск, Рэспубліка Беларусь

АРГАНІЗАЦЫЯ ЛЯСНОЙ АДУКАЦЫІ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ (КАНЕЦ ХІХ – ПАЧАТАК ХХ СТ.)

Публікацыя прысвечана праблеме арганізацыі лясной адукацыі на тэрыторыі беларускіх губерняў у канцы ХІХ – пачатку ХХ ст. На падставе прааналізаваных даных робіцца выснова пра паспяховасць адпаведнай дзейнасці ўрада ў адзначаны перыяд.

Ключавыя словы: беларускія губерні, ахова лясоў, лясная адукацыя, лясныя і егерскія вучылішчы, ніжэйшыя лясныя школы.

*Ivan Pugach, PhD (historical sciences),
lecturer of the Department of history of Belarus and Slavic peoples of the educational establishment
«Belarusian state pedagogical university named after Maxim Tank»
Minsk, Republic of Belarus*

ORGANIZATION OF FORESTRY EDUCATION IN BELARUS (LATE XIXTH – EARLY XXTH CENT.)

The publication is devoted to the problem of organizing forest education on the territory of Belarusian provinces in the late 19th - early 20th centuries. Based on the analyzed data, a conclusion is made about the success of the relevant government activities in the relevant period.

Keywords: *Belarusian provinces, forest protection, forestry education, forestry and gamekeeping schools, lower forestry schools.*

У адзначаны час беларускія губерні перажывалі перыяд раскладання феадальных і развіцця капіталістычных адносін. Па-ранейшаму аднім з важнейшых суб'ектаў эканамічнага жыцця з'яўлялася дзяржава. Важным аспектам дзяржаўнай гаспадаркі была эксплуатацыя мясцовых прыродных рэсурсаў, сярод якіх асаблівае значэнне мелі лясныя. Нядзіўна, што дзяржава надавала пільную ўвагу арганізацыі сістэмы аховы падуладных лясоў. У канцы XIX ст., у сувязі з развіццём лесазнаўства, разуменнем экалагічнага значэння лясоў і іх небяспечнага становішча з прычыны узмацнення гаспадарчай эксплуатацыі, была ўспрынята ідэя аб тым, што лес – натуральнае багацце, якое патрабуе асаблівага нагляду незалежна ад маёмаснага статусу. Згодна з адзначаным была сфарміравана структура органаў дзяржаўнага кіравання, якія ажыццяўлялі дзейнасць па ахове і зберажэнні лясоў. У адзначаны перыяд каардынацыя аховы лясоў на цэнтральным узроўні ўскладалася на Лясны дэпартамент і Корпус ляснічых, якія ўваходзілі ў склад Міністэрства дзяржаўных маёмасцей. 21 сакавіка 1894 г. установа была пераўтворана ў Міністэрства земляробства і дзяржаўных маёмасцей, а ў 1905 г. з мэтай правядзення аграрнай рэформы – у Галоўнае ўпраўленне земляробства і землеўпарадкавання [15; 17; 22, с. 4, 26]. На тэрыторыі Беларусі ахова казённых лясоў забяспечвалася дзейнасцю спецыяльных лясных чыноўнікаў і інстытута лясной варты. Яны падпарадкоўваліся мясцовым упраўленням дзяржаўных маёмасцей. З 1882 г. на тэрыторыі беларускіх губерняў сваю дзейнасць ажыццяўлялі Віленска-Ковенскае, Гродзенскае, Мінскае і Смаленска-Віцебска-Магілёўскае ўпраўленні дзяржаўных маёмасцей. 12 чэрвеня 1902 г. было прынята рашэнне рэарганізаваць былыя ўпраўленні дзяржаўных маёмасцей у Віленска-Ковенскае, Віцебска-Смаленскае, Гродзенскае, Мінскае і Магілёўска-Чарнігаўскае

ўпраўленні земляробства і дзяржаўных маёмасцей [12; 16]. Акрамя таго, пасля выдання ў 1888 г. «Положения о сбережении лесов» лесаахоўная дзейнасць органаў дзяржаўнага кіравання была распаўсюджана на лясы ўсіх маёмасных статусаў. Для каардынацыі рэалізацыі пунктаў «Положения ...» на месцах былі ўтвораны губернскія лесаахоўныя камітэты [22, с. 369].

Зразумела, што эфектыўная дзейнасць лясных чыноўнікаў па наглядзе за даручанымі лясамі ў вялікай ступені забяспечвалася наяўнасцю ў іх спецыяльных ведаў і ўменняў па лясной частцы. Трэба заўважыць, што да канца XIX ст. у Расійскай імперыі ўжо быў назапашаны пэўны станоўчы вопыт у справе арганізацыі ўстаноў, якія давалі лясную адукацыю. Таму адзначаны перыяд можна характарызаваць як лагічны працяг намаганняў урада ў дадзеным кірунку.

15 красавіка 1880 г. было прынята рашэнне аб узнаўленні дзейнасці Пецярбурскага ляснога інстытута, якая прыпынілася ў 60-я гг. XIX ст. У 1886 г. лясное аддзяленне Пятроўскай земляробчай і лясной акадэміі (паблізу ад Масквы) было зачынена. Вышэйшую лясную адукацыю даваў і Новаалександрыіскі інстытут сельскай гаспадаркі і лесаводства. Ён быў заснаваны ў Марымонце (у той час прадмесце Варшавы) яшчэ ў 1816 г., як аграрнамічны інстытут. З 1840 г. пасля далучэння Варшаўскай лясной школы атрымаў назву Інстытута сельскай гаспадаркі і лесаводства, а ў 1860-я гг. быў пераведзены ў Новаалександрыю (цяпер г. Пулавы). У пачатку 90-х гг. XIX ст. для ўстановы было зацверджана новае палажэнне і яна была прыраўнована да ўніверсітэтаў Расіі [1, с. 270–275; 4; 6].

Сітуацыя з навучальнымі ўстановамі сярэдняга звяна была наступнай. Яшчэ з 1834 г., калі была адчынена Лісінская егерская школа, у Расіі пачаўся працэс арганізацыі егерскіх і лясных навучальных устаноў, якія рыхтавалі лясных кандуктараў. Важнай падзеяй у развіцці лясной адукацыі на беларускіх землях стала адкрыццё 27 кастрычніка 1847 г. у Гродзенскай губерні Сакольскага пісарскага і егерскага вучылішча [1, с. 270–275; 4; 11]. Паступова лясныя школы і вучылішчы пачалі ўспрымацца як сродак падрыхтоўкі галоўным чынам такіх лясных кандуктараў, на якіх у перспектыве можна было б ускласці абавязкі па загаданні лясніцтвамі. З'явілася патрэба падняць узровень выкладання тэарэтычных курсаў ва ўсіх школах ці, адмовіўшыся ад утрымання вялікай колькасці навучальных устаноў такога тыпу, утварыць адну, але такую, якая б давала належную тэарэтычную падрыхтоўку. Рэалізацыя другога шляху патрабавала меншай колькасці матэрыяльных і людскіх рэсурсаў. Следствам гэтага стала паступовае закрыццё ўсіх школ, выключаючы Лісінскую.

Вучылішча ў Гродзенскай губерні было зачынена ў 1863 г. Апошняя спыніла сваю дзейнасць Ліпецкая егерская школа ў 1871 г. Па палажэнні 1869 г., Лісінская егерская школа была перайменавана ў Лісінскае лясное вучылішча [1, с. 273]. Пры гэтым, колькасць асоб, якія скончылі вышэйшыя лясныя навучальныя ўстановы, значна ўзрастала. У сваю чаргу, менавіта ім надавалася перавага пры прызначэнні на адпаведныя пасады. Гэтая акалічнасць выявіла непатрэбнасць існавання Лісінскага ляснога вучылішча ў такім выглядзе. Міністэрствам пачлася распрацоўка меркаванняў аб аткрыцці замест яго некалькіх ніжэйшых лясных школ у розных рэгіёнах імперыі, скіраваных у большай ступені на практычны бок лясной часткі.

19 красавіка 1888 г. выйшла «Положение о низших лесных школах» [13]. Згодна з яго зместам, былі адкрыты 10 ніжэйшых лясных школ, а Лісінскае лясное вучылішча прыпыняла сваю дзейнасць з 1 ліпеня 1888 г. Было ўстаноўлена, што на тэрыторыі Беларусі ў разглядаемы перыяд былі адкрыты Вяляціцкая пры 2-м Барысаўскім лясніцтве (1896 г.), Кошалеўская пры Лепельскім лясніцтве (1902 г.), Полацкая (1902 г.) і Буда-Кашалёўская лясныя школы [3; 5, с. 122, 125, 129]. З 1 студзеня 1889 г. на ўтрыманне ніжэйшых лясных школ выдаткоўвалася па 40 000 руб. Такія ўстановы адукацыі ўтвараліся з мэтай падрыхтоўкі кваліфікаваных кадраў для замяшчэння ніжэйшых пасадаў (кандуктараў) па лясным упраўленні. Лясныя школы знаходзіліся пад юрысдыкцыяй Ляснога дэпартаменту, а на месцах – кіраўнікоў дзяржаўнымі маёмасцямі. Навучанне ў іх насіла пераважна практычны характар. Курс у лясных школах працягваўся два гады. Згодна з зацверджанай Міністэрствам дзяржаўных маёмасцей праграмай там выкладаліся закон Божы, руская мова, арыфметыка, здымка і невіліраванне з чарчэннем планаў, лесаводства з кароткім курсам дрэвавымярэння і лесавыкарыстання, элементарныя звесткі па будаўнічым мастацтве з чарчэннем, неабходныя звесткі з законаў, справаводства і пра паляванне, а таксама тлумачэнне прыродных з’яў, наколькі гэта было неабходна для засваення асноў лесаводства. Практычныя заняткі і работы ў лесе ажыццяўляліся згодна са спецыяльным планам, зацверджаным Лясным дэпартаментам. Да прыёму ў лясныя школы дапускаліся маладыя людзі ўсіх саслоўяў ва ўзросце ад 16 да 18 гадоў, якія мелі пасведчанне аб заканчэнні курса не ніжэй за двухкласнае сельскае вучылішча. Адзначалася, што асобы, якія не дасягнулі 16-гадовага ўзросту альбо дасягнулі 18-гадовага, маглі прымацца з асбалівага дазволу кіраўніка дзяржаўных маёмасцей. У кожнай школе было прадугледжана 10 месцаў для навучання за кошт казны і, згодна з меркаваннем

Міністэрства дзяржаўных маёмасцей, пэўная колькасць месцаў для навучання на платнай аснове. На бюджэтныя месцы прымаліся асобы, якія паказалі лепшыя вынікі пры ўступным экзаменаванні ці тыя, хто навучаўся на платнай аснове і паказваў добрыя вынікі. Умовы прыёму навучэнцаў, якія пажадалі вучыцца за ўласны кошт, а таксама умовы ўтрымання ўсіх выхаванцаў, вызначаліся міністрам дзяржаўных маёмасцей. Для карыстання навучэнцаў паблізу ад школы адводзілася да 1 дзес. зямлі пад агарод, а на ацяпленне памяшканняў без збірання платы адпускалася ламачча ў неабходнай колькасці. Загадванне лясной школай даручалася мясцоваму ляснічаму, які атрымаў вышэйшую адукацыю па лясной частцы. Выкладчыцкая дзейнасць у школе ўскладалася на загадчыка школы, заканаўчыцеля і двух памочнікаў ляснічага, з якіх адзін павінен быў валодаць спецыяльнай лясной адукацыяй, а другі мог прызначацца з тапографай ведамства дзяржаўных маёмасцей. Калі на ляснічага не магчыма было ўскласці выкладанне спецыяльны прадметаў у школе, з дазволу міністра дзяржаўных маёмасцей, яму даручалася загадванне школай і агульная каардынацыя практычных заняткаў і работ у лесе, а выкладанне адзначаных прадметаў размяркоўвалася паміж памочнікамі ляснічага [13].

Загадчык школы і выкладчыкі прызначаліся на пасады міністрам дзяржаўных маёмасцей па прадстаўленні Ляснога дэпартаменту. Заканаўчыцель прызначаўся Лясным дэпартаментам па ўзгадненні з мясцовым епархіяльным начальствам. Загадчык школы атрымліваў 650 руб., выкладчыкі – па 400 руб., а заканаўчыцель – 200 руб. у год; на вучэбныя дапаможнікі, папаўненне бібліятэкі, найм памяшканняў і вартаўніка, узнагароды навучэнцам, а таксама на абсталяванне класаў і памяшканняў штогод выдаткоўвалася па 1 000 руб. [14, с. 36]. Звыш грашовых узнагарод па штатце загадчыкі школам і абодва выкладчыкі атрымлівалі зямельныя надзелы памерам па 15 дзес. у дапаўненне да тых, якія былі ім прызначаны па пасадах ляснічага і памочнікаў ляснічага. Загадчык школы, выкладчыкі і заканаўчыцель, а таксама іх сем'і ў дачыненні да правоў на пенсію і адзінаразовых грашовых дапаможных выплат, былі прыроўнены да адпаведных асоб у ніжэйшых тэхнічных вучылішчах. Выхаванцы, якія паспяхова скончылі курс у лясных школах прызначаліся на службу па лясным ведамстве на пасады лясных кандуктараў. Тыя з іх, хто навучаўся на кошт казны, былі абавязаны праслужыць у лясным ведамстве па паўтары гады за кожны год бясплатнага навучання. Скарачэнне тэрміну абавязковай службы ці вызваленне ад яе дапускаліся толькі са спецыяльнага дазволу Ляснога дэпартаменту. Пры паступленні на службу выхаванцы лясных

школ атрымлівалі абмундзіровачныя грошы ў памеры 40 руб., а падчас яе праходжання карысталіся XIV класам па пасадзе і IX – па пенсіі, але без права на ўзвядзенне ў чын. За бездакорную службу альбо за асаблівыя заслугі лясныя кандуктары маглі, акрамя грашовых узнагарод, быць адзначаны медалямі ў парадку, устаноўленым для асоб, якія не належалі да сельскага стану, а пры выхадзе ў адстаўку – званнем патомнага ганаровга грамадзяніна. Трэба адзначыць, што гэтыя прывілеі маглі надавацца асобам, якія не навучаліся ў лясных школах, калі яны займаліся на працягу двух гадоў практыкай лясной справы ў адным з казённых лясніцтваў і па дасягненні 18-гадовага ўзросту вытрымалі ўстаноўлены для выхаванцаў лясных школ выпускны экзамен. Умовы, на якіх адзначаныя асобы маглі дапускацца да заняткаў у казённых лясніцтвах, а таксама парадак іх экзаменавання вызначаліся міністрам дзяржаўных маёмасцей [13].

Станоўчым следствам адзначанай дзейнасці ўрада можна лічыць наступнае. У 1879 г. у Віленскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай губернях звыш 52% загадчыкаў лясніцтвамі мелі спецыяльную адукацыю. Для параўнання, у пачатку XIX ст. на тэрыторыі беларускіх губерняў доля лясных чыноўнікаў, якія валодалі лясной адукацыяй, складала каля 13% [18, арк. 42–45; 19, арк. 60–63; 20, арк. 16–33; 21, арк. 36–43]. Згодна з данымі справаздачы за 1883–1884 гг., адпаведны паказчык складаў 73,02%. У Расійскай імперыі ў цэлым у гэты ж час доля чыноўнікаў з лясной адукацыяй складала 79,79% [2, с. 1–8]. Адметнай асаблівасцю перыяду з канца XIX па пачатак XX ст. з’яўлялася захаванне тэндэнцыі да павелічэння колькасці лясных чыноўнікаў, якія валодалі спецыяльнай адукацыяй па лясной частцы. Так, у 1900 г. звыш 80% лясных служачых Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай і Магілёўскай губерняў атрымалі неабходную адукацыю ў спецыяльных навучальных установах (астанія скончылі навучальныя ўстановы, дзе выкладаліся лясныя дысцыпліны) [7, с. 54–56; 8, с. 25, 77, 86, 95, 110, 129, 139, 156, 167, 178, 186, 187; 9, с. 46, 47, 76, 84, 96, 108, 118, 128, 137, 147, 156; 10, с. 65–66].

Такім чынам, на падставе адзначанага можна зрабіць выснову аб тым, што дзейнасць урада па арганізацыі лясной адукацыі на тэрыторыі Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. была паспяховай і станоўча адбілася на развіцці лесаахоўнай справы ў краі.

Бібліяграфічны спіс

1. Арнольд Ф. К. *История лесоводства в России, Франции и Германии* / Ф. К. Арнольд. СПб. : Издание А. Ф. Маркса, 1895. 403, [2] с.

2. Ведомость № 4 «Организация местного лесного управления по губерниям» // Отчёт по лесному управлению Министерства государственных имуществ за 1883 и 1884 гг. Составлен V отделением Лесного департамента. СПб. : Типография Морского министерства, 1886. 8 с.
3. Евдокимов И. В., Неволин Н. Н. К истории низших лесных школ в России. URL: https://www.booksite.ru/rusles/st_0003.html. Дата доступа: 12.05.2020.
4. Мерзленко М. Д. История зарождения и становления лесного образования в России // Лесной вестн. 2005. № 5. С. 158–161.
5. Новик, Н. Е. Профессиональное образование в Беларуси во второй половине XIX – начале XX в. : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Минск, 1999. 129 с.
6. Новоалександрийский институт сельского хозяйства и лесоводства // Большая советская энциклопедия URL: https://bse.slovaronline.com/23379-NOVOALEKSANDRIISKIY_INSTITUT_SELSKOGOHOZ_YAYSTVA_I_LESOVODSTVA. Дата доступа: 18.05.2020.
7. Памятная книжка Виленской губернии на 1900 г. Вильна: губернская типография, 1899. XV, 336, 94 с.
8. Памятная книжка Витебской губернии на 1900 г. Витебск: губернская типолитография, 1899. VII, 36, 243, 157 с.
9. Памятная книжка Гродненской губернии на 1900 г. Гродно: губернская типография, 1899. 30, 40, 314, 41, 76, 86 с.
10. Памятная книжка Могилёвской губернии на 1900 г. Могилёв на Днепре: типография губернского правления, 1900. IX с., 211 с., XXIX с., 112 с., [195].
11. Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗРИ). 2-е собр. Т. 22. Отд. 1. № 21645. С. 786.
12. ПСЗРИ. 3-е собр. Т. 2. Отд. 1. № 1258. С. 469–471.
13. ПСЗРИ. 3-е собр. Т. 8. Отд. 1. № 5158. С. 177–179.
14. ПСЗРИ. 3-е собр. Т. 8. Отд. 2. Штаты и таблицы. 403 с.
15. ПСЗРИ. 3-е собр. Т. 14. Отд. 1. № 10457. С. 141–152.
16. ПСЗРИ. 3-е собр. Т. 22. Отд. 1. № 21694. С. 645–647.
17. ПСЗРИ. 3-е собр. Т. 25. Отд. 1. № 26172. С. 289–290.
18. Расійські дзяржаўны гістарычны архіў у г. Санкт-Пецяярбурзе (далее – РДГА). Ф. 387. Воп. 28. Спр. 1291.
19. РДГА. Ф. 387. Воп. 28. Спр. 1314.
20. РДГА. Ф. 387. Воп. 28. Спр. 1342.
21. РДГА. Ф. 387. Воп. 28. Спр. 1345.
22. Устав лесной с Высочайше утверждёнными мнениями государственного совета, решениями Правительствующего сената, важнейшими циркулярами Министерства земледелия и государственных имуществ и др. приложениями; сост. М. А. Цейль. Изд. 2-е, испр. и доп. СПб. : Типографии И. Г. Гершуна и Б. М. Вольфа, 1898. XV, 404, 432 с.

УДК 330.8

Aiganym Igambekova
1st year master's degree student
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan

PROBLEMS OF THEORETICAL STUDY OF POLITICAL AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN KAZAKHSTAN AND CHINA

Annotation. The article deals with the issues of theoretical study of the history of the formation and development of diplomatic relations between Kazakhstan and China from the moment of their establishment to the present time. The sources of the problem are domestic, Russian and Chinese research works. Each historiography considered topical issues between the two countries and identified priority areas of interaction.

Key words: diplomatic relations, bilateral relations, trade and economic relations, cross-border cooperation.

Айганым Игамбекова
Студент I курса магистратуры
Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

ВОПРОСЫ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И КИТАЕМ

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы теоретического изучения истории становления и развития дипломатических отношений между Казахстаном и Китаем с момента их установления до настоящего времени. Источниками проблемы являются отечественные, российские и китайские исследовательские работы. Каждая историография рассматривала актуальные вопросы между двумя странами и определяла приоритетные направления взаимодействия.

Ключевые слова: дипломатические отношения, двусторонние отношения, торгово-экономические отношения, приграничное сотрудничество.

The modern stage of the Kazakh-Chinese cooperation began in January 1992, when Kazakhstan, having declared its independence, established official diplomatic relations with the People's Republic of China. Kazakhstan became the first country among the neighbors of China, with whom Beijing signed a document on the delimitation of the border, which established 70 key border points.

The role of Kazakhstan in Chinese foreign policy is great. Chinese researchers talk about the strategic importance of the region in Chinese foreign policy and even the “vital interests” of the PRC in Central Asia [1]. However, this policy as a whole did not go beyond the traditional “five principles of peaceful coexistence”. China is also

important for the Republic of Kazakhstan as one of the emerging centers within the framework of the foreign policy line – “multi-vector” foreign policy.

The strategic importance of Central Asia for the PRC is increasingly evident in the economic sphere, and the preservation of regional security is important for both states, primarily for their economic development. The People’s Republic of China and the Republic of Korea will continue to jointly advocate for the creation of a new economic and political order in international relations. On this issue, the parties demonstrate unity of position, which, however, contradicts the interests and goals of the United States in the region. China is a natural ally and strategic partner for Kazakhstan. Through the use of the resource and transport potential of the Central Asian Region, the PRC can also solve the issue of economic growth of the XUAR. There are also common threats to security and stability (the three evils).

Interstate relations in the 1990s and to the present day are developing in almost all areas, but for successful cooperation it is necessary at first to solve the issue of ensuring security in the region, which is gradually happening due to the formation of Central Asian security system (which is currently structurally represented through a system of bilateral and multilateral treaties and organizations).

At the present stage, China and Kazakhstan are actively involved in international and regional affairs, and both countries strive for peaceful development. Since 2014, cooperation between Kazakhstan and China has been developing within the framework of conjugation of the Silk Road Economic Belt (SREB) and the Kazakh national program “Nurly Zhol”. All the latest agreements between the two countries are aimed at the implementation of this program [2].

One of the important components of the strategic partnership between Kazakhstan and China is trade and economic relations, where the XUAR plays a significant role, which accounts for more than 75% of the trade turnover between Kazakhstan and the PRC. At the levels of cooperation between countries and between regions, the XUAR plays a very important role in the implementation of the strategic vision of China’s external openness with Kazakhstan [3].

However, cooperation between the two countries is characterized not only by successes, but also by problems. Currently, in cooperation between Kazakhstan and China, there are such problems as increase of Chinese goods in the Kazakh market, the settling of Chinese citizens in Kazakhstan, the growing dependence of the Kazakh economy on Chinese credit resources, a high share of Chinese companies in oil and gas production, the unresolved issue of cross-border rivers.

The commonality of problems forces states to unite in one way or another, which in the future leads to gradual integration in all areas. The approaches to integration for the PRC and Kazakhstan are also specific. Both sides talk about the “complementarity” of the economies of the Republic of Kazakhstan and the People’s Republic of China, but it is impossible to implement integration options in the near future due to the low level of development of neighboring regions.

Today, we can say that the priority areas in the development of relations is the strategic partnership, joint security policy. The success of its implementation depends on the development of relations in other areas, including economic cooperation. Thus, all these determine the relevance of the research topic.

The object of the research is the political and economic cooperation between China and Kazakhstan at the present stage.

The subject of the research is the history of the development of political and economic cooperation between the RK and the PRC, the legal framework of bilateral relations, the mechanisms for their implementation, as well as the main directions, forms and problems of cooperation.

The purpose of the research is to assess the Kazakh-Chinese political and economic relations at the present stage. The relevance and purpose of the study predetermined the need for setting and solving the following tasks:

- to reveal the prerequisites and factors that determine the directions of foreign policy interaction between the RK and the PRC in 1992-2020;
- to determine country priorities and analyze the approaches of the Kazakh and Chinese sides to bilateral interstate relations;
- to consider the complex of political bilateral interstate relations, which include the following aspects;
 - to analyze the forms, methods, directions of bilateral economic relations, to identify the most promising areas of cooperation, to assess the potential of cooperation;
 - to establish the main directions of further development of cooperation between China and Kazakhstan.

This topic is researched by both domestic and foreign authors. In Kazakhstan, since Soviet times, there was a serious scientific school of Sinologists, which consisted of doctors of sciences V. Moiseev, K. Khafizova, K. Syroezhkin, A. Kadyrbaev, and others. Throughout the 1990s, the authors’ attention to the determination of the potential of cooperation between the RK remained significant. First of all, this concerned natural resources and issues of energy cooperation. Natural resources as one of the most important factors in entering the world economy are considered in several

works of: S. Kushkumbayev “The impact of energy resources on some aspects of domestic and foreign policy of Kazakhstan”, and A. Mamytova, M. Suyunbayeva “Natural resources as a factor in the development of Central Eurasia”. Various aspects of Kazakhstan’s foreign economic activity at the present stage are considered in their works by N. Okshantaeva “Peculiarities of the liberalization of Kazakhstan’s foreign trade: results and prospects”, U. Kasenov “Foreign economic strategy of the Republic of Kazakhstan”, M. Kenzheguzin “Integration of Kazakhstan into the world economic system in globalization”. A more developed topic in bilateral relations is the history and consequences of the determination of the Soviet-Chinese, and then the Kazakh-Chinese border. K. Khafizova in her work “The Kazakh-Chinese border in the past and today” traces the dynamics of the settlement of disputed areas between states, assessing the results of negotiations between Kazakhstan and China.

The official point of view is expressed in the monograph of the President of the Republic of Kazakhstan K. Tokayev “Foreign policy of Kazakhstan in the context of globalization”, which considers the priority directions of Kazakhstan’s foreign policy and defines the place of China as one of the priority partners of Kazakhstan. Features of national relations in China are revealed in the works of the Kazakh scientist, Doctor of History, K.L. Syroezhkin. He touches upon a variety of areas of both bilateral Kazakh-Chinese relations and the PRC's internal policy itself [4]. Among the recent works on this topic, one can note the works of K. Syroezhkin “Should Kazakhstan be afraid of China: myths and phobias of bilateral relations”, “Kazakhstan – China: from border trade to strategic partnership” and Dodonov V.Yu. “Perspective forms of financial cooperation within the Silk Road Economic Belt. – The Belt and Road Initiative: Current State and Prospects”.

Most foreign papers are presented in English and Chinese. The issues of interaction between the PRC and Kazakhstan are touched upon by the professor of the Institute of Central Asian Studies of Lanzhou University (Gansu province, PRC) Yang Shu “China and the Caspian”, who analyzes the energy policy of the PRC. One of the first works of Chinese researchers on economic cooperation between China and Kazakhstan was the work of Xu Dan “China’s openness policy and relations with the countries of Central Asia”, in which the author examines the foreign policy, trade and economic relations of the PRC with Kazakhstan. The work of Liu Qingjian “Sino-Central Asian Trade and Economic Relations: Progress, Problems and Prospects”, Xi Jinping “Kazakh-Chinese relations take off on the wings of a dream” is devoted to trade and economic relations between the PRC and the CIS states. A whole group of studies is devoted to the development of cooperation in the field of security and the

development of the “Shanghai Process”. The deputy director of the Institute of Eastern European, Russian and Central Asian Studies of the Chinese Academy of Social Sciences Xing Guangcheng in his work “Security Issues in China's Relation with Central Asian States” considers security problems in the Central Asian region. In general, Chinese research is carried out within the framework of the position of the official Beijing.

Thus, the analysis of scientific works shows that, despite the large number of publications that touch upon certain problems of bilateral interstate Kazakh-Chinese relations in 1992-2020, there are no comprehensive studies in domestic and foreign science covering the main aspects of bilateral cooperation during the period under review.

In conclusion, this research is a comprehensive study of the Chinese direction of foreign policy of the Republic of Kazakhstan. The study analyzes various sectors of cooperation between states in interrelation with each other, as well as in connection with the political processes taking place in the region. This makes it possible to compile a relatively complete picture of the modern foreign policy of the Republic of Kazakhstan towards the People’s Republic of China in 1992-2020. The practical significance of the study lies in the possibility of its application in educational work, in the preparation of generalizing works on the history of China (XUAR, PRC), Kazakhstan, international relations in the Central Asian region. Factual material and research results can be useful in information and analytical work. The study is useful for understanding and forecasting China’s policy in Central Asia (which is an essential part of the analysis of China’s foreign policy as a whole). The study of the topic is also important for forecasting Kazakhstan’s policy in regional and global politics.

List of references:

1. Xing Guangcheng. Security Issues in China’s Relation with Central Asian States // *Ethnic challenges beyond borders Chinese and Russian Perspectives of the Central Asian Conundrum*. Ed. by Yongjing zhang and Rouben Aziziah. L. 1998. P. 203
2. Ирсадиев С.А. «Один пояс – Один путь» как международная инициатива: цели, задачи, особенности // *Доклад Ирсадиева С.А. на Международной научно-практической конференции «Экономический пояс Шелкового пути и актуальные вопросы китайско-казахстанского взаимодействия» (Астана, 2 июля 2018 г.)* // <https://isca.kz/ru/analytics-ru/2765>.
3. 2008-2009 гг. Синьцзян цзинцзи шэуей синши фэньси юй юйцэ (Анализ и прогнозы социально-экономической ситуации в СУАР 2008- 2009 гг.) / 16.11.2008 г. Синьцзян. Урумчи. С. 5 -17.
4. Сыроежкин К.Л. «Большая игра» в Центрально-Азиатском регионе // журнал *Экономические стратегии – Центральная Азия*. 2007. №5.

Scientific adviser: PhD (History), associated professor Idrysheva Zh.K.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.161.2' 37(043)

Валерія Шкурко
студентка ІмФіл групи
факультету української філології та літературної творчості імені А. Малишка
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Київ, Україна

**РОЛЬ ПРЕФІКСІВ В ОФОРМЛЕННІ НОВИХ ПРИКМЕТНИКІВ У
СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ КІНЦЯ ХХ –
ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ)**

Статтю присвячено дослідженню ролі префіксів у творенні нових прикметників у сучасній українській літературній мові кінця ХХ – початку ХХІ століття. На підставі аналізу текстів періодичних видань виділено семантичні групи префіксів, які беруть участь в оформленні нових прикметників та з'ясовано ступінь їхньої продуктивності.

Ключові слова: префікси, прикметники, прикметникове новотворення, емпірична продуктивність.

Valeriia Shkurko
student of ImFil group
Faculty of Ukrainian Philology and literary works named after A. Malyshko
National Pedagogical Dragomanov University
Kyiv, Ukraine

**THE ROLE OF PREFIXES IN THE FORMATION OF NEW ADJECTIVES
IN THE MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE OF THE LATE
XX - EARLY XXI CENTURY (ON THE MATERIAL OF THE
PERIODICALS)**

The article is devoted to the study of the role of prefixes in the creation of new adjectives in the modern Ukrainian literary language of the late XX - early XXI century. Based on the analysis of the texts of periodicals, the semantic groups of prefixes that participate in the design of new adjectives are identified and the degree of their productivity is clarified.

Key words: prefixes, adjectives, adjective innovation, empirical productivity.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. для української мови особливо значущий період. У цей час відбулися докорінні суспільно-політичні зміни, розпочався процес демократизації життя суспільства. Українська мова здобула у незалежній країні статус державної, що зумовило розширення сфери її функціонування, інтенсивний процес поповнення й оновлення лексики за рахунок лексичних інновацій: новотворів, неозапозичень, неосемантизмів, неографізмів. Широкий

спектр нової лексики подають передусім видання засобів масової інформації, що найоперативніше реагують на інтенсивну динаміку сучасної української спільноти [7, с. 21].

Актуальність теми статті зумовлена необхідністю дослідження прикметникових новотворів як способу відображення зміни орієнтирів та цінностей людства, що відбивається у мовній картині українського народу. Окрім того, вивчення нових прикметників дає змогу виявити зміни та тенденції в подальшому розвитку словотворчої системи української мови, а також виявити продуктивність префіксального способу словотвору.

Метою статті є аналіз ролі префіксів в оформленні нових прикметників, а також семантики формантів, які беруть участь у словотвірних процесах нових прикметників та виявлення ступеня їхньої продуктивності.

У сучасному мовознавстві спостерігається відчутне зацікавлення словотвором, про що свідчать дослідження, присвячені проблемам словотвору, таких авторів: Г. М. Віняр [6; 7], Д. В. Мазурик [12], Н. Ф. Клименко [11], О.А. Стишов [15] та інші.

В українській мові розрізняють продуктивні та непродуктивні префікси. Непродуктивний префікс – такий, що рідко бере участь у творенні нових слів. Продуктивний префікс – такий, що широко використовується для творення нових слів і форм.

До складу префіксів, що передають неповноту охоплення якимось станом, входить префікс *напів-*. Наприклад: «Там добре вікендити: шашлики, рибалка, **напівнудистські** інтермецо на Купала...» [13, с. 67]; «Персону Марти Добринської можна було б захвати до **напівмістифікованої** царини паранормальних феноменів і поставити на тому хрест» [4, с. 56].

Зростання аглютинативних рис у сучасному словотворенні проявляється в активізації іменної префіксації. Структурна і семантична розчленованість похідного слова, вільне приклеювання словотвірного афікса до готової наявної у мові структури – риси, які визначають аглютинативність, – значною мірою властиві іменниковій і прикметниковій префіксації [10, с. 70]. Збільшення продуктивності префіксально-іменних словотвірних типів у сучасному словотворенні мовознавці пояснюють впливом префіксів іншомовного походження, які почали активно проникати в систему українського словотвору [2, с. 20].

Проникнення запозичених префіксів у систему іменного префіксального словотвору, на думку О. К. Безпояско та К. Г. Городенської, не зумовлює

істотного розширення семантичного потенціалу префіксів як словотворчих засобів, оскільки переважна їх більшість вступає у кореляційні або конкурентні відношення з питомими українськими префіксами в межах наявних функціонально-семантичних груп [2, с. 20], тож вважаємо за доцільне класифікувати префіксальні новотвори на основі спільності словотвірного значення незалежно від походження дериваційного форманта. Такий підхід дає змогу проаналізувати розвиток синонімічних відношень між словотвірними типами з українськими і запозиченими префіксами.

У сучасній українській дериватології виділяють групу генетично неоднорідних префіксів, що передають значення інтенсивності – незначної, високої і дуже високої [2, с. 21]. У новотворенні досліджуваного періоду виявляють активність префікси, які передають значення найвищого ступеня інтенсивності: префікс відприйменникового походження *над-* і запозичені форманти *супер-*, *гіпер-*, *архі-*, *ультра-*.

У новотворенні кінця ХХ – поч. ХХІ століття префікс *над-* долучається прикметникових основ приблизно з однаковою емпіричною продуктивністю. Новотвори-прикметники з префіксом *над-* «називають ознаку, яка набагато перевищує звичайну або встановлену міру» [10, с. 42] і утворюються як від простих якісних (*надгеніальний*, *надавторитетний*, *надмодальний*), так і похідних якісно-відносних прикметників (*надделікатний*, *наддефіцитний*, *надмодний*,). Наприклад: «До нього приходили не лише горе-живописці, були тут і супервразливі та **надгеніальні** колишні поети...» [14, с. 46]

Префікс латинського походження *супер-* є семантично найближчим до українського префікса *над-*, тому часто перебирає на себе його функції при вираженні значення «дуже» у поєднанні з прикметниками (*надважкий* – *суперважкий*). Префікс *супер-* при новотворенні прикметників долучається як до генетично однотипних (запозичених) основ (*суперінтелектуальний*, *суперраритетний*), так і до питомих українських, утворюючи гібридні деривати (*суперважкий*, *супервразливий*, *супердорогий*, *суперзаможний*). Головним значенням цього префікса є вираження безвідносної міри якості, властивості у прикметниках [7, с. 8]. Наприклад: «**Супермодним** нині вважається білий колір, який використовується мебельниками в дитячих гарнітурах, виконаних у класичній традиції» [16, с. 17].

Значення інтенсивності реалізує також префікс латинського походження *ультра-*, особливістю семантики якого є «здатність надавати мотивованим основам значення «крайній» [1, с. 32], що забезпечує йому чітку спеціалізацію у

словотворчих процесах: *ультрапамаранчевий, ультраромантичний*. Наприклад: «Адже постмодерністська новела – дуже популярний жанр, в якому відбиваються основні постулати самого феномену, а працювати з ним легше, ніж із **ультраускладненими** конструкціями, як «Ім'я троянди» У. Еко» [8, с. 47]; *Персонаж також романтичний, навіть ультраромантичний, бо ж володіє незвичайними здібностями*. [3, с. 11].

На відміну від інших префіксів групи інтенсивності, формант *архі-*, за допомогою якого виражають найвищий ступінь ознаки, є прикметниково-прислівниковим словотворчим засобом [7, с. 10]. Новотвори-іменники з цим формантом не засвідчені, що зумовлено, очевидно, чіткістю його семантики [6, с. 78], яка дорівнює «дуже, найбільший», «надзвичайно» [2, с. 31], тобто він вказує на міру вияву ознаки в прикметниках і прислівниках: *архібанальний, архіделікатний, архінапружений*. Новотвори з префіксом *архі-* активно функціонують у публіцистиці завдяки їхній експресивності. Наприклад: «До нинішнього ювілею Незалежності нагодився **архіважливий** інформпривід. 100-річчя «Лісової пісні» Лесі Українки. Базисного шедевра української культури» [5,с.10] ; «**Архінапружена** робота в райдержадміністрації йому протипоказана, непередбачуваними наслідками може охопитися недавня травма Фамілеєва» [9, с. 13].

Щодо префікса *гіпер-*, який перебуває в синонімічних відношеннях з розглянутими формантами групи інтенсивності, то мовознавці відзначають його меншу активність у порівнянні з іншими префіксами, а також обмеженість новотворів з *гіпер-* науковою сферою функціонування [10, с. 78].

Як свідчить матеріал дослідження, префікс *гіпер-* не конкурує з іншими префіксами групи інтенсивності, оскільки має таку семантичну відмінність, яка забезпечує йому чітку словотвірну спеціалізацію: утворення з *гіпер-* характеризуються більшим ступенем вияву надмірності, ніж однокореневі відповідники з питомим префіксом *над-*, а також з іншими суперлятивними префіксами: *гіпердинамічний, гіпердоброзичливий, гіперскандальний, гіперстезичний*. Активізація префікса *гіпер-* у новотворенні досліджуваного періоду відбиває загальний процес зростання продуктивності префіксальних іменних словотвірних типів і ріст активності префіксів, що передають значення інтенсивності (*над-, супер-, ультра-, архі-*) [7, с. 10].

Найактивнішим словотвірним засобом у групі префіксів зі значенням протилежності, протидії, заперечення виступає в сучасному мовленні запозичений формант *анти-*, що перебуває в синонімічних відношеннях з

префіксами *проти-*, *контр-*, *не-*, *без-*.

Серед зовнішніх чинників активізації префікса *анти-* в українській мові можна виділити такі: потреба номінації нових понять, явищ науки, соціального розвитку, а також вплив на словотворення загальноживаної лексики, запозичень і термінослів. Внутрішньомовні фактори зростання емпіричної продуктивності префікса *анти-* слід вбачати у характері відтворення ним семантики протидії, протиставлення у порівнянні з іншими префіксами цієї групи. На відміну від синонімічних формантів, *анти-* передає значення заперечення, протидії, антонімічного протиставлення комплексно, з переважанням окремого із зазначених відтінків: *антидогматичний*, *антидонхуанівський*, *антиекзитпольський*, *антикукобівський*, *антилітературний*, *антимерський*, *антиматримоніальний*, *антиметастичний*, *антипіратський*, *антипровінційний*, *антипутінський*, *антиющенківський* [7, с. 15].

Прекозитивні елементи зі значенням неістинності *псевдо-*, *квазі-* по-різному кваліфікуються в сучасному мовознавстві: як перші частини складних слів, як префіксоїди, останнім часом у працях з української дериватології їх розглядають в одному ряду з префіксальними морфемами. Запозичені *квазі-*, *псевдо-*, які виокремились із іншомовних слів і стали дериваційними формантами, семантично зблизились при вираженні словотвірного значення несправжності, удаваності. Доказом префіксального статусу морфеми грецького походження *псевдо-* і латинської за походженням морфеми *квазі-* є їхня позиційна і функціональна характеристика: вони виступають тільки в препозиції, не мають корелятивів у вигляді окремих слів, тобто функціонують у мові лише у складі слова. На думку О.К. Безпояско, різниця в ступенях продуктивності і регулярності цих словотвірних типів зумовлена як різними сферами функціонування зазначених префіксів, так і «різними аспектами вияву неістинності» [1, с. 32].

Термінологічні префікси іншомовного походження *псевдо-* і *квазі-*, виявляють активність у деривації оказіональних утворень у мові художньої літератури і публіцистики, що зумовлено їх експресивно-виражальним потенціалом при передачі значення неістинності: *псевдопривабливий*, *квазідослідницький*, *квазікультурний*, *псевдозолотий*.

Отже, найвищий ступінь емпіричної продуктивності в групі префіксів зі значенням інтенсивності виявляють словотвірні типи з префіксами *над-* і *супер-*, що спричинено, з одного боку, їхніми комбінаторними можливостями (поєднання з категоріально і генетично різнотипними основами для вираження

різних відтінків значення інтенсивності), з іншого – спеціалізованістю окремих значень (значення «сучасний, небувалий, модний, найвищої якості», наприклад, передає тільки префікс *супер-*) [7, с. 22].

У групі іменних префіксів зі значенням протидії, заперечення, протиставлення найбільшу активність виявляє префікс *анти-*, який виступає у прикметникових словотвірних типах. Серед факторів, що зумовлюють більшу емпіричну продуктивність цього форманта, виділяємо такі: відсутність прийменникового корелята, універсальність значення і активне функціонування в інших мовах.

Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у дослідженні продуктивності інших способів творення нових прикметників та механізмів адаптації неологізмів у мовленні.

Список використаних джерел

1. Безпояско О. К. Іншомовні префікси в українській мові // УМЛШ. 1979. №7. С. 28–33.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови : [монографія]. Київ: Наукова думка. 1987. 180 с.
3. Бондар Л. П. Універсум «Причинної» // Слово і час. 2005. №3. С. 11.
4. Бриних М.С. Реальна ніжність вирваного серця // Кур'єр Кривбасу. 2001. № 136. С. 56.
5. Вергеліс О.А. Пісня про зраду. Як Мавка українську незалежність втратила // Дзеркало тижня. 2011. № 29. С. 10.
6. Віняр Г. М. Словотвірні тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років ХХ століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02. Дніпропетровськ, 1992. 212 с.
7. Віняр Г. М. Основні тенденції розвитку іменної префіксації в українській мові кінця ХХ ст. // Актуальні проблеми філології і методики викладання мов : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2006. Вип. 4. С. 6–24.
8. Денисова Т. Н. Зарубіжна література в школі. Матеріали круглого столу. // Слово і час. 2003. № 8. С. 47.
9. Гльїн В.О. Храм от Валерія до Прокопа. // Дзеркало тижня. 2004. № 4. С. 13.
10. Іщук М. В. Словотвірні типи прикметників з префіксами над-, понад- // Українське мовознавство. 1989. Вип. 16. С. 41 – 44.
11. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: [монографія]. Київ. Видавничий Дім Дмитра Бураго. 2008. 336 с.
12. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Львів. 2002. С. 7-12.
13. Морговський А.Ф. Смерть у золотих пісках // Кур'єр Кривбасу. 2001. № 139. С. 67.
14. Процюк С.В. Інфекція // Кур'єр Кривбасу. 2002. № 149. С. 46.
15. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (На матеріалі мови засобів масової інформації). Київ, 2005. 388 с.
16. Тимошук О. Дорослі секрети дитячої кімнати. // Дзеркало тижня. 2008. № 11. С. 17.

Науковий керівник: Багмут І. В.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 338.48

Зоряна Герасимів

к. геогр. н., доцент кафедри економіки підприємства
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

***Анотація.** У статті досліджено теоретичні аспекти розвитку туристичної сфери. Проаналізовано значення туризму для економіки країни. Вивчено особливості туристичної діяльності в сучасних умовах. Розглянуто основні функції туризму. Розкрито умови сталого розвитку туризму. Досліджено вплив туризму на навколишнє середовище. Запропоновано напрями розвитку туризму на інноваційних засадах.*

***Ключові слова:** туризм, інновації, туристична сфера, сталий розвиток, туристичний бізнес.*

Zoryana Gerasymiv

PhD (Geographical Sciences), Associate Professor, Associated Professor of the Department of economics of the enterprise at Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine «Berezhany Agrotechnical institute»
Berezhany, Ukraine

THEORETICAL ASPECTS OF TOURISM DEVELOPMENT

***Abstract.** The theoretical aspects of tourism development are investigated in the article. The importance of tourism for the country's economy is analyzed. Peculiarities of tourist activity in modern conditions are studied. The main functions of tourism are considered. The conditions of sustainable tourism development are revealed. The impact of tourism on the environment has been studied. The directions of tourism development on innovative bases are offered.*

***Keywords:** tourism, innovations, tourist sphere, sustainable development, tourist business.*

Туризм відіграє важливу роль в розвитку економіки багатьох країн світу, є динамічною та перспективною галуззю, яка впливає на інші галузі, забезпечує зайнятість населення, є джерелом валютних надходжень та представляє країну на міжнародній арені. Виклики сьогодення ставлять перед туристичною сферою нові завдання, для вирішення яких необхідно шукати інноваційні підходи та методи.

Різні аспекти розвитку туризму висвітлюють у своїх працях Л. Давиденко, В. Кифяк, Л. Богуш, І. Безуглий, М. Долішній, О. Мельниченко, В. Цибуха, Д. Стеченко, Л. Давиденко, І. Школа, однак сучасні підходи та методи активізації діяльності туристичної сфери в умовах сьогодення є недостатньо дослідженими.

Метою статті є аналіз теоретичних аспектів розвитку туризму та пошук інноваційних рішень для його перспективного розвитку.

Туризм – тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає [2].

Завдяки туризму люди знайомляться з культурою інших країн, отримують нові знання та досвід, забезпечують реалізацію своїх потреб, пов'язаних із відпочинком, оздоровленням, відновленням сил та енергії. Туризм виступає модератором розвитку економіки та сприяє формуванню позитивного іміджу країни.

Виділяють внутрішній та міжнародний туризм, близько 75-80 % туристів припадає на частку внутрішнього туризму. Для забезпечення зростання валютних надходжень у країну необхідно акцентувати увагу на розвитку міжнародного в'їзного туризму.

За цільовими ринками виділяють такі види туризму: політичний, діловий, дослідницький, науковий, освітній, пізнавальний, соціальний, сільський («зелений»), екологічний, аграрний, орнітологічний, природно-орієнтований, мисливський, риболовецький, індустріальний, промисловий, ресторанний, шопінг, техногенних катастроф, рекреаційний, пригодницький, екстремальний, спортивний, оздоровчий, патріотичний, культурний, краєзнавчий, релігійний, історичний, етнічний, міграційний, подієвий [1].

Сьогодні через пандемію COVID-19 світова туристична галузь переживає складні часи і зазнає значних втрат, велика кількість працівників туристичної індустрії ризикує залишитись без роботи. Погіршення соціально-економічних умов життя населення та зростання рівня захворюваності, спричиненого коронавірусною інфекцією, призвели до зниження інтересу до туристичних подорожей в усьому світі. Змінились вимоги споживачів туристичних послуг до організації транспортування, харчування, розміщення, безпеки та якості туристичних послуг.

Туристичний продукт – попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням [2].

Для забезпечення конкурентоспроможності туристичного продукту необхідно запроваджувати якісно нові підходи до організації туристичних

подорожей, на регіональному та національному рівнях розробити програми розвитку туризму із врахуванням сучасних реалій та викликів.

Програми розвитку туризму затверджуються з метою реалізації довгострокових пріоритетів країни в галузі туризму і становлять комплекс взаємопов'язаних правових, економічних та організаційних заходів, спрямованих на реалізацію конституційних прав громадян, розвиток туристичної галузі [2].

З метою збереження та зміцнення позицій на внутрішньому та міжнародному ринках туристичних послуг слід застосовувати інноваційні підходи та рішення, сприяти залученню інвестицій, розвивати нові види туризму, розширювати асортимент туристичних послуг, поєднувати туризм з рекреацією та розвагами.

Завдяки розвитку туризму виконується ряд суспільно значущих функцій: економічна, рекреаційна, духовна, гуманітарна, медико-біологічна, соціально-культурна, соціальна, виховна, екологічна, культурно-просвітницька [1].

Отримання прибутку, збільшення надходжень до бюджету та залучення інвестицій є основними стимулами розвитку туристичної індустрії. Економічна функція туризму полягає також у розвитку галузей, що обслуговують туризм, створенні робочих місць, збільшенні виробництва товарів та послуг, підвищенні добробуту населення.

Сьогодні привабливими для населення є екологічний туризм, рекреаційний, шопінг-туризм, організація індивідуальних подорожей, спеціалізований, нетрадиційний та екстремальний види туризму. Вагому роль відіграють безпека та екологічність туристичного продукту. Споживачі туристичних послуг вимагають високих стандартів обслуговування, застосування індивідуального підходу, розширення асортименту послуг, надають перевагу чомусь новому та незвичайному, їх цікавить комфортний відпочинок за прийнятною ціною.

Важливим аспектом розвитку туризму є його вплив на навколишнє природне середовище. В процесі організації туристичної діяльності відбувається збільшення використання природних ресурсів, забруднення усіх компонентів природи (повітря, води, ґрунту), утворення значної кількості відходів, знищення рослинного покриву, зменшення чисельності тварин, збіднення видового складу рослинного та тваринного світу, антропогенні зміни ландшафтів, зростання техногенного навантаження на природу.

Позитивний вплив туризму виявляється у збереженні та реставрації пам'яток історії, культури, мистецтва та архітектури, створенні заповідників,

заказників, національних парків, виділенні коштів на потреби екології та охорону навколишнього середовища.

Умовами сталого розвитку сфери туризму та курортів є:

- забезпечення координуючої ролі держави в реалізації національної туристичної політики;
- створення загальнодержавної інформаційної системи у сфері туризму та курортів та її інтеграція до світової інформаційної туристичної мережі;
- удосконалення законодавства з питань регулювання суспільних відносин у сфері туризму та курортів;
- сприяння розвитку міжрегіонального та міжнародного співробітництва у сфері туризму та курортів;
- розроблення національних стандартів відповідно до міжнародних стандартів;
- розвиток туристичних територій;
- популяризація нашої держави у світі та просування якісних національних туристичних продуктів у світовому інформаційному просторі [3].

Розвиток туризму на інноваційних засадах передбачає:

- застосування сучасних інформаційних технологій в процесі рекламування, виробництва та реалізації туристичного продукту;
- оновлення традиційних та запровадження нових туристичних послуг;
- використання нових підходів, управлінських та організаційних рішень у сфері туризму;
- освоєння нових туристичних ресурсів;
- розширення ринків збуту туристичних послуг.

Загострення кризових явищ у сфері туризму та курортів свідчить про необхідність удосконалення державної політики у зазначеній сфері, пріоритетів і принципів її реалізації, повноважень і компетенції суб'єктів туристичної діяльності, впровадження ефективних організаційно-правових, економічних, інформаційних механізмів розвитку сфери туризму та курортів як високорентабельної галузі національної економіки [3].

Для забезпечення перспективного розвитку туризму необхідно запроваджувати інноваційні рішення, які сприяли б активізації туристичної діяльності в умовах сьогодення, забезпечували підвищення якості та конкурентоспроможності туристичного продукту, збільшували прибутки та надходження до бюджету від туристичної діяльності, сприяли залученню

інвестицій і забезпечили перетворення туристичної галузі на розвинену індустрію туризму.

Список використаних джерел:

1. Мельниченко О. А., Шведун В. О. Особливості розвитку індустрії туризму в Україні: монографія. Харків: Вид-во НУЦЗУ, 2017. 153 с.
2. Про туризм: Закон України від 15.09. 1995 р. № 40-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. № 31. Ст. 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 6.03.2021).
3. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#n9> (дата звернення 27.02.2021).

УДК 338.486.5

*Ірина Гурська, к.е.н., доцент
Адріана Патіота, ст. гр. Ек-51М
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна*

ДО ПИТАНЬ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

Анотація: У статті розглядаються фактори, які впливають на процеси розвитку туристичної галузі в умовах ринкової економіки України. Визначено сутність поняття факторів туристичної галузі, а також проведено її класифікацію. Проаналізовано внутрішні та зовнішні фактори, які впливають на специфіку формування туристичного продукту, структуру та його динаміку.

Доведено важливу роль розвитку туристичної галузі для національної економіки країни та зазначено основні організаційні фактори, що впливають на її розвиток в умовах ринку.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, фактори розвитку, туристичний ринок, національна економіка.

*Iryna Hurska, PhD (Economic Sciences), Associate Professor
Adriana Patiota, student
SS NULES of Ukraine «Berezhany Agrotechnical institute»
Berezhany, Ukraine*

ON THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE TOURIST INDUSTRY IN UKRAINE

Abstract: The article considers the factors that influence the processes of tourism industry development in the market economy of Ukraine. The essence of the concept of factors of the tourism industry is determined and its classification is carried out. The internal and external factors that influence the specificity of tourism product formation, structure and its dynamics are analyzed.

The important role of the tourism industry development for the national economy of the country is proved and the main organizational factors influencing its development in the market conditions are stated.

Key words: tourism, tourism industry, development factors, tourism market, national economy.

Становлення і розвиток туристичної галузі в Україні дедалі набуває більшого значення для розвитку національної економіки та соціальної сфери. Розвиток туристичної галузі стимулює створення додаткових робочих місць і забезпечення зайнятості населення, активізацію зовнішньоторговельного балансу як країни так і її регіонів. Перспективи розвитку туризму в Україні визначаються дією широкого спектра ресурсних, екологічних, історико-культурних, соціальних, економічних і політичних чинників.

Відповідно до Закону України «Про туризм», організаційними формами туризму є міжнародний і внутрішній туризм. До міжнародного туризму належать: в'їзний туризм – подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території, та виїзний туризм – подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни. До внутрішнього туризму відносяться подорожі в межах території України громадян України [4].

Важливими питаннями розвитку туристичної галузі є дослідження факторів, які впливають на її стан в країні та регіонах. В науковій літературі ці фактори поділяються на дві групи, а саме зовнішні (екзогенні) і внутрішні (ендогенні), які в мають специфічні прояви при веденні туристичного бізнесу (рис. 1).

Зовнішні фактори впливають на туризм, у першу чергу, за допомогою демографічних і соціальних змін, а також через фінансово-економічні умови.

Внутрішні фактори – це фактори, що впливають безпосередньо в сфері туризму, тобто це матеріально-технічні фактори, що мають найважливіше значення для розвитку туризму. Головні з них пов'язані з розвитком засобів розміщення, транспорту, підприємств харчування, рекреаційної сфери, торгівлі.

Поєднання внутрішніх та зовнішніх факторів формує кон'юнктуру туристичного ринку та створює середовище для бізнес-діяльності, впливає на формування попиту та пропозиції, які забезпечують діяльність національної індустрії туризму зі створення відповідного туристичного продукту. Формування національної туристичної галузі є наслідком складної взаємодії організаційно-економічних процесів, які формують попит та пропозицію на ринку туристичних послуг.

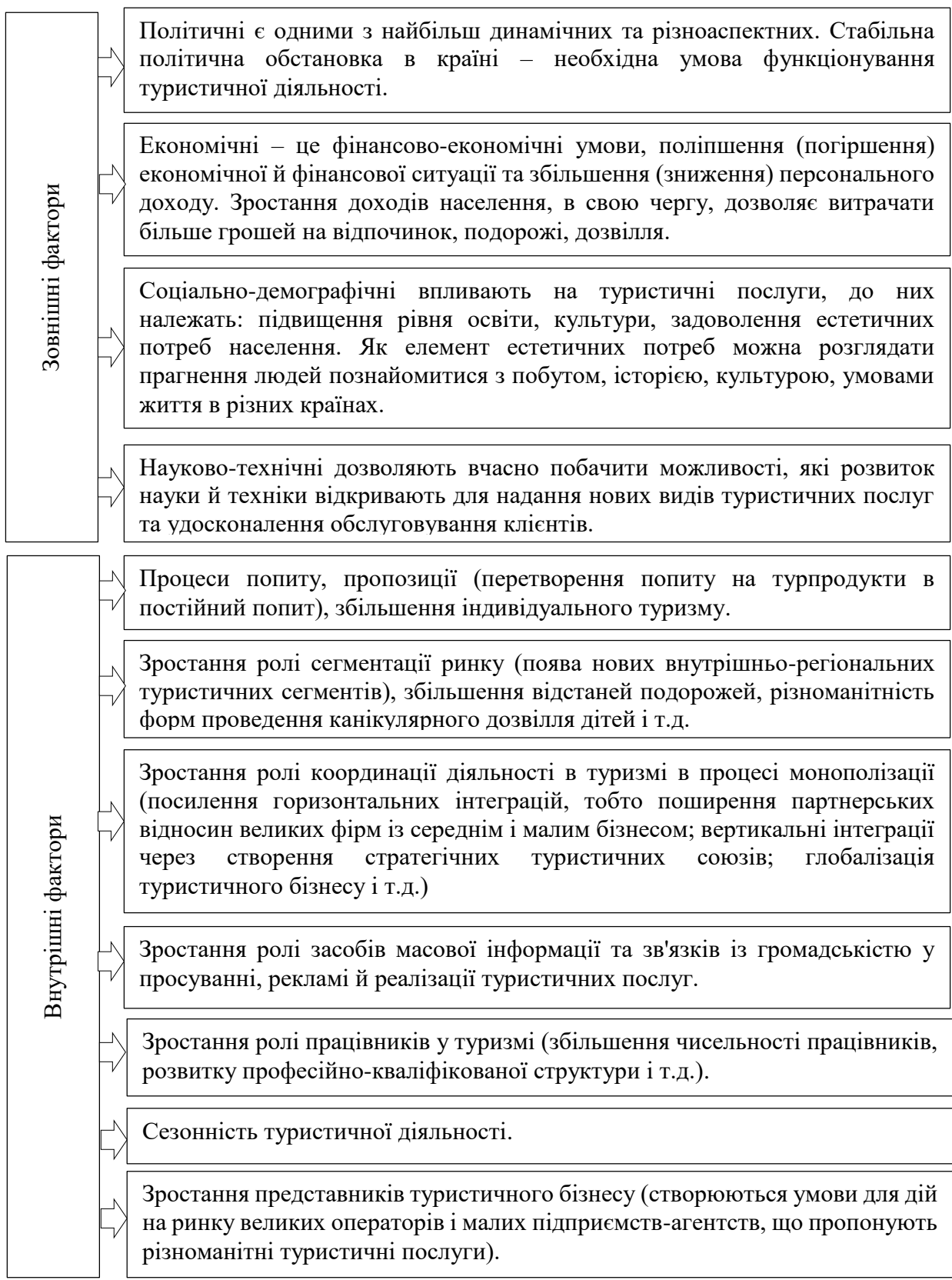

Рис. 1. Зовнішні та внутрішні фактори впливу на розвиток туристичної галузі.
Джерело: [1, 2, 5].

Успішний розвиток туристичної галузі в Україні потребує створення належних умов для роботи туристичних підприємств, установ та організацій на туристичному ринку. Серед основних чинників, які впливають на розвиток туристичного бізнесу, є Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Запровадження Стратегії передбачається за напрямками, серед яких: забезпечення безпеки туристів та захист їх законних прав та інтересів, імплементація законодавства ЄС у сфері туризму, забезпечення комплексного розвитку територій, зокрема створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розбудову туристичної інфраструктури, удосконалення системи професійної підготовки фахівців сфери туризму, формування та просування позитивного іміджу України, як країни привабливої для туризму [3].

Визначаючи туристичної галузі як одну з пріоритетних в галузей національної економіки для його ефективного функціонування необхідно вирішити проблеми, які потребують державного регулювання й підтримки виконавчих органів влади. Серед них є такі:

- налагодження механізмів співпраці органів державної влади з громадськими, науковими та бізнес-структурами;
- підвищення рівня безпеки на туристичних об'єктах і маршрутах, своєчасне надання невідкладної допомоги туристам, які постраждали під час подорожі;
- облаштування інфраструктури та інформаційного забезпечення туристичних об'єктів і маршрутів;
- вдосконалення податкового законодавства, що сприятиме вкладенню інвестицій в інфраструктуру туризму та санаторно-курортний комплекси.

Підсумовуючи викладене, слід відзначити, що розвиток туристичного бізнесу України залежить від системи факторів. Систематизація та класифікація цих факторів дозволить вивести галузь туризму на новий вектор розвитку, а необхідними організаційними заходами, які сприятимуть стійкому розвитку бізнесу є: поглиблений розвиток інфраструктури галузі для комплексного обслуговування всіх категорій туристів; організація періодичних тренінгів та семінарів туристичного спрямування для туристичного бізнесу та зацікавлених осіб; застосування інновацій у вигляді централізованої комп'ютерної мережі резервування місць розміщення та створення реальної бази про послуги у сфері

туризму; формування державної політики в галузі туризму, яка сприятиме його становленні та розвитку.

Список використаних джерел

1. Василюха Н. В., Індус К. П., Готько Н. М. Концептуальні засади ефективності функціонування ринку туристичних послуг. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2017. Вип. 1 (49). Т. 2. С. 177-181.
2. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 224 с.
3. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/2498265014>.
4. Про туризм: Закон України від 26.04.2014. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
5. Школа І. М. Розвиток туристичного бізнесу регіону: монографія / за ред. І.М. Школи. Чернівці: Вид-во «Книги-XXI», 2007. 292 с.

УДК 352:061.25

Оксана Замора,
к.е.н., доцент ВП НУБіП України
«Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна

ФОРМУВАННЯ СПРОМОЖНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

У статті досліджено засади функціонування спроможних територіальних громад. Розглянуто концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, методика спроможності територіальної громади як наявність умов (фінансових, інфраструктурних, кадрових). Визначено послідовність формування спроможних територіальних громад. Проаналізовано параметри спроможності територіальної громади за суб'єктною приналежністю, елементами функціональної спроможності. Виокремлено концептуальні засади зміцнення спроможності територіальних громад на основі підходу, орієнтованого на розвиток громади, сутність якого полягає в ідентифікації сильних сторін громади та забезпеченні її розвитку.

Ключові слова: територіальна громада, спроможна територіальна громада, фінансова спроможність, інфраструктурна спроможність, кадрова спроможність, потенціал.

Oksana Zamora,
PhD (Economic Sciences), Docent,
Associate Professor at the Department of Economics of Enterprise,
Separated subdivision of NULES of Ukraine «Bereshany Agrotechnical Institute»
Berezhany Ukraine

FORMATION OF CAPABLE TERRITORIAL COMMUNITIES

The article examines the principles of functioning of affluent territorial communities. The concept of reforming local self-government and territorial organization of power, the method of

capacity of the territorial community as the presence of conditions (financial, infrastructural, personnel) are considered. The sequence of formation of able territorial communities is determined. The parameters of the capacity of the territorial community by subjective affiliation, elements of functional capacity are analyzed. The conceptual bases of strengthening the capacity of territorial communities on the basis of the approach focused on community development, the essence of which is to identify the strengths of the community and ensure its development, are highlighted.

Key words: territorial community, able territorial community, financial capacity, infrastructural capacity, personnel capacity, potential.

Необхідність впровадження в Україні Стратегії сталого розвитку зумовлена чинниками внутрішнього і зовнішнього характеру: у зв'язку з ухваленням на Саміті ООН зі сталого розвитку 17 глобальних Цілей сталого розвитку на період до 2030 року потребує актуалізації Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020».

Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» серед першочергових реформ і програм визначено децентралізацію як відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудову ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізацію повною мірою положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності й фінансової самодостатності місцевого самоврядування [1].

Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [2] скерована на зміну системи місцевого самоврядування, яка не задовольняє потреб суспільства шляхом визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад. Реалізація Концепції, серед іншого, має сприяти: “посиленню правової, організаційної та матеріальної спроможності територіальних громад, органів місцевого самоврядування, провадженню їх діяльності з дотриманням принципів та положень Європейської хартії місцевого самоврядування; утворенню об’єднаних територіальних громад, спроможних самостійно або через органи місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення” [2].

Добровільне об’єднання територіальних громад сіл, селищ, міст відповідно до норм Закону України “Про добровільне об’єднання територіальних громад” [3] та Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад” [4] має забезпечити:

подолання надмірної подрібненості адміністративно-територіальних одиниць базового рівня; підвищення спроможності територіальних громад; перерозподіл повноважень між органами місцевого самоврядування й органами виконавчої влади; самостійність бюджетів громад; розширення переліку та якості обов'язкових стандартизованих послуг, що надаються у громаді.

Методика формування спроможних територіальних громад, затверджена постановою КМУ від 08.04.2015 № 214, визначає, що спроможна територіальна громада – територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

З урахуванням Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та критеріїв, визначених Методикою, облдержадміністрації розробляють перспективні плани формування територіальних громад, які схвалюються обласними радами та затверджуються Урядом.

Таким чином, якщо об'єднана територіальна громада створена відповідно до перспективного плану, то можна вважати, що така громада є спроможною, адже відповідає Методиці, має необхідну інфраструктуру, кадрові ресурси і здатна забезпечити належний рівень надання послуг населенню.

Кабінет Міністрів України може визнати об'єднану територіальну громаду спроможною, за умови її утворення в порядку, визначеному Законом «Про добровільне об'єднання територіальних громад», навколо населеного пункту, визначеного перспективним планом як адміністративного центру ОТГ, а також якщо кількість населення ОТГ становить не менше половини кількості населення територіальних громад, які мали увійти до такої громади відповідно до перспективного плану, якщо інше не встановлено законом.

Відповідно до цієї норми, Уряд, станом на вересень 2019 року, визнав спроможними 828 ОТГ.

Формування спроможних територіальних громад здійснюється з урахуванням:

– здатності органів місцевого самоврядування вирішувати суспільні питання, які належать до їх компетенції, для задоволення потреб населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць;

- історичних, географічних, соціально-економічних, природних, екологічних, етнічних, культурних особливостей розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
- розвитку інфраструктури відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
- фінансового забезпечення відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
- трудової міграції населення;
- результатів попередньої оцінки рівня спроможності спроможних територіальних громад (далі - оцінка рівня спроможності);
- оптимальних мереж соціальної інфраструктури та доступності публічних послуг у відповідних сферах.

Послідовність формування спроможних територіальних громад:

- 1) визначення потенційних адміністративних центрів спроможних територіальних громад та зон їх доступності;
- 2) визначення переліку територіальних громад, що входять до складу спроможних територіальних громад;
- 3) проведення оцінки рівня спроможності.

Варто розрізняти спроможність територіальної громади та спроможність виключно органів виконавчої влади. Найбільш вдалим визначенням спроможності органів влади є наукове обґрунтування вказаного терміна громади, а також регіональний та місцевий економічний розвиток) [5]. Спроможність територіальної громади визначається єдністю спроможності органів влади та участі мешканців громади в її життєдіяльності. Елементи функціональної спроможності.

Слід розрізняти бюджетну спроможність, інфраструктурну та кадрову спроможність територіальної громади, комплексне урахування яких являє собою їх функціональну спроможність. Загалом функціональна спроможність територіальних громад визначається сукупністю ресурсів, процесів і результатів, що у підсумку дозволять зробити висновок про рівень досягнення спроможності, а також спроможність чи неспроможність територіальної громади.

Формулювання спроможності територіальної громади як здатності надавати суспільні послуги задекларовано в згаданій вище Методиці, однак під час оцінювання не завжди враховують рівень надання послуг. Так, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житловокомунального господарства щорічно проводить оцінювання фінансової спроможності територіальних

громад, за результатами якого формує їх рейтинг. Позиція Міністерства полягає в тому, що цей рейтинг може бути використаний «для здійснення аналізу щодо ефективності мобілізації власних ресурсів, раціональності використання бюджетних коштів і прийняття якісних управлінських рішень» [6]. В оцінці враховано окремі показники, зокрема власні доходи на одного мешканця, рівень дотаційності та капітальних видатків на одного мешканця без субвенцій з держбюджету, питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах.

Для вдосконалення територіальної організації місцевого самоврядування необхідно створити адекватну правову базу і поліпшити територіальну основу місцевого самоврядування. Органи державної влади України мають одержати відповідні законодавчо встановлені повноваження і спиратися на наукову базу при вирішенні конкретних питань трансформації адміністративно-територіального устрою.

Список використаних джерел

1. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Укази Президента України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення 17.03. 2021р.)
2. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення 17.03. 2021 р.)
3. Про добровільне об'єднання територіальних громад. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення 17.03. 2021 р.)
4. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня спроможності територіальних громад. URL: [Metod.recom_spromozhnist.gromad.pdf](http://metod.recom_spromozhnist.gromad.pdf) (дата звернення 17.03. 2021 р.)
5. Гринчишин І. М. Спроможність територіальних громад: теоретичний дискурс. Територіальний розвиток та регіональна економіка. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20186\(134\)/sep20186\(134\)_051_HrynychyshynI.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20186(134)/sep20186(134)_051_HrynychyshynI.pdf) (дата звернення 17.03. 2021 р.)
6. Яка громада є спроможною? Децентралізація дає можливості. URL: <https://decentralization.gov.ua/questions/27> (дата звернення 17.03. 2021 р.)

УДК: 338.439.5:635.21

Ігор Федуняк

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОБНИЦТВА КАРТОПЛІ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ УКРАЇНИ

Анотація

Стаття присвячена дослідженню проблем теоретичних аспектів формування перспективних напрямів виробництва картоплі аграрними підприємствами. Визначено стратегію щодо їх розвитку.

Встановлено, що зменшення виробництва картоплі зумовлено переходом сільськогосподарських підприємств до вирощування культур, які менш примхливі до природніх умов та мають стабільні канали реалізації.

Обґрунтовано, що одним з найважливіших напрямків підвищення прибутковості галузі є збільшення великотоварного виробництва української насінневої продукції, що позитивно вплине на кінцевий фінансовий результат господарювання.

Ключові слова: господарський механізм, аграрні підприємства, попит, врожайність, промислова переробка, підвищення ефективності, канали реалізації.

**Ihor Feduniak, Ph.D., Associate Professor,
SS of NULES of Ukraine “Berezhany Agrotechnical Institute”
Berezhany, Ukraine**

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF POTATO PRODUCTION BY AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the research of problems of theoretical aspects of formation of perspective directions of potato production by agrarian enterprises. The strategy for their development is defined.

It is established that the decrease in potato production is due to the transition of agricultural enterprises to the cultivation of crops that are less capricious to natural conditions and have stable sales channels.

It is substantiated that one of the most important directions of increasing the profitability of the industry is to increase the wholesale production of Ukrainian seed products, which will positively affect the final financial result of management.

Key words: economic mechanism, agricultural enterprises, demand, productivity, industrial processing, increase of efficiency, sales channels.

Трансформаційні зміни в господарському механізмі України визначили потребу створення підприємствами відповідного інструментарію, який сприятиме реалізації принципів ринкових відносин, забезпечить їм стабільне положення та конкурентоспроможність на ринку.

Переміщення галузі у приватний сектор та необізнаність широких верств населення із можливими засобами боротьби проти таких хвороб і шкідників, як фітофтороз, макроспоріоз, альтернаріоз, ризоктоніоз, парша звичайна, суха і мокра гниль та інших хвороб, а також дротянки та колорадського жука, призводить до низьких урожаїв та надмірного зниження якості. Забур'яненість посівів картоплі перевищує допустимі пороги, значних втрат завдають колорадський жук, фітофтороз і картопляна нематода.

В сучасних умовах господарювання основними проблемами картоплярства є: відсутність спеціалізованого виробництва, низька матеріально-технічна забезпеченість галузі технікою, добривами, засобами захисту; висока ресурсомісткість виробництва, складності із збутом вирощеної продукції через відсутність налагодженої системи збуту, відсутність повноцінного ринкового середовища і нерегульованість взаємовідносин інфраструктурних суб'єктів ринку картоплі.

З метою стабілізації виробництва, поліпшення якості та створення оптового ринку картоплі необхідно забезпечити: застосування досягнень науково-технічного прогресу, збільшення площ посадки картоплі в сільськогосподарських підприємствах і фермерських господарствах та переорієнтацію їх на спеціалізовані господарства, створення сучасного комплексу елементів інфраструктури ринку; вдосконалення організаційної структури насінництва; кооперацію виробників, спрямовану на створення насінницьких, постачальницьких, збутових та інших об'єднань; завоювання зовнішнього ринку шляхом підвищення конкурентоспроможності картоплі та створення і модернізації переробних підприємств [1].

Враховуючи незначну роль аграрних підприємств у виробництві картоплі, не слід все ж применшувати їх значення у подальшому розвитку галузі, в тому числі на інноваційній основі. Уже сьогодні ми можемо спостерігати процес зменшення площ під картоплею в окремих підприємствах.

Для ефективного виробництва продукції картоплярства, підприємствам необхідно знати обсяг і структуру попиту, вони мають бути впевнені у каналах збуту своєї продукції і своєчасному одержанні коштів. Важливим напрямом, який міг би підвищити попит на продукцію є використання на переробку. Однак невелика кількість переробних крохмале-патокових підприємств і відсутності ліній з переробки картоплі на спиртових заводах зменшує попит.

Доведення продукції до споживача вважається кінцевим етапом процесу виробництва і є також кінцевою стадією по кругообігу коштів. Ефективність

показників діяльності підприємства залежить в повній мірі не тільки від виробничих показників, але і від результатів реалізації продукції.

Зрозуміло, що неможливо досягти однакового рівня рентабельності для всіх сільськогосподарських культур, однак певні кроки щодо уникнення зниження рівня рентабельності тих чи інших культур потрібно робити. Це є необхідним перш за все в зв'язку з тим, що у виробничій структурі сільського господарства України продукція рослинництва займає близько 65%, а експортні можливості вітчизняного рослинництва відомі в усьому світі [2].

Основними напрямками збільшення виробництва продукції галузі є насамперед сортооновлення та сортозаміна, підвищення ефективності використання землі, у тому числі за рахунок використання науково обґрунтованого чергування вирощуваних культур, удосконалення структури посівних площ та підвищення урожайності, збільшення обсягів застосування органічних і мінеральних добрив, засобів захисту рослин тощо.

Першочергове значення відіграють сорти, від яких залежить 50 % урожаю. Правильний добір сорту є головним чинником у виробництві картоплі. На сьогоднішній день виникає необхідність у виведенні нових сортів картоплі, які повинні бути пристосовані до різких змін клімату, а реалізація продукції повинна підтримуватися за допомогою регіональних та загальнодержавних програм.

Хімізація сільськогосподарського виробництва – один з основних напрямів його пожевлення. Вона забезпечує підвищення врожайності культур та продуктивності праці.

У свою чергу, органічні добрива поліпшують фізичні та фізико-хімічні показники ґрунту, є додатковим джерелом ґрунтового живлення й вуглекислого газу, поліпшують біологічну активність ґрунту на противагу патогенній мікрофлорі та підвищують ефективність застосування мінеральних добрив.

В отриманні високого та якісного урожаю бульб принципово є їх збалансованість [3]. Зазвичай вносять гній із розрахунку 30-40 т/га, але не більш як 60-80 т/га [4]. Для підвищення ефективності хімізації важливо раціонально використовувати добрива. При цьому слід пам'ятати про те, що мінеральні добрива дають найвищий економічний ефект в поєднанні з органічними, передусім з гноєм.

Промислова переробка картоплі в Україні – це перспективна галузь, яка здатна не лише забезпечити населення широким асортиментом продуктів харчування, збут вирощеної сільськогосподарськими товаровиробниками

сировини, а й збалансування на економічно вигідній основі інтересів суб'єктів ринку.

Цінність картоплі пояснюється наявністю в ній білка (1,5-3 %), оскільки його харчова цінність вища від білка в інших сільськогосподарських культурах. Наявності клітковини в картоплі містить калій, який потрібний організму людини для травних процесів і роботи серця. Важливою складовою картоплі є вміст вітаміну С та наявність інших вітамінів. Калорійність картоплі лише вдвічі нижча від калорійності м'яса та яєць та в 2-4 рази перевищує калорійність моркви, капусти і помідорів [5].

Головною проблемою експорту є неконкурентоспроможність картоплі, що зумовлено високою витратністю виробництва в умовах застарілих технологій, низькими сортовими якістьми бульби та тим, що немає ефективної маркетингової діяльності, потрібної для просування продукції на зовнішній ринок [6].

До основних заходів підвищення ефективності експортного потенціалу необхідно віднести:

1. Підвищення рівня конкурентоздатності товарів через покращення показників якості продукції вітчизняної селекції.
2. Диверсифікація виробництва.
3. Зменшення витрат на виробництво власної продукції.
4. Встановлення тісних контактів із контрагентами.
5. Мінімізація витрат на транспортування.
6. Проведення маркетингових заходів.
7. Гнучка цінова політика.

Висновки. Однією з умов збільшення виробництва картоплі в Україні в ринкових умовах є суттєвий вклад у розвиток переробної галузі цього продукту, налагодження випуску нових продуктів. Є необхідність у виготовленні замороженої картоплі, картопляного грануляту (сушеної картоплі, сухого пюре, борошна, тощо), тобто продуктів транспортабельних із довгим строком зберігання, а також переробка картоплі на спирт та крохмаль.

Створення єдиної системи заходів, до яких повинні входити такі як: державне регулювання галузі, обґрунтована податкова політика, зниження цін на матеріально-технічні засоби, регулювання фінансово-кредитного механізму для залучення інвесторів в даний сектор, розвиток селекції, а також розвиток інфраструктури в сільській місцевості дасть поштовх для стабільного розвитку даної галузі в цілому.

Список використаних джерел

1. Бондарчук А.А. Стан картоплярства в Україні та перспективи його. Вісник аграрної науки. 2006. № 3/4. С. 49–51.
2. Васильєва Н.К. Прогнозування цін у галузі рослинництва в Україні та її регіонах. Економіка та управління національним господарством. 2013. № 11-12(2). С. 26–29.
3. Разкевич М. Картопля для переробки – удобрення та захист. Плантатор. 2014. № 3.
4. Шувар І. Особливості технології вирощування картоплі. Агробізнес сьогодні. URL:<http://agro-business.com.ua/agro/ahronomiia-sohodni/item/153-osoblyvosti-tekhnologii-vyroshchuvannia-kartopli.html>.
5. Картопля / за ред. В. А. Вітенка, В. С. Куценка, М. Ю. Власенка. К., 1990. 256 с.
6. Демченко Р. Ринок картоплі в Україні. Пропозиція. 2009. № 2.

УДК 633.1:330.341.1

Галина Христенко

канд. екон. наук, доцент кафедри економіки підприємства

Сергій Шевців

магістрант

ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»

м. Бережани, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні основи розвитку інноваційної діяльності агропромислових підприємств України. Висвітлено особливості інноваційного процесу в агропромисловому виробництві. Зазначено пріоритетні напрями інноваційного розвитку агропромислових підприємств. Визначено необхідність розроблення інноваційної політики аграрних підприємств з метою підвищення ефективності їх функціонування. Доведено, що рівень розвитку інноваційних процесів у сучасних умовах формує основу економічного зростання.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, інноваційний процес, аграрна сфера, агропромислове виробництво.

Halyna Khrystenko

PhD (Economics), Professor of the Department of Economics of Enterprise

Serhiy Shevtsiv

Undergraduate student

Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Science of Ukraine

«Berezhany Agrotechnical Institute»

Berezhany, Ukraine

FEATURES INNOVATIVE ACTIVITY IN THE AGRICULTURAL SPHERE

Abstract. The theoretical bases of development of innovative activity of agro - industrial enterprises of Ukraine are considered in the article. The peculiarities of the innovation process in agro-industrial production are highlighted. The priority directions of innovative development of agro-industrial enterprises are indicated. The need to develop an innovative policy of agricultural

enterprises in order to increase the efficiency of their operation is determined. It is proved that the level of development of innovation processes in modern conditions forms the basis of economic growth.

Key words: *innovation activity, innovation development, innovation process, agrarian sphere, agro-industrial production.*

В умовах соціально-економічних трансформацій забезпечення розв'язання проблем економічного зростання аграрного сектора економіки України можливе за умов його інноваційного розвитку. З активізацією інноваційної діяльності відбувається техніко-технологічне оновлення виробництва, підвищується економічна ефективність і конкурентоспроможність аграрного виробництва.

Теоретичним підґрунтям у дослідженні проблеми інноваційного розвитку стали праці зарубіжних вчених-економістів Л. Водачек, О. Водачкова, П. Друкера, Б. Санто, Р. Солоу, Ш. Тацуно, Б. Твісса, М. Хучек, Й. Шумпетера.

Вагомий внесок у дослідження особливостей інноваційних процесів в Україні зробили відомі українські вчені: О.М. Алимов, В.Ф. Беседін, А.С. Гальчинський, В.П. Галушко, В.М. Геєць, О.Д. Гудзинський, О.І. Дацій, М.В. Зубець, С.М. Кваша, М.І. Кісіль, О.В. Крисальний, П.А. Лайко, П.Т. Саблук, В.М. Трегобчук та інші.

Метою дослідження є узагальнення теоретичних основ інноваційного розвитку та визначення особливостей інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки.

Інновації є однією з головних передумов забезпечення ефективного розвитку агропромислового виробництва, тому питання їх створення та використання є першочерговим завданням на державному рівні, а також безпосередньо створювачів інноваційної продукції - науковців і виробників.

Під інноваційною діяльністю розуміють сукупність послідовних дій щодо трансформації ідей (у вигляді результатів науково-дослідних робіт, інженерно-технічних, підприємницьких, управлінських рішень) у передові розробки і технологічні процеси для створення нових чи удосконалених товарів і послуг, які користуються попитом на ринку [1].

Під інноваційним розвитком слід розуміти складний економічний процес щодо відтворення суспільно необхідного продукту, який забезпечує життєдіяльність людини на новому і вищому якісному рівні розвитку продуктивних сил і виробничих взаємозв'язків між його учасниками.

Щодо етапів інноваційного процесу та особливостей інноваційного розвитку агропромислового виробництва, то інновації пов'язані, перш за все, з необхідністю підвищення урожайності сільськогосподарських культур і

продуктивності тварин, а також забезпечення екологічної рівноваги у навколишньому середовищі.

Досвід передових аграрних підприємств України свідчить, що на першому місці серед інновацій - нові або удосконалені технології виробництва сільськогосподарської продукції, на другому і третьому місцях – нові сорти і гібриди сільськогосподарських культур, кроси птиці, лінії і породи тварин, наступне – впровадження нової техніки, удосконалених механізмів, устаткування.

Дослідженнями встановлено, що освоєння технологічних інновацій сільськогосподарськими підприємствами забезпечує істотне зростання виробничих та економічних показників.

Важлими напрямками інноваційного розвитку аграрних підприємств є сортозаміна і сортооновлення сільськогосподарських культур. Аналіз показує, що нові сорти і гібриди значно продуктивніші, більш стійкі до несприятливих погодних умов і пристосованіші до сучасних технологій.

Сутність інноваційного розвитку різних сфер і галузей національного господарства не виявляє принципових розходжень. Проте в сільському господарстві характер та основні напрями інноваційної діяльності істотно різняться.

До основних особливостей інноваційного процесу в агропромисловому виробництві можна віднести наступні:

- різноманітність видів сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки, відмінності в технологіях їх виробництва; значна його диференціація в окремих регіонах країни залежно від конкретних умов;
- залежність технології виробництва сільськогосподарської продукції від природних умов;
- високий ступінь територіальної розпорошеності сільськогосподарського виробництва;
- велика різниця в періодах виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки;
- відокремленість сільськогосподарських товаровиробників від наукових установ, що створюють науково-технічну продукцію;
- множинність різних форм і зв'язків сільськогосподарських товаровиробників з інноваційними формуваннями;
- відсутність чіткого науково обґрунтованого організаційно-економічного механізму передачі інноваційних результатів

сільськогосподарським товаровиробникам і, як наслідок – істотне відставання галузі з освоєння інновацій у виробництві.

Щодо агропромислового комплексу, то тут інноваційний процес, як економічна категорія, пов'язаний з постійним організаційно-економічним, технічним, технологічним відновленням, спрямованим на удосконалення виробничого процесу, з урахуванням досягнень науки, техніки, а також передового вітчизняного та світового досвіду.

Інноваційний процес в аграрній сфері можна визначити як сукупність послідовно здійснюваних дій зі створення нового або удосконалення існуючого продукту і організації його виробництва на основі використання результатів наукових досліджень та розробок.

Зважаючи на залежність від природно-біологічних і екологічних чинників, інноваційний розвиток агропромислового виробництва охоплює такі нововведення: біологічні, виробничо-технологічні, організаційно-економічні, управлінські, соціальні, юридичні.

Ефективні технічні, біологічні, організаційні та економічні інновації забезпечують позитивні зміни у соціальних процесах у сільськогосподарських підприємствах, а розв'язання завдань соціального характеру потребує прийняття нових економічних рішень. В свою чергу всі нововведення, зорієнтовані на підвищення ефективності виробництва, мають спиратися на власну юридичну базу та відповідні нормативно-правові акти з метою забезпечення належного впливу на масштаби і терміни досягнення соціально-економічних цілей діяльності підприємства.

Специфіка видів інновацій в аграрному секторі економіки зумовлена його особливостями, а саме [2, с. 59-60]:

1) природні ресурси є невід'ємною складовою виробничого процесу, що спрямовує інновації на забезпечення раціонального використання природного потенціалу та збереження екологічної безпеки;

2) основним елементом інноваційного процесу виступає біологічний, навколо якого повинні формуватись інші види потенціалів як умови забезпечення максимально корисного використання потенційних можливостей сорту;

3) інновації в аграрній сфері повинні бути спрямовані на підвищення якості сільськогосподарської продукції, оскільки остання забезпечує життєдіяльність людини.

Слід зазначити, що рівень розвитку інноваційних процесів у сучасних умовах формує основу економічного зростання.

Інноваційна діяльність є однією з основних умов виробництва конкурентоспроможної продукції та виступає головним чинником ефективного функціонування підприємств і розвитку аграрного сектору економіки України. Рушійною силою економічного зростання є розвиток інноваційних високопродуктивних технологій, які здатні забезпечити світові стандарти якості продукції та прибутковість сільського господарства. Застосування таких технологій із використанням високопродуктивної техніки в умовах непередбачуваних змін у зовнішньому середовищі забезпечать прогресивний розвиток сільського господарства.

За нашим переконанням, важливим чинником підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції є формування аграрної економіки інноваційного типу.

Список використаних джерел

1. *Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : монографія / Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2010. 706 с.*
2. *Сіренко Н. М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України : монографія. Миколаїв, 2010. 416 с.*

УДК 334.732

*Любов Ярема, к.е.н., доцент
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна*

ДІЯЛЬНІСТЬ І РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ

У статті обґрунтовується важливість створення й розвитку виробничих та обслуговуючих кооперативів як господарських утворень, соціально-економічна сутність яких найбільшою мірою сприяє формуванню малих сільгоспвиробників. Представлено аналіз сучасного стану сільськогосподарської кооперації в Україні, виявлено та проаналізовано основні причини, що стримують розвиток виробничих та обслуговуючих кооперативів. Встановлено, що сільськогосподарський обслуговуючий кооператив виступає ключовим механізмом самоорганізації сільських товаровиробників, захисту невеликих господарств населення та сімейних фермерських господарств.

Ключові слова: сільськогосподарська кооперація; господарства населення; сімейні фермерські господарства; обслуговуючі кооперативи; державна підтримка.

Liubov Yarema

*PhD of Economic Sciences, Associated professor,
Associate Professor at the Department of Economics of Enterprise,
Separated subdivision of NULES of Ukraine «Bereshany Agrotechnical Institute»
Berezhany Ukraine*

ACTIVITY AND DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL COOPERATIVES

Abstract. *The article substantiates the importance of the creation and development of production and service cooperatives as economic entities, the socio-economic essence of which most contributes to the formation of the small farmers. The article presents the analysis of the current state of agricultural cooperatives in Ukraine, identifies and analyzes the principal reasons hampering the development of production and service cooperatives. It is established that agricultural service cooperative is a key mechanism of self-organization of rural producers, protection of small households and family farms against unscrupulous intermediary structures.*

Keywords: *agricultural cooperatives; households; family farms; service cooperatives; state support.*

Кооперативи – це суб'єкти господарювання, які поєднують у своїй господарській діяльності економічні критерії із соціальною відповідальністю. Сільськогосподарські виробничі та обслуговуючі кооперативи (відповідно СВК та СОК) відіграють важливу роль в організації аграрного виробництва. Вони сприяють акумуляції земельних та інших ресурсів дрібних товаровиробників, тим самим підвищуючи їх конкурентоспроможність на аграрних ринках.

Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив (СОК) утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів. Сільськогосподарський виробничий кооператив (СВК) утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб, які є виробниками сільськогосподарської продукції, для провадження спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку. Відповідно до чинного законодавства на відміну від членів СВК у члени СОК зберігають право приватної власності на вироблену продукцію, продану через кооператив [1].

У законі використовується термін “виробники сільськогосподарської продукції”, не сільськогосподарські товаровиробники. Кооператив створюється саме для виробників сільськогосподарської продукції з метою зменшення витрат або збільшення доходів.

В Україні поширені кооперативи, які займаються виключно реалізацією сировини. Але згідно з законом сільськогосподарський обслуговуючий кооператив може переробляти сировину, створюючи додану вартість, підвищуючи рентабельність виробництва.

Цілі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів:

- поліпшення сільськогосподарського виробництва;
- розширення доступу сільськогосподарських виробників до агросервісних послуг;
- сприяння розвитку інфраструктури аграрного ринку;
- формування сприятливого конкурентного середовища шляхом підтримки розвитку альтернативних комерційним структурам маркетингових каналів руху продукції до споживача, що належать самим сільськогосподарським товаровиробникам;
- удосконалення процесу реалізації продукції шляхом ефективного використання каналів збуту;
- повніше задоволення потреб споживачів у доброякісній продукції за доступними цінами;
- підвищення ефективності ОСГ за рахунок підвищення доходів і рівня життя його членів;
- участь у розбудові соціальної інфраструктури на селі завдяки підвищенню доходів сільського населення;
- створення додаткових робочих місць у сільській місцевості.

На 01.01.2019 р. кількість зареєстрованих сільськогосподарських виробничих кооператив (СВК) була 1005 од., а тих, що фактично здійснюють свою діяльність – 442 од. Кількість СВК має тенденцію до скорочення через їх перехід до інших організаційних структур. Більшість цих кооперативів було створено у 2000 р., і вони були правонаступниками реформованих колективних сільгоспідприємств та за організаційною формою практично не відрізнялись від них. Наразі успішно проводять свою діяльність переважно ті сільськогосподарські кооперативні об'єднання, які створені та здійснюють діяльність на грантові кошти, або включені до програм підтримки та розвитку кооперативів.

Потенціал розвитку сільгоспкооперації мають господарства населення. У 2019 р. ними вирощено 85,3 % овочів, 98,2 % картоплі, 83,4 % плодово-ягідних культур; утримувалося 75,5 % поголів'я корів, 94,5 % коней, 86 % овець та кіз, 42,4 % свиней, 42 % птиці; вироблено 71,8 % молока, 43,9 % яєць, 98,9 % меду.

При цьому такі господарства збувають продукцію значною мірою за неофіційними каналами реалізації. За експертними оцінками, неофіційний ринок збуту сільгосппродукції у секторі селянських господарств по овочах перевищує 80%, м'ясу – 60%, молоку – 40% від загального обсягу реалізації продукції селянськими господарствами [2].

Загалом потенціал сільськогосподарської кооперації в Україні є нереалізованим. Процес її розвитку стримують наступні чинники: низький рівень державної підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, а також складна і зарегульована процедура отримання державної допомоги для кооперативів.

2017 року Кабінет Міністрів України схвалив «Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 рр.», в якій стимулювання розвитку СОК визначено одним з основних напрямів, за яким передбачається надавати державну фінансову підтримку. У 2018 р. фінансовою підтримкою за програмою «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств» скористалися 6 кооперативів (загалом отримали 8,6 млн. грн), було використано 5,6% коштів із запланованих 155 млн. грн. У 2019 р. цією підтримкою скористалися лише 2 кооперативи, які отримали 2,8 млн. грн. Згідно Наказу Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України за бюджетною програмою «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників на 2020 р.», за напрямом «фінансова підтримка розвитку фермерських господарств», в рамках якого планується і фінансування СОК, передбачені кошти у розмірі 380 млн. грн. Складний механізм отримання допомоги, різноманітні адміністративні перепони, недовіра членів СОК до держави перешкоджають сільськогосподарським кооперативам отримувати кошти, що виділяються на ці програми.

Недостатня мотивація особистих селянських господарств до об'єднання в кооперативи. Малі суб'єкти господарювання не усвідомлюють необхідність й можливості захисту своїх інтересів у такій спосіб. За даними соціологічного опитування обстеження проблем, що стримують розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів при сільських громадах, 25,4% респондентів вказали на нерозуміння суті обслуговуючої кооперації [3].

Низький рівень професійних знань управлінського персоналу обслуговуючого кооперативу щодо цілей і мети створення, особливостей оподаткування та господарської діяльності об'єднання, шляхів подальшого розвитку кооперативу через відсутність спеціалізованої підготовки фахівців у

цій сфері у системі вищої освіти. Нині питання забезпеченості кваліфікованими кадрами та брак кооперативного досвіду керівних органів і рядових членів є актуальними для кооперативів, на що вказали 23,8% та 25,4% респондентів відповідно згідно з вищезазначеним соціологічним опитуванням.

З метою комплексного врегулювання усіх правовідносин щодо утворення та діяльності сільськогосподарських кооперативів прийнято Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» (нова редакція). Законом передбачається відмова від поділу сільськогосподарських кооперативів за типами на виробничі та обслуговуючі і надання можливості членам (засновникам) сільськогосподарського кооперативу самостійно обирати вид діяльності, а також форму діяльності – з метою чи без мети одержання прибутку; запроваджуються спеціальні положення щодо кооперативної освіти, розвитку співпраці між кооперативами, участі сільськогосподарських кооперативів у реалізації соціальної функції на селі, врахування інтересів територіальної громади.

Використання кооперативних форм для вирішення проблем може принести багато позитивних економічних та соціальних наслідків, що особливо важливо для місцевих громад.

Переваги, які отримує місцева громада від кооперативної форми господарювання:

- підвищення якості соціального капіталу шляхом створення соціальних та економічних груп інтересів з метою зміцнення соціальних та взаємних зв'язків співпраця у виконанні різних завдань;
- формування демократичної поведінки в місцевих громадах та підготовка персоналу для органів місцевого самоврядування;
- оптимальне використання місцевих ресурсів, включаючи виробництво на основі місцевої сировини та трудових ресурсів, розвиток комерційної та сервісної мережі;
- зменшення економічної та соціальної нерівності;
- розвиток технічної та соціальної інфраструктури.

Список використаних джерел

1. Сільськогосподарські кооперативи. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/fermerstvo-ta-kooperaciya/silskogospodarski-kooperativi> (дата звернення 10.03. 2021р.)
2. Сільськогосподарська кооперація як чинник стимулювання структурних зрушень у сільськогосподарському виробництві в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-10/silskogospodarska-kooperatsiya.pdf> (дата звернення 10.03. 2021р.)

3. Швець Т. В., Овдіюк О. М. Емпірична оцінка проблем становлення та розвитку кооперативів при сільських громадах. *Кооперативні читання: 2017 рік : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 2 верес. 2017 р. Житомир : ЖНАЕУ, 2017. С. 139–143.*

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 338.48-2-056.26:614.46]:004.9

*Юлія Песоцька, лаборант
кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна*

ІНКЛЮЗИВНИЙ ТУРИЗМ: В УМОВАХ КАРАНТИНУ. МОЖЛИВОСТІ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

***Анотація.** У статті розкрито основні проблеми інклюзивного туризму та туризму загалом під час пандемії; описано платформи, якими можна користуватися для онлайн-подорожей, відео-турів тощо; обґрунтовано доцільність використання цифрових технологій під карантину. Також у статті зазначено про небезпеку у віртуальному просторі та надано рекомендації з кібербезпеки в Інтернет мережі.*

***Ключові слова:** інклюзивний туризм, туризм, пандемія, інклюзивний туризм під час карантинних обмежень, цифрові технології, кібербезпека під час пандемії COVID-19, кібербулінг.*

*Yuliya Pesotska, laboratory assistant
Department of Social Pedagogy and social work
Pavel Tychna Uman State Pedagogical University,
Uman, Ukraine*

INCLUSIVE TOURISM: IN MINDS QUARANTINED. POSSIBLES OF DIGITAL TECHNOLOGIES

***Annotation.** In the article the basic problems of inclusive tourism and tourism in general during the pandemic; it describes platforms that can be use for online-trips, video-tours and etc.; expediency of the use digital technologies is reasonable under to the quarantine. The article also refers to the lack of security in the virtual space and has been recommended from cyberspace in the Internet.*

***Keywords:** inclusive tourism, tourism, pandemic, Inclusive tourism during quarantine, digital technologies, cyberspace during COVID-19 Pandemic, cyberbullying.*

Вступ. У період пандемії проблема інклюзивного туризму є особливо актуальною. Враховуючи той факт, що для вітчизняних науковців вирішення даної проблеми є актуальним питанням протягом декількох останніх років, адже в Україні напрям інклюзивного туризму тільки почав розвиватися. Однак COVID-19 змусив до впровадження швидких та необхідних рішень у багатьох сферах людського життя.

Проблему інклюзивного туризму в Україні вивчають Н. Белоусова, І. Борисова, А. Войтовська, О. Кравченко, В. Лепський, С. Макаренко, Ю. Науменко, А. Сімака та інші. Аналіз наукових досліджень засвідчив, що

досліджуваній проблемі приділяється значна увага, однак пандемія COVID-19 показала, що дана проблема є малодослідженою в умовах карантину та потребує пошуку шляхів її подолання.

Метою статті є розкриття основних проблем інклюзивного туризму в умовах карантину та пошуку шляхів її подолання за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Пандемія COVID-19 внесла свої правила в життя суспільства. Людство призвичаюється до нових умов життєдіяльності, усі сфери існування зазнають чималих змін. За короткий період суспільству довелося освоїти онлайн-формат в усіх сферах своєї діяльності. Окрім того, що онлайн-сектор останні роки розвивався занадто стрімко, то на сьогодні його позиції міцно закріплені в багатьох галузях.

Карантинні обмеження змушують усі категорії населення освоювати цифрові технології. Інформаційно-комунікаційні засоби стали не лише невід'ємною частиною нашого сьогодення, але й необхідною під час карантину. Пандемія, введення карантинних обмежень показали призначення цифрових технологій, і те наскільки вони можуть полегшувати життя людей. Безумовно, живого спілкування, певних видів роботи вони не в силі замінити, однак є діяльність, яка може перейти на онлайн-формат.

На початку пандемії більшість сфер людського життя постраждало, і однією із них є сфера туризму, в тому числі інклюзивного. Враховуючи той фактор, що особи з особливими потребами відносяться до групи ризику, під час карантину вони зазнали ще більших обмежень.

Сфері туризму сьогодні доводиться протистояти кризі COVID-19 та шукати шляхи її подолання. Однак новітні технології дозволяють перевтілюватися організаційним заходам, у яких ми звикли брати участь у реальному житті, в онлайн-формати. Карантинні обмеження підкреслили найбільшу перевагу онлайн-режиму – безбар'єрність. Більшість соціальних, культурних, освітніх заходів стали доступними для кожного користувача цифрових технологій.

Онлайн-подорожі стали одним із виду рекреаційного туризму, який розрахований і на осіб з інвалідністю. Враховуючи той факт, що розвиток інклюзивного туризму в Україні лише розпочинається, то цифрові технології відкривають нові можливості для його розвитку та пошуку альтернатив.

У межах безпеки, збереження здоров'я та запобігання розповсюдження гострого респіраторного вірусного захворювання COVID-19 значна частина світових культурних заходів була проведена і досі проводиться в онлайн-

форматі. Окрім доступності варто зазначити, що більшість організованих заходів було проведено безкоштовно.

Такий підхід до вирішення культурних проблем також сприяв вирішенню соціальних та психологічних. Можливість пізнавати світ, перебуваючи на самоізоляції, запобігала виникненню сімейних конфліктів, розповсюдженню кібербулінгу, зняття психологічної напруги.

Так, світовими організаціями культури були відкриті / надані доступи до творів мистецтва. Серед них можна виділити Музей художнього мистецтва в Будапешті [10], Національний музей в Кракові [17], Смітсоновський музей [11], музей Сальвадора Далі [7], онлайн-колекція музею Гуггенхайм [4], онлайн-колекція Нью-Йорського музею сучасного мистецтва МоМа [3], Метрополітен-музей, Нью-Йорк [16], музей Ватикана та Сикстинська капела [13], Британський музей [14, 15], Лувр [12], Амстердамський музей Ван Гога з функцією google street view [18], Ермітаж [1, 9] та проєкт Google Art and Culture. Вище перераховані організації під час жорстких карантинних обмежень у своїй діяльності застосовували цифрові технології. Онлайн-колекції, віртуальні тури, стріми, відео-екскурсії, YouTube канали, онлайн-трансляції – все це дало можливість нам не змінюючи своєї геолокації подорожувати та пізнавати світ. Такий підхід відкриває можливості для саморозвитку для усіх категорій населення, у тому числі для осіб з особливими потребами.

Однак серед вітчизняних заходів варто відзначити Міжнародний фестиваль інклюзивного театру «Шлях», який відбувався в онлайн-форматі.

Інклюзивний фестиваль Шлях – це платформа для розвитку інклюзивного театру в Україні, який уже 15 років відбувається за підтримки організації «Непротоптана стежина». Метою фестивалю є залучити до мистецтва людей з інвалідністю та надати їм можливість вийти на сцену професійного театру. «Шлях» є активним учасником міжнародної спільноти інклюзивного театру, членами якої є колективи з Польщі, Білорусі, Німеччини, Литви, Латвії та інших країн [5].

Анастасія Сімака, координаторка фестивалю зазначила: «Цьогоріч це перевтілення в новий формат, та й сам по собі театр — це суцільне перевтілення. А ще для нас важливо знайти шлях для перетворення терапії театром у справжнє мистецтво. Подискутуємо і про те, як змінився інклюзивний театр і сам підхід до інклюзії в Україні впродовж останніх 20 років. Підіб'ємо підсумки роботи попередніх років та розпочнемо вибудовувати шлях, яким хочемо рухатися далі» [5].

Даний фестиваль проводився в онлайн-форматі на платформі ZOOM із трансляцією на сторінку фестивалю Шлях у Facebook.

Варто зазначити, що платформа ZOOM, онлайн-трансляції у соціальних мережах стали пріоритетними засобами комунікації під час карантину. По-перше, це можливість долучити певну кількість людей; по-друге, доступний обмін файлами та чат; по-третє, налаштовані інструменти для колективної роботи. Перевагою онлайн-трансляцій є охоплення необмеженої кількості людей. Переважно нею користуються екскурсоводи, гіді, блогери тощо.

Так українськими екскурсоводами під час карантину було створено онлайн-тури містами, що дозволяли туристам подорожувати не виходячи з домівки. Гід Софія Грабовецька на своїй сторінці у Facebook повідомила: «Ми, екскурсоводи, дуже сумуємо за допитливими туристами та можливістю знайомити їх із нашими містами. Тож зустрічайте проєкт #карантинмандри» [8]. До проєкту приєдналися екскурсоводи з Харкова, Чернівців, Одеси, Києва, Вінниці, Луцька, Мукачева, Запоріжжя, Львова та Херсона [8]. Онлайн-екскурсії відбувалися на платформі ZOOM, до такої подорожі міг долучитися кожний, попередньо зробивши запис. Дана тенденція набула популярності не лише серед вітчизняних гідів, а й серед багатьох зарубіжних екскурсоводів вона теж стала поширеною.

Також хотілося б відмітити такі платформи, які можуть допомогти в організації заходів та які пропонують рішення у віртуальному житті:

1. Troop Travel (Seed): об'єднує тисячі точок, що дозволяє організаторам вибирати місця призначення на основі BigData. Саме це дозволяє організаціям оптимізувати зустрічі і планування заходів. Варто зазначити, що Troop Travel додав функцію щоденного оновлення інформації про COVID-19, яка визначає та контролює пункти призначення на основі даних про зараження і обмеження на поїздки. Функціональні можливості платформи пристосовані до гібридних зустрічей, а саме коли потрібно вибирати кілька місць призначення для невеликих груп, щоб вони могли збиратися і контактувати один з одним за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

2. Run the World (серія A): цифрова платформа, функціональні можливості якої дозволяють проводити заходи різних типів і під час пандемії, і після. Перевагою даної платформи на відмінну від односторонніх веб-семінарів або традиційних відеоконференцій – усі учасники можуть розмовляти, і платформа забезпечує захоплюючий досвід побудови спільноти.

3. Hopin (Seed): платформа призначена для онлайн-заходів з метою відтворити досвід і переваги особистої участі в конференції. Основна відмінність

даної платформи – зробити відстань між учасниками неважливою. Незалежно від того, чи проводите ви захід онлайн не вперше чи це ваш перший віртуальний досвід, Норін допоможе створити захід для вашої глобальної аудиторії [2].

Корективи внесені у життя суспільства COVID-19 також змушує як і організаторів, так і учасників заходів по-іншому подивитися на певні речі. З однієї сторони ми всі вимушені вчитися застосовувати діджитал-рішення, підлаштовуватися під глобальні зміни, з іншої сторони offline-життя ще ніхто не відміняв, і нам не варто повністю занурюватися у віртуальність, яку нам диктує сьогодення. Проте віднині організатори, спонсори, експоненти та відвідувачі по-іншому будуть сприймати заходи.

Необхідно відмітити, перебуваючи більшу частину свого життя в онлайн-режимі, варто пам'ятати про те, що інформаційний потік на просторах Інтернет мережі потрібно синтезувати та аналізувати, за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій можна теж стати жертвою цькування, тролінгу тощо, також є ймовірність натрапити на шахраїв, тому варто не забувати про Інтернет-безпеку та дбати про свій психологічний стан.

Служба безпеки України надає такі рекомендації щодо «інформаційної гігієни»:

1. Користуйтеся інформацією лише з офіційних сторінок державних та приватних установ.
2. Не поширюйте фейки про COVID-19 – за це передбачена адміністративна відповідальність.
3. Обмежте коментування фейкової інформації – не створюйте зайвий «інформаційний шум».
4. Не використовуйте службові електронні скриньки для приватного листування.
5. Не користуйтеся забороненими поштовими сервісами («Mail.ru» та «Yandex») та соціальними мережами («Вконтакте»).
6. Під час оплати в інтернеті звертайте увагу на електронну адресу: <https://> – це означає, що сайт вживає додаткові заходи для безпеки своїх клієнтів; [http//](http://) – посилання є не безпечним [6].

Також Служба безпеки України рекомендує захистити свої соціальні мережі:

1. Складні паролі – найкращий захист особистих даних на просторах Інтернет мережі (мінімум 8 знаків, містить цифри та літери різного регістру).

2. Обмежений доступ до приватної інформації в налаштуваннях конфіденційності соціальної мережі.

3. Не додавайте в друзі невідомі акаунти. Статус «друга» відкриває про Вас більше приватної інформації.

4. Увімкніть двофакторну автентифікацію. Ви завжди будете попереджені про спробу злому сторінки.

5. Не відкривайте посилання та файли (з розширенням «.exe», «.bat», «.cmd», «.vbs», «.docm», «.xlsm» тощо) від невідомих акаунтів.

6. Остерігайтесь в соціальних мережах закликів до публікації особистих даних [6].

Так як світ і досі перебуває в карантинних обмеженнях, коли індустрія заходів повернеться до нормального ритму життя ніхто не може спрогнозувати. Як саме і як швидко суспільство відновить усі сфери діяльності після пандемії прогнозів теж немає. Залишається пристосовуватися до нових умов життя, бути зосередженим на впровадженні нових цифрових технологій та доречного їх застосування. Прогрес цифрових технологій в першу чергу надає можливість розвивати інклюзивний туризм в онлайн-форматі. Адже головною перевагою такого напрямку є його безбар'єрність та доступність.

Список використаних джерел

1. Государственный Эрмитаж. Виртуальный визит. URL: <https://bit.ly/33nCrQg>.
2. Індустрія заходів під час пандемії. URL: <https://sfii.gov.ua/industriya-zahodiv-pid-chas-randemii/>. (дата звернення 13.08.2020)
3. Коллекция МоМА. URL: <https://www.moma.org/collection/>.
4. Коллекция онлайн. Музеи и фонд Гуггенхайма. URL: <https://www.guggenheim.org/collection-online>.
5. Стартував 15 Міжнародний фестиваль інклюзивного театру "Шлях". URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/culture/281496-startuvav-15-mizhnarodnyi-festyval-inkliuzyvnoho-teatru-shliakh> (дата звернення 16.09.2020)
6. Служба безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/>.
7. Театр-музей Дали. URL: <https://bit.ly/33iHVmX>.
8. Українські екскурсиводи створили онлайн-тури містами на час карантину. URL: <https://shotam.info/ukrains-ki-ekskursivody-stvoryly-onlayn-tury-mistamy-na-chas-karantynu/> (дата звернення 01.04.2020)
9. Эрмитаж. URL: <https://bit.ly/39VHDoI>.
10. Museum of Fine Arts, Budapest. URL: <https://bit.ly/3d08L80>.
11. Online Exhibitions, Smithsonian. URL: <https://www.si.edu/exhibitions/online>.
12. Online Tours. Louvre Museum. Paris. URL: <https://bit.ly/2WciGBi>.
13. Sisitine Chapel. URL: http://www.vatican.va/various/cappelle/sistina_vr/index.html.
14. The British Museum. URL: <https://www.britishmuseum.org/>.
15. The British Museum. URL: <https://www.youtube.com/user/britishmuseum>.
16. The Metropolitan Museum of Art. URL: <https://www.metmuseum.org/>.

17. *The National Museum in Krakow*. URL: <https://bit.ly/3d29dT0>.
18. *Van Gogh Museum*. URL: <https://bit.ly/2TRdiSQ>.

References

1. *Gosudarstvennyj Ermitazh. Virtualnyj vizit*. URL: <https://bit.ly/33nCpQg>. [in Russian]
2. *Industriya zahodiv pid chas pandemii (2020)*. URL: <https://sfii.gov.ua/industriya-zahodiv-pid-chas-pandemii/> [in Ukrainian]
3. *Kollekciya MoMA*. URL: <https://www.moma.org/collection/>
4. *Kollekciya onlajn. Muzei i fond Guggenhajma*. URL: <https://www.guggenheim.org/collection-online>.
5. *Startuvav 15 Mizhnarodnij festival inklyuzivnogo teatru «Shlyah» (2020)*. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/culture/281496-startuvav-15-mizhnarodnyi-festyval-inkliuzyvnoho-teatru-shliakh> [in Ukrainian]
6. *Sluzhba bezpeki Ukrayini*. URL: <https://ssu.gov.ua/>. [in Ukrainian]
7. *Teatr-muzej Dali*. URL: <https://bit.ly/33iHVmX>
8. *Ukrayinski ekskursovodi stvorili onlajn-turi mistami na chas karantinu (2020)*. URL: <https://shotam.info/ukrains-ki-ekskursovody-stvoryly-onlayn-tury-mistamy-na-chas-karantynu/> [in Ukrainian]
9. *Ermitazh*. URL: <https://bit.ly/39VHDoI> [in Russian]
10. *Museum of Fine Arts, Budapest*. URL: <https://bit.ly/3d08L80>.
11. *Online Exhibitions, Smithsonian*. URL: <https://www.si.edu/exhibitions/online>.
12. *Online Tours. Louvre Museum. Paris*. URL: <https://bit.ly/2WciGBi>.
13. *Sisitine Chapel*. URL: http://www.vatican.va/various/cappelle/sistina_vr/index.html.
14. *The British Museum*. URL: <https://www.britishmuseum.org/>.
15. *The British Museum*. URL: <https://www.youtube.com/user/britishmuseum>.
16. *The Metropolitan Museum of Art*. URL: <https://www.metmuseum.org/>.
17. *The National Museum in Krakow*. URL: <https://bit.ly/3d29dT0>.
18. *Van Gogh Museum*. URL: <https://bit.ly/2TRdiSQ>.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 343.97

Марія Жук

кандидат юридических наук, доцент кафедри уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета учреждения образования «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы» г. Гродно, Республика Беларусь

ОСОБЕННОСТИ ОСМОТРА МЕСТА ПРОИСШЕСТВИЯ ПО ВЫЯВЛЕНИЮ И ПРЕОДОЛЕНИЮ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РАССЛЕДОВАНИЮ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С НЕЗАКОННЫМ ОБОРОТОМ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ

Аннотация. Противодействие незаконному обороту наркотических средств, сильнодействующих и психотропных веществ продолжает оставаться одной из наиболее важных проблем национальной безопасности. Особое значение имеет тактика проведения осмотра места происшествия в условиях противодействия расследованию. Осмотр места происшествия призван установить не только обстоятельства дела, но и совокупность следов, свидетельствующих об избрании виновными того или иного способа приготовления, совершения и сокрытия преступления.

Ключевые слова. Противодействие расследованию, осмотр места происшествия, тактика, инсценировка, протокол.

Maryia Zhuk

Candidate of law, associate Professor of the Department of criminal law, criminal procedure and criminology of the faculty of law of Yanka Kupala Grodno state University Grodno, Republic of Belarus

FEATURES OF THE INSPECTION OF THE SCENE OF THE ACCIDENT TO IDENTIFY AND OVERCOME THE COUNTERACTION TO THE INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO ILLICIT DRUG TRAFFICKING

Abstract. Counteraction the illicit trafficking of narcotic drugs, strong and psychotropic substances continues to be one of the most important problems of national security. Of particular importance is the tactics of the inspection of the scene in conditions of countering the investigation. Inspection of the scene is designed to establish not only the circumstances of the case, but also a set of traces indicating the choice by the perpetrators of a particular method of preparation, commission and concealment of the crime.

Key words. Counteraction to the investigation, inspection of the scene, tactics, staging, protocol.

Противодействие незаконному обороту наркотических средств, сильнодействующих и психотропных веществ продолжает оставаться одной из

наиболее важных проблем национальной безопасности. Значение мер по преодолению противодействия расследованию преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков трудно переоценить, поскольку «результативность, полнота достижения целей следователем находится в прямой зависимости от того, насколько полно и быстро ему удалось ликвидировать противодействие со стороны лиц, совершивших преступление».

Все действия, направленные на преодоление противодействия расследованию преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков, в зависимости от их содержания можно разделить на следственные (допрос, обыск, очная ставка, осмотр места происшествия, производство экспертизы и др.), оперативные и организационные.

Рассмотрим особенности тактики проведения осмотра места происшествия в условиях противодействия расследованию.

Общие требования к правилам осмотра места происшествия, проводимого в условиях противодействия, в основном сходны с теми, которые применяются при производстве осмотров в обычных условиях. К ним относятся: неотложность, объективность и полнота, методичность и последовательность осмотра, использование при этом научно-технических средств и помощи специалистов, соблюдение разработанных криминалистами правил обращения с вещественными доказательствами, единое руководство осмотром. Однако при осмотре места происшествия в условиях противодействия следователю довольно часто приходится преодолевать различные помехи, направленные на затруднение его работы по обнаружению доказательств.

Противодействующие лица могут целенаправленно создавать у окружающих граждан неверное мнение о сущности проводимых следователем действий. Такое мнение в конфликтной ситуации может быть весьма категоричным и ярко выраженным, так как создается на основе ошибочной информации. Разъяснение следователем истинного положения вещей, четкое и спокойное выполнение им намеченных действий часто резко меняют сложившееся у окружающих представление, что, конечно же, облегчает проведение осмотра места происшествия.

При осмотре в условиях конфликта делается акцент на выполнение следующих тактических правил:

- сохранение выдержки, хладнокровия и деликатности в обращении с конфликтующими лицами;

- аргументированность действий лиц, проводящих осмотр, исключение некорректного поведения и обращения с окружающими людьми (недопущение действий, унижающих достоинство или опасных для здоровья участников осмотра);

- приглашение для участия в осмотре сотрудников милиции;

- обеспечение охраны места происшествия и участников осмотра;

- проведение осмотра в возможно кратчайший срок;

- максимальное использование при осмотре возможностей оперативных работников.

Если следователь заблаговременно узнал, что ему при осмотре может быть оказано противодействие, он должен обратиться за помощью к оперативным работникам, пригласить в качестве понятых граждан, положительно настроенных по отношению к деятельности органов расследования (еще лучше – прибыть туда вместе с ними), взять с собой необходимое научно-техническое снаряжение и т.п.

Если есть возможность, то еще до выезда на место происшествия нужно принять меры к удалению оттуда лиц, которые могут оказать противодействие, и к охране места происшествия.

По прибытии на место следователь должен принять меры к удалению посторонних, узнать, какие изменения производились в обстановке, почему и кем они были произведены, от каких лиц можно ожидать противодействия и принять меры к нейтрализации последних.

Для участия в осмотре приглашаются работники органов внутренних дел, которые помогают следователю провести осмотр и, при необходимости, пресечь агрессивное поведение конфликтующих лиц. Выезжая на место происшествия, где можно ожидать оказания противодействия, следователь должен не только психологически подготовиться сам, но и подготовить привлекаемых ему в помощь сотрудников и граждан. Если конфликт предотвратить не удалось, то с целью его смягчения необходимо спокойно и мотивированно разъяснить гражданам, что действия конфликтующих носят провокационный характер и преследуют цель отрицательно повлиять на результат расследования. Следователь должен заранее продумать, как он поступит в обстановке конфликта, что будет говорить, какие аргументы использует. К этому он должен привлечь и остальных участвующих в осмотре лиц. Их присутствие и соответствующее поведение могут оказать определенное нейтрализующее воздействие на противоборствующих.

В обстановке противодействия, в окружении отрицательно настроенных к его деятельности граждан, следователь должен широко использовать приемы эмоционального воздействия. Сначала нужно попытаться повлиять на самого виновного в совершении преступления, а также на лиц, которые активно ему помогают. Последним следует разъяснить противоправность их действий и тяжесть последствий такого поведения прежде всего для них самих. При этом следователь должен демонстрировать готовность объективно разобраться в свершенном событии.

Осмотр места происшествия, если позволяют условия, лучше всего проводить неожиданно для противоборствующих лиц и во время, неудобное для них. Осуществление осмотра в возможно короткий промежуток времени позволит избежать скопления людей и сохранить обстановку на месте происшествия в большей неприкосновенности.

Осмотр места происшествия в обстановке конфликта в большинстве случаев надо проводить концентрическим способом. Это объясняется тем, что окружающие постепенно могут сузить круг около места происшествия, проникая на участки, еще не осмотренные следователем. Если же следователь будет продвигаться от периферии к центру, то сможет предотвратить порчу следов, исключить некачественный осмотр отдельных участков места происшествия.

При осмотре важно обращать внимание на так называемые негативные обстоятельства, т.е. «обстоятельства, противоречащие представлению об обычном ходе вещей в данной ситуации. Эти обстоятельства могут заключаться в наличии или отсутствии на месте происшествия того, что необходимо должно быть, если бы имело место предполагаемое событие. Речь идет о качественном или количественном несоответствии обстановки места происшествия или ее деталей представлению о событии и его механизме» [2, с.37].

Часто именно наличие негативных обстоятельств помогает уличить противоборствующего субъекта во лжи, в инсценировке отдельных действий на месте происшествия, при помощи которых он пытается ввести следствие в заблуждение. Инсценировка может преследовать следующие цели:

- 1) создание видимости совершения иного преступления и сокрытие признаков подлинного события;
- 2) создание видимости, что произошло событие, не имеющее криминального характера, для сокрытия совершенного преступления;

3) создание видимости совершения преступления для сокрытия фактов аморального поведения, беспечности и иных поступков, не имеющих криминального характера;

4) создание ложного представления об отдельных деталях фактически совершенного преступления или об отдельных элементах его состава: инсценировка совершения преступления другим лицом, в иных целях и по другим мотивам, в ином месте, в другое время и т.п. Негативные обстоятельства иногда обладают большой доказательственной силой, поэтому их выявление при осмотре имеет существенное значение для установления истины [1, с. 155].

В обстановке конфликта не следует уделять слишком большого внимания осмотру таких предметов и вещей, вид которых может вызвать новый прилив эмоций, способствовать проявлению конфликта с новой силой. Такие предметы более внимательно нужно осмотреть в кабинете следователя.

Если следователь о возможности оказания противодействия узнал лишь в момент осмотра и практически лишен возможности принять дополнительные меры, обеспечивающие его качественное проведение, ему, прежде всего, нужно сохранять самообладание и выдержку. В таких случаях следует начать с попытки оказать воздействие на зачинщика конфликта, разъяснить негативность и невыгодность для него самого избранной им линии поведения. Если есть возможность, необходимо связаться с РОВД и попросить прибытия дополнительной группы сотрудников для того, чтобы удалить конфликтующих с места происшествия.

Если обстановка при осмотре места происшествия накалена настолько, что составить протокол осмотра невозможно, надо сделать черновые наброски будущего протокола, составить примерный план и произвести фотографирование места происшествия. Позже по этим наброскам можно будет составить более качественные документы. Если есть возможность, описание осмотра можно записать на аудио- или видеоноситель, а затем с ее помощью составить письменный протокол.

Если конфликт возник в результате распространения слухов о якобы незаконных действиях следователя и работников полиции, а результаты осмотра и данные, полученные оперативными работниками, дадут иные сведения и будут оглашены окружающим, то отдельные участники конфликта могут изменить свою позицию и отказаться от противодействия. И наоборот, если распушенные слухи не будут опровергнуты, это может лишь усугубить конфликт. Оперативные работники, наряду со своей основной деятельностью, должны

выявлять зачинщиков и наиболее активных участников противодействия и принимать меры к смягчению конфликта.

Таким образом, в современной практике деятельности правоохранительных органов все большее значение приобретают комплексы следственных, оперативно-розыскных и иных действий, в связи с чем существует необходимость их изучения для решения постоянно возникающих в ходе расследования преступлений задач. Осмотр места происшествия призван установить не только обстоятельства дела, но и совокупность следов, свидетельствующих об избрании виновными того или иного способа приготовления, совершения и сокрытия преступления.

Список литературы:

1. Адельханян Р.А., Аминов Д.И., Федотов П.В. *Криминалистика. Курс лекций: Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция»*. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. С. 155.

2. Тагиев, А.Д.О. *Психология осмотра места происшествия // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2010. № 1. С. 37.

УДК 343.98

Владимир Соркин

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры

Валерий Козел

*старший преподаватель кафедры, полковник милиции в запасе
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики*

*Гродненский государственный университет им.Я.Купалы,
г. Гродно. Республика Беларусь*

ИСТОЧНИКИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В РОССИЙСКОМ УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ В КОНТЕКСТЕ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ 1864 ГОДА

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, связанные с реализацией судебной реформы в Российской империи 1864 года применительно к системе источников доказательств в уголовном процессе. Обоснованно констатируется, что принятый в результате судебной реформы 1864 года Устав уголовного судопроизводства – первая российская кодификация уголовно-процессуального права, которая оказала непосредственное воздействие и на формирование впоследствии законодательства Республики Беларусь. Резюмируется, что в уголовном процессе необходимо отказаться от теории формальных доказательств и перейти к свободной их оценке по внутреннему убеждению. Это нашло свое законодательное подтверждение и в действующем уголовно-процессуальном законодательстве Республики Беларусь. Утверждается, что создание системы источников

доказательств явилась одним из ключевых элементов предварительного следствия по уголовному делу.

Ключевые слова: источники доказательств, судебная реформа 1864 года, Устав уголовного судопроизводства, оценка доказательств по внутреннему убеждению.

Vladimir Sorkin

PhD (Law), Associate Professor, Associate Professor of the Department

Valery Kozel

*Senior lecturer of the Department, police colonel in reserve
Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics*

Yanka Kupala State University of Grodno,

Grodno. Republic of Belarus

SOURCES OF EVIDENCE IN THE RUSSIAN CRIMINAL PROCESS IN THE CONTEXT OF THE JUDICIAL REFORM OF 1864

Abstract. *The article deals with the issues related to the implementation of the judicial reform in the Russian Empire in 1864 in relation to the system of sources of evidence in criminal proceedings. It is reasonably stated that the Statute of Criminal Procedure adopted as a result of the judicial reform of 1864 is the first Russian codification of criminal procedure law, which had a direct impact on the formation of the legislation of the Republic of Belarus later. Summarized. that in criminal proceedings it is necessary to abandon the theory of formal evidence and move to a free assessment of their internal conviction. This is also confirmed by the current criminal procedure legislation of the Republic of Belarus. It is argued that the creation of a system of sources of evidence was one of the key elements of the preliminary investigation in a criminal case.*

Key words: *sources of evidence, the judicial reform of 1864, the Statute of Criminal Procedure, the evaluation of evidence by internal conviction.*

Система источников доказательств в уголовном процессе в отдельно взятом государстве на протяжении определенного периода истории претерпевает существенные изменения. Данные изменения будут характерны как в пространстве (по отношению к другим странам), так и во времени (внутри самой системы).

Как следствие, тенденции уголовно-процессуального законодательства Республики Беларусь необходимо рассматривать в тесной взаимосвязи с соседними государствами и прежде всего с законодательством Российской Федерации. Поэтому в историческом аспекте заслуживает внимания Судебная реформа 1864 года, так как в данный период времени современная территория нашего государства в результате третьего (заключительного) раздела Речи Посполитой входила в состав Российской империи.

При проведении Судебной реформы 1864 г. одним из четырех Судебных уставов стал Устав уголовного судопроизводства – первая российская

кодифікація уголовно-процесуального права (далеє Устав). Принятию Устава предшествовало утверждение в 1862 г. Основных положений уголовного судопроизводства, в котором наряду с другими был провозглашен принцип отказа от теории формальных доказательств и переход к свободной оценке доказательств по внутреннему убеждению.

Ключевая роль в предварительном следствии была отведена судебному следователю, входившему в состав судебного ведомства.

Согласно ст. 249 Устава «Предварительное следствие о преступлениях и проступках, подсудных окружным судам, производится судебными следователями, при содействии полиции и при наблюдении прокуроров и их товарищей» [1, с. 205].

По своему содержанию деятельность судебного следователя, наряду с другими функциями была направлена на собирание доказательств путем проведения отдельных следственных действий.

Согласно ст. 264 Устава судебный следователь обязан «...с полным беспристрастием приводить в известность как обстоятельства, уличающие обвиняемого, так и обстоятельства, его оправдывающие» и далее на основании ст. 266 Устава должен «...принимать своевременные меры, необходимые для собирания доказательств» [1, с. 208].

В данном нормативном акте предусмотрена функция делегирования полномочий судебного следователя полиции «...когда ни судебного следователя, ни прокурора или его товарища нет на месте, то полиция, сообщая им о происшествии, заключающем в себе признаки преступного деяния, вместе с тем производит надлежащее о нем дознание» (ст. 251 Устава) [1, с. 205].

Далее в ст. 258 Устава регламентирована деятельность полиции до прибытия следователя, а именно исполнения его функциональных обязанностей «...в осмотрах, освидетельствованиях, обысках и выемках» [1, с. 207]. Вместе с тем, данная статья запрещает сотрудникам полиции проведение допроса обвиняемого и свидетелей за исключением возможности наступления их смерти до прибытия следователя.

Однако после прибытия следователя на место происшествия, сотрудники полиции должны прекратить производство следственных действий и ограничиться выполнением «особых поручений» следователя.

Обращает на себя внимание упоминание необходимости проведения проверочных действий со стороны полиции по поступившей информации, когда «...признаки преступления или проступка сомнительны, или когда и

происшествия, имеющем такие признаки, полиция известится по слуху (народной молве), или, вообще, из источника не вполне достоверного, то во всяком случае, прежде сообщения о том по принадлежности, она должна удостовериться через дознание: действительно ли происшествие то случилось и точно ли в нем заключаются признаки преступления или проступка» (ст. 253 Устава) [1, с. 205-206].

Данный сбор информации полицией осуществляется «...посредством розысков, словесными расспросами и негласным наблюдением» (ст.254 Устава), что соответствуют в современном понимании проведению комплекса оперативно-розыскных мероприятий [1, с. 206].

В ст.ст. 50 и 1123 Устава, полицейские власти были обязаны указывать в составляемых ими протоколах, на кого именно падает подозрение в обнаруженном нарушении и в чем оно состоит. Вместе с тем, было обозначено, что данные внесенные в документ подлежали проверке на судебном следствии [1, с.61].

Далее в Уставе мы находим доказательственную роль «заключения» специалиста. В ст.112 Устава указано, что при необходимости наличия специальных знаний, приглашаются «сведущие люди» для вынесения заключения «по сличению почерка» [1, с. 91-92].

При этом впервые в законе был определен исчерпывающий перечень видов (источников) доказательств.

Согласно ст. 371 Устава дано разъяснение понятия вещественные доказательства «...поличное, орудие коим совершено преступление, подложные документы, фальшивые монеты, окровавленные или поврежденные предметы и, вообще все найденное при осмотре места, при обыске или выемке, и могущее служить к обнаружению преступления и к улике преступника», а также «письма частных лиц» [1, с. 235].

Согласно ст. 119 Устава Судья впервые в Российском уголовном процессе принимает решение о виновности или невиновности подсудимого по своему внутреннему убеждению, основанному на совокупности всех обстоятельств (доказательств), «обнаруженных при судебном разбирательстве» [1, с. 97].

Вызывает интерес положение, изложенное в п.3 ст.121 Устава, на основании которого «обвинение, поддерживаемое вымышленными доказательствами, есть обвинение недобросовестное» [1, с. 100].

При необходимости законодатель предусмотрел согласно Узаконония № 96 от 1867 г. введение института временных судебных следователей при окружных

судах [2, с. 250-251], а также согласно Узаконация № 44 от 1870 г. было введено понятие следователя для производства следствий по важнейшим делам [2, с. 477]. Численность судебных следователей, согласно утвержденных от 19 октября 1865 г. штатов, была строго регламентирована. В частности, в подведомственных С-Петербургской и Московской Судебным Палатам она составила 218 сотрудников [2, с. 77].

Резюмируя изложенное, мы можем констатировать, что Судебная реформа 1864 г. дала возможность развитию уголовного процесса на всей территории Российской империи (включая в том числе и белорусские земли) и оказала достаточно существенное влияние на формирование доказательственной базы по уголовном делу. Это прежде всего относится непосредственно к источникам доказательств, а также к надлежащей процедуре (хотя и не бесспорной) организации досудебного производства по уголовному делу.

Список литературы:

1. *Устав уголовного судопроизводства 1864 г.* Москва; Берлин: Директ-Медиа, 2015. 646 с. URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=273602> (дата обращения: 25.01.2021). ISBN 978-5-4475-4100-2. Текст : электронный.
2. *Узаконация, изданные в пояснение и дополнение к судебным уставам 20-го ноября 1864 года.* Москва; Берлин: Директ-Медиа, 2015. 896 с. URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=273603> (дата обращения: 02.02.2021). ISBN 978-5-4475-4097-5. Текст : электронный.

УДК 343.98

Ольга Абрамова

*студентка Гродненского государственного университета имени Янки Купалы
г. Гродно, Республика Беларусь*

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ И НЕПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ (ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ) ФОРМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СЛЕДОВАТЕЛЯ И ОРГАНОВ ДОЗНАНИЯ ПРИ РАСКРЫТИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Аннотация: в статье анализируются основные процессуальные и непроцессуальные (организационные) формы взаимодействия следователя и органа дознания. Раскрывается координация действий органов предварительного следствия и органов дознания, в том числе осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, включая различные сферы деятельности: правовую, организационную, тактическую и психологическую.

Ключевые слова: взаимодействие, дознание, органы дознания, полномочия, предварительное следствие.

Olga Abramova

*Student of Yanka Kupala State University of Grodno
Grodno, Republic of Belarus*

PROCEDURAL AND NON-PROCEDURAL (ORGANIZATIONAL) FORMS OF INTERACTION BETWEEN THE INVESTIGATOR AND THE BODIES OF INQUIRY AT DISCLOSURE OF CRIMES

Abstract: the article analyzes the main procedural and non-procedural (organizational) forms of interaction between the investigator and the body of inquiry. The article reveals the coordination of actions of the bodies of preliminary investigation and bodies of inquiry, including those engaged in operational search activities, including various areas of activity: legal, organizational, tactical and psychological.

Keywords: interaction, inquiry, bodies of inquiry, powers, preliminary investigation.

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что на протяжении всего существования государства и его института правоохранительных органов стоял вопрос противодействия преступности в различных сферах жизнедеятельности. Решение данного вопроса лежало в различных плоскостях, связанных с реагированием на законодательном уровне путем принятия соответствующих правовых актов, созданием новых и усилением старых подразделений, призванных противодействовать преступности, а также поиска новых форм и методов для принятия эффективных мер по обеспечению внутренней безопасности граждан.

В разработке и рассмотрении вопроса взаимодействия следователя и органа дознания ключевая роль принадлежит правовой науке. Данная тема нашла свое отражение в работах: С.В. Бажанова, Д.И. Беднякова, М.Ю. Бекетова, Ю.Н. Белозерова, Ф.Ю. Бердичевского, С.В. Бородина, В.М. Бурлыкина, В.И. Быкова, Д.А. Влезько, Н.Н. Гапановича, И.Ф. Герасимова, И.М. Гуткина, А.П. Дербенева, А.Я. Дубинского, И.М. Карнеевой, А.П. Кругликова, А.М. Ларина, И.И. Мартинович, Н.Ш. Мингалина, С.Д. Оспанов, Т.А. Паутова, Л.П. Плесневой, А.Н. Ралашова, А.Р. Ратинова, Р.Ф. Статкуса, А.Ю. Чайка, В.С. Чистяковой, А.А. Чувилева и других ученых процессуалистов.

Объектом исследования являются общественные отношения, складывающиеся по поводу организации и осуществления взаимодействия между следователем и органом дознания в процессе расследования преступлений и изобличения виновных лиц.

Необходимость взаимодействия следователя и органа дознания обусловлена прежде всего требованиями уголовно-процессуального законодательства, которое, с одной стороны, устанавливает общие цели

деятельности этих субъектов, а с другой – наделяет их различными полномочиями. Вопросы взаимодействия возникают еще и потому, что следователи и оперативные работники являются представителями различных правоохранительных органов, их деятельность строится на различных принципах и подходах к получению уголовно значимой информации [1, с. 253].

Существуют различные определения взаимодействия. Некоторые авторы рассматривают взаимодействие в широком и узком смысле. Другие считают одним из главных ее критериев отсутствие субординации между органами, осуществляющими раскрытие и расследование преступлений. Представители третьей группы полагают, что взаимодействие основывается на согласованности действий его субъектов и оптимальном сочетании оперативно–розыскных, процессуальных и управленческих функций.

В некоторых публикациях взаимодействие рассматривается как один из аспектов управления правоохранительными органами. В этом контексте В.Ю. Белицкий представляет взаимодействие как процесс прямого двустороннего общения, в результате которого происходит сближение точек зрения и выработка совместных позиций в процессе принятия управленческого решения [2].

Кроме того, в литературе существуют определения взаимодействия, которые содержат достаточно спорные положения. Например, по мнению А.С. Калайдова, взаимодействие – это деятельность, направленная на раскрытие конкретного преступления [3, с. 76].

Вместе с тем, ряд исследователей под термином взаимодействие видят другие формы. Так, по мнению Н.И. Порубова: «Взаимодействие между органами предварительного следствия и дознания понимается как основанная на законе и подзаконных актах деятельность должностных лиц данных государственных учреждений, направленная на раскрытие, расследование и предупреждение преступлений путем наиболее рационального сочетания используемых ими методов» [8, с. 104].

С учетом изложенного, нами предлагается следующая формулировка, согласно которой, под взаимодействием необходимо понимать согласованную деятельность следствия, органа дознания и экспертно-криминалистического подразделения, а также других субъектов правоохранительной системы в процессуальной и не процессуальной форме в ходе досудебного производства, с целью раскрытия преступлений и изобличения виновных [4, с.288].

В научной литературе по криминалистике, уголовному процессу и теории оперативно–розыскной деятельности общепринято подразделение форм взаимодействия следователей с оперативными подразделениями органов внутренних дел на процессуальные и непроцессуальные (организационно–тактические). Процессуальные формы взаимодействия – это формы сотрудничества следователя с оперативными подразделениями органов внутренних дел, получившие правовую регламентацию в уголовно–процессуальном законе. Непроцессуальные (организационно–тактические) формы взаимодействия выработаны практикой и получили свое правовое оформление в иных нормативных правовых актах.

Существование данного разделения форм взаимодействия связано с многообразием различных видов сотрудничества между следователями и оперативными подразделениями органов внутренних дел и невозможностью предусмотреть их в рамках уголовно–процессуального законодательства, так как сам процесс расследования характеризуется динамичностью и эвристической направленностью, и на смену одним формам взаимодействия могут приходиться другие, получающие в дальнейшем процессуальное оформление в виде межведомственных инструкций и иных нормативных правовых актов.

Одной из непроцессуальных форм взаимодействия следователя с оперативными подразделениями органа дознания является совместная работа в следственно–оперативных группах. Данная форма взаимодействия субъектов широко используется в практической деятельности на первоначальном этапе расследования при выезде на место происшествия, и это наиболее продуктивная форма взаимодействия [6, с. 200].

Инструкция о порядке взаимодействия подразделений органов внутренних дел Республики Беларусь при выявлении (раскрытии) преступлений, утвержденная приказом МВД Республики Беларусь от 3 января 2018 г., № 1, определяет следственно–оперативную группу как группу в составе следователя (группы следователей) или лица, производящего дознание, и сотрудников ОВД, формируемую ежедневно на основании ежемесячного графика дежурств следственно–оперативных групп, для выезда на место происшествия [7]. Для работы в составе следственно–оперативных групп могут привлекаться сотрудники других правоохранительных и иных государственных органов, а также специалисты Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь.

По нашему мнению, в настоящее время, анализируя процессуальные и организационные (не процессуальные) формы взаимодействия, необходимо выделить проблемные моменты, которые снижают эффективность работы правоохранительных органов в целом:

1. Анализ материалов до следственной проверки проводимой органами дознания показывает, что взаимодействие со следователем на этой стадии фактически отсутствует до их передачи в следственные подразделения, что влечет несвоевременность принятия решений о возбуждении уголовного дела и организации проведения неотложных следственных действий.

2. Изучение собранных следственно-оперативной группой материалов проверки на месте происшествия с целью установления оснований для возбуждения или отказа в возбуждении уголовного дела, свидетельствует в ряде случаев о поспешности принятия решений, либо наоборот о допущенной волоките, при наличии явных признаков состава преступления.

3. Анализ уголовных дел, возбужденных органами дознания показывает, что основанием для принятия данного решения продолжает иметь место различная со следствием правовая оценка собранных материалов, что свидетельствует о несогласованности субъектов и в конечном итоге отрицательно влияет на динамику расследования и дальнейшее взаимодействие.

4. Необходимо дополнительно проработать вопрос в части ознакомления следователя со сведениями, полученными оперативным путем, четко определить критерии объема передаваемой информации для принятия решения о возбуждении уголовного дела и организации расследования, составления плана следственных действий.

5. Требуется совершенствования процессуальная форма дачи следователем отдельных поручений органу дознания, когда в целях незамедлительного выполнения определенного объема следственных и других действий, целесообразно использовать устное поручение с получением ответа в письменной форме.

6. Практика показывает, что целесообразно определить перечень допустимых следственных действий органом дознания в рамках отдельного поручения, при этом указать какие из них входят в непосредственную обязанность следователя, а какие при определенной следственной ситуации возможно поручить субъектам взаимодействия.

7. Также необходимо дополнительно проработать вопросы взаимодействия следователя с оперативными работниками по делам, приостановленным за не

установлением виновных лиц, ненадлежащий обмен информацией по которым влечет не своевременное принятие решений о возобновлении производства по делу и проведении необходимых следственных действий [5, с. 110].

Таким образом, формы взаимодействия следователя и органа дознания, требуют нового осмысления, которое необходимо для повышения эффективности в работе и возможно при совместном сотрудничестве всех заинтересованных. По нашему мнению, такой платформой для выработки новых форм и методов может стать единая цель: обеспечение конституционных прав и свобод наших граждан на защиту их интересов от преступного посягательства.

Список литературы:

1. Афанаскин, П. В. *Суцність і значення взаємодії слідствених і оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів* // NovaUm.Ru. 2019. № 18. С. 252–257.
2. Белицкий, В. Ю. *О понятии взаимодействия следователя и органов дознания* // Вестн Барнаул. юрид. ин-та МВД России. 2011. № 2. С. 33–34.
3. Калайдова, А. С. *Правовые аспекты взаимодействия оперативных служб при раскрытии и расследовании преступлений* // Актуальные проблемы теории и практики уголовного процесса Сборник материалов Международной научно–практической конференции. 2019. С. 74–81.
4. Козел, В. М. *К вопросу о понятии взаимодействия следователя и органа дознания в механизме раскрытия преступлений и изобличения виновных* // Правовая система Республики Беларусь: состояние. Проблемы и перспективы развития : сб. науч. ст. / ГрГУ имени Янки Купалы ; редкол.: С. Е. Чебуранова (гл. ред.) [и др.]. Гродно : ГрГУ, 2019. С. 284–288.
5. Козел, В. М. *Субъекты и формы взаимодействия при раскрытии и расследовании преступлений* // Уголовная юстиция : законодательство, теория и практика : сб. науч. ст. / Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина ; редкол.: Г. И. Займист (отв. ред.) [и др.]. Брест : БрГУ, 2020. С.108-110.
6. Костюкевич, Д. В. *Понятие и сущность следственно–оперативной группы как организационно–тактической формы взаимодействия следователя с оперативными подразделениями органов внутренних дел* // I Минские криминалистические чтения: материалы Международной научно–практической конференции, (Минск, 20 декабря 2018 г.): в 2 ч. / УО «Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь». Минск, 2018. - Ч. 1. - С. 198–202.
7. *Об утверждении Инструкции о порядке взаимодействия подразделений органов внутренних дел Республики Беларусь при выявлении (раскрытии) преступлений: Приказ Министерства внутренних дел Республики Беларусь от 3 января 2018 г. № 1* // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2021.
8. *Курс криминалистики / ред. Н.И. Порубова. Изд-во «Вышэйшая школа», Минск, 2000. - 335 с.*

Научный руководитель: старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики **Козел Валерий Михайлович**

УДК 343.98

*Диана Быкович, студент
Гродненский государственный университет имени Янки Купалы
г. Гродно, Республика Беларусь*

КОНФЛИКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЛЕДОВАТЕЛЯ И СПОСОБЫ ИХ РАЗРЕШЕНИЯ В ХОДЕ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, связанные с возникновением конфликтов в деятельности следователя. Рассматриваются типичные способы их разрешения в ходе предварительного расследования.

Ключевые слова: конфликт, конфликтность, следователь, предупреждение, разрешение.

*Dziyana Bykovich, student
of Yanka Kupala State University of Grodno
Grodno. Republic of Belarus*

CONFLICTS OF THE INVESTIGATOR'S ACTIVITY AND WAYS TO RESOLVE THEM DURING THE PRELIMINARY INVESTIGATION

Abstract. The article deals with the issues related to the emergence of conflicts in the activities of the investigator. Typical ways of their resolution in the course of preliminary investigation are considered.

Key words: conflict, conflictivity, investigator, warning, resolution.

Конфликты деятельности следователя — это развивающаяся система, состоящая с одной стороны, из совокупности теоретических знаний о самом понятии конфликта, а с другой стороны, совокупности практических рекомендаций по его преодолению. Изучение и анализ теоретических разработок и следственной практики по рассматриваемому вопросу дает основание полагать, что в современных условиях эффективность деятельности по выявлению, раскрытию и расследованию преступлений еще недостаточно высока. Это обуславливает научный поиск новых криминалистических методов и средств, направленных на эффективную диагностику и разрешение конфликтов в деятельности следователя, что в целом и определяет актуальность исследуемой темы, а также научную и прикладную потребность.

Ряд исследований Р.С. Белкина, Н.И. Порубова, А.В. Дулова, И.М. Лузгина, М.В. Боева, Н.И. Кулагина, О.В. Полстовалова, Н.П. Хайдукова и других известных авторов, указывает на то, что над разработкой вопроса, относительно природы конфликтов в деятельности следователя, трудились многие ученые процессуалисты и криминалисты.

Некоторые актуальные вопросы, были изложены в научных работах В.О. Зверевым, О.Г. Половниковым, А.Б. Соколовым [4], О.Я. Баевым [2], А.П. Пацкевичем [8]. Причины и причинные комплексы конфликтности в профессии следователя были рассмотрены В.О. Зверевым, О.Г. Половниковым и А.Б. Соколовым, где особое внимание было уделено исследованию причин образования конфликтов в сфере правоохранительных органов, а также анализу отдельных аспектов организационно-тактической деятельности следователя при допросе в конфликтной ситуации.

Баев О.Я изучил природу и классификацию конфликтов деятельности следователя на стадии предварительного следствия.

Пацкевич А.П. в своих исследованиях определил криминалистические аспекты преодоления конфликтов на предварительном следствии с использованием криминалистических методов.

Традиционно в научной литературе конфликт, в переводе с латинского языка, означает столкновение противоположных мнений, серьезные разногласия, острый спор [7, с.302]. В частности, Т.В. Худойкина определяет конфликт как противоборство двух или нескольких субъектов, обусловленное несовместимостью их интересов [9, с.10-13]. На наш взгляд, предложенное А.В. Дмитриевым, толкование понятия «конфликт», в наибольшей степени отражает сущность конфликта в целом. По его мнению, «...конфликт — это проявление объективных или субъективных противоречий, выражающихся в противоборстве сторон» [3, с.54].

Обобщив вышеизложенное, можно с достаточной определенностью сказать, что все определения конфликта раскрываются через использование таких понятий, как столкновение, противоборство, противостояние.

В целом конфликт можно рассматривать как в широком, так и в узком значении. В широком понимании, конфликт - это совокупность общественных отношений, столкновение двух или нескольких несовместимых взглядов, интересов, потребностей или ценностей. В узком понимании - прямое и осознанное взаимодействие его участников.

Среди множества причин возникновения конфликтов в правоохранительной деятельности, по мнению В.Л. Цветкова и И.Д. Мариновской [6], чаще всего встречаются две группы - общие и частные.

К общей группе, прежде всего, относятся: экономические, социально-политические, социально-демографические, социально и индивидуально-психологические причины. Вторая группа причин, возникающая в деятельности

органов внутренних дел, непосредственно связана с конкретным видом конфликта.

Опираясь на данные опроса, который провели А.Б. Соколов, В.О. Зверев и О.Г. Половников, среди следователей и руководителей следственных подразделений, а также на классификацию частных причин, предложенную И.Д. Мариновской и В.Л. Цветковым, можно отнести следующее:

- нарушения служебной этики, проявляющиеся как во взаимоотношениях между начальниками и подчиненными, так и в повседневной работе сотрудников органов внутренних дел с гражданами;

- неудовлетворенность условиями профессиональной деятельности, что связано с серьезной психологической нагрузкой на сотрудников следственных подразделений и их невысокой заработной платой;

- поведенческие факторы: эмоциональная несдержанность, грубость и равнодушие некоторых следователей нередко порождают и соответствующее негативное отношение людей к правоохранительным органам;

- возложение на сотрудника дополнительных обязанностей, которые не соответствуют требованиям должностных инструкций. Принуждение к неофициальному исполнению дополнительных служебных обязанностей приводит к эскалации конфликта и снижению неофициальной оценки руководителей;

- неспособность к позитивному общению, установлению психологического контакта с различными категориями граждан, в том числе и внутри служебных коллективов;

- нарушение профессиональной дисциплины: низкое качество работы следователя, просчеты планирования, ошибочные расчеты при организации контроля расследования, нарушение правил взаимоотношений, принятых в структуре органов внутренних дел;

- конфликтная личность — человек, который регулярно создает вокруг себя конфликты и конфликтные ситуации, при этом вовлекая в них окружающих. Порой участниками конфликта могут быть лица, находящиеся в состоянии аффекта, стресса или усталости;

- конфликты следователя с гражданами, которые возникают вследствие того, что сотрудник в силу выполняемых им профессиональных задач в соответствии с требованиями нормативных правовых актов, регулирующих эту деятельность, вынужден вмешиваться в личную жизнь. Обыватели не в полном объеме владеют знаниями нормативных документов, регулирующих статус

следователя, поэтому порой законные требования сотрудника правоохранительных органов расцениваются гражданами как неправомерные действия или превышение служебных полномочий.

Существует и такая частая причина конфликтности в деятельности следователя как внутриличностный конфликт, который представляет собой конфликт внутри самого человека, между различными сторонами его «Я», между его желаниями и потребностями и той системой норм и ценностей, которые заложены в нем с детства [10, с.26]. Внутренний конфликт следователя характеризуется разнообразием различных ситуаций и факторов его возникновения. Таковыми факторами, по мнению О.Я. Баева, являются [1]:

- степень недостаточности информации для принятия следователем процессуального решения;
- неопределенность, противоречивость имеющейся у следователя информации о расследуемом событии или причастности к совершению преступления определенного лица;
- необходимость применения следователем мер процессуального принуждения или направления дела в суд;
- несовпадение личных убеждений следователя и требований нормативной регуляции его поведения;
- результат экстремальных условий деятельности следователя.

Своевременное и профессиональное исследование содержания конфликтной ситуации, причин и целей, преследуемых конфликтующими сторонами на ранних стадиях, пока противоречие не перешло в насилие, позволит правоохранительным органам не только предугадать динамику его развития, но и предпринять действия по его локализации.

Центральное место в предупреждении конфликтов, возникающих в ходе предварительного расследования, занимает непосредственно поведение лица, осуществляющего производство уголовного дела. Контролируя, а порой и изменяя собственное поведение в ходе следственного или иного процессуального действия, лицо, ведущее уголовное дело, неизбежно влияет на поведение других участников предварительного расследования, как бы предлагая сотрудничество, поиск решений, исключающих возможность перерастания противоречий в конфликты. Следовательно, разрешение конфликтных отношений может быть достигнуто либо самими участниками конфликта, либо под влиянием других лиц.

Наиболее цивилизованный путь разрешения конфликтов на стадии предварительного расследования — правовой [5, с.4]. Изучая многообразие существующих подходов и путей разрешения правовых конфликтов, полагаю, что невозможно применить их значительную часть, поскольку следователь обязан действовать в рамках уголовно-процессуального законодательства Республики Беларусь, осуществляя полное и объективное расследование преступления, обеспечив при этом соблюдение прав и свобод лиц, вовлеченных в его деятельность.

На наш взгляд, наиболее успешную попытку, относительно способов разрешения и предупреждения конфликтов, возникающих на стадии предварительного следствия, предпринял А.П. Пацкевич [8, с. 90]:

- внедрение в практическую деятельность следователя современных криминалистических рекомендаций по разрешению конфликтов на предварительном следствии, основанном на неукоснительном соблюдении норм уголовно-процессуального закона;

- разработка морально-этического кодекса следователя;

- обеспечение оптимального соотношения интересов общества защищаемых следователем, и интересов лиц, вовлеченных в деятельность по выявлению, раскрытию и расследованию преступлений;

- разработка теории и практики предупреждения и разрешения конфликтов интересов в типичных ситуациях, возникновение которых возможно в следственной практике;

- неуклонное и последовательное развитие и совершенствование действующего уголовно-процессуального законодательства, регулирующего получение вербальной информации.

Следует сделать вывод о том, что конфликты, в той или иной степени сопровождают весь цикл деятельности следователя, начиная от участия в проверочных действиях, до возбуждения уголовного дела, и заканчивая рассмотрением дела в суде. В большинстве случаев только от лица, осуществляющего производство по уголовному делу, зависит, в конфликтном или бесконфликтном правовом поле будет проходить предварительное следствие. Очевидно, что без прогноза конфликтов, возникающих в ходе предварительного расследования, а именно при производстве следственных, оперативно-розыскных, судебных или иных процессуальных действий, невозможно и предупредить их появление. Именно благодаря эффективному прогнозированию развития следственной ситуации, можно своевременно

выбрать наиболее верное и рациональное решение поставленных задач, а также подготовить определенные резервные решения в случае высокой вероятности возникновения конфликта на стадии предварительного расследования.

Список литературы:

1. Баев О.Я. Конфликты в деятельности следователя : (Вопр. Теории). Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1981. 160 с.
2. Баев О.Я. Конфликты на предварительном следствии. 2011. 160 с.
3. Дмитриев А.В. Конфликтология. М., 2000. 320 с.
4. Зверев В.О. Половников О.Г. Соколов А.Б. Конфликтность в профессии следователя // Психопедагогика в правоохранительных органах // Психологические аспекты. Напряженности и конфликтология. Омск, 2017. № 2(69). С. 27-32.
5. Кулагин Н.И., Порубов Н.И. Организация и тактика допроса в условиях конфликтной ситуации: учеб. пособие / под ред. М. И. Зырина. Минск, 1977. 197 с.
6. Мариновская И.Д., Цветков В.Л. Конфликтология: учебное пособие. М., 2001, 238 с.
7. Ожегов С.И, Шведова Н.Ю. Словарь русского языка / под ред. Н.Ю. Шведовой. 13-е изд., испр. М., 1981. С. 1234.
8. Пацкевич А.П. Криминалистические аспекты преодоления конфликтных ситуаций в процессе расследования преступлений // Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы // Академия МВД Республики Беларусь. 2012. № 2(32). С. 86-91.
9. Худойкина Т.В. Юридическая конфликтология в условиях государственно-правовых и общественных преобразований в России: постановка проблемы, теоретические и социологические аспекты // Сибирский юридический вестник. 1998. № 3. С.10 – 13.
10. Якутина, О.И. Основные разновидности конфликтов. Ростов н/Д, 2001. С 102.

Научный руководитель: старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики **Козел Валерий Михайлович**

УДК 351.764

Инэса Жураўская
студэнт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы
г. Гродна, Рэспубліка Беларусь

ПАНЯЦЦЕ ПРАСТЫТУЦЫ І ЯЕ ЛЕГАЛІЗАЦЫЯ Ў ГРОДЗЕНСКОЙ ГУБЕРНІЎ Ў КАНЦЫ ХІХ СТАГОДДЗЯ

Анатацыя. У артыкуле раскрываюцца падыходы да вызначэння паняцця «прастытуцыя». Прыводзяцца пазіцыі прыхільнікаў і праціўнікаў пытання легалізацыі прастытуцыі. Апісваецца прававы статус прастытуткі ў Гродзенскай губерні канца ХІХ стагоддзя. Аналізуюцца статыстычныя дадзеныя адносна колькасці прастытутак і дамоў цярпімасці ў Гродзенскай губерні.

Ключавыя словы: прастытуцыя, «жоўты білет», легалізацыя, дом цярпімасці, бардэлі, Гродзенская губерня.

Inessa Zhuravskaya
student of Yanka Kupala Grodno State University
Grodno, Republic of Belarus

THE CONCEPT OF PROSTITUTION AND ITS LEGALIZATION IN THE GRODNO PROVINCE AT THE END OF THE 19th CENTURY

Abstract. The article reveals approaches to the definition of "prostitution". Positions of supporters and opponents of the issue of legalization of prostitution are given. The legal status of a prostitute in the Grodno province at the end of the 19th century is described. Statistics on the number of prostitutes and brothels in the Grodno province are analyzed.

Key words: prostitution, "yellow ticket", legalization, brothels, Grodno province.

Стаўленне да прастытуцыі ва ўсе стагоддзі было негатыўным. Прастытуцыя асацыюецца з чымсьці амаральным, неэтычным і варожым. Тым не менш прастытуцыя заўсёды была і будзе устойлівай крыніцай даходу для некаторых асоб.

Існуе некалькі падыходаў вызначэння паняцця «прастытуцыя». С.Н. Красноў прытрымліваецца пункту гледжання, што прастытуцыя – гэта «продаж жанчынай цела за грошы кожнаму жадаючаму для задавальнення яго палавой патрэбы» [3, с. 190]. Аднак з дадзеным падыходам пагадзіцца складана, паколькі асноўным суб'ектам прастытуцыі па Краснову з'яўляецца жанчына, што не зусім дакладна. Суб'ектамі могуць быць таксама і мужчыны. Аднак, можна вылучыць яшчэ адзін пункт гледжання. М.А. Селязнёў лічыць, што «прастытуцыя – гэта задавальненне юрліваасці адной асобы іншай асобай за плату шляхам непасрэднага і прамога кантакту партнёраў незалежна ад іх палавой прыналежнасці» [6, с. 9]. У дадзеным вызначэнні аўтар ужо не робіць размежавання па падлозе, г.зн. прастытуцыяй могуць займацца як мужчыны, так і жанчыны. Агульная рыса прыведзеных вышэй дэфініцый – платнасць паслугі. С.Я. Голад таксама адзначаў, што прастытуцыя з'яўляецца «формай пазашлюбных сэксуальных адносін, якія не грунтуюцца на асабістай схільнасці або пачуцці цягі» [5, с. 43].

На працягу ўсёй гісторыі нярэдка ўздымалася пытанне легалізацыі прастытуцыі. Дадзенае пытанне актуальна і ў цяперашні час. Прыхільнікі легалізацыі заяўляюць, што гэта можа прывесці да зніжэння распаўсюджвання хвароб, якія перадаюцца палавым шляхам, паколькі асобы, якія займаюцца прастытуцыяй, будуць абавязаны праходзіць медыцынскія агляды. Таксама легалізацыя прывядзе да збірання падаткаў у даход дзяржаве за ажыццяўленне такой дзейнасці, што безумоўна з'яўляецца пазітыўным зыходам для эканомікі

дзяржавы, паколькі прастытуцыя прыносіць немалы прыбытак. Варта адзначыць тое, што асобы, якія займаюцца прастытуцыяй, стануць паўнапраўнымі членамі грамадства, г.зн. па сутнасці будуць афіцыйна працаваць па найму, а ў старасці яны змогуць разлічваць на пенсію. Аднак праціўнікі легалізацыі лічаць, што гэты від дзейнасці з'яўляецца амаральным і падрывае традыцыйныя асновы грамадства. Легалізацыя можа паўплываць і на ўзровень злачыннасці, які павялічыцца.

Для таго каб вырашыць пытанне легалізацыі прастытуцыі, патрабуецца звярнуцца да гісторыі. На працягу ўсёй гісторыі Гродзенскай губерні прастытуцыя была забаронена. Аднак варта вылучыць перыяд часу, калі яна была афіцыйна дазволена. Варта зрабіць агаворку, што на момант канца XIX стагоддзя, Гродзенская губерня з'яўлялася складовай часткай Расійскай імперыі. І менавіта ў імперыі прастытуцыя была легалізавана.

Першыя крокі па легалізацыі былі зроблены яшчэ Кацярынай Вялікай. Спачатку яна праводзіла палітыку, якая была накіравана на знішчэнне прастытуцыі, аднак неўзабаве Кацярына паступова пачала працэс легалізацыі. Аднак яе смерць не дала ёй магчымасці завяршыць справу да канца.

Прастытуцыя была легалізавана ў 1843 годзе. Адзінага акту, які рэгламентаваў бы пытанні прастытуцыі спачатку не было. У кожным горадзе дзейнічалі свае правілы адносна занятка прастытуцыяй. Першыя акты ў гэтай сферы былі выдадзены выключна для Санкт-Пецярбурга, аднак пазней іншыя гарады Расійскай імперыі перанялі іх, у тым ліку і Гродзенская губерня.

Для нагляду за дзейнасцю прастытутаў у кожным горадзе ствараліся спецыяльныя ўрачэбна-паліцэйскія камітэты. Аднак у асноўным дадзеную функцыю выконвалі паліцэйскія падраздзяленні.

Усім прастытуткам замест пашпарта выдаваўся «жоўты білет». Сваю назву ён атрымаў з-за жоўтага колеру паперы, на якім быў надрукаваны. Любая жанчына магла свабодна хадайнічаць аб атрыманні такога білета. Аднак яны павінны былі разумець, што вярнуцца да нармальнага прыстойнага жыцця будзе дастаткова цяжка, калі немагчыма. Гаспадыні «жоўтых білетаў» былі абавязаны своєчасова праходзіць абавязковыя медыцынскія агляды.

«Жоўты білет» даваў габрэям галоўную перавагу: яўрэйская жанчына з такім білетам магла пражываць па-за рысы габрэйскай аселасці. Адпаведна, мы можам казаць аб немалой колькасці габрэйскіх прастытутаў у Гродзенскай губерні, паколькі большасць габрэяў пражывалі менавіта там.

Можна вылучыць наступныя правілы, якіх абавязана была прытрымлівацца прастытутка:

1) Своєчасовае праходжанне медыцынскага агляду з мэтай выяўлення ў яе якіх-небудзь захворванняў, якія перадаюцца палавым шляхам.

2) Асобы, якія займаюцца прастытуцыяй, абавязаны захоўваць пры сабе свой «жоўты білет», які забараняецца перадаваць іншым.

3) Жанчыны-прастытуткі, якія працуюць у дамах цярпімасці, абавязаны падпарадкоўвацца патрабаванням ўладальнікаў такіх дамоў.

4) Прастытутка павінна паводзіць сябе як мага больш прыстойна, сціпла, сарамліва.

5) Чацвёртая частка атрыманага даходу ад дзейнасці, звязанай з прастытуцыяй, застаецца ў прастытуткі, якая можа распараджацца сваімі грашовымі сродкамі [1, с. 49].

6) Любая прастытутка мае права пакідаць дом цярпімасці ў любы час.

7) Мінімальны ўзрост жанчыны – 16 гадоў [2, с. 89].

Асоб, якія займаюцца прастытуцыяй, можна было класіфікаваць на дзве групы: прастытуткі, якія працуюць у дамах цярпімасці і прастытуткі-адзіночкі.

У 1889 годзе ва ўсёй Расійскай імперыі налічвалася 1216 дамоў цярпімасці, а ў Гродзенскай губерні – 18 дамоў цярпімасці, у якіх афіцыйна працавала 108 прастытутак. Сярэдні ўзрост прастытутак складаў 21 год, што сведчыць пра многае. Колькасць прастытутак-адзіночак складала 89, а сярэдні іх узрост складаў 23 гады. Адпаведна, можна зрабіць выснову, што ў асноўным прастытуткі ў Гродзенскай губерні аддавалі перавагу ажыццяўляць сваю дзейнасць у дамах цярпімасці, хоць і розніца ў колькасці асоб, якія працуюць у бардэлях і адзіночак, досыць невялікая. Найбольшая колькасць дамоў цярпімасці знаходзілася ў Маскоўскай губерні – 130. Колькасць прастытутак складала ў бардэлях 951 асоб, а адзіночак – 206 [4, с. 40].

Уладальнікамі дамоў цярпімасці па ўсёй Расійскай імперыі ў асноўным выступалі рускія. Але, што тычыцца Гродзенскай губерні, то 2 дамамі валодалі рускія, а астатнімі 16 – габрэі. Падобная сітуацыя склалася і ў Варшаўскай губерні, дзе з 19 бардэляў 15 належалі габрэям, а астатнія 4 – палякам [4, с. 52].

У асноўным дама цярпімасці знаходзіліся ў валоданні асоб ад 35 да 40 гадоў. У Гродзенскай губерні 6 бардэляў з 18 належала асобам 40-45 гадоў. Згодна з «Правіламі для гаспадыні дамоў цярпімасці» ад 29 мая 1844 г, адкрываць такія ўстановы маглі жанчыны ад 30 да 60 гадоў.

Такім чином, можна зрабіць выснову, што ў Расійскай імперыі была заканадаўча рэгламентавана толькі жаночая прастытуцыя. Аднак легалізацыя прастытуцыі не вырашыла праблему, а наадварот, з'явілася вялікая колькасць ценявых бардэляў, у тым ліку і неафіцыйных прастытутак-адзіночак. Нягледзячы на тое, што прастытуцыя была афіцыйна дазволена ў канцы XIX стагоддзя, яна была зноў забаронена ў пачатку XX стагоддзя, г.зн. пасля рэвалюцыі у Расеі.

Спіс літаратуры:

1. Воронич Т. В. Административно-полицейское регулирование проституции в городах Беларуси: вторая половина XIX – начало XX в. Журнал Белорусского государственного университета. История. 2019. С. 46–56.

2. Зюбан М. Н. Эволюция царской политики в отношении женской проституции. Известия Алтайского государственного университета. 2009. № 4-4 (64). С. 89-92.

3. Иванова К.П. Понятие проституции как уголовно-правовая категория. В сборнике: Сборник научных трудов преподавателей, магистрантов и аспирантов юридического факультета СФ МГПУ. 2019. С. 187-191.

4. Проституция по обследованию 1 августа 1889 г. СПб. : Тип. М-ва внутр. дел, 1890. 166 с.

5. Русакова М.М. Трансформация понятия проституция в общественных науках в контексте социального контроля: история и современность. Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 12. Психология. Социология. Педагогика. 2010. № 2. С. 40-48.

6. Селезнев М. А. Проституция как антисоциальное явление: учебно-методическое пособие. М., 2002. 32 с.

*Научный руководитель-старший преподаватель
кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Козел Валерий Михайлович*

УДК 343.98

*Владислав Козак
студент Гродненского государственного университета имени Янки Купалы
г. Гродно, Республика Беларусь*

О НЕКОТОРЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ ПРОВЕДЕНИЯ ОБЫСКА

Аннотация – в статье анализируются психологические особенности проведения обыска; изучается роль следователя при производстве данного следственного действия; исследуются факторы, способствующие успешному проведению обыска; рассматривается ситуация участия специалистов при проведении данного следственного действия.

Ключевые слова – обыск; следователь; конфликтная ситуация; поведенческие реакции; обыскиваемое лицо.

Vladislav Kozak

student of Yanka Kupala State University of Grodno
Grodno, Republic of Belarus

ON CERTAIN PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE SEARCH

Abstract – the article analyzes the psychological characteristics of the search; the role of the investigator in the production of this investigative action is studied; the factors contributing to the successful conduct of the search are investigated; the situation of participation of specialists in carrying out this investigative action is considered.

Key words – search; investigator; conflict situation; behavioral reactions; searched person.

Следственные действия бесспорно являются базовым элементом в ходе раскрытия преступлений и изобличения виновных лиц. Задача по повышению эффективности их проведения не теряет своей актуальности и в наше время. Более того, раскрытие преступлений «по горячим следам» требует слаженной работы следователя со всеми заинтересованными и прежде всего оперативными сотрудниками органов дознания.

Объектом исследования является одно из ключевых следственных действий – обыск, а предметом – психологические особенности его проведения.

Как правило проведению обыска предшествует допрос задержанных лиц по обстоятельствам происшедшего. Поэтому проведение обыска параллельно с ходом допроса или сразу же после него, является наиболее целесообразным.

Обыски могут проводиться не только у задержанных лиц, но и их связей, а также иных соучастников преступления в отношении которых была получена информация в ходе допроса.

В Уголовно-процессуальном кодексе (далее – УПК) Республики Беларусь отсутствует определение понятия обыск, однако по мнению ряда исследователей обыск представляет собой следственное действие, которое направлено на принудительное обследование помещений и сооружений, участков местности, транспортных средств, отдельных граждан с целью изъятия и отыскания предметов, которые имеют значение для дела, а также обнаружения разыскиваемых лиц или трупов [1, с. 151].

Основное требование к данному следственному действию соблюдение внезапности и оперативности, а также налаженный обмен информацией между группами при проведении одновременно нескольких обысков, что возможно исключительно при надлежащей организации со стороны следователя и взаимодействия с сотрудниками оперативных служб. Это необходимо для оперативного использования полученной информации как в розыскных целях,

так и для доказывания, преодоления противодействия расследованию со стороны задержанных.

Характерной чертой обыска в отношении обыскиваемого лица является принуждение. При этом следует отметить несовпадение целей у следователя и проходящего по уголовному делу подозреваемого (обвиняемого). В совокупности данные обстоятельства образуют конфликтную ситуацию, что, в свою очередь, оказывает существенное влияние на проведение данного следственного действия.

При производстве обыска следователь располагает неполными данными об условиях его проведения, об объектах, которые подлежат изъятию, местах их нахождения. Данное положение являют собой негативное воздействие на получение следователем информации о месторасположении спрятанных предметов [2, с. 480].

В данной ситуации необходимо согласиться с мнением ряда исследователей, которые считают, что подготовка к обыску начинается после принятия решения о его проведении [3, с.83].

Основополагающим моментом в проведении обыска является сбор и анализ информации о месте его проведения. В данной ситуации, будет явно недостаточным наличие информации о фактическом адресе проживания. Необходимо получить сведения о расположении квартиры, либо жилого дома, наличие хозяйственных построек, гаражей, погребов в сельской местности и т.д. Существенную роль играет и детальное изучение планировки самой квартиры, а именно сколько комнат имеется в помещении и как они расположены, как они связаны между собой, где находится комната подозреваемого или предполагаемое место хранения наркотических веществ. Подробно выясняется обстановка жилого помещения – расположение мебели, вентиляции, коммуникаций и т.д.

Практика показывает, что в ходе проведения обыска, а точнее в результате несогласованных действий его участников, может иметь место уничтожение подозреваемым лицом улик своей преступной деятельности, что в последствии может отрицательно повлиять на сбор и оценку доказательств его виновности.

Все указанные выше моменты должны быть проанализированы в максимально сжатые сроки, т.к. ввиду задержания лица и возможной утечке информации о данном факте для его связей, промедление с проведением данного следственного действия, может через считанные часы сделать данное следственное действие вообще нецелесообразным.

Отдельно необходимо остановиться на изучении свойств личности подозреваемого, чтобы предусмотреть возможное противодействие с его стороны и соответственно выработки алгоритма совместных действий следователя и оперативного работника по его предотвращению. В научной литературе не раз указывалось, что информация о личных качествах указанных субъектов может быть получена при проведении как следственных, так и оперативно-розыскных мероприятий [4, с.17].

Среди свойств личности подозреваемых лиц, прежде всего выделяются интеллектуальные, к которым относятся различные знания и способности их использования с целью сокрытия искомых субъектов. Подобные знания могут быть получены из личного опыта привлечения ранее к уголовной и иной ответственности, возможном участии в ранее расследуемом уголовном деле в качестве свидетеля и т.д.

На основании изложенного возникает вопрос необходимости истребования в обязательном порядке информации от оперативных подразделений криминальной милиции по делам оперативного учета, в том числе ранее прекращенных по различным основаниям. Следователь в свою очередь должен ознакомиться с материалами уголовных дел, по которым ранее проходило данное лицо.

Цель данного подготовительного этапа состоит в получении максимально полной информации в отношении подозреваемого лица и моделирование его возможного поведения в ходе проведения обыска.

В ходе проведения основного (рабочего) этапа важно осуществлять наблюдение за микродвижениями рук и ног обыскиваемого, мимикой лица, изменением голоса и цвета кожных покровов, а также потоотделением и другими физическими проявлениями [5, с. 224].

Необходимо обращать внимание не только на поведение обыскиваемого, но и на поведение домашних животных, которые в состоянии указывать на место нахождения спрятанной вещи или присутствие скрывающегося человека.

Некоторые лица специально закапывают предметы в навоз, спускают в отхожее место с расчетом на брезгливость следователя. Также существует способ оставление предмета на виду, с надеждой на то, что обыскивающие лица не заметят данный предмет из-за его «открытости».

Иные лица могут рассчитывать и на проявление такта и других благородных побуждений со стороны следователя, например, скрывать предметы в кровати тяжелобольного, в могиле близких родственников.

На практике предлагается привлекать соответствующих специалистов, особенно если рассматривать производство обыска при расследовании преступлений, которые совершаются с использованием компьютерных и телекоммуникационных технологий, то обязательным участником должен быть специалист в области компьютерных технологий [6].

Однако при осуществлении обыска у членов какой-либо религиозной секты, не желательно, чтобы в роли специалиста либо понятого, были представители той или иной религиозной конфессии, так как их присутствие может серьезно обострить ситуацию и спровоцировать конфликт [7].

Немало важным является установление речевого контакта с обыскиваемым. Данная деятельность поможет следователю осуществить убеждение, наблюдать за реакцией данного лица, выяснить взаимосвязь обнаруженных предметов и т.д.

Речь данного лица, а если быть точным, тембр его голоса, манера говорить, реакция на приближении к тем или иным предметам, будут свидетельствовать об его отношении к осуществляющимся действиям следователя, что, в свою очередь, может натолкнуть лиц, производящих обыск, на местонахождение искомого предмета.

Во время проведения обыска должна быть соблюдена строгая дисциплина со стороны его участников, такие ненужные и лишние действия, как посторонние разговоры, хождение по месту проведения обыска, будет способствовать отвлечению внимания и потери концентрации со стороны следователя [8].

Следователь должен перед началом обыска быть готов к тому, что данное мероприятие может длиться достаточно продолжительное количество времени, а также есть вероятность того, что обыск не приводит к нахождению искомым объектов, однако данные обстоятельства не должны влиять на проведение данного следственного действия.

Стоит добавить, что при проведении обыска следователь не должен забывать о нравственно-этических качествах, что должно проявляться в вежливости, недопущении грубости по отношению к обыскиваемому лицу [9].

На основании изложенного, мы можем сделать вывод о том, что эффективность проведения такого важного следственного действия как обыск напрямую зависит от профессионализма следователя в его подготовке и организации. При этом ключевую роль в продуктивности его проведения играет психологический аспект преодоления конфликтных ситуаций между его участниками.

Список литературы:

1. Курс криминалистики / И.С. Андреев, Г.И. Грамович, Н.И. Порубов; Под ред. Н.И. Порубова. Мн.: Выш. шк., 2000. 335 с.
2. Васильев В. Л. Юридическая психология: Учебник для вузов. 6-е изд. СПб.: Питер, 2009. 608 с.: ил. (Серия «Учебник для вузов»).
3. Расинский, С. Б. обыск в форме специальной операции / под ред. В. Н. Кригорьева ; Моск.ун-т МВД России. М. : ЮНИТИ : Закон и право, 2003. 199 с.
4. Тактика следственных действий : учеб. пособие / О.Я. Баев. Воронеж : Изд-во Воронеж. Ун-та, 1992. 205 с.
5. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология. Учебное пособие. М.: Право и Закон, 1997. – 320 с.
6. Отдельные особенности производства обыска при расследовании преступлений, совершенных с использованием компьютерных и телекоммуникационных технологий URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37154945&> – Дата доступа: 25.02.2021.
7. Психологические особенности проведения обыска у членов религиозных сект URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-osobennosti-provedeniya-obyska-u-chlenov-religioznyh-sekt> – Дата доступа: 25.02.2021.
8. Psychological Peculiarities Pertaining to Conducting a Search of Adult Criminals and Juvenile Delinquents URL: https://www.researchgate.net/publication/336969372_Psychological_Peculiarities_Pertaining_to_Conducting_a_Search_of_Adult_Criminals_and_Juvenile_Delinquents. Дата доступа: 27.02.2021.
9. Некоторые психологические аспекты производства обыска и продуктивность его проведения URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-psihologicheskie-aspekty-proizvodstva-obyska-i-produktivnost-ego-provedeniya> – Дата доступа: 01.03.2021.

Научный руководитель-старший преподаватель
кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Козел Валерий Михайлович

УДК 343.241.4

Надежда Максимук
студент Гродненского государственного университета имени Янки Купалы,
Гродно, Республика Беларусь

СУЩНОСТЬ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ЛИШЕНИЯ ВОИНСКОГО ИЛИ СПЕЦИАЛЬНОГО ЗВАНИЯ И ЕГО МЕСТО В СИСТЕМЕ НАКАЗАНИЙ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

В статье анализируется наказание в виде лишения воинского или специального звания. Рассматриваются условия применения данного наказания. Оценивается степень его карательного воздействия. Обосновывается значение его существования в системе наказаний Республики Беларусь как дополнительного наказания.

Ключевые слова: наказание, лишение воинского или специального звания, воинское звание, выполняемые функции, карательное воздействие.

Nadezhda Maksimuk

*a student of Yanka Kupala State University of Grodno,
Grodno, Republic of Belarus*

THE ESSENCE OF PUNISHMENT IN THE FORM OF DEPRIVATION OF A MILITARY OR SPECIAL RANK AND ITS PLACE IN THE PUNISHMENT SYSTEM OF THE REPUBLIC OF BELARUS

The article analyzes the deprivation of military or special rank as a punishment. The conditions for its application are considered. The degree of its punitive influence is estimated. There is a justification for the significance of its existence in the punishment system of the Republic of Belarus.

Key words: *punishment, deprivation of a military or special rank, military rank, functions, punitive effect.*

В целях индивидуализации наказания Уголовным Кодексом Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-3 (далее — УК) установлена система наказаний, которые могут применяться в качестве основного и (или) дополнительного наказания соразмерно тяжести совершенному преступлению. В доктрине белорусского уголовного права значительное внимание уделяется разработке теоретических положений таких наказаний, как штраф, исправительные работы, арест, ограничение свободы, лишение свободы, а также смертная казнь. В это же время такое наказание, как лишение воинского или специального звания не подвергалось подробному исследованию.

В настоящее время с учетом изменений, внесенных в УК Законом Республики Беларусь от 9 января 2019 года № 171-3 «О внесении изменений и дополнений в некоторые кодексы Республики Беларусь», лишение воинского или специального звания является единственным наказанием, которое может применяться только в качестве дополнительного: из системы наказаний, установленной УК, исключена конфискация, которая ранее также применялась в Республике Беларусь только как дополнительное наказание [2]. Лишение воинского или специального звания не может назначаться судом как самостоятельная мера уголовной ответственности, сущность дополнительного наказания состоит в том, что оно всегда назначается в дополнение к основному наказанию.

В соответствии со статьей 60 УК лишение воинского или специального звания применяется при совершении тяжкого или особо тяжкого преступления и состоит в отобрании у лиц воинского или специального звания, которые присвоены им в установленном порядке [4]. Следовательно, для применения данного вида наказания необходимо наличие следующей совокупности условий:

совершение виновным лицом тяжкого или особо тяжкого преступления; наличие у виновного лица воинского или специального звания, присвоенного в установленном порядке.

Разграничение преступлений по категориям тяжести осуществляется в соответствии с положениями, предусмотренными статьей 12 УК. Так, в Республике Беларусь в соответствии с частью 4 статьи 12 УК тяжким является преступление, совершенное умышленно, за которое санкция соответствующей статьи Особенной части УК предусматривает максимальное наказание в виде лишения свободы на срок не свыше двенадцати лет. В соответствии с частью 5 статьи 12 УК в Республике Беларусь особо тяжким признается преступление, совершенное умышленно, за которое санкция соответствующей статьи Особенной части УК предусматривает максимальное наказание в виде лишения свободы на срок свыше двенадцати лет или пожизненное заключение, либо смертную казнь [4].

Субъектом применения наказания в виде лишения воинского или специального звания может быть только лицо, обладающее дополнительным признаком: наличие у него воинского или специального звания. Воинские звания в Республике Беларусь присваиваются военнослужащим Вооруженных Сил Республики Беларусь и иных воинских формирований. Воинские звания, присваиваемые в Республике Беларусь, предусмотрены Законом Республики Беларусь от 5 ноября 1992 г. № 1914-ХІІ «О воинской обязанности и воинской службе». В соответствии со статьей 57 названного Закона, воинского звания по приговору суда могут быть лишены военнослужащие, а также граждане, состоящие в запасе или находящиеся в отставке [1].

Специальные звания присваиваются представителям определенных государственных органов, в том числе и дипломатических представительств. В соответствии с пунктом 19 Постановления Пленума Верховного Суда Республики Беларусь от 26 марта 2002 г. № 1 «О назначении судами уголовного наказания», к ним относятся работники милиции, таможенных органов [3]. Данный перечень является открытым. Предполагаем, что сюда следует относить лиц, проходящих военизированную службу (Следственный Комитет Республики Беларусь, органы по чрезвычайным ситуациям и так далее), а также прокурорских работников, работников пограничной службы и иных государственных органов, в которых для прохождения службы предусмотрено присвоение специального звания.

Вышеуказанным Постановлением Верховного Суда Республики Беларусь обращается внимание на существование таких званий, которые не являются специальными и, как следствие, не могут быть отобраны у виновного в совершении тяжкого или особо тяжкого преступления лица. К таким званиям относятся почетные звания, спортивные звания, ученые степени и звания. Не могут быть лишены государственных наград в рамках назначенного судом наказания в виде лишения воинского или специального звания лица, которые ими награждены: рассматриваемое наказание также не охватывает лишение данных наград [3].

В каждом случае лицо, которому присвоено воинское или специальное звание, совершая тяжкое или особо тяжкое преступление, подрывает авторитет соответствующего государственного органа, представителем которого оно является. Занятие ряда должностей на государственной службе требует наличия определенных личностных, нравственных и этических качеств, которые необходимы для выполнения функций определенного государственного органа. В некоторых случаях обладание такими качествами является необходимым условием для занятия определенной должности, что предусмотрено в соответствующих законодательных актах.

Звание, которого может быть лишено лицо, непосредственно связано с его служебной деятельностью, с выполняемыми функциями. Воинского звания также может быть лишено лицо, состоящее в запасе или находящееся в отставке. Из этого следует, что возможность лишения такого звания направлена на сохранение авторитета и поддержание дисциплины в государственном органе: из числа лиц, также обладающих соответствующими званиями, исключается лицо, которое в результате совершения тяжкого или особо тяжкого преступления более недостойно этого звания. Это, с одной стороны, предупреждает совершение противоправных действий другими лицами, также обладающими соответствующим званием, с другой стороны, лишает виновное лицо прав и льгот, которые ему предоставляются в связи с обладанием воинского или специального звания.

В связи с вышеуказанным лишение воинского или специального звания должно применяться в случае, если суд сочтет невозможным сохранение у виновного в совершении тяжкого или особо тяжкого преступления лица воинского или специального звания. Представляется, что в каждом случае суду необходимо исходить не только из существа преступления и обстоятельств его

совершения, но и из функций, выполняемых государственным органом, а также обязанностей, которые возложены на виновное лицо.

УК не устанавливает каких-либо сроков лишения воинского или специального звания. Вместе с этим, УК не закрепляет также положения о том, что виновное в совершении тяжкого или особо тяжкого преступления лицо не может быть восстановлено в лишенном воинском или специальном звании. В соответствии со статьей 57 Закона Республики Беларусь от 5 ноября 1992 г. № 1914-ХІІ «О воинской обязанности и воинской службе», после снятия или погашения судимости военнослужащие, граждане, состоящие в запасе или находящиеся в отставке, могут быть восстановлены в прежнем воинском звании должностными лицами, имеющими право присваивать это воинское звание [1].

Поскольку данный вид наказания может быть применен только к определенному кругу субъектов, ни одна санкция статьи Особенной части УК не предусматривает данный вид наказания. Следовательно, его применение или неприменение полностью зависит от усмотрения суда и существа рассматриваемого уголовного дела.

Лишение воинского или специального звания не обладает достаточным карательным воздействием, чтобы его можно было применять в качестве основного наказания. Более того, если отвлечься от особенностей применения данного наказания к определенным субъектам и учесть принцип применения более мягкого наказания как дополнительного к более строгому наказанию, следует предположить, что законодатель рассматривает лишение воинского или специального звания как более мягкое наказание, чем общественные работы, которые стоят в системе наказаний Республики Беларусь на первом месте.

Необходимость существования лишения воинского или специального звания в системе наказаний объясняется прежде всего важностью функций, которые выполняются лицами, обладающими соответствующими званиями. Однако в связи с тем, что данное наказание может быть применено только к определенному кругу субъектов (что существенно ограничивает сферу его применения), лишение воинского или специального звания не может рассматриваться в качестве основного наказания: его потенциал, степень карательного воздействия указывают на возможность его применения только в качестве дополнительного наказания.

Исходя из вышеизложенного можно сделать следующие выводы. Лишение воинского или специального звания применяется в Республике Беларусь в качестве дополнительного наказания. Его сущность состоит в отобрании у

виновного лица воинского или специального звания, присвоенном в установленном порядке. Данное наказание может применяться только при наличии совокупности условий, такие как субъект, обладающий соответствующим званием (воинским или специальным), а также совершение виновным лицом тяжкого или особо тяжкого преступления.

Карательное воздействие лишения воинского или специального звания является недостаточным для рассмотрения возможности его применения в качестве основного наказания. Однако, учитывая значимость выполняемых функций лицами, обладающими воинскими или специальными званиями, данное наказание является необходимым в системе наказаний Республики Беларусь как гарантия сохранения порядка и безопасности граждан, общества и государства.

Список литературы:

1. *О воинской обязанности и воинской службе [Электронный ресурс] : Закон Республики Беларусь от 5 ноября 1992 г. № 1914-ХП : в редакции Закона Республики Беларусь от 10 декабря 2020 г. // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2021.*

2. *О внесении изменений и дополнений в некоторые кодексы Республики Беларусь [Электронный ресурс] : Закон Республики Беларусь от 9 января 2019 г. № 171-3 : принят Палатой представителей 19 декабря 2018 г. : одобрен Советом Республики 20 декабря 2018 г. // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2021.*

3. *О назначении судами уголовного наказания [Электронный ресурс] : Постановление Пленума Верховного Суда Республики Беларусь от 26 марта 2002 г. № 1 : в редакции Постановления Пленума Верховного Суда Республики Беларусь от 31 марта 2016 г. № 2 // Интернет-портал судов общей юрисдикции Республики Беларусь. Режим доступа: http://court.gov.by/ru/jurisprudence/post_plen/criminal/toco/d1226ea22dcb8570.html. Дата доступа: 29.01.2021.*

4. *Уголовный Кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс] : 9 июля 1999 года, № 275-3 : принят Палатой представителей 2 июня 1999 года : одобрен Советом Республики 24 июня 1999 года : в редакции Закона Республики Беларусь от 11 ноября 2019 года // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2021.*

Научный руководитель: *Ключко Римма Николаевна,*
кандидат юридических наук, доцент

УДК 328.185

Дарья Мищенко

*студентка 4 курса кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Гродненского государственного университета имени Янки Купалы
г. Гродно, Республика Беларусь*

БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация. Статья посвящена вопросам борьбы с коррупцией в Беларуси на современном этапе. Раскрывается содержание понятия «коррупция», даётся его определение. Основное внимание уделяется мерам противодействия, борьбе с коррупцией в белорусском обществе.

Ключевые слова: антикоррупционное законодательство, борьба с коррупцией, антикоррупционные меры, Республика Беларусь.

Darya Mishchenko

*4th year student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics,
Yanka Kupala State University of Grodno
Grodno, Republic of Belarus*

FIGHTING CORRUPTION IN THE REPUBLIC OF BELARUS AT THE PRESENT STAGE

Annotation. The article is devoted to the fight against corruption in Belarus at the present stage. The content of the concept of "corruption" is revealed, its definition is given. The main attention is paid to measures of counteraction, fight against corruption in the Belarusian society.

Keywords: anti-corruption legislation, anti-corruption, anti-corruption measures, Republic of Belarus.

В настоящее время коррупция является одной из главных проблем для многих государств. Причем это явление распространяется в условиях глобализации настолько стремительными темпами, что даже инновации последнего времени в социально-экономическом и политическом устройстве общества не гарантируют абсолютного иммунитета и одновременно требуют эффективных мер и адекватного ответа.

Понятие «коррупции» и ее законодательное закрепление отражены в ст. 1 Закона Республики Беларусь от 15 июля 2015 г. № 305-З «О борьбе с коррупцией» [2]. Коррупция – это прямое использование должностным лицом прав, связанных с его должностью, в целях личного обогащения, его злоупотребление служебным положением в корыстных целях [85, с. 204]. Нередко должностное лицо, участвующее в коррупционной деятельности, действует не только в своих интересах, но и в интересах другой стороны (другого должностного лица, представителя бизнеса, конкретного гражданина). Если

такие действия совершаются за определенное вознаграждение, которое не предусмотрено существующими в обществе нормами и скрывается участниками сделки от общественности, возникает такое проявление коррупции, которое называется взяточничеством. Еще одно отличие коррупции от взятки заключается в том, что коррупция – это такая взятка, которая дается представителю государственной службы, если последний злоупотребляет вверенными ему полномочиями для получения выгоды в личных целях. Взятка – это подкуп в любой ситуации и любого работника, не только госслужащего (например, врача, преподавателя, рядового сотрудника дорожно-патрульной службы или таможни).

Указанное определение «коррупции» носит нормативно-правовой характер, так как характеризуется как субъективными, так и объективными признаки деяний, которые исходя из характера и направленности их совершения могут быть отнесены к категории коррупционных правонарушений. Исходя из категории и степени опасности совершенных деяний, они могут быть дифференцированы на преступления, административные и дисциплинарные правонарушения.

Если исходить из позиций криминологии, то коррупцию можно охарактеризовать как явление, которое «поражает» как государственные, так и общественные сферы управления, находит свое прямое выражение в умышленном и незаконном злоупотреблении должностным лицом (государственным служащим) своего служебного положения в корыстных целях для личного обогащения.

Коррупция в современный период включает в себя достаточный круг деяний, совершенных путем или на основе коррупционного злоупотребления властью на службе; она охватывает соответствующие деяния как тех, кто подвержен авторитету власти, так и тех, кто пытается получить для себя необоснованные выгоды от власти. В последнем случае речь идет об актах коррупционного характера со стороны граждан и юридических лиц, так называемых потребителей коррупционных услуг. Не все из них криминализованы на уровне уголовных преступлений. Многие коррупционные правонарушения считаются административными или дисциплинарными правонарушениями. Некоторые из них до сих пор не получили должной правовой оценки как определенный вид коррупционного правонарушения [1, с. 247].

В нашей стране также утвержден действующий перечень коррупционных преступлений. Так, Уголовным кодексом Республики Беларусь (далее – УК)[6] предусмотрена уголовная ответственность за совершение таких коррупционных

преступлений как: хищение путем злоупотребления служебными полномочиями (ст. 210 УК); злоупотребление властью или служебными полномочиями из корыстной или иной личной заинтересованности (ч. 2 и ч. 3 ст. 424 УК); получение взятки (ст. 430 УК); дача взятки (ст. 431 УК) и ряд других.

Верховный суд опубликовал статистику по уголовным коррупционным делам за первые 6 месяцев 2020 года. Она показывает, что самым распространенным преступлением в этой сфере остается взятка.

Всего осудили 386 человек (в прошлом году за этот же период – 463). Из них практически каждого второго наказали ограничением свободы. Штраф присудили 110 лицам (14 – получили штраф как основное наказание, остальные – в качестве дополнительного). Отсрочка наказания дана 58 гражданам, 4 – освобождены по амнистии, 8 – отделались условным. 17 человек лишены воинских или специальных званий. Некоторые наказаны общественными работами в виде дополнительных наказаний.

Больше всего осуждено: за получение взятки (ст. 430 УК) – 120 человек; хищение путем злоупотребления служебными полномочиями (ст. 210 УК) – 99; дача взятки (ст. 431 УК) – 90; злоупотребление властью или служебными полномочиями (ч. 2, 3 ст. 424 УК) – 31; превышение власти или служебных полномочий (ч. 2, 3 ст. 426 УК) – 29.

Меньше всех злоупотребляли властью (ст. 455 УК) – 4 человека; отмывали деньги, полученные преступным путем, (ч. 2, 3 ст. 235 УК) – 2 человека; 1 гражданин бездействовал, будучи должностным лицом (ч. 2 ст. 425 УК), и 1 – был посредником в передаче взятки (ст. 432 УК) [4].

Также отметим, что в Республике Беларусь на настоящий момент функционирует достаточно эффективная антикоррупционная организационная система, которая включает в себя следующие составляющие: разработку и принятие антикоррупционной нормативной базы и определение механизма ее реализации; функциональное разграничение между государственными органами и служащими полномочий и выполняемых функций; создание специальных антикоррупционных подразделений; формирование комиссий, координационных советов и совещаний по противодействию преступности и коррупции, специальных информационно-аналитических и криминалистических центров различного уровня; обеспечение научного обеспечения деятельности государственных органов по борьбе с коррупцией; использование государственных средств массовой информации, активное вовлечение граждан, общественных организаций и трудовых коллективов в антикоррупционную деятельность.

В Республике Беларусь правовую основу в рамках антикоррупционной деятельности составляет Конституция Республики Беларусь, которая регулирует важнейшие общественные отношения. Также отметим, что наша страна присоединилась к ряду международных конвенции под эгидой ООН и Совета Европы в области борьбы с коррупцией и организованной преступностью. Во исполнение соответствующих международных обязательств Республика Беларусь в рамках своей правовой системы последовательно принимает законодательные, административные и иные меры противодействия коррупции.

Антикоррупционное законодательство Республики Беларусь состоит также из иных нормативных правовых актов, направленных на пресечение, предупреждение, предотвращение и противодействие коррупции.

Беларусь продолжает совершенствовать законодательные акты, регулирующие общественные отношения, наиболее подверженные коррупции.

На настоящем этапе развития антикоррупционного законодательства основной целью всех принимаемых документов является улучшение делового климата, совершенствование регулирования контрольно-надзорной деятельности, содействие развитию торговли и бытового обслуживания населения, расширение самозанятости населения. Так, например, с 1 января 2018 года одним из изменений стал переход от системы плановых проверок к выборочным, назначение которых осуществляется с учетом критериев оценки риска совершения правонарушений и при наличии для этого оснований. Исключается возможность издания приказа о приостановлении деятельности аудируемого лица. Установлена административная ответственность надзорных органов за совершение грубых нарушений при проведении проверок [5, с.79].

Ключевым документом в этой сфере стал Указ Президента Республики Беларусь от 23 ноября 2017 года № 7 «О развитии предпринимательства»[3]. Указ минимизирует вмешательство чиновников в работу хозяйствующих субъектов и усиливает механизмы саморегулирования бизнеса, его ответственность за свою работу перед обществом. Этим документом вводился уведомительный порядок проведения ряда мероприятий, систематизировались требования безопасности, устанавливался мораторий на повышение налоговых ставок и введение новых налогов, сборов, пошлин, предоставлялось право самостоятельно организовывать и проводить выставки, устанавливался режим работы торговых объектов, объектов общественного питания и др.

Также считаем, что в настоящее время антикоррупционная система не должна ограничиваться только мерами уголовно-правового воздействия, она должна носить комплексный характер, охватывая все сферы жизни – политическую, экономическую, социальную, духовную, трудовую,

образовательную, повседневную, досуговую и другие. Особое внимание следует уделить подбору, подготовке, обучению и расстановке кадров для органов государственной власти и управления, руководителей предприятий и организаций различных форм собственности. Это включает в себя меры по формированию антикоррупционного сознания и одноименной стабильности руководителей и госслужащих. Важное место в системе противодействия коррупции должно занимать не только государственное регулирование и контроль, но и общественные меры в тех сферах деятельности, которые наиболее часто подвержены коррупционным рискам.

Список литературы

1. Бабосов, Е.М. Непримируемая борьба с коррупцией в современной Беларуси / Е.М. Бабосов // Социологический альманах. – 2019. – № 10. – С. 246–250.
2. О борьбе с коррупцией [Электронный ресурс]: Закон Респ. Беларусь, 15 июля 2015 г., № 305-3 // КонсультантПлюс. Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2021.
3. О развитии предпринимательства [Электронный ресурс]: Декрет Президента Респ. Беларусь, 23 ноябр. 2017 г., № 7: в ред. от 18.12.2019 г. // КонсультантПлюс. Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2021.
4. Сведения за 1 полугодие 2020 года о числе привлеченных к уголовной ответственности и мерах уголовного наказания по уголовным делам о коррупционных преступлениях / Статистика Верховного Суда Республики Беларусь [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://court.gov.by/ru/statistika1/7d7d37f0d7334ea3.html> – Дата доступа: 01.02.2021.
5. Смирнов, П.П., Шелегова, Н.А. К вопросу о реализации антикоррупционного законодательства в Республике Беларусь / П.П. Смирнов, Н. А. Шелегова // Академическая мысль. – 2019. – № 2 (7). – С. 77–81.
6. Уголовный кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]: 9 июля 1999 г., № 275-3 : принят Палатой представителей 2 июня 1999 г. : одобр. Советом Респ. 24 июня 1999 г. : в ред. Закона Респ. Беларусь от 18.07.2019 г. // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2021.

УДК 343.98

Вероника Себастьянович

студент Гродненского государственного университета имени Янки Купалы
г. Гродно, Республика Беларусь

ПОНЯТИЕ, СИСТЕМА РОЗЫСКА И ПОРЯДОК ОБЪЯВЛЕНИЯ ЛИЦ, СКРЫВШИХСЯ ОТ ОРГАНОВ УГОЛОВНОГО ПРЕСЛЕДОВАНИЯ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Аннотация: в статье анализируются понятие, система розыска и порядок объявления розыска лиц, скрывшихся от органов уголовного преследования.

Ключевые слова: розыск, порядок объявления розыска, розыскные версии, обвиняемый, система розыска, розыскные мероприятия.

Veranika Sebastsyanovich
Student of Yanka Kupala Grodno State University
Grodno, Republic of Belarus

THE CONCEPT OF THE SYSTEM OF INVESTIGATION AND PROCEDURE FOR THE DECLARATION OF PERSONS WHO ARE IN HIDING FROM PROSECUTION UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF BELARUS

Abstract: the article analyzes the concept, the system of search and the procedure for declaring a search for persons who have escaped from the criminal prosecution authorities.

Keywords: search, the procedure for declaring a search, search versions, the accused, the search system, search measures.

Актуальность темы исследования обусловлена необходимостью постоянного поиска новых форм и методов в работе по установлению местонахождения лиц, причастных к совершению преступных деяний. Исполнение принципа неотвратимости наказания невозможно при обстоятельствах, когда на различных стадиях уголовного процесса лицо, подозреваемое (обвиняемое) в совершении преступления скрылось от органов уголовного преследования.

Объектом исследования является организация розыска лиц, скрывшихся от органов уголовного преследования, предметом исследования - розыскная работа следователя и всех заинтересованных в ходе расследования уголовных дел.

Цель данного исследования заключается в выявлении, обобщении и анализе проблем современной теории и практики розыска лиц, скрывшихся от следствия и суда, в разработке системы взаимосвязанных мер, направленных на повышение эффективности деятельности правоохранительных органов в данном направлении.

В работе были использованы следующие методы научного исследования: синтез, группировка и сравнительного правоведения.

В ходе выполнения исследования были поставлены следующие задачи:

- рассмотреть классификацию розыска;
- охарактеризовать современные требования к организации и осуществлению розыска лица;
- рассмотреть некоторые вопросы организации и осуществления розыскной деятельности.

При написании работы использовались результаты научных исследований ряда ученых, как отечественных, так и соседних государств: Р.С. Белкина,

А.А. Тарасова, И.Ф. Герасимова, А.И. Глушкова, В.А. Колесникова, Я.М. Бельсон, Н.Г. Гасимова, И.В. Путовой, Т.Н. Алешкиной и др.

Понятие «розыска» весьма многогранно. Данному направлению исследования на протяжении длительного периода времени уделялось пристальное внимание как со стороны ученых, так и со стороны практических работников.

Так, А.И. Глушков рассматривает определение «розыск» с нескольких позиций:

- розыск означает установление истины при расследовании обстоятельств дела;
- под розыском (сыском) понимается особая форма судопроизводства – следственный процесс;
- сыск (розыск) подразумевает действия уполномоченных на тех лиц по поиску и задержанию преступников [2, с. 15].

Понятие розыска с середины XX века стало рассматриваться в узком и широком значении.

Розыск в широком значении термина – это розыскная деятельность, направленная на установление предметов, индивидуально-определенные признаки, которых в данный момент не известны (следы преступлений на месте происшествия и т.д.) [3, с. 5].

Розыск в узком понимании – это розыск конкретного, индивидуально – определенного объекта (розыск конкретного подозреваемого (обвиняемого), определенного похищенного имущества) по известным групповым и индивидуальным признакам [6, с. 240].

Необходимо отметить, что розыскную работу необходимо отграничивать от организации раскрытия преступлений в целом. При раскрытии преступлений основная цель – установление виновных лиц в совершении преступных деяний, а в розыскной работе установление местонахождения ранее известных лиц.

Организация и осуществление розыска должны отвечать следующим требованиям:

- оперативность (быстрота и непрерывность осуществления розыска, активность субъекта, мощность сил, которые привлекаются к данной операции, а также средств для достижения поставленной задачи);
- тактическая обоснованность (учет складывающихся следственных ситуаций, определении круга и последовательности розыскных мероприятий, которые проводятся в розыскных целях следственных действий, выборе момента их осуществления, а также прогнозирование предполагаемых результатов).

Тактическая обоснованность тесно связана с психологической обоснованностью.

Так субъект осуществления розыска лиц должен проявить такие качества, как целеустремленность и настойчивость в достижении поставленной цели

В настоящее время ввиду создания и функционирования Следственного комитета в Республике Беларусь возрос исследовательский интерес к проблеме взаимодействия следователя с оперативными работниками. Рассматривая ряд моментов, затрудняющих процессы взаимодействия двух правоохранительных органов, можно сделать вывод, что данный перечень достаточно широкий.

Взаимодействие следователя с органами дознания по розыску лиц, скрывшихся от органов уголовного преследования, носит как процессуальные, так и не процессуальные (организационные) формы. Прежде всего анализ имеющейся первичной информации о местонахождении разыскиваемого лица и выдвижение криминалистических версий.

И здесь необходимо отметить роль следователя, в виде вынесения представлений по устранению причин и условий, способствующих объявлению розыска лиц, различных категорий в ходе расследования [4, с. 3].

Рассматривая вопрос о системе розыска, на наш взгляд, можно использовать следующую классификацию розыска:

- по субъекту розыска (розыск, осуществляющий следователем (либо лицом, которое производит дознание по делам, по которым предварительное следствие не обязательно) и розыск, осуществляющий органом дознания).

- по объекту розыска.

Объектами розыска могут быть и предметы, в отношении которых известна лишь их групповая принадлежность, причем иногда объем группы, к которой они относятся, может быть чрезвычайно велик, что, однако, не препятствует их розыску.

Перечень объектов очень велик. Объектами розыскной деятельности следователя могут быть любые объекты, которые имеют значимость для данного дела.

По мнению, Т. Н. Алешкиной «...установленная индивидуальная определенность объекта розыска — обязательное его условие» и именно оно «служит основным критерием разграничения розыска от поиска» [1, с.13].

Вместе с тем, ограничение розыска только известными объектами будет неоправданным, поскольку задачи розыска могут включать определение местоположения объектов, информации, которая извлечена из следов и представляет собой только определенную комбинацию признаков и свойств искомого объекта.

Исходя из выше перечисленного, можно выделить некоторые виды розыска по объекту розыска:

- лица, совершившие преступление (обвиняемый);
- лица, пропавшие без вести, если есть основания полагать, что оно стало жертвой преступления;
- свидетели и потерпевшие;
- трупы и их части;
- имущество и иные ценности (похищенные, нажитые преступным путем, подлежащие конфискации или изъятию в возмещение причиненного ущерба).

Данный перечень видов является неисчерпывающим.

Следующее основание по масштабу проведения розыскных мероприятий:

- местный розыск (комплекс оперативно-розыскных, поисковых, информационно-справочных и иных действий органа внутренних дел, направленный на обнаружение разыскиваемого лица, при котором сигнальная система оперативно-справочных учетов ИЦ и адресных бюро используются локально. Местный розыск начинается после проведения первоначальной проверки. Дело о розыске заводится не позднее 10 суток с момента поступления постановления следователя об объявлении розыска лица. Данный вид розыска осуществляется в пределах одного региона;

- межгосударственный розыск (комплекс оперативно-розыскных, поисковых, информационно-справочных и иных действий ОВД, при котором используется сигнальная система всех оперативно-справочных учетов Информационного центра. Данный вид розыска осуществляется, когда цель не достигнута путем осуществления местного розыска. При чем, все средства и методы были использованы). Объявление межгосударственного розыска происходит, когда лицо, в отношении которого заведено уголовное и дело и скрывающееся от уголовного преследования, совершило тяжкое преступление, также может быть вооружен огнестрельным оружием, использование которых может привести к гибели людей. Данная процедура принимается после принятия следователем процессуального решения о начале такого вида розыска;

- международный розыск (комплекс оперативно-розыскных и информационно-справочных мероприятий правоохранительных органов Республики Беларусь и зарубежных стран, направленных на обнаружение разыскиваемых лиц, находящихся за пределами государства (инициатора розыска), осуществляемых через посредничество национальных бюро Интерпола).

Интерпол представляет собой межправительственную организацию, основной целью которой является обеспечение взаимодействия всех органов

(учреждений) уголовной полиции, а также создание и развитие учреждений, деятельность которых будет направлена на предупреждение уголовной преступности и борьбу с ней [4, ст.2].

Поводя итогу сказанному, следует отметить, что одним из приоритетных направлений в области борьбы с преступностью, а в частности, в розыске объектов, имеющих важное значение для достижения конечной цели по расследуемому преступлению, должно стать международное сотрудничество. Открытость границ, а порой полное их отсутствие, либерализация процесса выдачи виз, дают возможность любому участнику уголовного судопроизводства с легкостью скрыться от правоохранительных органов. Несовершенство национального законодательства, а порой его несоответствие международным требованиям во многом препятствует осуществлению розыска скрывшихся преступников и иных объектов.

Список литературы

1. Алешкина Т. Н. *Использование научно-технических средств и методов в розыскной деятельности следователя: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09. М., 2001. 211 л.*
2. Глушков А. И. *Теоретические, правовые и организационно-тактические основы оперативно-розыскного обеспечения уголовного судопроизводства: автореф. юрид. наук. Москва, 2003. 15 с.*
3. Крылов, И. Ф., Бастрыкин А. И. *Розыск, дознание, следствие. Учебное пособие. Л., 1984. 218 с.*
4. Морозов Р.М., Остапенко В.Н. *Актуальные вопросы взаимодействия между органами предварительного расследования и оперативными подразделениями ФСИН России при расследовании мошенничеств, совершенных с использованием средств сотовой связи в условиях исправительных учреждений // Вестник института: преступление, наказание, исправление. 2019. № 46. С. 228-236. URL: <https://e.lanbook.com/journal/issue/311567> (дата обращения: 27.02.2021). Режим доступа: для авториз. пользователей. С. 3.*
5. Ткачук Т. А. *К вопросу о понятии и видах розыска // Владимирский юридический институт ФСИН России. Пробелы в Российском законодательстве. № 2. 2010. С.240–243.*
6. *Устав Международной организации уголовной полиции (Интерпол) [Электронный ресурс] : [заключен в г. Вена 13.06.1956 г.] // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2020.*

Научный руководитель: старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики **Козел Валерий Михайлович**

УДК 343.98

*Виктория Шульга, студентка
Гродненский государственный университет имени Янки Купалы
Гродно, Республика Беларусь*

ВЕЩЕСТВЕННЫЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА КАК ИСТОЧНИК ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, связанные с законодательным закреплением понятия и признаков вещественных доказательств в уголовном процессе Республики Беларусь. Проводится анализ различных подходов среди ученых-процессуалистов касаясь понятия вещественных доказательств как источника доказательств в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: уголовный процесс, доказательства, вещественные доказательства, уголовное дело, преступление.

*Viktoriya Shulga, Student
Yanka Kupala Grodno State University
Grodno, Republic of Belarus*

PHYSICAL EVIDENCE AS A SOURCE OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Annotation. The article discusses issues related to the legislative consolidation of the concept and signs of material evidence in the criminal process of the Republic of Belarus. The analysis of various approaches among scientists-proceduralists regarding the concept of physical evidence as a source of evidence in criminal proceedings is carried out.

Keywords: criminal procedure, evidence, material evidence, criminal case, crime.

Согласно ст. 26 Конституции Республики Беларусь закреплено, что никто не может быть признан виновным в совершении преступления, пока его виновность не будет доказана в предусмотренном законом порядке и установлена вступившим в законную силу приговором суда [4]. Это означает, что, до вступления в законную силу приговора суда, на всех иных стадиях уголовного судопроизводства, лицо, проходящее по уголовному делу и имеющее статус обвиняемого не может считаться виновным. На основании изложенного, особая роль отведена судебному разбирательству, в ходе которого происходит всестороннее исследование полученной на стадии предварительного расследования, доказательственной базы. В свою очередь при оценке, полученных доказательств, ключевое значение принадлежит вещественным доказательствам, наличие которых дает возможность для объективного, всестороннего и справедливого решения.

В теории уголовного процесса существуют различные подходы к определению самого понятия вещественных доказательств в уголовном

судопроизводстве, которые нашли свое отражение в исследованиях таких ученых-процессуалистов как М.С. Строговича, Н.А. Селиванова, А.А. Барыгиной, Ю.К. Орлова, В.А. Михайлова и других.

Например, В. К. Бобров в качестве вещественного доказательства рассматривает материальные носители доказательственной информации [6, с. 111].

В.А. Михайлов полагает, что вещественные доказательства – это материальные предметы (вещи), которые носят на себе следы преступления и вообще вмещают в себя данные для его выяснения [8, с. 142].

Л.Т. Ульянова под вещественными доказательствами понимает предметы материального мира, сохранившие свойства, способные устанавливать обстоятельства, имеющие значение для дела, собранные, проверенные и оцененные в установленном законом порядке [7, с. 1].

А.С. Козлов в своих работах сформулировал два тезиса методологического характера:

- вещественное доказательство есть получаемая субъектом вещественное доказательство есть получаемая субъектом процессуального познания информация, выраженная естественным кодом (это средство доказывания, функционирующее в процессе отражения не как предмет, вещь, а как сообщение, способное дать познающему знание об обстоятельствах, выступающих объектами исследования);

- вещественное доказательство (сообщение) и его источник (предмет, вещь) суть различные объективные реальности [3, с. 56-57].

А.А. Барыгина рассматривает вещественные доказательства как «сведения о свойствах, состоянии, изменениях материального носителя информации, имеющего связь с событием преступления, которые могут служить средствами для обнаружения преступления и установления обстоятельств его совершения, полученные органами предварительного расследования или судом в установленном законом порядке» [1, с. 114-115].

Знаковый ученый криминалист Р.А. Белкин, говоря о вещественных доказательствах, как источниках доказательства, подчеркивал, что эти вещи «обладают такими свойствами, которые служат фактическими данными, имеющими значение для дела, т.е. доказательствами. Доказательствами, таким образом, строго говоря, является не сама вещь, а ее свойства» [2, с. 33].

Проанализировав различные подходы, мы придерживаемся точки зрения, что под вещественными доказательствами понимать объекты материального мира и их состояния, а также следы преступления, образованные вне уголовного судопроизводства, но хранящие в себе сведения, имеющие значение для

уголовного дела, полученные, зафиксированные и признанные вещественными доказательствами в порядке, установленном УПК Республики Беларусь.

В статье 96 Уголовно-процессуального кодекса Республики Беларусь (далее – УПК) обозначен перечень вещественных доказательств [9]:

- это предметы, которые служили орудиями и средствами совершения преступления (орудия убийства) или предметы с помощью которых совершалось преступление (отмычки), а также транспортные средства, которые использовались как орудия преступления;

- предметы, которые сохранили на себе следы преступления (одежда со следами повреждений, крови, другого генотипоскопического материала биологического происхождения);

- предметы, которые были объектами преступных действий (похищенные предметы и вещи);

- деньги и иные ценности, добытые преступным путем (включая нажитое, приобретенное в результате совершения преступления)

- все другие предметы и документы, которые могут служить средствами к обнаружению преступления, установлению фактических обстоятельств уголовного дела, выявлению виновных либо опровержению обвинения или смягчению ответственности обвиняемого (обнаруженные на месте происшествия предметы, изъятые в ходе обыска или выемки документы и т.д.).

Понимая сложность и фактическую невозможность получения вещественных доказательств по делу по всем приведенным группам, мы должны стремиться к максимальной доказательственной базе.

Таким образом, вещественное доказательство — это не просто один особый предмет или важный документ, даже если он как доказательство положен в основу обвинения, это целая система, которая требует не только бережного отношения с целью исключения и утери доказательства, но и строгого соблюдения определенной процессуальной формы.

Необходимо отметить, что источник вещественного доказательства формируется путем отражения информации на материальных объектах. Как следствие, с процессуальной точки зрения, источник формируется через снятие информации с источника доказательства в ходе проведения отдельных следственных действий.

Вещественные доказательства необходимо рассматривать в комплексе с другими собранными доказательствами: показания свидетелей, заключения эксперта, протоколы следственных действий и т.д.

Исходя из изложенного, мы можем выделить ряд специфических признаков, присущих вещественным доказательствам по уголовным делам:

- наличие материальной формы объекта, иными словами, вещественное доказательство по уголовному делу всегда имеет вещественный характер;
- уникальность вещественного доказательства, то есть его незаменимость другими доказательствами по уголовному делу;
- исходный характер вещественного доказательства, то есть его способность передавать информацию без искажений и субъективного восприятия обстановки;
- наличие связи с событием преступления - с помощью вещественного доказательства лица, осуществляющие предварительное расследование, устанавливают обстоятельства, подлежащие доказыванию;
- возможность с помощью вещественного доказательства устанавливать истину по уголовному делу;
- невозобновляемость вещественного доказательства — в случае утраты либо повреждения вещественное доказательство не может быть получено заново;
- наличие процессуального документа, содержащего данные о способе обнаружения вещественного доказательства, таким документом может быть протокол осмотра места происшествия, протокол обыска или выемки и так далее;
- наличие протокола осмотра предметов (документов), где подробно описаны основные признаки объекта осмотра;
- наличие постановления о признании и приобщении к уголовному делу вещественных доказательств, в котором должна быть определена дальнейшая судьба вещественного доказательства — место его хранения. Выделенные нами признаки касаются как содержания вещественных доказательств, так и их формы.

Только совокупность всех вышеуказанных признаков может преобразовать объект материального мира в вещественное доказательство по уголовному делу [5, с. 212].

Таким образом правильное понимание, что такое вещественное доказательство и какие специфические признаки ему присущи, позволит правильно собирать, исследовать, проверять и оценивать доказательства по уголовному делу, а главное будет способствовать полному и всестороннему его расследованию, уменьшит вероятность судебных ошибок при вынесении приговора.

Список литературы:

1. Барыгина, А.А. Особенности оценки отдельных видов доказательств в уголовном судопроизводстве: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. 258 с.
2. Белкин, А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. М.: Норма, 2005. 528 с.

3. Козлов, А.С. *Актуальные проблемы теории доказательств в науке гражданского процесса: Учебное пособие. Иркутск, 1980. 158 с.*
4. *Конституция Республики Беларусь: с изм. и доп., принятыми на респ. референдумах 24 нояб. 1996 г. и 17 окт. 2004 г. Минск: Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь, 2016. 62 с.*
5. Моругина Н.А., Сидорова Е.И. *Понятие, признаки и природа вещественных доказательств в современном уголовном процессе России // Вестник Воронежского института МВД России, 2020. №4. С. 209-214.*
6. *Советский уголовный процесс: учебник / под ред. В. П. Божьева. М., 1990. 432 с.*
7. *Уголовный процесс: учебник / под ред. К. Ф. Гуценко. М., 1996. С. 127.*
8. *Уголовный процесс. Общая часть: учебник / под ред. В. П. Божьева. М., 1997. 510 с.*
9. *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]: Кодекс Респ. Беларусь, 16 июля 1999 г., № 295-3; с изм. и доп. // КонсультантПлюс. Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2018.*

**Научный руководитель-старший преподаватель
Кафедры уголовного права, процесса и криминалистики
Козел Валерий Михайлович**

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 57.082.222

*Юрий Серебряков, студент 4 курса,
Сергей Подберезко, преподаватель кафедры
морфологии и физиологии человека и животных,
БГПУ имени М. Танка,
г. Минск, Республика Беларусь*

ВЛИЯНИЕ РАЦИОНА ПИТАНИЯ НА МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛАБОРАТОРНЫХ КРЫС И МЫШЕЙ В УСЛОВИЯХ НЕВОЛИ МИНСКОГО ЗООПАРКА

Аннотация: выявлены особенности питания лабораторных крыс и мышей в условиях неволи Минского зоопарка. Описаны отличительные особенности питания в неволе лабораторных грызунов. Полученные результаты – это составной элемент комплексных исследований, проводимых на базе «Минский зоопарк» в рамках договора о сотрудничестве с факультетом естествознания БГПУ имени М. Танка.

Ключевые слова: рацион питания, Минский зоопарк, лабораторные мыши, лабораторные крысы, содержание в неволе.

*Yuri Serebryakov, 4th-year student,
Sergey Podberezko, Lecturer at the Department of
morphology and physiology of human and animal, BSPU by M. Tank,
Minsk, Republic of Belarus*

INFLUENCE OF DIET AT MORPHOLOGICAL AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF LABORATORY RATS AND MICE IN CAPTIVITY OF THE MINSK ZOO

Abstract: studied the propagation of diet laboratory rats and mice in captivity of the Minsk Zoo. Distinctive features of feeding in captivity of laboratory rodents are described. The results obtained are an integral element of comprehensive research, which are held at the base of the "Minsk Zoo" within the framework of an agreement on cooperation with the Faculty of Natural Sciences of BSPU named after M. Tank.

Key words: diet, Minsk Zoo, laboratory mice, laboratory rats, keeping in captivity.

Потребности в питании различны в каждый период жизни животного. Быстрый рост, беременность, период грудного кормления, снижение температуры окружающей среды все это связано с усиленным питанием животного.

Размножение столь плодовитых животных, как крысы, определяет очень высокие требования к питанию. Например, рацион, удовлетворительный для поддержания здоровья, нормального роста и среднего уровня плодовитости,

может оказаться неэффективным в условиях интенсивного размножения. В зависимости от времени года суточная норма корма может меняться. Она обуславливается аппетитом конкретного животного, его размерами и возрастом.

Выбор продуктов для кормления лабораторных грызунов определяется потребностью животного, наличием местных ресурсов в достаточном количестве и взаимной совместимостью ингредиентов, если они даются животным в смеси. Суточная потребность в пище лабораторной мыши мелких размеров составляет приблизительно 80% от общей массы тела. В некоторых случаях она достигает и 100%. Как правило, с возрастом объем корма увеличивается примерно в 3 раза.

Ингредиентами диеты для лабораторных млекопитающих в виварии зоопарка являются зерна злаковых и бобовых растений, листва и трава, молоко и молочные продукты, семена масличных растений, мясо, кости, дрожжи, различные экстракты, витамины, минеральные соли и вода.

Пшеница – лучший зерновой корм для крыс. Содержит белки, углеводы, витамины и небольшое количество кальция. Также полезны овес, ячмень, рожь, просо, семена подсолнечника (не жареные). Крысы охотно поедают траву хорошего качества, салат, шпинат, листья капусты, зимой – зелень проросшего овса. Из овощей крысам можно давать измельченную свеклу, морковь и репу. Особенно полезна морковь. Молоко для крыс является продуктом, содержащим полноценный белок, кальций, фосфор, витамины. В рацион крыс можно вводить немного яичного порошка. Нельзя давать животным скисшее молоко. Белый хлеб является не основным, а добавочным пищевым продуктом. Полезен хлеб, смоченный в молоке.

Мясо является источником белков и витаминов, поэтому также считается полезным продуктом для крыс. Только давать его необходимо в вареном виде. Можно кормить животных печенью, почками (таблица 1). В небольшом количестве можно давать рыбий жир, т.к. он является источником витаминов А и D. Вместо рыбьего жира крыс можно поить томатным соком (0.3-0.5 г на крысу). При содержании крыс в виварии большое значение имеет обеспеченность пищи витаминами. При витаминном голодании развиваются различные нарушения жизнедеятельности организма, делающие крыс непригодными для использования в экспериментах. Витаминные корма особенно необходимы самкам в период размножения, что обеспечивает нормальный рост и развитие потомства. Данные о составе суточного рациона крыс различного возраста и физиологического состояния приведены в таблице 1. Чтобы компенсировать недостаток минеральных веществ, крысам дают поваренную соль, хлористый кальций, мел, древесный уголь и костную муку.

Таблиця 1.

Суточные кормовые нормы для крыс

Животное	Концентрированный корм, г	Белый хлеб, г	Мясо, г	Молоко, г
<i>Самец и самка в состоянии покоя</i>	17	23	10	-
<i>Самка во время случки</i>	19	25	12	-
<i>Самка беременная до 10 дней</i>	22	27	24	-
<i>Самка беременная до 22 дней</i>	25	30	15	-
<i>Молодняк в возрасте 1 недели</i>	5	6	-	5
<i>Молодняк в возрасте 2 недель</i>	7	10	-	7
<i>Молодняк в возрасте 3 недель</i>	12	14	-	10
<i>Молодняк в возрасте 4 недель</i>	15	18	-	15
<i>Молодняк в возрасте 6 недель</i>	17	23	10	-

В клетке всегда должна быть свежая вода, рекомендуется использовать кипяченую воду. Лучше использовать ниппельные поилки, их нельзя разлить, они более гигиеничны. Количество потребляемой крысами воды зависит от количества влаги, которая содержится в кормах. Питание сухими кормами резко повышает потребность в воде.

Корм нужно давать в достаточном количестве, т.к. крысы плохо переносят голодание, что может послужить причиной каннибализма. Кормят крыс обычно два раза в сутки. Ввиду того, что крысы - ночные животные, основную часть корма нужно давать вечером, примерно к 20.00. В период разведения крысы должны получать пищу 3-4 раза в день. Молодым животным пищу можно давать до 5 раз за сутки. Не рекомендуется резко менять пищевой режим, к новой пище нужно переходить постепенно. Количество пищи, поедаемое крысой, зависит от веса тела и калорийности корма. При клеточном содержании крысы весом от 150 до 400 г съедают в сутки от 25 до 75 г пшеничного хлеба; в единичных случаях крупные экземпляры съедают в сутки до 100 г хлеба.

Существуют также продукты, которые нужно давать крысам с осторожностью, т.к. они могут вызвать расстройство пищеварения, обезвоживание и общую слабость. Например, свекла, огурцы, редис, миндаль, зелёная репа. Некоторые продукты крысы очень любят, но кормить ими животных можно иногда, т.к. большинство обожаемых крысами продуктов содержат жиры или приводят к заболеваниям желудочно-кишечного тракта. Это колбаса

(содержит вредны е для крыс соль и жир), тыквенные семечки (содержат жир; можно давать не больше 15 штук в неделю одному животному). подсолнечные семечки (содержат жир; можно давать не больше 15 штук в неделю), сыр (содержит жир и соль; чрезмерное потребление способствует ожирению; можно давать раз в 2-3 дня), сметана (содержит жир; можно давать 1-2 раза в неделю), ветчина, яйца (раз в неделю).

Расстройство здоровья вследствие неправильного питания может быть вызвано общей количественной недостаточностью корма, а также недостаточностью или избытком в нем определенных ингредиентов. Количественная недостаточность питания влечет задержку роста молодых животных, потерю веса взрослыми и понижение сопротивляемости к заболеваниям. Недостаточное питание приводит к нарушению равновесия между основными его ингредиентами (белками, углеводами, жирами, клетчаткой) с недостаточным или избыточным содержанием витаминов и минеральных веществ. Однако следствием неполноценного кормления не обязательно является смерть или серьезное заболевание. Необязательно также и раннее проявление указанных последствий [1].

Средняя суточная потребность взрослой мыши около 10 г корма и 2 г овощей, крупным особям – 20 г смешанного корма, более мелким – 10 г. Периодически в их рацион необходимо включать каши и корма животного происхождения. Беременной или кормящей самке следует добавлять в рацион ежедневно по 3 мг молока, причем заменять воду молоком необходимо постепенно, чтобы желудочно-кишечный тракт животного привык, и не было расстройства пищеварения.

Кормовой единицей принято считать питательную ценность 1 г овса. Питательность других кормов определяется в сопоставлении с ним. Декоративные мыши нуждаются в полноценном сбалансированном рационе. Беременным самкам, а также животным в период подготовки к спариванию требуются продукты с пониженным содержанием жира и большим количеством трудноперевариваемой клетчатки. Это поможет зверькам поддерживать свой организм в хорошей форме, так как подобный рацион уменьшает отложение жира. Взрослым особям необходимо некоторое ограничение в потреблении корма. Сбалансированным называют такой рацион, который удовлетворяет потребность животных в энергии, питательных веществах, витаминах и сухих продуктах (**таблица 2**).

Рацион для мышей составляется с учетом следующих факторов: суточная потребность грызунов в определенных питательных веществах; возраст

животного; работа пищеварительного аппарата; время года; физиологические изменения в организме животного (беременность, болезнь и т. п.).

Белки входят в состав всех органов и тканей в организме мыши и потому являются обязательным питательным веществом. Различают белки растительного и животного происхождения. Углеводы дают энергию для различных физиологических процессов, протекающих в организме животных.

К углеводам относятся клетчатка, которая является главной составной частью оболочек клеток в тканях организма, и безазотистые экстрактивные вещества. Все растительные корма в большей или меньшей степени богаты клетчаткой. К безазотистым экстрактивным веществам относятся крахмал и различные сахара.

Таблица 2.

Суточная норма кормов (в граммах)

Корма	Взрослые особи	Особи с массой тела до 14 г	Особи с массой тела до 22 г
<i>Зелень и сено</i>	6	2.5	3
<i>Зерновая смесь</i>	12	5	7
<i>Корма сочные</i>	3	1.5	2
<i>Крупа</i>	3	1	2
<i>Молоко</i>	10	4	4
<i>Мука костная</i>	0.2	0.1	0.2
<i>Рыбий жир</i>	0.1	0.5	0.5
<i>Соль поваренная</i>	0.1	0.01	0.1
<i>Хлеб белый</i>	1.8	0.9	1.3
<i>Дрожжи кормовые</i>	0.2	0.1	0.1

Жиры дают в два с лишним раза больше энергии, чем белки и углеводы, входят в состав протоплазмы и играют большую роль в клеточном обмене, являясь важным компонентом кормового рациона грызунов.

Кормить декоративных мышей следует, учитывая их состояние. К примеру, они могут размножаться круглый год, то есть в течение года принести потомство несколько раз. Поэтому в разные периоды им требуется определенное количество питательных веществ в зависимости от расходуемой энергии. В промежутках между спариванием наступает период покоя. В это время следует ограничить количество еды, кормление должно быть умеренным. Рацион будет зависеть от массы зверька.

В зимний период следует стараться сохранить животных в состоянии средней упитанности, чтобы у них хватило сил развиваться до следующего года. Нельзя допускать ожирения, особенно у самцов, так как от их состояния зависит способность оплодотворить самку. Для этого необходимо практически

исключить из их рациона продукты, содержащие много жиров, а также кукурузу и ячмень.

В период беременности к кормлению самок следует подходить очень внимательно. То же относится и к периоду выкармливания детенышей. В это время очень важно, чтобы корм обеспечивал животное всеми необходимыми минеральными и питательными веществами и витаминами. Кроме корма, можно давать толченую гашеную известь, ракушечник и мел.

Ни один отдельно взятый вид корма не имеет полноценного набора тех компонентов, что необходимы для нормального функционирования всех органов и систем организма мыши.

В период активного роста молодые декоративные мыши нуждаются больше всего в белковом корме. Также следует делать подкормки из канареечного семени, конопли, гороха или подсолнечника. Для стачивания резцов мышам дают веточки деревьев и кустарников, за исключением сирени, которая ядовита для этих грызунов [1,2].

Сбалансированное питание обеспечивает нормальный рост и развитие грызунов, обеспечивает оптимальный метаболизм веществ, нормальные биохимические и физиологические процессы. Резкое изменение питания трансформирует обмен веществ и приводит к нарушению метаболизма, структурной организации, расстройству функциональной специализации органов и систем организма, развитию заболеваний.

В условиях неволи Минского зоопарка созданы все благоприятные условия для размножения, развития и жизни лабораторных крыс и мышей.

Список использованных источников:

1. *Беляков В. И. Лабораторные крысы: содержание, разведение, кормление и использование в биомедицинских исследованиях : учеб. пособие. Самара: Изд-во Самарский ун-т, 2008. 38 с.*
2. *Горваль В. Н. Книга рационов. Основные нормы кормления животных Московского зоопарка : справоч. материал. Москва, 2009. 400 с.*

МЕДИЦИНА І ФАРМАЦІЯ

УДК 614.273:614.876:621.039.5

Петро Олійник,
д. фарм. н., доцент, професор кафедри
Віктор Чаплик,
к. мед.н., доцент, завідувач кафедри
Василь Гуменюк,
к.пед.н., доцент кафедри
Кафедра медицини катастроф та військової медицини
ЛНМУ ім. Данила Галицького. Львів, Україна

ПРОФІЛАКТИКА І ЛІКУВАННЯ НЕРВОВО-ПСИХІЧНИХ РОЗЛАДІВ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. Проведений аналіз сучасної техногенно-екологічної обстановки на території України, який свідчить про високий ступінь ризику виникнення надзвичайних ситуацій природного, техногенного і соціально-політичного походження. Встановлено, що результаті надзвичайних ситуацій може виникнути значна кількість постраждалого населення з розладами психіки і поведінки, яке буде потребувати негайної медичної допомоги та лікування. Обґрунтована необхідність створення резервів лікарських засобів для надання медичної допомоги постраждалому населенню з розладами психіки і поведінки на випадок воєнного стану та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Опрацьовано методичний підхід до організації профілактики і лікування розладів психіки і поведінки в умовах надзвичайної ситуації.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, розлади психіки і поведінки, резерви лікарських засобів.

*Petro Oliynyk, Doctor of Pharmacy, Associate Professor, Professor of the Department
Viktor Chaplyk, PhD (Medical Sciences), Associate Professor, Head of the Department
Vasyl Humeniuk, PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor of the Department
Department of Catastrophe Medicine and Military Medicine
Danylo Halytsky Lviv National Medical University. Lviv, Ukraine*

PREVENTION AND TREATMENT OF NERVOUS AND MENTAL DISORDERS UNDER CONDITIONS OF EMERGENCY SITUATIONS

Abstract. The article provides an analysis of technogenic and environmental situation on the territory of Ukraine. The analysis indicates a major risk of occurring emergency situations of natural, technogenic, and socio-political origin. It is found that in the result of emergency situation there is likely to occur a considerable number of affected people with mental and behavioral disorders who will need emergency medical care and treatment. The necessity was substantiated for creating the medicines reserves to provide medical care to people affected by mental and behavioral disorders in case of martial law and elimination of consequences of emergency situation. A methodical approach has been developed to organize preventive measures and treatment of mental and behavioral disorders under emergency conditions.

Key words: emergency situation, mental and behavioral disorders, medicines reserves

Вступ. Аналіз тенденцій розвитку техногенних аварій, катастроф і стихійних лих та прогноз можливих небезпек показує, що на території України на початку ХХІ століття зберігається високий ступінь ризику виникнення крупномасштабних надзвичайних ситуацій (НС) природного, техногенного і соціально-політичного походження. Це пояснюється збільшенням антропогенного впливу на навколишнє середовище, прогресуючим зносом основних фондів у промисловості, зниженням загального рівня техніки безпеки і виробничої дисципліни. Антропогенна діяльність веде до збільшення ризику як техногенних так і природних катастроф. Прослідковується взаємозалежність природних і техногенних катастроф. Глобальні загрози стають джерелом НС в різних сферах життєдіяльності суспільства. У цій системі підвищення ймовірності виникнення одного виду небезпек призводить до прискореного прояву інших. Змінились характер і масштаби НС, небезпеки і загрози сьогодні носять більш комплексний, взаємозв'язаний характер. Сучасна міжнародна політична і економічна обстановка, особливо в країнах Східної Європи свідчить про можливість виникнення масштабних терористичних актів і локальних воєнних конфліктів. Не виключена можливість виникнення глобального воєнного конфлікту, учасником якого може стати і Україна. Сучасна соціально-політична і соціально-економічна обстановка у світі не виключають можливості виникнення в Україні НС соціально-політичного походження, до яких належать як масштабні терористичні акти так і локальні воєнні конфлікти. В результаті НС може виникнути значна кількість постраждалого населення з розладами психіки і поведінки, яке буде потребувати негайної медичної допомоги та лікування.

1. Сучасна техногенно-екологічна обстановка в Україні.

Україна, за насиченістю своєї території промисловими об'єктами, практично не відрізняється, а то і перевищує аналогічні показники розвинених європейських країн. Майже третину з них становлять потенційно небезпечні підприємства, пов'язані з виробництвом, переробкою та зберіганням отруйних, сильнодіючих і вибухонебезпечних речовин. Промислові регіони являють собою зони з високим ступенем ризику виникнення аварій і катастроф техногенного походження. Цей ризик постійно зростає, оскільки рівень зносу обладнання більшості промислових підприємств наближається до критичного.

Промислове виробництво України нараховує понад 1,8 тис. хімічно небезпечних об'єктів, які зберігають, виробляють або використовують близько 300 тис. т різних небезпечних хімічних речовин, у тому числі – понад 9,0 тис. т хлору, понад – 200 тис. т аміаку та близько 100 тис. т інших небезпечних хімічних речовин. В Україні діє понад 1,5 тис. вибухо- та пожежонебезпечних об'єктів, де

зосереджено понад 13 млн т твердих і рідких вибухо- і пожежонебезпечних речовин. У зонах можливого хімічного зараження від об'єктів хімічної промисловості мешкає близько 20 млн. чол. (42% від населення країни).

На території України розташовані 5 АЕС з 16 ядерними реакторами, 2 дослідних ядерних реактори та значна кількість підприємств і організацій, які використовують у виробництві, науково-дослідній роботі та медичній практиці різноманітні радіоактивні речовини, а також зберігають і переробляють радіоактивні відходи (РАВ). Кількість РАВ, накопичених на АЕС, в уранодобувній промисловості, в медичних, наукових та промислових організаціях, у зоні відчуження Чорнобильської АЕС перевищує 1 млрд. кубічних метрів.

Землетруси є одним із самих небезпечних природних явищ, які становлять загрозу безпеці населення України і можуть призвести до негативних соціальних наслідків та значних економічних збитків. В Україні сейсмонебезпечні райони інтенсивністю 6-9 балів займають біля 20% території (біля 120 тис.км²), на якій проживає більше 10 млн. людей. Райони з інтенсивністю 7-9 балів складають територію біля 12%, включають майже 80 населених пунктів в яких проживає більше 7 млн. людей. До сейсмічно небезпечних районів відносяться території АР Крим, частина Одеської і Чернівецької областей, Карпатський регіон, Кіровоградська, Вінницька, Тернопільська області і ряд зон Донбасу. Найбільш загрозливими за своїми наслідками для території України є сейсмічна зона Вранча (Румунські Карпати), Кримська і Закарпатська сейсмічні зони. Останні сильні землетруси тут відбулися у 1940, 1977, 1986 і 1990 роках.

Таким чином, як свідчать результати аналізу сучасної техногенно-екологічної обстановки, на території України існує високий ступінь ризику виникнення крупномасштабних НС природного, техногенного і соціально-політичного походження, в тому числі терористичних актів і локальних воєнних конфліктів. В результаті НС може виникнути значна кількість ураженого населення, яке буде потребувати негайної медичної допомоги та лікування. Ефективність надання медичної допомоги і лікування постраждалого населення буде залежати від повного, безперебійного і своєчасного забезпечення медичних формувань та лікувальних закладів лікарськими засобами (ЛЗ).

В результаті виникнення НС, може бути порушена робота лікувально-профілактичних і аптечних закладів внаслідок їх повного або часткового руйнування, ураження медичного і фармацевтичного персоналу, повної або часткової втрати запасів ЛЗ і медичного обладнання. Внаслідок руйнування інженерних мереж, відсутності електро-, водо-, газо- і теплопостачання, на

досить тривалий час може бути паралізована робота аптек, державних, комунальних і комерційних джерел постачання ЛЗ.

2. Поведінка населення в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій.

Психічне здоров'я має першочергове значення для особистого благополуччя, підтримки здорових сімейних стосунків і здатності кожної окремої людини зробити внесок в життя суспільства. Фізичне здоров'я фактично неможливе без психічного здоров'я. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, кожен четвертий-п'ятий мешканець Землі страждає на ті чи інші психічні розлади, а кожен другий має ризик захворіти протягом життя. Більшість з них (52%) – це особи з пограничними психічними розладами. Приблизно у 20% дітей і підлітків у світі спостерігаються психічні розлади, приблизно половина з яких починається у віці до 14 років. Загалом, психоневрологічна патологія є однією з провідних причин інвалідизації серед молоді у світі. Станом на початок 2018 року у Львівській області на обліку перебувало 62607 пацієнтів з психічними захворюваннями, зокрема, 13374 дітей та 49233 дорослих. З них хворих на шизофренію – 9484 особи, пацієнтів з афективними розладами – 4300, пацієнтів з органічними, включно з симптоматичними, розладами психіки і поведінки – 14616 осіб.

Статистичні дані свідчать про те, що в Україні перебуває на обліку понад 2,3 млн осіб з розладами психіки та поведінки і хворобами нервової системи, що складає більше 5% всього населення України. З них, більше 1,5 млн осіб перебувають під диспансерним наглядом. За неофіційними оцінками фахівців, від різноманітних розладів психіки і поведінки страждає кожен третій житель України [1].

Таким чином, стан психічного здоров'я населення України є незадовільним, до того ж існує певний брак як кадрових, так і фінансових ресурсів, відсутня Національна політика щодо охорони психічного здоров'я. Сфера охорони психічного здоров'я потребує реформ, зменшення ролі стаціонарів і зміцнення ланки первинної медичної допомоги, гарантій загальнодоступності служб охорони психічного здоров'я [2].

Практично у кожної людини, як відповідь на надзвичайну ситуацію, виникає перенапруження у психоемоційній сфері. У перші години або наступного дня після катастрофи у людей, у тому числі і тих, які не постраждали, виникають психоемоційні стани:

1. Збудження, яке проявляється настороженістю, вразливістю, тривогою, яка у окремих осіб переростає у страх, жах і панічний стан.

2. Гальмування, яке проявляється зниженням розумової та рухової активності, відчуженням, у деяких людей – ступором.

3. Перехідні стани – розгублення, здивування, нерозуміння, істерика.

У деяких людей у результаті виснаження нервово-психічних процесів з'являється відчуття втоми. В інших виникає стан фрустрації, тобто пригнічення і напруга, пов'язані з сприйняттям перешкод як непереборних. У такому стані люди відчувають гнітючу напругу, тривогу, можуть стати агресивними.

Усі названі стани характеризуються порушеннями процесів мислення, емоційних та рухових реакцій. Поведінка людей стає спрощеною – примітивною і нелогічною. Спостерігається намагання уникнути будь-якої напруженої ситуації і, як наслідок, немотивовані вчинки і дії. В окремих людей чи груп осіб виникає психічний шок, який проявляється в двох фазах – еректильній і торпідній. Еректильна фаза шоку характеризується збудженням, нецілеспрямованою діяльністю, метушливістю, реакціями втечі, у тому числі і назустріч небезпеці; торпідна фаза проявляється через апатію, байдужість, бездіяльність.

Паніка, як крайній стан напруженості, може охоплювати одну людину або групу людей. Вона проявляється нестриманим, неконтрольованим намаганням уникнути небезпеки. При цьому інстинкти переважають розум. У деяких ситуаціях стан паніки має “епідемічні” властивості. Це так зване психічне зараження. Воно може бути емоційнопозитивним і емоційнонегативним. Важливо відзначити, що небезпека, яка стала причиною панічного настрою людей, може бути не тільки реальною, а й уявною. Саме нафантазована небезпека найчастіше виникає при недостатній інформації про ситуацію. У таких випадках з'являються слухи і домисли, які сприяють розвитку панічних настроїв. Іншими проявами неправильної поведінки є неадекватна ейфорія, примітивні дії і невпорядкована діяльність. В окремих осіб можуть виникнути істеричні реакції – сліпота, глухонімота, міркування на рівні дитячого віку, втрата чутливості, псевдопаралічі тощо.

Усі перераховані відхилення в поведінці спостерігаються в перші години після виникнення екстремальної ситуації і, як правило, зникають протягом кількох діб. У зоні катастрофи частіше проявляються легкі, не завжди небезпечні для життя психоневрологічні реакції – дрижання кінцівок, всього тіла, збліднення або почервоніння ділянок шкіри та психосоматичні синдроми: тахікардія, брадикардія, підвищення артеріального тиску, знепритомнення, судорожне скорочення окремих м'язів, висипання на шкірі. В окремих випадках можливі гіпертонічні кризи, інфаркти міокарда, приступи бронхіальної астми,

порушення мозкового кровообігу, загострення ендокринних захворювань, передчасні пологи та ін.

Аналіз минулих екологічних катастроф показав, що протягом перших 24-х годин після їх виникнення відхилення в поведінці були майже у всіх людей, які прибули для надання допомоги. Практично все населення, яке перебувало у зоні катастрофи, вимагало прийому заспокійливих препаратів.

Як доводить практика, більшість постраждалих в екстремальній ситуації потребують допомоги людей, які сприяли б налагодженню психоемоційних розладів. Особливо необхідним у цьому контексті є психотерапевтичний вплив на постраждалого. Важливо відразу ж переконати таку людину, що в ситуації, яка склалася, між присутніми немає принципової різниці, бо всі піддаються впливу стресу. При цьому необхідно вимагати від постраждалого співробітництва, а в багатьох випадках і допомоги. Під час розмов потрібно займати активну позицію – позицію схвалення або критики поведінки потерпілого. Необхідно проявляти пильність і чуйність, бути терплячим і серйозним, а також мати почуття гумору. Крім того, необхідно ясно і доступно пояснити потерпілому механізм походження стану, який у нього виник, та вказати шляхи до його ліквідації [3].

3. Основні напрями профілактики і лікування нервово-психічних розладів в умовах надзвичайних ситуацій

До сучасних науково-практичних основ надання інтенсивної психіатричної допомоги та їх фармацевтичного забезпечення в умовах НС радіаційного походження належать: перш за все, нейропсихіатричний підхід, коли постраждалим надається інтегрована неврологічна, психолого-психіатрична і наркологічна лікувально-діагностична допомога із урахуванням стану соматичного здоров'я; визначення первинного вибору ЛЗ для даного хворого в залежності від анамнестичних даних; спрямованість терапії на ключові для даного патологічного стану симптоми та оцінка їх динаміки протягом всього курсу лікування; постійний контроль за можливою появою побічної дії ЛЗ, що забезпечує як безпечність, так і оптимальну ефективність лікування [4].

Організація медичного і фармацевтичного забезпечення населення в умовах НС передбачає проведення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення постраждалого населення з розладами психіки та поведінки необхідними ЛЗ шляхом раціонального вибору їх асортименту, забезпечення контролю якості та належних умов їх зберігання, підвищення ефективності фармакотерапії при мінімізації економічних затрат, оптимізації надання професійної інформації для медичних працівників та пацієнтів.

На першому етапі необхідно визначити перелік ЛЗ для профілактики і лікування розладів психіки та поведінки, шляхом детального аналізу відповідних клінічних протоколів і схем їх лікування та Державного формуляра лікарських засобів України. На другому етапі визначають потребу в ЛЗ для населення кожної адміністративної території, де існує загроза виникнення НС. На третьому етапі проводиться накопичення, розподіл і організація зберігання запасів ЛЗ на місцевому, регіональному і державному рівнях.

На державному рівні повинний бути створений резерв ЛЗ на випадок воєнного стану та ліквідації наслідків НС державного рівня. Перелік ЛЗ і їх кількість у резерві на державному рівні повинні бути достатніми для надання психологічної і психіатричної допомоги не тільки постраждалому населенню в результаті НС державного рівня, а також для забезпечення неперервності лікувального процесу амбулаторних і стаціонарних пацієнтів з уже встановленими діагнозами розладів психіки і поведінки на період ліквідації наслідків НС. Розміщення запасів ЛЗ державного резерву повинно передбачати можливість їх збереження та доставки у кожен регіон країни незалежно від виду та масштабу НС. Регіональний резерв ЛЗ створюється у кожній області та призначений для ліквідації наслідків НС регіонального рівня. Місцеві резерви ЛЗ для профілактики і лікування розладів психіки і поведінки створюються у кожному лікарняному і лікувально-профілактичному закладі адміністративних територій де існує загроза виникнення НС. Регіональні та місцеві резерви повинні містити предмети медичного призначення, санітарно-господарське та спеціальне майно для оснащення медичних формувань, які беруть участь у ліквідації наслідків НС [5].

Висновки. У результаті проведених досліджень обґрунтована необхідність створення резервів ЛЗ для надання медичної допомоги постраждалому населенню з розладами психіки і поведінки на випадок воєнного стану та ліквідації наслідків НС. Опрацьований методичний підхід до організації профілактики і лікування розладів психіки і поведінки в умовах надзвичайної ситуації. Запропонований методичний підхід може бути використаний для вдосконалення існуючої системи медичного і фармацевтичного забезпечення населення в умовах ліквідації наслідків НС природного, техногенного і воєнного походження з метою попередження розвитку розладів психіки і поведінки у постраждалих, збереження їх працездатності та соціальної адаптованості.

Список використаних джерел

1. Міністерство соціальної політики України. 10 жовтня суспільство відзначає Всесвітній день психічного здоров'я. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/14055.html?PrintVersion>. Дата доступу 24.02.2021.

2. Шафранський В.В., Дудник С.В. Психічне здоров'я населення України: стан, проблеми та шляхи вирішення. Україна. Здоров'я нації. 2016. № 3(39). С.12–18.

3. Кузьменко Є.М. До проблеми визначення впливу екологічних катастроф на життєдіяльність людини // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. – Київ: 2003. Т. V, ч. 1. С. 137-145.

4. Організаційна структура блоку інтенсивної нейропсихіатричної допомоги постраждалим внаслідок надзвичайних радіаційних ситуацій: метод. рек. / уклад.: К.М. Логановський, С.А. Чумак, Н.Ю. Чупровська. Київ, 2013. 28 с.

5. Вороненко Д.В. Методичні засади фармацевтичного забезпечення профілактики і лікування нервово-психічних розладів в умовах надзвичайної ситуації радіаційного походження // Соціальна фармація в охороні здоров'я. 2020. Т. 6. № 1. С. 23-30.

УДК: 378:355 (477)

Віктор Чаплик, канд. мед. наук, доцент, завідувач кафедри
Сергій Петрук, канд. мед. наук, заступник завідувача кафедри
медицини катастроф та військової медицини, Львівський національний
медичний університет ім. Данила Галицького, Львів, Україна

ОПТИМІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ МЕДИЧНОЇ СЛУЖБИ ЗАПАСУ

Анотація. В статті розглядається процес змін та удосконалення підготовки офіцерів медичної служби запасу для Збройних Сил України. Доведено, що ліквідація військових кафедр у більшості медичних вищих медичних навчальних закладах України негативно вплинула на готовність медичної служби Збройних Сил України. Показано, що була порушена цілісна система підготовки лікарів для надання екстреної медичної допомоги в умовах бойових дій.

Ключові слова: студент, підготовка, офіцер медичної служби запасу, Українська військово-медична академія, кафедра медицини катастроф та військової медицини

Viktor Chaplyk, PhD (Medical sciences), Associate Professor, Head of the Department
Serhiy Petruk, PhD (Medical sciences), Deputy Head of the Department
Department of Catastrophe Medicine and Military Medicine
Danylo Halytsky Lviv National Medical University. Lviv, Ukraine

OPTIMIZATION OF THE OFFICERS TRAINING FOR THE MEDICAL RESERVE SERVICE

Abstract. The article deals with the process of changes and improvement of the officer training of the medical reserve service for the Armed Forces of Ukraine. It has been proved that the elimination of military departments in most medical institutions of Ukraine had a negative impact on the readiness of the medical service of the Armed Forces of Ukraine. It is shown that the integral system of training doctors for rendering emergency medical care in the conditions of military operations was disrupted.

Key words: student, training, reserve medical service officer, Ukrainian military medical academy, Department of catastrophes medicine and military medicine.

Вступ. Військово-медична освіта в Україні базується на основних принципах організації та вимогах загальнодержавної системи медичної освіти з врахуванням досягнень в цій сфері цивілізованих держав світу. Аналіз світової системи медичної та військово-медичної освіти свідчить, що підготовка медичних фахівців є тривалий, багатоступеневий і безперервний процес, який вимагає значного напруження творчих сил при засвоєнні відповідних теоретичних знань і практичних навичок. А тому, ще в кінці 80-х і на початку 90-х років минулого століття на порядку денному було питання щодо необхідності проведення реформи вищої медичної освіти в Україні. Реформа вищої медичної освіти включала: профорієнтацію, підготовку помічників лікаря, підготовку лікаря, підготовку лікаря-спеціаліста, перепідготовку і удосконалення [2, 3, 6, 7, 8]. Дані питання в повній мірі ще не розв'язані і тому вимагають детального вивчення та аналізу, в тому числі питання, що стосуються підготовки, перепідготовки та удосконалення військово-медичних кадрів.

За роки незалежності України та створення власних Збройних Сил України (ЗСУ) система підготовки офіцерів медичної служби запасу для Української армії зазнала істотних змін. Підготовка таких фахівців повинна відповідати сучасним вимогам щодо їх використання в умовах надзвичайних ситуацій, в тому числі в умовах війни. Офіцер медичної служби повинен знати основні принципи ведення бойових дій, особливості перебігу і лікування бойової травми, вміло організовувати і проводити лікувально-евакуаційні, санітарно-гігієнічні та протиепідемічні заходи.

Ліквідація військових кафедр у більшості медичних вищих медичних навчальних закладах (ВМНЗ) України протягом 2009-2010 років негативно вплинула на готовність медичної служби ЗСУ. За сучасних умов, коли в Україні проходить операція Об'єднаних сил, в ЗСУ гостро постало питання укомплектованості медичної служби, особливо медичними працівниками військової ланки. Розглядалися різні шляхи вирішення цієї проблеми, але на сьогодні остаточно ця проблема так і не вирішена через те, що до сих пір не прийнята нова військово-медична доктрина України.

Основна частина. Система підготовки офіцерів медичної служби запасу за часів державної незалежності України зазнала значних змін. Так, Українська військово-медична академія (УВМА) стала центром із створення керівних та навчально-методичних документів для кафедр медицини катастроф та військової медицини вищих навчальних закладів України. Науково-педагогічними працівниками УВМА разом з провідними фахівцями Головного Військово-медичного Управління Міністерства оборони України було підготовлено та підписано сумісний Наказ Міністра Оборони, науки і освіти та охорони здоров'я

№31/68/53 від 10 лютого 2003 року “Про удосконалення системи підготовки офіцерів медичної служби запасу”, згідно якого були введені в дію нові керівні документи з організації роботи кафедр щодо підготовки офіцерів медичної служби запасу. Відповідно до наказу були змінені основні навчальні бази кафедр медицини катастроф та військової медицини з цивільних на військово-медичні та запропоновано надати кафедрам клінічно-практичну базу військових госпіталів та територіальних санітарно-епідемічних закладів ЗСУ на умовах договору. У тих містах, де такі військово-медичні заклади відсутні, повинні використовуватись бази цивільних медичних закладів швидкої допомоги та територіальних центрів екстреної медичної допомоги та медицини катастроф.

Згідно вищезгаданого Наказу Міністра Оборони, науки і освіти та охорони здоров'я та новою програмою навчальних дисциплін з військової підготовки і медицини катастроф збільшилась загальна кількість годин для медичного факультету під керівництвом викладача – на 36,7%, на стоматологічному факультеті – на 20,9% та для фармацевтичного факультету - 41,0%. На усіх факультетах був відновлений навчальний збір – 144 години під керівництвом викладача. Збільшення кількості годин для підготовки офіцерів медичної служби запасу призвело в подальшому до покращення знань та практичних навичок військових лікарів та провізорів запасу.

Однак позитивні зміни довго не тривали. Наказом Міністра оборони України від 16 червня 2005 року №339 “Про затвердження Плану заходів з оптимізації системи військової освіти” планувалося запровадження контрактної форми навчання за програмою підготовки офіцерів медичної служби запасу. Згідно з наказом, до вересня 2006 року повинні бути визначені потреби ЗСУ в офіцерах медичної служби запасу, перелік військово-облікових спеціальностей та оптимізація обсягів замовлення на підготовку студентів ВМНЗ за програмою підготовки офіцерів запасу за контрактом, а також перелік кафедр медицини катастроф та військової медицини, які будуть проводити навчання студентів.

У квітні 2006 року Верховна Рада України внесла зміни до Закону України “Про загальний військовий обов'язок і військову службу” (4), в якому було скасовано обов'язкове вивчення військової підготовки студентами медичних (фармацевтичних) вузів, що призвело до стрімкого скорочення кількості підготовлених медичних кадрів за програмою медичної служби запасу. Постанова Кабінету Міністрів України № 1025 від 26 липня 2006 року “Про заходи щодо оптимізації мережі військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів” внесла істотні зміни в систему підготовки офіцерів медичної служби запасу. Відповідно до Постанови була ліквідована підготовка офіцерів медичної служби запасу в 13-ти вищих медичних навчальних закладах

України. Дана Постанова позбавила значну частину студентів ВМНЗ України проходити навчання за програмою підготовки офіцерів медичної служби запасу та отримати звання офіцера. Була порушена цілісна система підготовки лікарів для надання екстреної медичної допомоги в умовах бойових дій. Внаслідок того виникло багато проблемних питань, які проявилися у зв'язку з військовою агресією на Україну. Багато студентів-медиків так і не змогли отримати звання офіцера, поступити на навчання в УВМА та стати кадровими офіцерами.

Відповідно до спільного наказу Міністра оборони України, Міністра охорони здоров'я України та Міністра освіти і науки України від 25 грудня 2006 року "Про оптимізацію військової підготовки студентів вищих медичних закладів Міністерства охорони здоров'я України за програмою офіцерів запасу" (5) підготовка офіцерів медичної служби запасу з 2006-2007 навчального року здійснювалась тільки за плату фізичних та юридичних осіб лише у 4-х медичних вузах України. Крім того, Наказом визначені квоти для цих навчальних закладів за спеціальностями та за кількістю військово-медичних та військово-фармацевтичних спеціалістів запасу.

Постанова уряду України №1025 від 26.07.2006 року "Про заходи оптимізації мережі військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів" позбавила значну частину студентів ВМНЗ проходити навчання за програмами офіцерів медичної служби запасу та отримати звання офіцера. Отже, молода людина, яка мріяла стати військовим лікарем, змушена була вступати лише до 4-х ВМНЗ України, а саме у Київ, Харків, Тернопіль та Запоріжжя.

Скорочення військової підготовки на кафедрах медицини катастроф та військової підготовки було серйозним ударом по системі військово-медичної освіти, так як на цих кафедрах готувались майбутні офіцерські медичні кадри для УВМА, створеної за часів незалежної України.

На початок 2014 р. в ЗСУ підготовка військовослужбовців з питань військової медицини проводилась відповідно до Стандарту підготовки І-СТ-3 (видання 1): Військово-медична підготовка. Однак у даному стандарті не акцентовано увагу ні на досвід ведення сучасних збройних конфліктів, ні на основні причини смерті на полі бою. Тому УВМА врахувала вищезазначені особливості під час розробки Стандарту підготовки І-СТ-3 (видання 2): Підготовка військовослужбовців з тактичної медицини (1).

На виконання вимог Постанови Кабінету Міністрів України №143 від 25.03.2015 р. "Про оптимізацію мережі військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів", доручення МОУ №263/576 щодо внесення до освітньо-професійних програм підготовки медичних фахівців відповідних військово-медичних дисциплін, з метою належної організації військової підготовки

студентів за програмою підготовки офіцерів медичної служби запасу медичного фаху, відповідно до вимог статті 11 Закону України “Про військовий обов’язок та військову службу” з 2015-2016 навчального року на другому році навчання студентів за спеціальностями “Лікувальна справа”, “Педіатрія”, “Медико-профілактична справа” введено нормативну дисципліну “Домедична допомога в екстремальних ситуаціях” замість дисципліни “Медицина надзвичайних ситуацій”; на 4 році навчання на цих же факультетах запроваджено дисципліну “Основи організації медичного забезпечення населення і військ” замість дисципліни “Цивільний захист”.

Введення в навчальний процес вищезазначених дисциплін сприяло вихованню у студентів почуття любові до України, формуванню у майбутнього лікаря готовності працювати в складній оперативній обстановці та готовності зі зброєю в руках захищати Україну. Такі особисті якості необхідні майбутньому офіцеру медичної служби для грамотного навчання та виховання підлеглих, зміцнення військової дисципліни, підтримання постійної бойової готовності та професійної роботи в бойових умовах. Таким чином, враховуючи зовнішньополітичні умови, в яких нині перебуває Україна, запровадження в навчальний процес вищезгаданих дисциплін є вкрай актуальним і суттєво покращує якість підготовки лікарів.

Однак, введення відповідних дисциплін поставило перед колективом кафедр питання оновлення матеріально-технічної бази, належного методологічного забезпечення організації навчального процесу, аудиторної та позааудиторної роботи, удосконалення чинних і розробки нових засобів, методів та технологій навчання в галузі домедичної допомоги в екстремальних ситуаціях (9).

З огляду на те, що зараз навчання проводиться, в основному, за плату фізичних осіб, кількість бажаючих та спроможних здійснювати оплату за навчання значно скоротилась. В даний час кафедри медицини катастроф та військової медицини України не можуть здійснити повноцінний набір студентів на військово-медичну підготовку, у зв’язку з невеликою кількістю бажаючих навчатись за контрактом. Тому потрібно дати студентам державних ВМНЗ України III-IV рівнів акредитації рівне право на проходження навчання за програмою підготовки офіцерів медичної служби запасу як за контрактом, так і за бюджетом. На нашу думку, студенти, які виявили бажання бути військовими лікарями, повинні навчатись, як правило, за бюджетом.

У 2016 році кафедра медицини катастроф та військової медицини Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького відновила підготовку офіцерів медичної служби запасу на контрактній основі.

Був підготовлений потужний науково-педагогічний потенціал (1 професор, 5 доцентів, 3 асистенти, 3 викладачі кафедри тощо), удосконалено навчально-методичну документацію, створено достатню учбово-матеріальну базу, зокрема у 2019 році відкрито учбовий медичний пункт батальйону. Кафедра здійснює методичне керівництво військово-спеціальними дисциплінами: військово-польовою хірургією, військово-польовою терапією, військовою гігієною та військовою епідеміологією.

З 2016 року по 2020 рік кафедрою підготовлено 263 офіцери медичної служби запасу, 28 із них поступили на навчання в Українську військово-медичну академію. В даний час багато випускників кафедри обіймають високі посади у медичній службі Збройних Сил України на посадах полковників та підполковників. Кафедра готує патріотично налаштованих офіцерів медичної служби, має всі можливості для подальшого зростання. В даний час виступаємо з ініціативою внесення змін до Наказів Міністерства оборони України про підготовку офіцерів медичної служби запасу за напрямками «військова фармація» та «військова стоматологія».

Висновки. 1. Військово-медична освіта в Україні пройшла етапи становлення, короткочасного зростання ефективності в її діяльності і, в результаті не професійного реформування військово-медичної служби, затяжної стагнації.

2. Система підготовки офіцерів медичної служби запасу повинна забезпечувати підготовку висококваліфікованих фахівців, які володіють фундаментальними знаннями та необхідними практичними навичками.

3. Військово-медична освіта в Україні має істотні здобутки у впровадженні в практичну діяльність нових концептуальних та нормативно-правових положень в системі лікувально-евакуаційного забезпечення та наданні кваліфікованої і спеціалізованої медичної допомоги військовослужбовцям.

Список використаних джерел

1. Бадюк М.І., Серета І.К., Микита О.О. та ін. Оптимізація медичної допомоги у військових підрозділах і частинах тактичного рівня Збройних Сил України в сучасних умовах // *Україна. Здоров'я нації*. 2016. №4/1 (41). С.13-16.

2. Вороненко В.В., Клішевич Б.А. Актуальні проблеми діяльності Української військово-медичної академії та перспективи покращання її функціонування // *Військова медицина України*. 2005. Т. 5. С. 15-29.

3. Закон України "Про вищу освіту" (ст.ст. 10, 25, 28, 30) // *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 20. С.5-8.

4. Звіт Кодексів і Законів України. К.: Українське агентство інформації та друку "Рада", 2007. С.77-94.

5. Клішевич Б. А. Організаційно-методичні підходи до реформування вищої військово-медичної освіти України в контексті Болонського процесу // *Військова медицина України*. 2004. Т. 4. № 4. С. 28-39.

6. Клішевич Б.А., Гончаренко І.Ф., Заруцький Я.Л. Військово-медична освіта в Україні: становлення та шляхи подальшого розвитку // Науковий часопис імені М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 28. С.88-99.

7. Пасько В. В. Система підготовки і атестації військово-медичного персоналу в Збройних Силах України // Військова медицина України. 2001. № 1. С. 19-26.

8. Про заходи щодо оптимізації мережі військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів: Постанова Кабінету Міністрів України №1025 від 26.07 2006 року // Офіційний вісник України. 2006. №30. С.99-102.

9. Шевченко В.В. Анализ результатов инновационного управления образовательным процессом на кафедрах медицины чрезвычайных ситуаций с оперативной хирургией и топографической анатомией /В.В.Шевченко, Е.Н.Пронина, С.И.Данильченко и др. // "Scientific genesis", the 8 of August, 2014, Geneva (Switzerland) / Vol.1. Geneva, 2014. P. 218-224.

УДК 611.343/.344

*Владимир Коваленко, к.м.н., доцент, доцент кафедри
Елена Шестерина, старший преподаватель кафедри
Виталий Жданович, к.м.н., доцент, доцент кафедри
Анна Балако, ассистент кафедри
Кафедра анатомии человека. УО «ГомГМУ». Гомель, Беларусь*

ВАРИАНТНАЯ АНАТОМИЯ СКЛАДОК СЛИЗИСТОЙ ОБОЛОЧКИ ТОЩЕЙ И ПОДВЗДОШНОЙ КИШКИ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. В статье представлены новые данные о строении, форме, взаимном расположении и взаимодействии между собой круговых складок слизистой оболочки тощей и подвздошной кишки человека. А также, с позиций вариантной анатомии, проанализированы некоторые индивидуальные особенности организации рельефа слизистой оболочки указанных отделов тонкой кишки.

Ключевые слова: тощая кишка, подвздошная кишка, круговые складки, рельеф слизистой оболочки, анатомические вариации.

*Vladimir Kovalenko, PhD (Medical Sciences), associate professor,
associate professor of the department
Elena Shesterina, senior lecturer of the department
Vitaliy Zhdanovich, PhD (Medical Sciences), associate professor,
associate professor of the department
Anna Balako, assistant of the department*

VARIANT ANATOMY OF THE MUCOUS MEMBRANE FOLDS OF JEJUNUM AND ILEUM INTESTINES OF THE HUMAN

Abstract. The article presents new data on the structure, form, mutual disposition and interaction of the circular folds of mucous coat of the human jejunum and ileum. Besides, from the point of view of variant anatomy we have analyzed some individual characteristics of topography organization of mucous tunic these parts of small intestine.

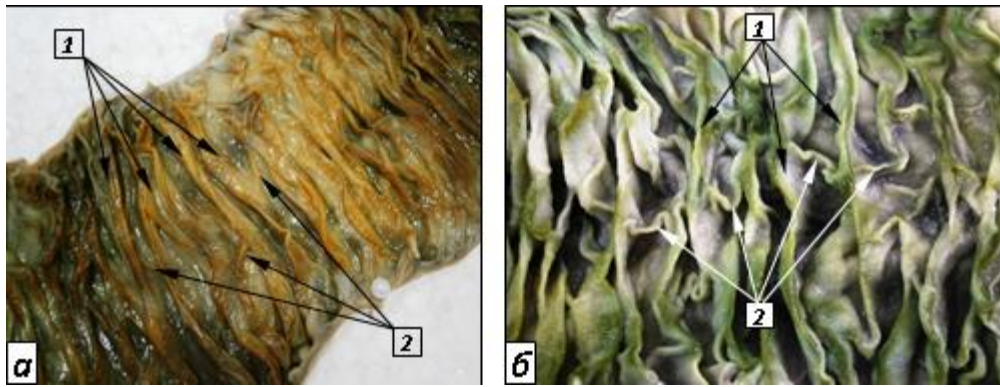
Key words: jejunum, ileum, circular folds, mucosal relief, anatomical variations.

Введение. Во всех наиболее авторитетных руководствах и учебниках по анатомии человека описание строения рельефа слизистой оболочки тощей и подвздошной кишки достаточно лаконично и ограничивается лишь указанием на наличие разноразмерных складок циркулярного направления, которые в международной анатомической номенклатуре обозначаются как круговые – *plicae circulares* [3]. При этом отсутствуют какие-либо сведения о взаимном расположении этих складок, об их взаимодействии между собой, а также об индивидуальных особенностях рельефа слизистой оболочки указанного отдела кишечника в целом. Вместе с тем подобного рода данные существенно дополняют знания о структурной организации тонкой кишки, позволят глубже понять механизмы осуществления основной ее функции – всасывания. Более того, полученные сведения будут несомненно полезны в практической деятельности врачей-эндоскопистов в ходе дифференциации картин патологического процесса и анатомической нормы, что в свою очередь поможет избежать ошибок в правильности трактовки результатов эндоскопических исследований.

Цель исследования: выявить особенности макроскопического строения складок слизистой оболочки тощей и подвздошной кишки взрослых людей.

Материал и методы. Методом макроскопического препарирования было изучено 57 нефиксированных препаратов тощей и подвздошной кишки взрослых людей (27 мужчин и 30 женщин) в возрасте от 31 до 75 лет, смерть которых наступила от причин, не связанных с патологией пищеварительной системы (по данным протоколов вскрытий). Учитывая тот факт, что четкая анатомическая граница между тощей и подвздошной кишкой не установлена, строение рельефа тощей кишки описывалось на протяжении 150 см дистально от двенадцатиперстнотощекишечного изгиба (или от связки Трейтца), а подвздошной – на протяжении 150 см проксимальнее илеоцекального угла.

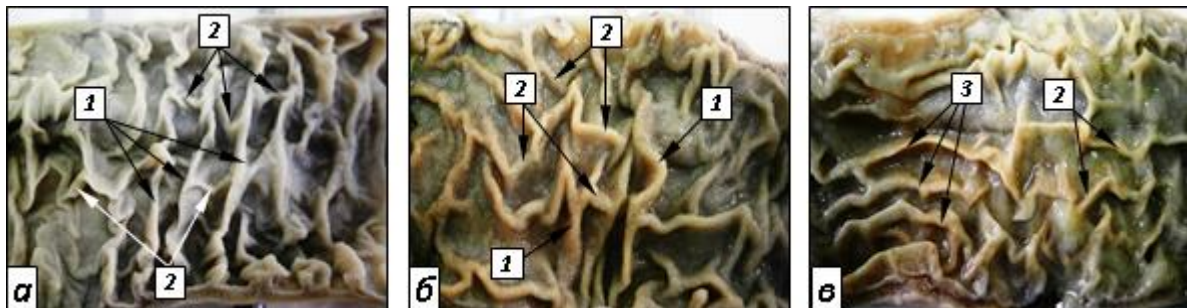
Результаты и обсуждение. В начальном отделе тощей кишки, на протяжении 50-100 см от области двенадцатиперстнотощекишечного изгиба, рельеф слизистой оболочки характеризуется наличием высоких, густо расположенных круговых складок преимущественно лепестковидной формы, имеющих поперечное по отношению к длиннику кишки направление. В подавляющем большинстве складки полностью выполняют окружность кишечной стенки, т.е. являются замкнутыми, что соответствует термину *plicae circulares* (рисунок 1, а). Некоторые круговые складки соединяются посредством единичных коротких, косо или поперечно ориентированных складочек, которые располагаются в узких межскладчатых промежутках и наподобие мостиков перекидываются от одной круговой складке к другой.

1 – круговые складки; 2 – дополнительные складки

Рис. 1. Рельеф слизистой оболочки тощей кишки на протяжении 100 см от связки Трейтца

Такого рода образования описаны в работах некоторых исследователей, изучавших рельеф слизистой оболочки двенадцатиперстной кишки [1, 2, 4], и названы «дополнительными складками» или «складками-анастомозами». По мере удаления в дистальном направлении их количество увеличивается (рисунок 1, б). На расстоянии 100-150 см от связки Трейтца отмечается максимальное число складок-анастомозов, которые, перекидываясь между основными круговыми складками, замыкают их в единую сеть с разноразмерными ячейками. Внешняя структура этой сети сугубо индивидуальна, неповторима и порой с трудом поддается описанию. Это, прежде всего, выражается в наличии складок различного направления и длины, а также в разнообразии их взаимоотношений между собой. Вместе с тем среди всего многообразия прослеживаются некоторые общие черты, которые можно объединить в три анатомических варианта. В одних случаях наблюдается сочетание преимущественно замкнутых круговых и дополнительных складок (рисунок 2, а), в других – в структуре сети среди круговых складок преобладают незамкнутые по окружности (рисунок 2, б), в третьих – помимо круговых и дополнительных складок встречаются складки продольного направления (рисунок 2, в).

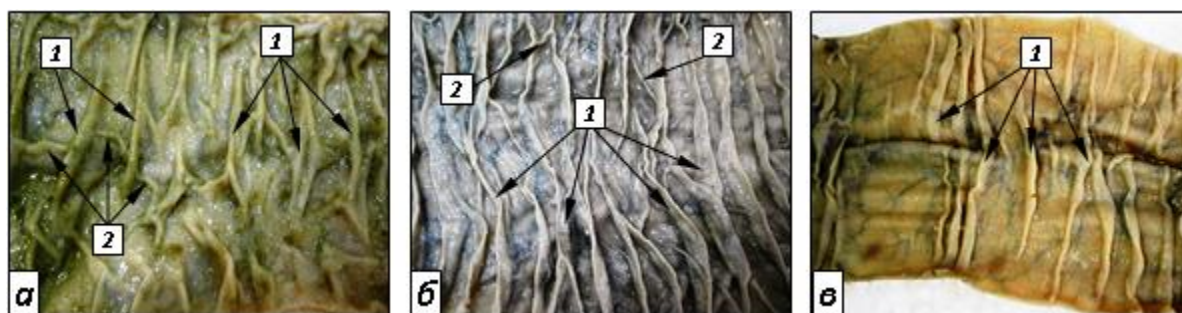
1 – круговые складки; 2 – дополнительные складки; 3 – продольные складки

Рис. 2. Рельеф слизистой оболочки тощей кишки на расстоянии 100-150 см от связки Трейтца

Рельєф слизистої оболочкі підвздошної кишки також характеризується індивідуальною анатомічною змінчивістю, яка має деякі загальні ознаки, які ми об'єднали в три анатомічні варіації.

Перша характеризується наявністю переважуючого кількості незамкнених складок циркулярного напрямку, які виконують оточеність кишки наполовину, або на одну або дві треті. Ці складки анастомозують між собою за допомогою складок-анастомозів, замикаючись в складну єдину мережу (рис. 3, а). Другим анатомічним варіантом характеризується наявністю переважно замкнутих кругових складок, між якими розташовані єдиничні додаткові складки, незначальна кількість яких не дозволяє говорити про наявність замкнутої мережі (рис. 3, б).

Третя анатомічна форма рельєфу слизистої оболочкі підвздошної кишки зустрічається значально рідше і виявляється в ділянках, розташованих ближче до ілеоцекального кута. Вона характеризується рідким розташуванням замкнутих і незамкнених кругових складок, обширними міжскладчатими проміжками і відсутністю складок-анастомозів (рис. 3, в).

1 – кругові складки; 2 – додаткові складки

Рис. 3. Рельєф слизистої оболочкі підвздошної кишки

Заключення

Таким образом, рельєф слизистої оболочкі тощей і підвздошної кишки дорослих людей має складну структурну організацію і представлений не тільки основними круговими, але і додатковими складками. Взаємозв'язки основних і додаткових складок виражаються, головним чином, в формуванні загальної мережі, яка має значальну ступінь варіабельності. Наявність цієї мережі служить проявом загальної концепції будови рельєфу слизистої оболочкі тощей і підвздошної кишки, а її

индивидуальная анатомическая изменчивость обуславливает полиморфизм рельефа слизистой оболочки тонкой кишки в целом.

Список литературы

1. Коваленко В.В., Шестерина Е.К. Закономерности построения рельефа слизистой оболочки двенадцатиперстной кишки человека // Сб. науч. статей IV Респ. науч.-практ. конференции с международным участием студентов и молодых ученых «Проблемы и перспективы развития современной медицины»: в 4 т. Гомель: УО «Гомельский государственный медицинский университет», 2013. Т. 2 С. 161-163.

2. Коваленко В.В., Денисов С.Д. Характеристика круговых складок слизистой оболочки двенадцатиперстной кишки человека // Медицинские новости. 2016. № 10. С. 69-75.
Международная анатомическая терминология (с официальным списком русских эквивалентов) = Terminologia Anatomica / под ред. Л.Л. Колесникова. М. : Медицина, 2003. 424 с.

4. Мурасов В.В., Путалова И.Н., Сидоркин П.М. Варианты эндоскопической анатомии двенадцатиперстной кишки // Научные достижения практике: сб. науч. работ. Ставрополь, 2005. С. 183–189.

ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ І ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 004.93

Илья Григорьев

*магистрант, факультета радиофизики и компьютерных технологий БГУ
г. Минск, Беларусь*

ДЕТЕКТИРОВАНИЕ ОФТАЛЬМОЛОГИЧЕСКИХ НАРУШЕНИЙ НА ОСНОВЕ НЕЙРОСЕТЕВОГО АНАЛИЗА ДАННЫХ МЕДИЦИНСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация. Статья посвящена исследованию автоматической диагностики макулярной дегенерации (ВМД) нейросетевого анализа данных медицинских исследований. Произведен обзор основных существующих подходов автоматической диагностики, как классических, так и основанных на глубоком обучении. Проанализированы современные алгоритмы и нейросетевые архитектуры, проведен их сравнительный анализ. Разработан и протестирован алгоритм, который может быть применен как один из способов автоматической диагностики глазных заболеваний.

Ключевые слова: макулярная дегенерация; офтальмологические нарушения; нейросетевой анализ; глубокое обучение; машинное обучение; диагностика; компьютерное зрение;

Ilya Grigoriev

*Master undergraduate student, Faculty of Radiophysics and Computer Technologies,
BSU. Minsk, Belarus*

DETECTION OF OPHTHALMIC DISORDERS ON THE BASIS OF NEURAL NETWORK ANALYSIS OF MEDICAL RESEARCH DATA

Abstract. The article is devoted to the study of automatic diagnosis of macular degeneration (AMD) by neural network analysis of medical research data. The review of the main existing approaches of automatic diagnostics, both classical and based on deep learning, is made. Modern algorithms and neural network architectures are analyzed, and their comparative analysis is carried out. An algorithm has been developed and tested that can be used as one of the ways to automatically diagnose eye diseases.

Keywords: macular degeneration; ophthalmic disorders; neural network analysis; deep learning; machine learning; diagnostics; computer vision;

Объем и сложность диагностической визуализации растут более быстрыми темпами, чем доступность человеческого опыта для ее интерпретации. Возрастная макулярная дегенерация (ВМД) характеризуется необратимым прогрессирующим поражением центральной фотоактивной зоны сетчатки и является одной из форм заболеваний, наиболее часто вызывающих потерю зрения среди населения развитых стран мира. Значимость этой патологии обусловлена быстрой потерей центрального зрения и утратой общей работоспособности. Одним из основных методов диагностики заболевания

является оптическая когерентная томография (ОКТ) сетчатки – неинвазивный метод обследования и визуализации поперечного сечения заднего отрезка глаза. На томограмме видно наличие жидкости в слоях сетчатки, а также наличие элевации (подъем) пигментного эпителия сетчатки.

Офтальмологическая визуализация позволяет диагностировать и объективно оценивать прогрессирование ряда патологий. Существует две основные проблемы, с которыми сталкиваются при автоматической диагностике медицинских изображений, которые появляются при диагностике даже одного заболевания: технические различия в процессе визуализации и вариации патологических проявлений заболевания. Насколько нам известно, большинство современных подходов представляют данные проблемы как одну и пытаются справиться с ними не разделяя, используя так называемую *end-to-end black box network*, поэтому для этого требуется много данных с размеченными вручную образцами. В отличие от этого, наш подход рассматривает данные проблемы как две сущности (рисунок 1). Сеть сегментации, состоящая из пути анализа (вниз), пути синтеза (вверх) и коротких связей между блоками одного уровня и различными путями (используется модифицированная трехмерная архитектура *U-Net* (рисунок 2)), создает детальную независимую от технических средств карту сегментации, по частям получая на вход ОКТ сканы и выдавая карту сегментации тканей соответствующих частей [1, 2]. Каждому вокселю ОКТ скана ставится в соответствие один из 15 рассматриваемых типов тканей. Впоследствии, глубокая сеть классификации (рисунок 3) анализирует эту карту сегментации и предоставляет диагноз и в качестве основного результата одно из четырех рекомендаций (крайне срочно, срочно, планово, только наблюдение), которые в настоящее время используются в клинической практике. Для обеих сетей применялся ансамбль объемом в пять экземпляров, которые исправляли ошибки друг друга.

В данной работе применялась трехмерная модель, сегментирующая большой диапазон диагностически значимых типов тканей, что позволило предоставлять клинические рекомендации. Использование ансамбля из пяти экземпляров сегментационной сети позволило устранить неточности, возникающие, начиная с первичной обработки изображений и заканчивая сетью принятия решений [5, 6].

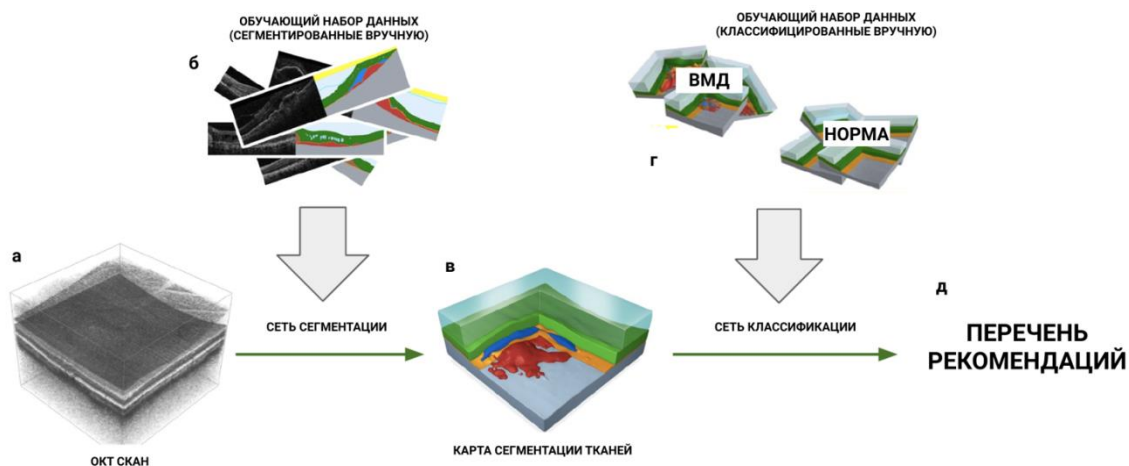

Рисунок 1 – Структура предлагаемого подхода:

***a* – ОКТ скан, *б* – глубокая сеть сегментации, обученная с сегментированными вручную ОКТ сканами, *в* – результат сегментации тканей ОКТ сканов, *г* – глубокая классификационная сеть, обученная сегментированными вручную тканями ОКТ сканов с подтвержденными диагнозами и реферальными решениями, *д* – предсказанные вероятности диагноза и рекомендации**

В отличие от подходов вида “черного ящика” [3, 4] предлагаемый подход предоставляет полезную информацию и на промежуточном этапе - результат работы сегментационной сети (карта сегментации тканей) может быть проанализирован специалистом в неоднозначных результатах сети классификации (диагноз и клинические рекомендации).

Наш метод может быть применен и для других медицинских изображений. Мы можем использовать ИИ для прогнозирования неблагоприятных результатов до того, как они произойдут, лучше справляться с очень сложными ситуациями и, в конечном счете, позволить врачам тратить меньше времени на анализ данных и больше времени на использование своего опыта и взаимодействия с людьми при оказании помощи.

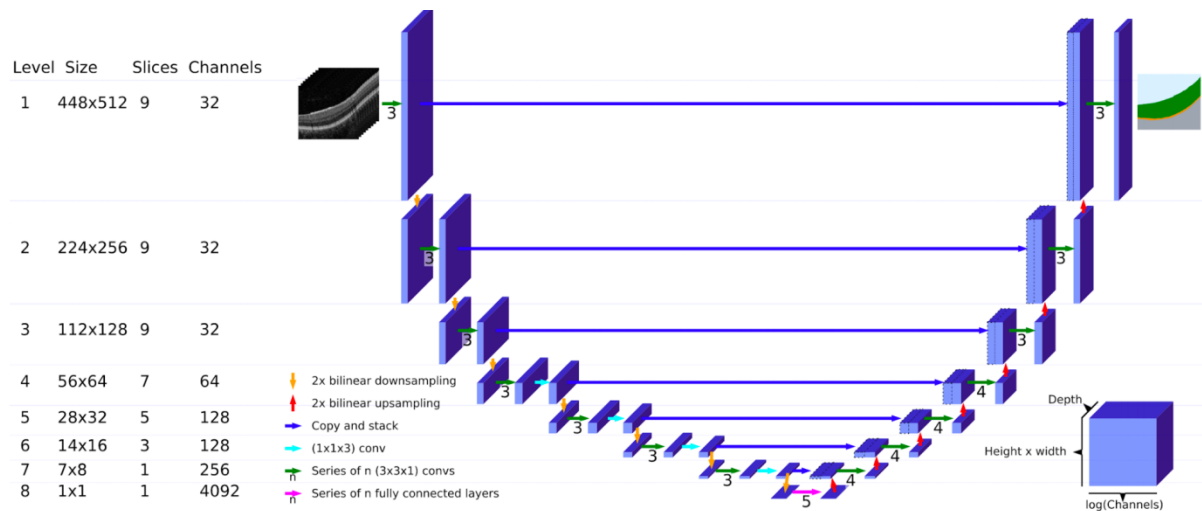

Рисунок 2 – Структура сети сегментации

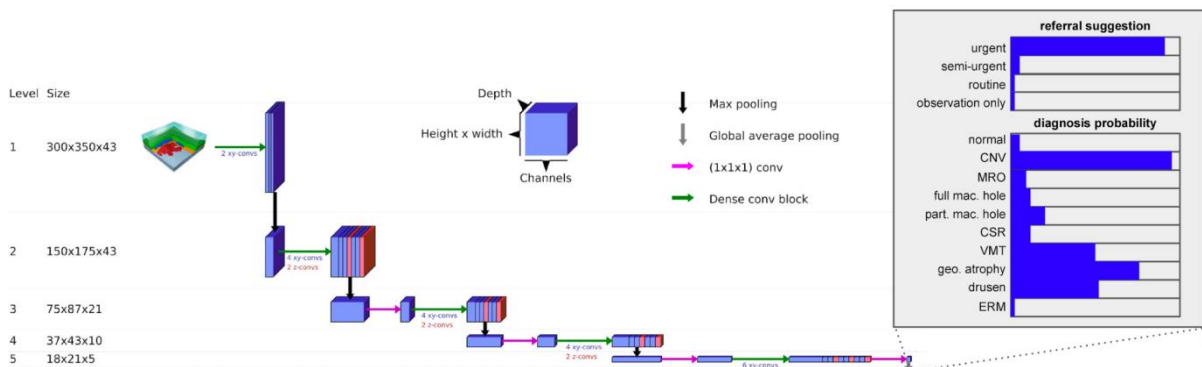

Рисунок 3 – Структура сети классификации

Список литературы

1. U-Net: Convolutional Networks for Biomedical Image Segmentation / Ronneberger O. [et al.]. *Medical Image Computing and Computer-Assisted Intervention*. 2015. 8 p.
2. U-Net: deep learning for cell counting, detection, and morphometry / Falk T. [et al.]. *Nature Methods*. 2019. Vol. 16, n. 1. P. 67–70.
3. Development and validation of a deep learning algorithm for detection of diabetic retinopathy in retinal fundus photographs / Gulshan, V. [et al.]. *J. Am. Med. Assoc.* 316, 2402–2410 (2016).
4. Dermatologist-level classification of skin cancer with deep neural networks / Esteva, A. [et al.]. *Nature* 542, 115–118 (2017).
5. Automatic segmentation of nine retinal layer boundaries in OCT images of non-exudative AMD patients using deep learning and graph search / Fang L. [et al.]. *Biomed. Opt. Express* 8, 2732–2744 (2017)
6. Deep-learning based, automated segmentation of macular edema in optical coherence tomography / Lee, C. S. [et al.]. *Biomed. Opt. Express* 8, 3440–3448 (2017).

Научный руководитель: доцент, канд. физико-математических наук **Щегрикович Д.В.**

УДК 004.93

Екатерина Лемешонок
магістрант факультета радіофізики і комп'ютерних технологій
Белорусский государственный университет
Минск, Республика Беларусь

МОБИЛЬНОЕ РАСПОЗНАВАНИЕ НОМИНАЛОВ БЕЛОРУССКИХ БАНКНОТ ДЛЯ СЛАБОВИДЯЩИХ И НЕЗРЯЧИХ ЛЮДЕЙ

Аннотация: В данной работе предложена и проанализирована архитектура, позволяющая с помощью метода передачи обучения создать и обучить модели для распознавания номиналов банкнот и использовать их на мобильном устройстве. Проведен сравнительный анализ полученных моделей, проанализирована их работа на мобильном устройстве.

Ключевые слова: глубокое обучение, переобучение, распознавание, выделение признаков, квантование модели

Ekaterina Lemeshonok
master student of the Faculty of Radiophysics and Computer Technologies
Belarusian State University. Minsk, Belarus

MOBILE RECOGNITION OF NOMINALS OF BELARUSIAN BANKNOTES FOR THE VISUALLY IMPAIRED AND BLIND PEOPLE

Abstract: In this article there is proposed and analyzed an architecture based on transfer learning method that allows creating and training models for recognizing nominals of banknotes and using them on a mobile device. A comparative analysis of the obtained models was carried out; their work on a mobile device was analyzed.

Keywords: deep learning, overfitting, recognition, feature extraction, model quantization

В наше время смартфон является незаменимым устройством для большинства людей, независимо от состояния их здоровья. Но особенно важен смартфон тем, кто имеет сенсорные нарушения, в частности слабовидящим и незрячим, так как он позволяет сориентироваться в пространстве, запросить помощь, сделать заказ и решать другие проблемы в повседневной жизни. Одна из таких проблем – это идентификация номиналов банкнот, которыми они пользуются для совершения различных платежных операций. Так как все банкноты похожи между собой, идентифицировать номинал банкноты на ощупь довольно сложно. Целью данной работы является создать модель для распознавания номиналов белорусских банкнот с возможностью интеграции ее в мобильное приложение.

Для решения поставленной задачи был сформирован датасет из 1890 фотографий белорусских банкнот различных номиналов. Так как банкноты номиналом 200 и 500 рублей редки в обычном обороте, они не учитывались в данной работе. Все фотографии имеют разное качество, размер, освещение, степень аккуратности купюры и ракурсы для того, чтобы модель как можно лучше распознавала купюры в реальных условиях. Диаграмма, отражающая количество фотографий купюр каждого номинала, приведена на рисунке 1.

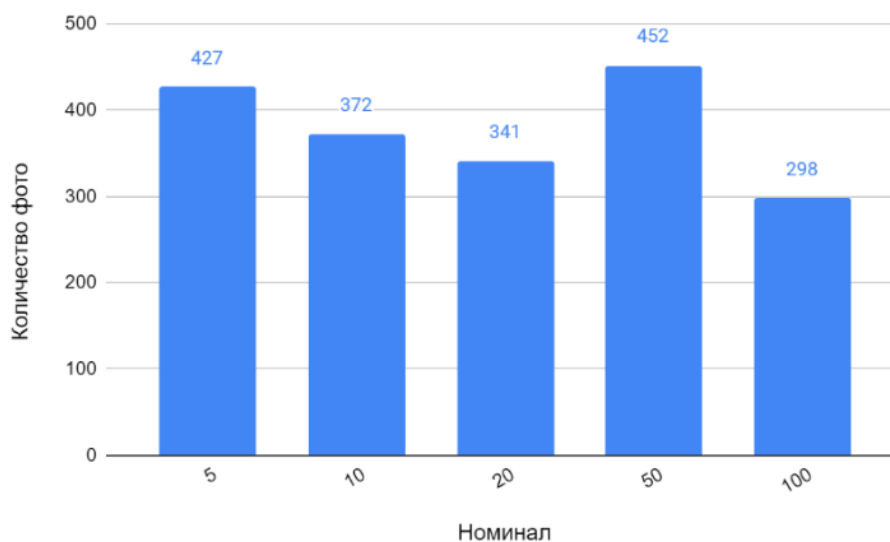

Рисунок 1 – Данные для обучения моделей

Во избежание переобучения моделей было использовано расширение данных. Прием расширения данных реализует подход создания дополнительных обучающих данных из имеющихся путем трансформации образцов множеством случайных преобразований, дающих правдоподобные изображения. Цель состоит в том, чтобы на этапе обучения модели не было предъявлено одно и то же изображение дважды. Это поможет модели выявить больше особенностей данных и достичь лучшей степени обобщения.

С помощью генератора изображений из библиотеки *keras* [1] задаются различные трансформации, которые необходимо применить к изображениям. Полученный генератор сам позаботится о преобразовании изображений во время обучения модели, в результате чего она никогда не увидит одно и то же изображение дважды. Применяются такие трансформации, как изменение размеров изображения, поворот в диапазоне $[-180^\circ; 180^\circ]$, смещение по ширине, смещение по высоте и увеличение [2].

Имеющегося объема данных недостаточно для того, чтобы обучить модель с нуля. Поэтому был использован метод *transfer learning*, суть которого заключается в том, чтобы взять глубокие нейронные сети, уже обученные на

большом объеме данных и предназначенные для классификации образов на большое число классов. Такие нейронные сети позволят произвести выделение признаков изображений [3].

Выделение признаков заключается в использовании представлений, изученных предыдущей сетью, для выделения признаков из новых образцов, которые затем пропускаются через новый классификатор, обучаемый с нуля. Сверточные нейронные сети, используемые для классификации изображений, состоят из двух частей: они начинаются с последовательности слоев выбора значений и свертки и заканчиваются полносвязным классификатором. Первая часть называется сверточной основой (convolutional base) модели. Таким образом, процесс выделения признаков заключается в том, чтобы взять сверточную основу предварительно обученной сети, пропустить через нее новые данные и на основе вывода обучить новый классификатор [3].

Из моделей, обученных на базе ImageNet, были выбраны EfficientNetB2, EfficientNetB4 и MobileNetV3Large. Из каждой выбранной модели был удален классификатор, и оставшаяся сверточная основа дополнена структурой, состоящей из слоя Dropout с вероятностью 0,6 исключения нейрона из сети, слоя с нелинейностью ReLu, еще одного слоя Dropout с вероятностью 0,4 исключения нейрона из сети и выходного слоя на 5 элементов с нелинейностью Softmax. Полученная архитектура показана на рисунке 2.

Рисунок 2 – Архитектура моделей

Одна из проблем глубоких нейронных сетей – это переобучение. Так как объем данных для обучения модели небольшой, она становится особенно актуальной при решении поставленной задачи. Чтобы избежать переобучения используется метод Dropout, суть которого заключается в обучении ансамбля глубоких нейронных сетей и усреднения полученных результатов за счет исключения из сети нейронов с вероятностью p . Исключенные нейроны не вносят вклад в процесс обучения на этапе алгоритма обратного распространения ошибки, в результате чего происходит обучение новой нейронной сети [4].

В качестве алгоритма оптимизации для обучения был выбран Adam со скоростью обучения 0,0001, функция потерь – кросс-энтропия, метрика – точность. На обучение моделей отводилось 100 эпох, а низкая скорость обучения

в комбинации с дополняющей сверточную основу архитектурой позволяют избежать переобучения.

Исследования показали, что модель на базе архитектуры EfficientNetB4 дает точность классификации в 93 %. На рисунке 3 показаны графики изменения точности и рассеянная диаграмма векторов признаков, полученных на выходе предпоследнего слоя сети. Для того, чтобы иметь возможность их визуализировать, их размерность была уменьшена с 512 до 32 с помощью метода уменьшения размерности t-SNE, а затем до 2 с помощью метода главных компонент.

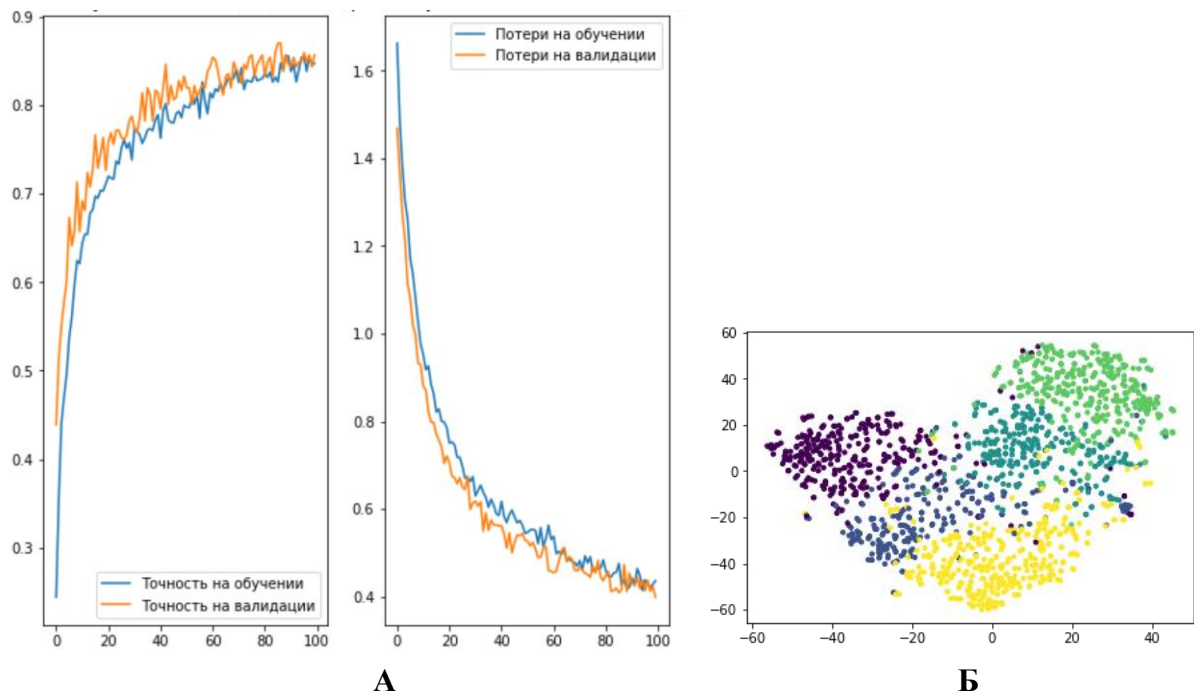

Рисунок 3 – результаты обучения модели (а) и вектора признаков на предпоследнем слое (б) модели на базе EfficientNetB4

Модель на базе архитектуры EfficientNetB2 дает точность в 88 %. На рисунке 4 показаны результаты ее обучения и вектора признаков, полученные на выходе предпоследнего слоя сети.

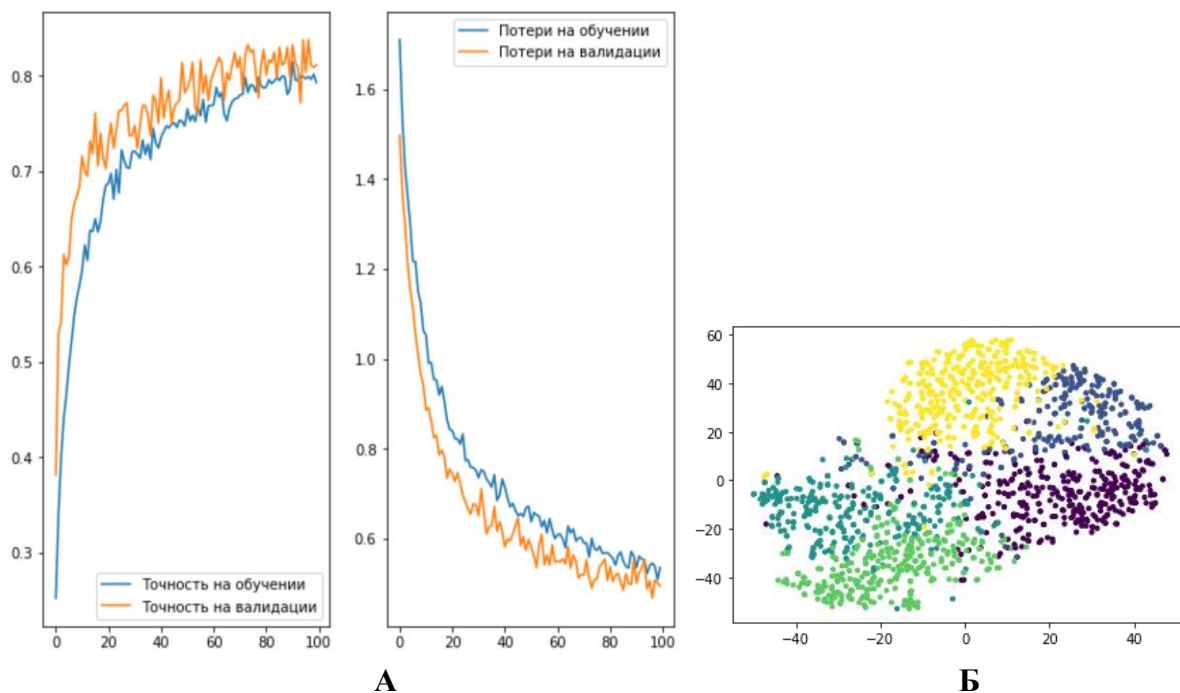

Рисунок 4 – результати навчання моделі (а) і вектора ознак на передостанньому шарі (б) моделі на базі EfficientNetB2

Модель на базі архітектури MobileNetV3Large дає точність в 92 %. На рисунку 5 показані результати її навчання і вектора ознак, отримані на виході передостаннього шару мережі.

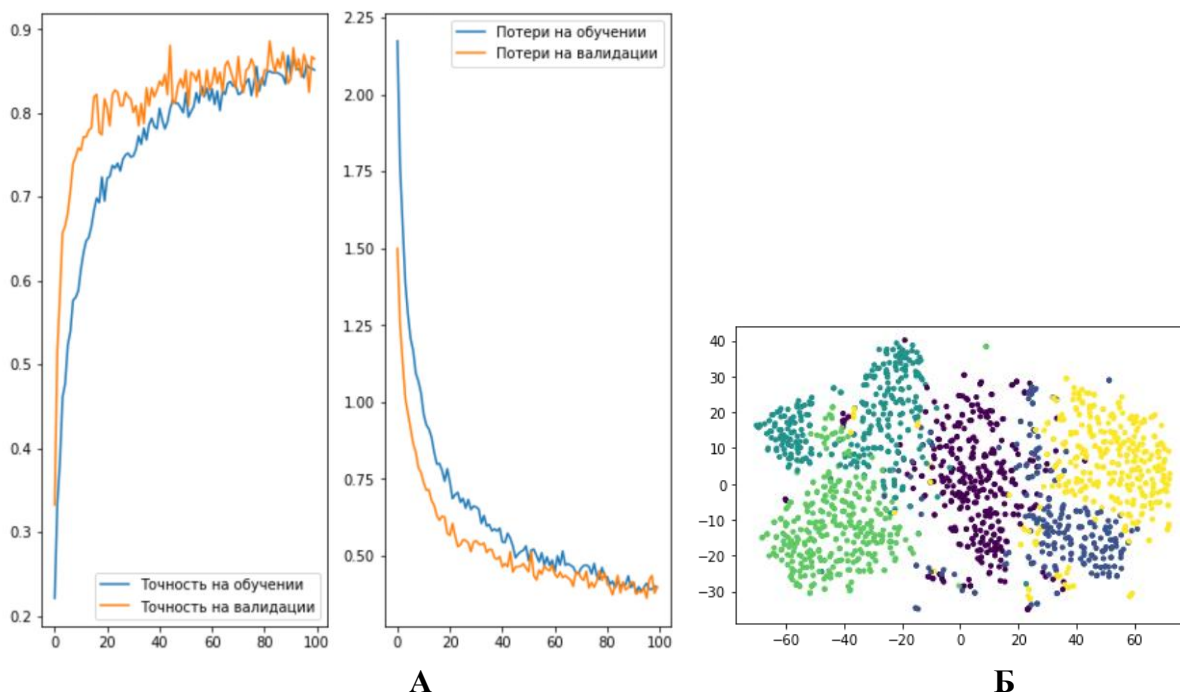

Рисунок 5 – результати навчання моделі (а) вектора ознак на передостанньому шарі (б) моделі на базі MobileNetV3Large

Для того, чтобы запустить модели на мобильном устройстве было разработано простейшее приложение для ОС Android. Каждая из моделей была конвертирована в модель TensorflowLite и запущена в приложении. Для увеличения скорости работы модели и уменьшения ее размера было использовано квантование модели на этапе конвертации. В таблицах 1 - 3 представлены результаты работы моделей в зависимости от квантования и использования GPU.

Таблица 1 – Характеристики модели на базе архитектуры EfficientNetB2

Модель	Размер входа	Размер (МВ)	Параметры	Задержка (ms)	
				GPU	CPU
Без квантования	224x224	33.86	7 768 562	43	147
Целочисленное квантование весов		9.84		135	136
Квантование весов до float16		17.21		40	136

Таблица 2 – Характеристики модели на базе архитектуры EfficientNetB4

Модель	Размер входа	Размер (МВ)	Параметры	Задержка (ms)	
				GPU	CPU
Без квантования	380x380	73.73	8 492 535	145	910
Целочисленное квантование весов		20.95		857	872
Квантование весов до float16		37.41		160	850

Таблица 3 – Характеристики модели на базе архитектуры MobileNetV3Large

Модель	Размер входа	Размер (МВ)	Параметры	Задержка (ms)	
				GPU	CPU
Без квантования	224x224	19.6	4 884 869	27	35
Целочисленное квантование весов		5.49		45	34
Квантование весов до float16		9.98		26	31

Таким образом, из полученных результатов видно, что наилучшую точность продемонстрировала модель на базе архитектуры EfficientNetB4. Однако она является большой по сравнению с другими моделями и тратит на распознавание существенно больше времени. Самым оптимальным вариантом из полученных моделей является модель на базе архитектуры MobileNetV3Large, так как она является самой быстрой и легкой даже без квантования и при этом показывает высокую точность. Полученные модели также могут быть обучены и использованы для распознавания номиналов банкнот других стран.

Список литературы

1. *Keras*. URL: <https://keras.io/about/>
2. *Robinet L. Data Augmentation and Handling Huge Datasets with Keras: A Simple Way*, 2020. URL: <https://towardsdatascience.com/data-augmentation-and-handling-huge-datasets-with-keras-a-simple-way-240481069376>
3. *Шолле Ф. Глубокое обучение на Python*. СПб.: Питер, 2018. 400 с.: С. 148-209
4. *Srivastava N. et al. Dropout: a simple way to prevent neural networks from overfitting*. *The Journal of Machine Learning Research*, 15(56): 1929–1958. 2014.

Научный руководитель: Козлова Елена Ивановна,
кандидат физико-математических наук, доцент, заведующий кафедрой
интеллектуальных систем Белорусского государственного университета,
г. Минск, Республика Беларусь

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 53.04

*Степан Полещук, Магістрант
Белорусский государственный университет
Минск, Беларусь*

ИССЛЕДОВАНИЕ СПЕКТРОВ ФОТОЛЮМИНЕСЦЕНЦИИ ОБРАЗЦОВ СЕЛЕНИДА ЦИНКА МЕТОДОМ РАМАНОВСКОЙ СПЕКТРОСКОПИИ

***Аннотация.** Статья посвящена вопросам исследования спектров фотолюминесценции образцов селенида цинка. Спектры фотолюминесценции получены методом Рамановской спектроскопии. Возбуждение фотолюминесценции осуществлялось лазером с длиной волны излучения 325 нм.*

***Ключевые слова.** Фотолюминесценция, спектроскопия, селенид цинка, УФ-светодиод, имплантация*

*Stsiapan Paliashchuk, master student
Belarussian State University
Minsk, Belarus*

A RESEARCH OF THE PHOTOLUMINESCENCE SPECTRA OF ZINC SELENIDE SAMPLES BY RAMAN SPECTROSCOPY

***Abstract.** The article is devoted to the study of photoluminescence spectra of zinc selenide samples. Photoluminescence spectra were obtained by Raman spectroscopy. Photoluminescence was excited by a laser with an emission wavelength of 325 nm.*

***Keywords.** Photoluminescence, spectroscopy, zinc selenide, UV-LED, implantation*

В последние два десятилетия для изучения структуры и динамики твердых тел [1] широко используется спектроскопия комбинационного рассеяния (Raman spectroscopy). Рамановская спектроскопия является одним из наиболее мощных аналитических методов для проведения химического анализа и фазового состояния различных объектов и их структур; для неразрушающего контроля разнообразных процессов в режиме real time; для характеристики и проведения исследований сложных систем с пониженной размерностью и различных нанообъектов; finger-print «отпечаток пальцев»; при исследовании и разработке новых полупроводниковых материалов, композитов, сверхпроводников [2].

Исследование монокристаллического и поликристаллического селенида цинка ZnSe связано с тем фактом, что селенид цинка является перспективным материалом для использования в технологическом процессе изготовления широкого спектра светоизлучающих диодов и лазеров, работающих в области спектра с длиной волн в диапазоне 450–500 нм.

Кроме того, благодаря таким свойствам, как оптическая однородность, широкая область прозрачности, эрозионная и термическая стойкость, а также наличие высоких значений коэффициентов пропускания, прочности и твердости, селенид цинка используется также для изготовления различных оптических систем специального назначения, таких как окна, линзы, призмы, зеркала, работающих в видимом и ИК спектральном диапазоне [3].

К примеру, одна из ведущих мировых компаний в области аналитического приборостроения, компания Bruker (Германия), использует в производимом ею Фурье спектрометре (FTIR Spetrometer ALPHA) оптику ZnSe [4], обеспечивающую благодаря уникальным свойствам селенида цинка достижение высоких технических параметров прибора и, что очень важно, устойчивую к высокой влажности.

Как известно [5], поликристаллический селенид цинка CVD-ZnSe получают в реакторах – установках, использующих процессы химического осаждения вещества из газовой фазы [6]. Аббревиатура CVD означает Chemical Vapour Deposition.

Результаты. В настоящей работе представлены результаты исследования спектров фотолюминесценции образцов селенида цинка, имплантированных индием с различной концентрацией. Особенностью твердых растворов являются низкие энергии ионизации стехиометрических вакансий и междоузельных атомов, и, следовательно, эти структурные дефекты электрически активны в широком интервале температур. В структурах осуществляется смещенная ковалентно-ионно-металлическая связь. Они обладают структурой сфалерита, в химической связи которой большая доля ионной составляющей. Селенид цинка является широкозонным, ширина его запрещенной зоны составляет порядка $E_g = 2,8$ эВ.

Спектры фотолюминесценции получены методом Рамановской спектроскопии.

Спектры фотолюминесценции селенида цинка в зависимости от наличия примесей и температуры представляются, как правило, широкими полосами, расположенными в области длин волн 480–700 нм.

Так, в спектрах люминесценции селенида цинка с низкой концентрацией индия порядка 2×10^{16} см⁻³ присутствует широкая полоса с максимумом на длине волны 490 нм.

В связи с этим можно сделать вывод о том, что наличие полосы люминесценции на 490 нм свидетельствует о присутствии в кристаллах селенида цинка неконтролируемых примесей кислорода. При этом в процессе наших экспериментов было установлено, что в кристаллах селенида цинка,

имплантированных индием с концентрациями, превышающими 10^{17} см⁻³ люминесценция кислорода не наблюдалась.

Спектры люминесценции селенида цинка в диапазоне 500–700 нм видоизменяются в зависимости от температуры и концентрации имплантированного индия. При этом если при температуре $T = 77,4$ К и концентрации имплантированного индия, значительно меньшей 10^{17} см⁻³, в спектре люминесценции преобладают полосы, расположенные в начале указанного диапазона, а именно 500–600 нм, то при увеличении температуры до $T = 295$ К и концентрации имплантированного индия более 6×10^{18} см⁻³ значительно возрастает удельный вес полос, расположенных в конце указанного диапазона (600–700 нм).

При этом с ростом концентрации имплантируемого индия и ростом температуры ширина запрещенной зоны уменьшается от характерного для селенида цинка 2,7 эВ до 1,77 эВ величины, характерной для трехкомпонентной структуры цинк-индий-селен (Zn-In-Se). Это подтверждается тем, что с ростом металлической составляющей связи величина $E_g = 2,8$ эВ уменьшается, а также растет доля ионной составляющей в химической связи. При этом антиструктурные дефекты могут перемещаться по кристаллу.

Выводы. Из результатов проведенных исследований можно сделать вывод о том, что спектры люминесценции образцов селенида цинка, имплантированного различными примесями, могут быть использованы в качестве инструмента для проведения оценки их структурного совершенства и содержания собственных и примесных дефектов, а также присутствия в кристаллах неконтролируемых примесей и кислорода. Ведутся исследования по созданию приборов на основе как кристаллических, так и стеклообразных соединений типа CuInSe_2 ($E_g = 0,86$ эВ) и ZnGeAs_2 ($E_g = 0,6$ эВ). Многие из них могут быть использованы для создания приборов опто- и микроэлектроники, а также нанотехнологии.

Список литературы

1. Георгобиани А.Н., Котляревский М.Б. *Известия АН СССР. Сер. Физ.* 1985. № 49. С. 1916.
2. Уханов Ю.Ю. *Оптические свойства полупроводников.* М.: Наука, 1977.
3. Serdyuk V.V., Korneva N.N., Vaksman Yu.F. *Phys. St. Sol. (a).* 1985. № 91. С. 173.
4. Ваксман Ю.Ф. *ФТП.* 1995. № 29 (2). С. 346.
5. Гаврищук Е.М. *Поликристаллический селенид цинка для инфракрасной оптики // Неорганические материалы.* 2003. Т. 39, № 9. С. 1030–1050.
6. Горелик С.С., Дашевский М.Я. *Материаловедение полупроводников и диэлектриков.* М.: МИСИС, 2003.

ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

УДК 338.486 (477.64)

Андрій Кеніч
студент I курсу спеціальності «Професійна освіта. Туризм»
НПУ ім. М.П.Драгоманова
м. Київ, Україна.

ГІРСЬКИЙ РЕЛЬЄФ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТТІ

У статті розкрито значення Карпатського гірського рельєфу, як складової розвитку екстремальних видів туризму на Закарпатті. Виділено ті види екстремального туризму, які мають природну основу та перспективу розвитку в умовах високо- та середньогірного рельєфу. Досліджено стан розвитку екстремального туризму на Закарпатті. Надано характеристику найпопулярніших видів екстремального туризму в Україні. Визначено головні проблеми та перспективні напрямки розвитку екстремального туризму. Обґрунтовано, що Україна має всі ресурси для розвитку екстремального виду туризму, тому цей напрямок може стати привабливим для залучення значної кількості іноземних туристів. Це прискорить поліпшення якості надання послуг, сервісу, розвитку інфраструктури екстремального туризму в Україні.

Ключові слова: гірський туризм, Карпатські гори, екстремальний туризм, рельєф Карпат, спелеотуризм.

Andriy Kepich
1st year student in “Professional Education. Tourism”
National Pedagogical Dragomanov University
Kyiv, Ukraine.

MOUNTAIN RELIEF AS A PREREQUISITE FOR THE DEVELOPMENT OF EXTREME TOURISM IN TRANSCARPATHIA

The article reveals the importance of the Carpathian mountain relief as a component of the development of extreme types of tourism in Transcarpathia. The types of extreme tourism that have a natural basis and prospects for development in terms of high and medium mountain terrain are identified. The state of development of extreme tourism in Transcarpathia is studied. The characteristics of the most popular types of extreme tourism in Ukraine are given. The main problems and perspective directions of development of extreme tourism are determined. It is substantiated that Ukraine has all the resources for the development of extreme tourism, so this area may become attractive for attracting a large number of foreign tourists. This will accelerate the improvement of the quality of service, service, development of extreme tourism infrastructure in Ukraine.

Key words: mountain tourism, Carpathian mountains, extreme tourism, Carpathian relief, speleotourism.

Українські (Східні або Лісисті) Карпати є частиною Карпатської гірської системи на заході України. Їхні хребти простягаються з північного заходу на південний схід більш як на 250 км і мають ширину близько 100 км. Найвищий

масив Українських Карпат – Чорногора з вищою горою всієї України – Говерлою (2061 м). На території Карпат знаходиться географічний центр Європи, про що свідчить символічний монументальний знак, встановлений неподалік від села Ділове на березі р. Тиси [1, с. 18].

Одним з основних природних туристичних ресурсів даного району є рельєф. Його особливості обумовлюються розташуванням на території району гірського масиву Карпат, що простягнувся з північного заходу на південний схід та займає разом з Передкарпатською височиною та Закарпатською низовиною 37 тис. км² (65,5% території району). Українські Карпати – середньовисотні гори з переважаючими висотами 1000-2000 м. Саме такий тип рельєфу, за оцінками дослідників, є найкращим для організації рекреаційної діяльності. Найвищі вершини сягають понад 2000 м., серед них - найвища точка України г. Говерла, яка може бути віднесена до рекреаційних об'єктів рангу супер-точка тур. Об'єктами уваги туристів можуть стати мальовничі скелі, стрімкі схили, річкові долини, форми рельєфу, утворені діяльністю давнього льодовика та картуванням [3, с. 24].

Карпати характеризуються багатою рослинністю. В українських Карпатах налічується більше 2000 видів судинних і квіткових рослин, тобто майже 60% всієї флори України, близько 500 видів листяних мохів і 860 видів лишайників. Схили гір укриті густими лісами: внизу – буковими й дубовими, а вище – ялиновими й ялицевими. Всі ландшафтні області Українських Карпат тою чи іншою мірою забезпечені значними туристсько-рекреаційними ресурсами. Про регіональні особливості привабливих ландшафтів унікальної краси свідчать висока розчленованість рельєфу річковою мережею, різноманітність і зміна рослинного покриву (ліси, криволісся, луки, полонини тощо). Проте важливою умовою, при інтенсивному розвитку туризму і рекреації, є максимальне збереження природних ландшафтів та їх структурно-функціональних особливостей з дотриманням основної ідеї – туристична галузь повинна бути прибутковою, але не руйнівною для природи.

Освоєння туристичного потенціалу є найбільш пріоритетним для розвитку Карпатського регіону. Цю тезу можна обґрунтувати наступними основними аргументами:

- наявна необхідна природно-ресурсна база (в Українських Карпатах налічується понад 800 джерел і свердловин лікувальних мінеральних вод, багато з них - унікальні);
- існує могутній потенціал для розвитку різних видів туризму (мальовничі ландшафти, рельєф Карпат);
- вигідне географічне положення регіону (центр Європи);

- територіальний поділ праці (в Україні є тільки декілька регіонів, умови яких дозволяють забезпечувати задоволення суспільних потреб в рекреаційних послугах: Причорноморсько-азовський та Карпатський);
- відносно висока екологічна безпека регіону (порівняно з іншими регіонами України природа Карпат зазнала менших втрат і в багатьох місцях зберегла свій первісний стан, що є важливим для розвитку відпочинку і туризму);
- соціально-економічна специфіка гір (в гірських районах чотирьох карпатських областей проживає близько 1,3 млн. чол., а гори створюють специфічні, несприятливі умови для проживання і господарювання, тому тут надзвичайно гостро стоїть проблема зайнятості, і, як наслідок - низький рівень матеріального добробуту жителів гір);
- економічна конкурентоздатність рекреаційної сфери.

Узимку відпочинок у Карпатах – це насолода від стрімкого спуску на гірських лижах, сноуборді та санях. З кожним роком обслуговування і сервіс в Карпатах наближається до рівня альпійських курортів. Нині найпопулярніші місцевості для розвитку гірськолижного туризму знаходяться в Карпатах, де функціонують чотири основні гірськолижні курорти: Буковель, Яблуниця, Славське та Драгобрат. Найпопулярніший з них Буковель. Він знаходиться в селі Поляниця Закарпатської області на висоті 900 м над рівнем моря. Особливою популярністю при організації зимового відпочинку користуються схили Свидовицького масиву, Черногори, Гринявських полонин, Боржави, Стрийсько-Санської Верховини, Покутсько-Буковинських гір. Для більш досвідчених туристів-гірськолижників чималу цікавість являє багатоденна подорож по Головному вододільному хребту [4, с. 55]. Розглядаючи можливості, які мають Карпати для розвитку групового туризму, доречно звернути особливу увагу на перспективи розвитку гірськолижного туризму. Лижні траси у Карпатах проходять на спеціально підготовлених схилах із трав'яною основою. Всі траси обладнані сніговими гарматами та захищені від прямого сонячного проміння, завдяки чому сніг утримується значно довше, ніж в інших місцях. Освітлення схилів дозволяє кататися у вечірній період. Таким чином, рельєф Українських Карпат сприяє розвитку гірськолижного туризму й зимового відпочинку в цілому.

Ріки, що беруть початок в горах: Латориця, Боржава, Ріка, Тересва, Тересва, Тиса, Дністер, Стрий, Свіча, Лімниця, Бистриця, Прут, Черемош, Серет та інші, - характеризуються значною каламутністю, особливо під час повені, швидкою течією, низькими, навіть в теплу пору, температурами води. Таким чином, з одного боку, це ускладнює їх використання для організації масового купання, а з іншого, пороги й водоспади на ріках значною мірою сприяють підвищенню

естетичної привабливості ландшафтів та роблять можливим розвиток водного екстремального туризму. Річки рівнинної частини Карпатського туристичного району надають мальовничості його ландшафтам своїми глибоко врізаними долинами, на подекуди урвистих схилах яких відслонюються давні породи [6, с. 63].

Гірські річки Карпат належать до третьої групи складності рафтинга (сплав по річці на надувному плоті) Найбільш освоєні туристами праві притоки Дністра: Черемош, Білий Черемош, Чорний Черемош, Стрий у Передкарпатті й Тиса з притоками на Закарпатті. Розвиток техніки водного туризму і збільшення її масштабів привели до освоєння приток Черемошу Бистреця, Пробійної, верхів'їв Пруту і приток Стрия. Карпатські ріки долаються на катамаранах, байдарках, плотах. Можливе відновлення мистецтва плотогонів, тепер переважно з туристичною метою. Тиса - одна з приток Дунаю. Довжина її становить 966 км. Тиса бере початок від м. Рахова. Це потужна, красива і мальовнича річка, що протікає по Закарпаттю. Вона підходить як для екстремального рафтингу в верхів'ях на порогах, так і для більш тихого мальовничого сплаву в низинах.

У Закарпатській області нараховуються десятки печер, однак відомі та доступні туристам без спеціального спорядження лише декілька з них, решта відкрита тільки для досвідчених спелеологів. Найбільш сприятливі для розвитку спелеології об'єкти: карстові печери біля с. Княгиня (Великоберезнянський район); карстова печера з прозорими стінами кальциту (поблизу с. Мала Уголька Тячівського району недалеко від височини Погар); карстова «Перлинова печера» (неподалік с. Мала Уголька на вододілі річок Мала та Велика Уголька), закладена у юрських мармуризованих вапняках. Найбільшою печерою є печера «Дружба» (довжина близько 900 м), розташована на території Тячівського район [2, с. 67].

Хоч спелеотуризм в Закарпатті і Прикарпатті не дуже добре розвинений, але в урочищі Заломі поблизу села Бубнище (Болехівської міської ради), серед зеленого моря букового пралісу, де височіють скупчення кам'яних скель висотою 30-40 метрів, займаються і відпочивають скелелазы. Це - так звані Скелі Довбуша. Десятки великих каменів розкидані у розкішному лісі. Навколо є декілька необлаштованих стоянок, де можна зупинитися з наметами. В сезон на Скелях Довбуша скелелазы тренуються кожних вихідних.

Головними проблемами розвитку екстремального туризму в Закарпатті є недостатній рівень вітчизняного сервісу у цій сфері, недостатня інформаційна підтримка, значна кількість ризиків, пов'язаних з травматизмом, які потребують особливого контролю виконання вимог безпеки екстремального туризму та інші. Крім того, розвиток екстремального туризму стримується низьким рівнем доходів більшості громадян України. Перспективними напрямками розвитку

екстремального туризму є залучення іноземних туристів, підвищення рівня вітчизняного сервісу з надання послуг у цій сфері, розвитку інфраструктури, розроблення послуг доступними більшості верствам населення. Отже, розвиток екстремального туризму в Закарпатті підвищує конкурентоспроможність туристичної галузі України на світовому ринку, робить країну туристично привабливою.

Список використаних джерел:

1. Вачевський М.В., Свінцов О.М., Кузнєцов В.Ф. Розвиток рекреаційної сфери в Карпатському регіоні // Український бальнеологічний журнал. 2001. № 1. С. 99-104.
2. Геренчук К.І., Ена В.Г., Маринич А.М., Пащенко В.М., Шищенко П.Г. Ландшафти і фізико-географічне районування. // Українська радянська енциклопедія. Т. 11. Кн. 2. К.: Гол. ред. УРЕ, 1985. С. 62.
3. Задорожнюк Н.О., Кващук Ю.О. Інноваційні напрями розвитку туристичної галузі України. Економічний вісник ЗДІА. 2016. Вип. 3(03). С. 87-91.
4. Квартальнов В.А. Туризм: підручник. М.: Фінанси і статистика, 2000. - 320 с
5. Мазур Ф.Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону): Навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 96 с.
6. Міщан І.М. Проблеми та перспективи розвитку туризму на Прикарпатті. // Туристично-краєзнавчі дослідження. Вип. 5. К., 2004. С. 192.

Науковий керівник: Щербак Л.В., к.пед.н., доцент
НПУ ім. М.П. Драгоманова.
м. Київ.

Наукове видання

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ Й НАУКИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 8

Відповідальна за випуск: Ю.І. Колісник-Гуменюк

Макет і комп'ютерна верстка: В.В. Гуменюк

Дизайн обкладинки: І.С. Колісник

Адреса оргкомітету:

Львівський навчально-науковий центр професійної освіти

79008, вул. Кривоноса, 10

м. Львів, Україна

<http://lncspo.zzz.com.ua/>; <http://npucenter.lviv.ua/>

ISSN 2663-9718

Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи:

зб. наук. праць / [гол.ред. Ю.І. Колісник-Гуменюк]. Київ–Львів–Бережани–

Гомель–Кельце, 2021. Вип. 8. 327 с.

Електронне видання

Умовн.-друк. арк. 17,6. Об'єм файлу – 5 МБ.